

EUSEBIU DE CEZAREEA

VIAȚA LUI CONSTANTIN CEL MARE

COLECŢIA

«PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI»

APARE

DIN INIŢIATIVA PATRIARHULUI

IUSTIN

ŞI SE CONTINUĂ SUB ÎNDRUMAREA

PREA FERICITULUI PĂRINTE

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI

14

EUSEBIU DE CEZAREEA

SCRIERI

PARTEA A DOUA

VIAŢA LUI CONSTANTIN CEL MARE

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

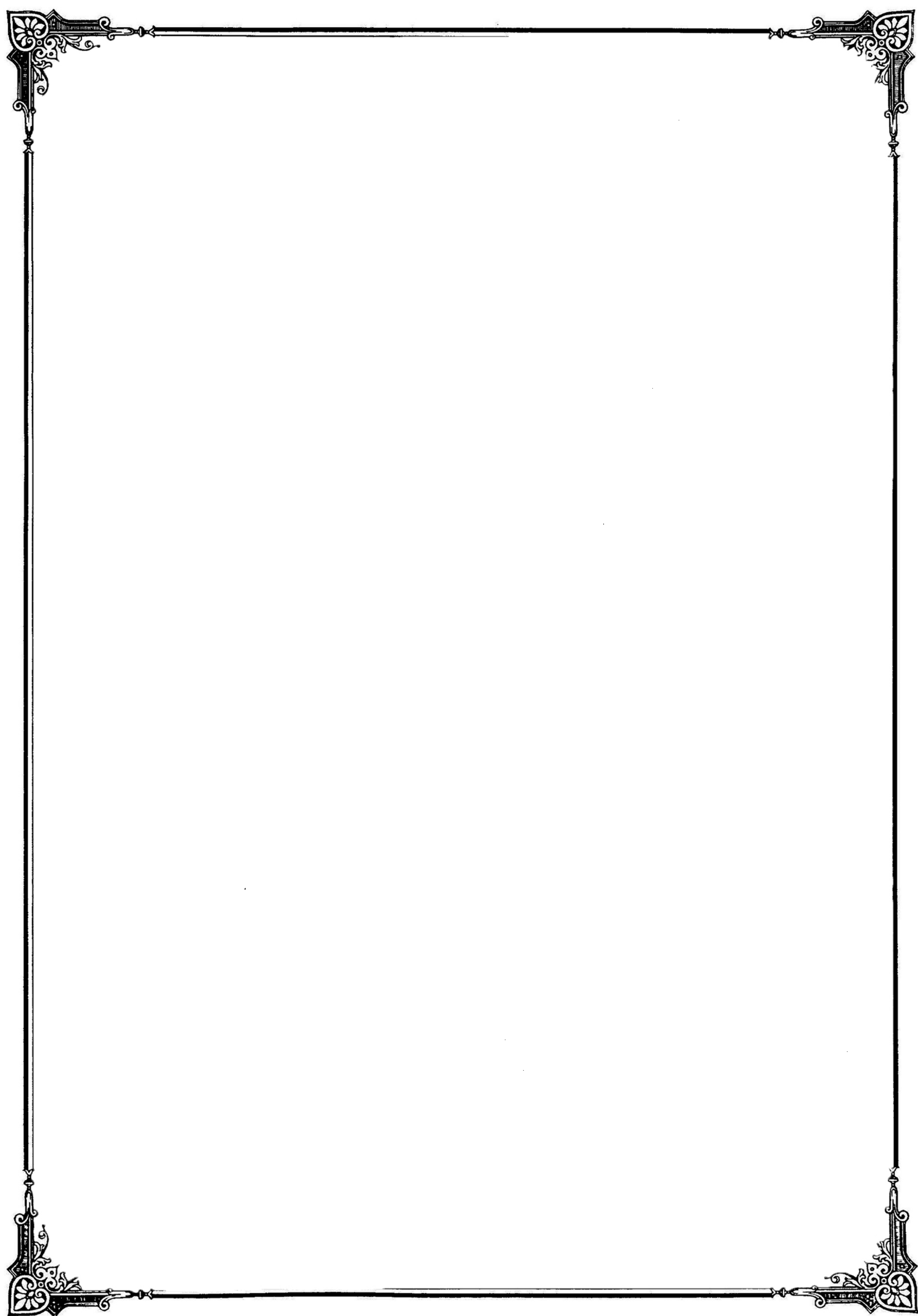
TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

STUDIU INTRODUCTIV DE
PROF. DR. EMILIAN POPESCU
TRADUCERE ŞI NOTE DE
RADU ALEXANDRESCU

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
Bucureşti - 1991

STUDIU INTRODUCTIV

La începutul «epocii de aur» a literaturii creştine din secolul al IV-lea un loc de frunte l-a deţinut Eusebiu de Cezareea. Cunoscut mai cu seamă ca istoric al Bisericii şi supranumit chiar «părinte al istoriei ecle-siastice», Eusebiu a scris numeroase lucrări şi în alte domenii, remar-cîndu-se ca exeget, teolog, apologet şi polemist. Lucrările sale se disting printr-o mare erudiţie, o bună cunoaştere a Scripturii, a istoriei, litera-turii antice, cronologiei, filologiei, paleografiei, filosofiei şi geografiei. Deşi stilul său nu era nici plăcut, nici strălucit, cum spune Fotie în seco-lul al IX-lea, şi ca teolog a avut tendinţe ariene, multe din lucrările sale au supravieţuit în cursul timpului mai cu seamă prin marea masă de informaţii culese din arhive, în bună parte azi dispărute. De aceea, Eusebiu contează azi mai cu seamă ca istoric. El a fost însă foarte munci-tor pînă la adînci bătrîneţi. Cu excepţia lui Origen, Eusebiu depăşeşte pe toţi scriitorii Bisericii de răsărit, prin amploarea cercetărilor şi a eru-diţiei[1]. Totuşi, multe din lucrările sale s-au pierdut, fiind cunoscute numai după titlu, citate de el însuşi sau de alţi scriitori; din unele se păs-trează doar fragmente. Deşi ca istoric a fost pasionat cercetător al trecu-tului, Eusebiu a relatat pe larg evenimentele timpului său, în care a fost angajat activ. El a cunoscut nu numai perioada persecuţiilor sîngeroase împotriva Bisericii de la începutul secolului al IV-lea, dar şi pacea acor-dată de Constantin cel Mare şi disputele doctrinare de după aceea. Sti-mat ca savant de întreaga lume romană de atunci, şi chiar de împăratul Constantin cel Mare, căruia i-a cîştigat bunăvoinţa şi prietenia, el a jucat un rol activ şi în viaţa Bisericii, ca episcop de Cezareea în Palestina şi personalitate teologică.

1. Quasten, *Initiation aux Pères*, p. 44.

VIAȚA

Cu toate că Eusebiu a scris o operă vastă și variată și a jucat un rol activ în societatea timpului, despre viața lui avem destul de puține știri. El a evitat să dea amănunte despre persoana sa, socotind că aceasta ar dăuna gloriei sale în posteritate. Prin firea sa el era înclinat să relateze mai cu seamă evenimente externe de persoana sa. Nici biografia scrisă de Acacius, elevul și succesorul său la scaunul de Cezareea, nu ni s-a păstrat. Unele date despre el le culegem totuși din lucrările lui Eusebiu de Emesa, ucenic al său, sau ale altor contemporani, ca sfîntul Athanasie cel Mare, Alexandru al Alexandriei, Arie, Eusebiu de Nicomidia. Ceva mai tîrziu, istoricii bisericești Socrate, Sozomen, Theodoret de Cyr și Ieronim scriu și ei despre el.

În sfîrșit, în Actele Sinodului VII ecumenic de la Niceea (787) și în lucrarea Antirrhetica a patriarhului Nichifor Mărturisitorul, Eusebiu este citat cu opinii eretice în legătură cu cultul icoanelor.

Data nașterii *nu se cunoaște exact, dar învățații opinează că ea trebuie fixată între anii 260–264*[2]*, oricum înainte de toamna anului 264. Eusebiu pare să se fi născut la Cezareea Palestinei, de care vorbește cînd era episcop ca de «Orașul (cetatea) nostru» (η ἡμετέρα πόλις) și, cum în vremea aceea era obiceiul de a se hirotoni episcopi dintre preoții băștinași ai unei localități, această indicație a fost luată în considerare pentru susținerea ca loc de baștină al lui Eusebiu, Cezareea Palestinei. Din felul cum Eusebiu vorbește în lucrările sale despre evrei, se exclude faptul ca el să fi fost de origine iudaică. Nu se știe însă nici dacă în momentul nașterii sale familia sa era creștină. Tinerețea și-a petrecut-o în Palestina și, așa cum spune el însuși (V. C. I, 19), ca tînăr a avut prilejul să-l vadă pentru prima oară pe Constantin cel Mare, pe cînd acesta a venit în Palestina (296), ca însoțitor al împăratului Diocletian (284–305).*

Eusebiu a fost botezat la Cezareea și tot aici a primit primele îndrumări religioase. Credo *(simbolul), pe care mai tîrziu îl va prezenta Sinodului I ecumenic de la Niceea, l-a învățat aici. Eusebiu a fost hirotonit preot aici de episcopul Agapius al Cezareei.*

Instrucția și-a făcut-o sub îndrumarea preotului Pamfil, un mare învățat din Fenicia, care era adept și ucenic al lui Origen. Pamfil s-a îngrijit de biblioteca lui Origen, refăcînd-o, apoi întemeind aici o școală după modelul predecesorului său, orientată mai cu seamă spre critică de text și exegeza Sfintei Scripturi. Sub influența lui Pamfil, Eusebiu a adoptat vederile origeniste, rămînînd loial acestora întreaga viață, deși nu totdeauna necritic. La Biblioteca și Școala lui Pamfil, Eusebiu a citit

2. Moreau, *Eusebius* în *RAC*, col. 1052.

opere ale literaturii creştine şi păgîne, scoţîndu-şi material pentru propriile sale lucrări, dar mai ales studiind, copiind şi cercetînd texte ale Sfintei Scripturi. Pamfil i-a fost lui Eusebiu nu numai maestru, ci şi prieten şi colaborator apropiat, iar recunoştinţa şi dragostea faţă de el au fost atît de mari, încît el s-a numit după aceea Eusebiu al lui Pamfil, *adică fiul spiritual al acestuia. Fericitul Ieronim îl numeşte pe Eusebiu aşa, şi tot astfel este menţionat şi în cele mai multe manuscrise. După moartea martirică a lui Pamfil, la 16 febr. 309, Eusebiu a scris (se pare prin 311–313) biografia acestuia, din păcate pierdută. Tînărul Eusebiu a audiat însă şi prelegerile celebrului exeget Dorothei din Antiohia, a mers apoi pentru completarea instrucţiei sale şi la Cezareea Philippi, unde, în faţa unei case atribuite de localnici femeii căreia Mîntuitorul i-a oprit curgerea sîngelui, a văzut statuia Domnului Hristos*[3].

Eusebiu a fost un asiduu cercetător şi această pasiune l-a dus şi la Ierusalim, unde a lucrat în biblioteca episcopului Alexandru. Zelul pentru studiu a fost mare şi tînărul Eusebiu a putut beneficia nu numai de profesori buni, ci şi de perioada de pace, pe care a cunoscut-o Biserica după moartea împăratului Valerian (253–259), înverşunat persecutor al creştinilor, care a durat pînă în anul 303 (24 febr.), cînd a început marea persecuţie dezlănţuită de Diocleţian şi Galeriu. Cu mici întreruperi această mare persecuţie a durat pînă la 30 apr. 311, cînd Galeriu împreună cu Constantin şi Liciniu dau decretul de toleranţă.

Pînă la această ultimă mare criză din istoria creştinismului şi înainte de pacea acordată de Constantin şi Liciniu în 313 Eusebiu a reuşit să redacteze importante lucrări şi anume Cronica *(Χρονικοὶ κανόνες καὶ ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων),* Istoria eclesiastică *(cărţile I–VII) şi*

3. Eusebiu, *Istoria bisericească*, VII, 18, 1–4,: «Întrucît am pomenit de acest oraş, socot că nu e bine să trec cu vederea o povestire vrednică de a fi ştiută de urmaşi. Anume că femeia aceea, căreia îi curgea sînge, despre care aflăm din Sfînta Evanghelie (Matei, 9, 20 şi urm.; Marcu, 5, 25 şi urm.,; Luca, 8, 43) că Mîntuitorul a vindecat-o de suferinţa ei, va fi venit din Cezareea Philippi. Se arată şi azi casa ei şi că ar mai exista preţioasa amintire în legătură cu minunea, pe care i-a făcut-o Mîntuitorul... Pe piatra de sus din faţa porţii casei, în care a locuit femeia, este statuia din bronz a unei femei, care, aplecată în genunchi, întinde mîinile înainte, întocmai ca o femeie care se roagă. În faţa ei se află, din acelaşi metal, figura unui bărbat în picioare, îmbrăcat frumos cu o mantie dublă şi care întinde mîna către femeie. La picioarele bărbatului creşte lîngă o coloană o plantă curioasă, care ajunge pînă la tivul mantiei de bronz şi aceasta ar fi leacul împotriva tuturor bolilor. Această statuie trebuie să fie chipul lui Iisus şi se păstrează pînă astăzi; am văzut-o cu proprii mei ochi, cînd am zăbovit în acel oraş. Nu trebuie să ne mirăm de faptul că păgînii, pe care Mîntuitorul i-a dăruit atunci cu binefaceri, i-au ridicat asemenea monumente. Căci noi am văzut şi chipurile apostolilor săi Pavel şi Petru şi chiar chipul lui Hristos însuşi, pictat în culori. Era de aşteptat, deci, ca cei vechi să cinstească fără rezervă pe salvatori, după obiceiul lor păgîn». M-am ghidat în această traducere de lucrarea: Eusebius von Caesarea, *Kirchengeschichte,* herausgegeben und eingeleitet von Heinrich Kraft. Die Übersetzung von Philipp Haeuser (Kempten 1932), neu durchgesehen von Hans Armin Gärtner, München, 1967.

Introducere elementară generală *(păstrată fragmentar). Persecuția începută în anul 303 a stingherit activitatea cărturărească a lui Eusebiu, dar n-a întrerupt-o cu totul. Din cauza ei el a fost obligat să părăsească Cezareea și să meargă la Tyr, iar apoi în pustiul Thebaidei din Egipt, unde, după o vreme, a fost și arestat. Nu știm cînd se plasează fuga lui din Cezareea și arestarea în Egipt, dar se crede că la începutul perioadei de persecuție*[4]. *În noiembrie 307 Pamfil a fost arestat și pînă la decapitarea sa la 16 februarie 309 colaborarea dintre el și Eusebiu n-a încetat. Unii învățați susțin că amîndoi au alcătuit atunci (pînă în 308) cele 5 cărți din* Apologia lui Origen. *Cartea a VI-a a fost scrisă de Eusebiu singur după moartea lui Pamfil. Din păcate întreaga lucrare s-a pierdut.*

Și alte lucrări au fost elaborate de Eusebiu în primul deceniu al secolului al IV-lea, în plină perioadă de persecuție, unele păstrate, altele pierdute și cunoscute doar din scurte referiri la ele, după titlu sau din fragmente.

La puțin timp după restabilirea păcii pentru Biserică în 313 Eusebiu a fost ales episcop de Cezareea în locul lui Agapius, mort între timp. Nu se cunoaște anul exact al preluării acestei funcții, dar Agapius a murit între 313–315, iar înainte de 315 Eusebiu era deja episcop[5]. *În primii 10 ani de episcopat activitatea scriitoricească a lui Eusebiu, atît cît ea ne este cunoscută, a fost mai puțin intensă în comparație cu cea anterioară episcopatului. Cauza pentru încetinirea ritmului de pregătire și publicare a lucrărilor științifice rezidă probabil în angajarea lui Eusebiu în munca de reorganizare a vieții eparhiei sale, după distrugerile suferite în timpul persecuției. De altfel, eparhia sa era cea mai importantă din Palestina, Cezareea devenind, după scăderea rolului Ierusalimului, distrus de romani, metropola politică a întregii provincii. În cartea X, 2, 1–3* a Istoriei eclesiastice, *Eusebiu se referă la munca de reconstrucție, care a avut loc, la reorganizarea vieții creștine, la acțiunea de recîștigare a bunurilor pierdute, la bucuria generală, care cuprinsese clerul și poporul: «Am văzut cum în fiecare loc, care cu puțin timp înainte fusese adus la ruină de tiranii fără de Dumnezeu, cum s-a revenit la viață din lunga amorțeală și decădere, cum iarăși s-au ridicat biserici din temelie pînă la mare înălțime și au devenit mai mărețe decît cele distruse mai înainte. Măriții împărați (Constantin și Liciniu) au lărgit și înmulțit, prin legi continui date în favoarea creștinilor, harul de sus, de care ne-a făcut părtași Dumnezeu, episcopii au primit scrisori imperiale, cinstiri și daruri în bani de la împărați... Au avut loc sărbători de înnoire în orașe și sfin-*

4. Bigelmair, *Eusebius Pamphili*, p. IX: vermutlich war es am Anfang der Verfolgung des Pamphilus.

5. Moreau, *op. cit.*, (capitolul primii ani de episcopat); Bigelmair, *op. cit.*, crede a fi devenit episcop din 313.

ţiri de locaşuri de rugăciune, construcţii noi, adunări ale episcopilor, din depărtări şi ţări străine oamenii au revenit la casele lor, neam cu neam trăieşte acum în pace, mădularele trupului lui Hristos se află într-o armonie deplină... Puterea Duhului lui Dumnezeu pătrunde toate mădularele, ele devenind o inimă, o credinţă plină de bucurie şi toate aduc slavă lui Dumnezeu».

Împăratul Constantin i-a dat lui Eusebiu însărcinări speciale în legătură cu această muncă vastă de reorganizare a vieţii creştine în Palestina (VC, II, 45, 46; III, 25 şi urm.).

După Sinodul I ecumenic de la Niceea activitatea scriitoricească a lui Eusebiu devine şi mai intensă, din această perioadă datînd şi lucrările care sînt cuprinse în acest volum: Viaţa lui Constantin, Discursul festiv la 30 de ani de domnie (Tricennalia) şi Discursul rostit cu prilejul sfinţirii Bisericii Sfîntului Mormînt de la Ierusalim. *Tot în această vreme Eusebiu devine unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori şi prieteni ai împăratului Constantin, căruia îi influenţează adesea politica religioasă.*

Eusebiu n-a supravieţuit mult morţii lui Constantin (22 mai 337). Deşi nu se cunoaşte anul exact al morţii sale, se consideră că el a încetat din viaţă prin anii 339-340. După această dată numele său nu mai este menţionat. Socrate (Hist. eccl. *II, 4) şi Sozomen* (Hist. eccl. *III, 2) datează moartea sa între întoarcerea sfîntului Athanasie la Alexandria (337) şi moartea lui Constantin II (340). În tot cazul, Acacius, succesorul său, a luat parte în anul 341 la un sinod la Antiohia, reprezentînd Cezareea Palestinei*[6]*.*

*
* *

Dar, aşa cum am spus, Eusebiu n-a fost numai un om cufundat în cercetare şi autor a numeroase cărţi. Prestigiul pe care şi-l cîştigase ca erudit, exeget şi istoric, ca episcop al unei cetăţi importante, apoi trecerea de care se bucura pe lîngă împăratul Constantin, toate l-au atras şi în vîltoarea disputelor doctrinare ale vremii. Cea mai de seamă controversă doctrinară, în care s-a amestecat, a fost arianismul. Arie îşi făcuse în vremea aceea cunoscută, la Alexandria, învăţătura sa eretică despre Fiul lui Dumnezeu şi a fost excomunicat pentru aceasta, de sinodul episcopilor prezidat de Alexandru al Alexandriei; atunci el s-a adresat lui Eusebiu cerîndu-i sprijinul. Cu ajutorul lui Eusebiu, al altor episcopi orientali şi al lui Eusebiu de Nicomidia s-a organizat în Bythinia un sinod, care, fără să aprecieze profunzimea şi gravitatea problemei, a

6. T.D. Barnes, *Constantin and Eusebius*, Cambridge, Massachusetts and London, 1981, p. 263.

găsit nevinovat pe Arie şi i-a cerut lui Alexandru să-l reintegreze. La refuzul episcopului de Alexandria, Eusebiu a organizat, cu sprijinul unor episcopi din Palestina, un sinod la Cezareea în anul 324 (puțin înainte de lupta de la Chrysopolis, lîngă Chalcedon, între Constantin şi Liciniu, care a avut loc în toamna acelui an), unde s-a hotărît ca Arie să-şi reia funcțiile sale, dar să se supună episcopului său. Atitudinea pro-ariană a lui Eusebiu s-a manifestat şi la sinodul din Antiohia, convocat la 20 decembrie 324 sau la începutul anului 325, cu scopul de a alege un nou episcop în locul celui decedat (Philogonius, după unii[7]*, Theodotos, după alții*[8]*). Refuzînd să recunoască* Expunerea de credință *(Ἔκθεσις πίστεως) ortodoxă, adoptată acolo, Eusebiu a fost excomunicat, împreună cu episcopii Theodot de Laodicea, Narcissus de Neronias, care «ca şi cum ar fi uitat de Sfînta Scriptură şi învățătura apostolică... au manifestat puncte de vedere opuse. Spunînd-o clar, ei au dovedit că au aceleaşi vederi cu Arie...»*[9]

Excomunicarea a fost proclamată doar provizoriu, deoarece episcopii prezenți la Antiohia nu vroiau să anticipeze hotărîrea sinodului convocat de Constantin la Ancyra, tocmai cu scopul de a se pronunța în problema ariană. Pînă la urmă, împăratul Constantin a socotit că nu Ancyra este locul cel mai potrivit pentru un sinod general (ecumenic), ci Niceea în Bithynia, mai aproape de reşedința sa imperială. Sinodul a fost convocat în 20 mai 325 şi este cunoscut în istorie ca primul Sinod ecumenic. *La acest sinod Eusebiu, deşi era recunoscut ca mare învățat, a venit ca acuzat şi n-a jucat în desfăşurarea lucrărilor şi luarea hotărîrilor un rol hotărîtor, aşa cum s-a crezut. El n-a avut nici preşedenția, n-a rostit nici cuvîntul de salut pentru împărat şi ceilalți participanți, ci acest rol l-au avut Eustatius de Antiohia, Alexandru de Alexandria, Athanasie şi Eusebiu de Nicomidia. Mențiunea din* Vita Constantini *III, 11, potrivit căreia cuvîntarea de salut rostită «de conducătorul rîndului din dreapta» (ὁ τοῦ δεξίου τμήματος πρωτεύων), adică de cel care se afla în capătul rîndului din dreapta împăratului, şi o precizare că acest vorbitor se numea Εὐσέβιος ὁ ἐπίσκοπος se referă, de fapt, la Eusebiu de Nicomidia, care, ca gazdă a sinodului, era justificat să aibă acolo un rol de frunte. Unii învățați socot mai probabilă deschiderea sinodului de către Eustațius de Antiohia*[10]*.*

La sinod Eusebiu a fost obligat să facă Mărturisirea de credință, ca o dovadă a dreptei sale credințe. Această «Mărturisire» era, de fapt, Simbolul de botez din Cezareea, pe care l-a prezentat ca propriul său

7. Wallace-Hadrill, *Eusebius*, p. 24.
8. Moreau, *op. cit.*
9. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 25.
10. Moreau, *op. cit.*

Credo[11]. *Excomunicarea lui Eusebiu a fost astfel ridicată cu aprobarea împăratului. Rolul lui la sinod, în redactarea Simbolului de credință, n-a putut fi, deci, important și nici chiar în discuțiile privind sărbătorirea Paștelor, deși el se ocupase cu probleme de cronologie și istorie. De altfel, la sinod Eusebiu s-a depărtat de arienii extremiști, fiind prin firea lui un om al compromisului. El socotea, ca și la începutul crizei ariene, că problema poate fi rezolvată prin concesii reciproce. Pe de altă parte, Eusebiu de Nicomidia ne spune că Eusebiu de Cezareea era condus în controversele bisericești mai de grabă de simpatii personale, decît de considerente teologice. Astfel, el a trebuit să se plece în fața argumentelor lui Alexandru, Athanasie și a altor teologi și să semneze hotărîrile sinodului.*

Totuși, la Niceea Eusebiu a cîștigat, în sensul că i-a fost ridicată excomunicarea Sinodului de la Antiohia și, în al doilea rînd, l-a cunoscut îndeaproape pe împăratul Constantin, căruia i s-a impus prin erudiție, elocință, talent diplomatic și spirit de supunere, putînd mai tîrziu să-l influențeze în politica sa religioasă.

După Sinodul de la Niceea Eusebiu n-a rămas însă fidel hotărîrilor dogmatice semnate acolo. Împreună cu Eusebiu de Nicomidia, și el filoarian, au început lupta pentru îndepărtarea din scaune a ierarhilor ortodocși, reușind să înlăture pe Eustație de Antiohia (în 330), și Asklepios de Gaza (în 325 sau 326), pe acesta din urmă, fiindcă ceruse excomunicarea sa la Ancyra. Și sfîntul Athanasie, devenit episcop de Alexandria după moartea lui Alexandru, a avut de suferit din cauza mașinațiilor lui Eusebiu. Bucurîndu-se de sprijinul împăratului, a primit de la acesta președenția unui sinod la Cezareea Palestinei în primăvara anului 334, care trebuia să judece pe Athanasie. Deoarece acesta din urmă nu s-a prezentat, sinodul n-a avut loc, dar în anul următor (335), la sinodul convocat de Constantin la Tyr, Athanasie a fost învins prin lucrarea din umbră a lui Eusebiu. Și după aceea, cînd Athanasie a cerut sprijinul împăratului la Constantinopol și cînd Constantin a convocat pe participanții de la Niceea pentru a clarifica unele probleme, Eusebiu a făcut parte din partida care se formase la palat împotriva lui Athanasie.

Un alt adversar al lui Eusebiu a fost Marcellus *de Ancyra. Împotriva lui, Eusebiu a scris lucrări* (Contra Marcellum) *care trebuiau să arate că învățătura sa nu era ortodoxă și să justifice hotărîrea de condamnare a unui sinod la Constantinopol, convocat de Constantin în anul 330 cu episcopii din Pont, Asia, Thracia și Moesia. Deși Eusebiu n-a fost de față, opiniile sale au avut un rol hotărîtor în condamnare.*

11. Amănunte despre această *Mărturisire* găsim în scrisoarea adresată de Eusebiu comunității din Cesareea; v. Athanasius, *De decretis Nicaenae synodi*, VII, appendix; Socrate, *Hist. eccl.*, I, 8; Theodoret, *Hist. eccl.*, I, 12; cf. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 27–28.

EUSEBIU ŞI CONSTANTIN

Aşa cum am spus, Eusebiu s-a bucurat de o deosebită trecere pe lîngă împăratul Constantin. Ca unul care cunoscuse perioada cruntă a persecuţiilor şi daunele imense aduse Bisericii, Eusebiu vedea în Constantin pe omul providenţial, ajuns să reglementeze raporturile dintre Stat şi Biserică. Constantin era, în concepţia lui Eusebiu, trimisul Providenţei divine, întruparea calităţilor de conducător ideal. De aceea, el s-a pus cu totul în serviciul lui Constantin, sprijinind acţiunile acestuia în favoarea Bisericii, scriind lucrări menite să-i glorifice faptele în toate domeniile. Eusebiu a devenit un fel de scriitor de curte al lui Constantin. Glorificarea lui Constantin este făcută mai cu seamă în Vita Constantini *şi* Laus Constantini (Tricennalia), *unde acesta apare ca alesul lui Dumnezeu şi împăratul ideal. Cititorul acestei cărţi îşi va da singur seama de modul cum îl vedea Eusebiu pe Constantin, de aceea nu mai stăruim asupra altor amănunte.*

OPERA

Aşa cum am spus, din numeroasele lucrări alcătuite de Eusebiu, unele nu ne sînt cunoscute decît după titlu, din fragmente sau din scurte referiri la ele, ale lui sau ale altora. Ieronim spune că Eusebiu a scris nenumărate volume, dar din ele citează doar o parte[12]*. Listele alcătuite mai tîrziu de Fotie în secolul al IX-lea*[13]*, de Nichifor Callist în secolul al XIV-lea*[14] *şi de Ebed Jesu bar Berikha*[15] *sînt şi ele incomplete. Cu toate acestea, specialiştii moderni au alcătuit un catalog de titluri destul de cuprinzător. Dacă unele lucrări s-au pierdut, totuşi multe s-au păstrat în original sau în traduceri siriace, armene, georgiene ori latine. Pentru unele lucrări s-a putut stabili şi cronologia lor, pentru altele însă nu. Deoarece o înşiruire a lor este dificilă, le vom prezenta aici după conţinutul lor.*

Scrieri biblice şi exegetice

Educat în şcoala lui Pamfil, care la rîndul său moştenise de la Origen preocuparea pentru studiul textului Sfintei Scripturi, Eusebiu a consacrat o bună parte din activitatea sa copierii, stabilirii, prelucrării şi editării Vechiului şi Noului Testament. Strădania aceasta este atestată de

12. Hieronymus, *De viris ill.* 81.
13. Photius, *Bibliotheca,* cod. 9, 113, 27, 39, 118, 127.
14. Nichifor Callist, Hist. eccl., VI, 37.
15. *Ebed Jesu Catal. libr, syr.*, apud I.S. Asemani, *Bibliotheca orientalis,* III, 1, Roma, 1725, p. 18 şi urm.; reprodus de E. Preuschen, în A. v. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur,* I, Leipzig, 1893, p. 552.

multe manuscrise ale Sfintei Scripturi, care poartă numele lui. Împăratul Constantin, cunoscînd această preocupare şi renumele şcolii de la Cezareea s-a adresat lui Eusebiu cu rugămintea de a-i procura 50 de exemplare ale Sfintei Scripturi «pe pergament de cea mai bună calitate, cu caractere uşor de citit şi într-un format uşor de mînuit, scrise de caligrafi, care-şi cunosc bine meseria şi care să fie de folos la 50 de biserici din Constantinopol» (VC, IV, 36).

1. *Întrebări şi răspunsuri în Evanghelii* (Περὶ τῶν ἐν Εὐαγγελίοις ζητη μάτων καὶ λύσεων sau Περὶ διαφωνίας Εὐαγγελίων, după Ieronim), a fost scrisă, după cît se pare, înainte de anul 312[16]. Lucrarea este un răspuns la întrebările puse de doi clerici şi se împarte în două părţi: prima este adresată lui *Ştefan* (în două cărţi) şi răspunde la 16 divergenţe din Evanghelii privitoare la neamurile din care se trăgea Mîntuitorul şi la copilăria Sa; a doua, este dedicată lui *Marinus* (o singură carte), în care răspunde în patru puncte la divergenţele privitoare la înviere. Din lucrare nu se păstrează decît fragmente în greceşte şi siriacă şi un rezumat (epitome).

2. *Onomasticonul* (Περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων τῶν ἐν θείᾳ γραφῇ) alcătuit înainte de anul 331[17], sau mai exact între 326–330[18]. Este un fel de dicţionar al locurilor biblice în ordine alfabetică, cu indicaţii geografice şi istorice şi cu denumirea actuală din vremea lui Eusebiu. Foarte apreciat, *Onomasticonul* a fost tradus şi în latină de Ieronim, care i-a făcut unele corecturi şi adaosuri. Păstrat în greceşte şi latineşte, el reprezintă un izvor important privitor la topografia Ţării sfinte.

Dar Onomasticonul nu este decît a patra parte dintr-o lucrare mai mare asupra geografiei biblice alcătuită de Eusebiu la îndemnul episcopului Paulin de Tyr. Cele trei părţi s-au pierdut. Ele cuprindeau: 1. *O transpunere în greceşte a denumirilor de neamuri ebraice menţionate în Sfînta Scriptură;* 2. *O descriere a vechii Iudei şi a celor 12 triburi;* 3. *Un plan al Ierusalimului şi al templului.*

3. *Comentariu la Isaia* (Ὑπομνήματα εἰς Ἠσαΐαν).

Scrisă probabil după anul 324, adică după înlăturarea lui Liciniu de către Constantin[19], cuprindea 10 sau 15 cărţi (după Ieronim, *De viris ill.*, 81, şi Comentariu la Isaia). Considerată pierdută, lucrarea a fost descoperită aproape în întregime pe marginea unui manuscris din Florenţa (Bibl. Laurentiana, Plut., XI, 4)[20]. În comentariul său Eusebiu este dependent de Origen, pe care-l citează frecvent.

---

16. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.
17. Quasten, *op. cit.*, p. 481.
18. Wallace-Hadrill, op. cit., p. 57.
19. Bigelmair, op. cit., p. XXXV; Wallace-Handrill, *op. cit.*, p. 57.
20. A. Moehle, *Der Jesaia Kommentar des Eusebius von Kaisareia fast vollständig wieder aufgefunden*, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche, 33, 1934, p. 87-89.

4. *Despre sărbătoarea Paştilor (lămurire mistică)* (Περὶ τοῦ Πάσχα ἑορτῆς (μυστικὴ ἀνακάλυψις) alcătuită în anul 325[21] sau în 334[22] şi păstrată doar în fragmente. A fost dedicată lui Constantin (VC, IV, 34). În ea se expunea importanţa şi semnificaţia Paştilor la evrei şi creştini şi se condamna obiceiul de a se sărbători o dată cu evreii.

5. *Comentarii la Psalmi* (Ὑπομνήματα εἰς τοὺς Ψαλμούς), lucrare scrisă după anul 330[23] sau după 335[24]. Este privită ca una din cele mai importante opere exegetice, distingîndu-se prin erudiţie şi spirit critic. Ea a fost tradusă de două ori în limba latină şi s-a bucurat de apreciere din partea scriitorilor patristici.

6. *Canoanele evanghelice*, lucrare nedatată, în care Eusebiu a introdus un nou sistem de împărţire a Evangheliilor dispunînd conţinutul lor în capitole *(sectiones)*, numerotate în continuare, apoi aşezîndu-le în 10 tabele *(canones)*, pentru a arăta concordanţa dintre ele şi anume: canonul I: texte comune tuturor celor patru evanghelii; II. comune la Matei, Marcu şi Luca; III. comune la Matei, Luca şi Ioan; IV. comune la Matei, Marcu şi Ioan; V. comune la Matei şi Luca; VI. comune la Matei şi Marcu, şi aşa mai departe. Aceste tabele puteau fi folosite împreună cu cifrele secţiunilor (capitolelor) din textele evangheliilor şi dădeau posibilitatea cititorului să găsească uşor pasajele paralele. Sistemul acesta, cunoscut şi sub numele de *Canoanele* sau *Secţiunile lui Eusebiu*, a fost adoptat şi de Ieronim la Vulgata.

7. *Despre poligamie şi despre binecuvîntarea de a avea copii la vechii bărbaţi iubitori de Dumnezeu* (patru cărţi) (Περὶ τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολυγαμίας καὶ πολυπαιδίας) Textul lucrării nu ni s-a păstrat, dar sfîntul Vasile cel Mare îl cunoştea, fiindcă face referiri la el (în *De Spiritu Sancto*, 29, 72) numind-o: *Dificultăţi cu privire la poligamie la cei vechi*. Eusebiu însuşi o citează de două ori: *Preparatio evangelica*, VII, 8 şi *Demonstratio evangelica*, I, 9. În lucrare se arată motivele pentru care creştinismul nu poate admite poligamia şi se recomandă o singură căsătorie, iar clerului cumpătarea şi castitatea.

Scrieri apologetice

Angajarea sa activă în societatea timpului, necesitatea de a apăra credinţa creştină împotriva atacurilor filosofilor şi polemiştilor păgîni, l-au determinat pe Eusebiu să desfăşoare şi o amplă activitate apologetică. Folosind experienţa dobîndită de apologeţii de dinaintea lui şi bazîndu-se pe imensele sale cunoştinţe de literatură şi istorie antică Eusebiu a dat lucrări de mare valoare, în care a scos în lumină superioritatea religiei

21. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.
22. Bigelmair, *op. cit.*, p. XXXVII.
23. Idem, *ibidem*, p. XXXV.
24. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.

creştine faţă de principalele religii din trecut, acestea fiind în concepţia sa doar o pregătire pentru creştinism.

1. *Introducere elementară generală la Evanghelie* a fost compusă înainte de preluarea funcţiei sale de episcop[25] şi cuprindea 10 cărţi, din care s-au păstrat doar cărţile 6–9 şi alte rare fragmente. În partea a doua se expun, sub titlul *Eclogae profeticae* texte mesianice din Vechiul Testament, precum şi interpretări ale lor[26]. Lucrarea trebuia să servească de introducere la marea operă apologetică în două părţi: *Preparatio evangelica* şi *Demonstratio evangelica.*

2. *Preparatio evangelica* (Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή) compusă în 15 cărţi (păstrate incomplet) după anul 314[27] sau după altă opinie în 315[28] sau între 312–318[29] cu scopul de a combate politeismul păgîn şi a arăta superioritatea religiei iudaice ca pregătire pentru Evanghelie. În acelaşi timp ea arăta iudeilor că împlinirea profeţiilor Vechiului Testament s-a făcut prin întruparea lui Iisus Hristos.

3. *Demonstratio evangelica* (Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις), compusă după lucrarea precedentă şi înainte de Sinodul de la Niceea, este o apărare a creştinilor în faţa evreilor, care le reproşau că nu respectă legea iudaică, dar îşi atribuie promisiunile care au fost făcute poporului ales. Lucrarea arată că Vechiul Testament are o valoare universală, nu este circumscrisă la evrei, iar împlinirea profeţiilor se face în cadrul religiei creştine. Profeţiile privitoare la Hristos se referă la Logosul întrupat şi se realizează în El. Din cele 20 de cărţi, cît cuprindea lucrarea, au mai rămas doar 10 şi fragmente din a 15-a.

4. *Theophania* (Περὶ θεοφανίας – Despre arătarea lui Dumnezeu în trup) nu se ştie cînd a fost compusă: după anul 324, cînd Constantin a devenit singur conducător al imperiului[30], în jurul anului 333[31] sau după anul 337[32]. Ea ar fi ultima dintre scrierile apologetice ale lui Eusebiu. Din textul original grec s-au păstrat numeroase fragmente, dar lucrarea o avem în întregime într-o traducere siriacă. În primele trei cărţi se tratează despre Logos, în general, despre revelarea Sa în creaţie, în sufletul omului, în păstrarea universului, dar mai ales în Hristos; cartea a IV-a aduce dovezi din Vechiul Testament despre dumnezeirea lui Iisus Hristos, iar în a V-a se critică cei care Îl socotesc pe Hristos un înşelător sau magician (se reproduce, de fapt, cartea a III-a din *Demonstratio evangelica).*

25. După Wallace-Hadrill, *ibidem,* înainte de 303.
26. După Eduard Schwartz, *Eusebios,* P. W. şi Bigelmair, *op. cit.* p. XXXVIII, probabil identică cu *Preparatio ecclesiastica* şi *Demonstratio ecclesiastica,* lucrării menţionate de Fotie. Wallace-Hadrill, *op. cit.,* p. 57 consideră lucrarea aparte şi compusă între anii 303–312.
27. Quasten, *op. cit.,* p. 466.
28. Bigelmair, *op. cit.,* p. XXXIX.
29. Wallace-Hadrill, op. cit., p. 57.
30. Quasten, *op. cit.,* p. 470.
31. Bigelmair, *op. cit.,* p. XL.
32. Wallace-Hadrill, *op. cit.,* p. 58.

5. *Împotriva lui Porfirie*. Eusebiu a scris (între 303–312) această lucrare în 25 de cărţi, dispărute complet, împotriva cunoscutului filozof neoplatonic de la sfîrşitul secolului al III-lea, care publicase o lucrare importantă intitulată: *Împotriva creştinilor*. Se pare că Eusebiu a combătut, în special, acele părţi din lucrarea lui Porfirie în care acesta pretindea că există contradicţii în Evanghelie cu privire la genealogia Mîntuitorului şi la înviere.

6. *Împotriva cuvintelor lui Hierokles în favoarea lui Apollonius de Tyana* (Πρὸς τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἱεροκλέους λόγους). Hierokles a fost, se pare, guvernatorul provinciei Bithynia în jurul anului 307 şi scrisese o lucrare intitulată: *Cuvinte iubitoare de adevăr adresate creştinilor*, în care susţinea că magicianul Apollonius din Tyana poate fi comparat cu Iisus Hristos şi că a fost chiar mai mare decît El. Lucrarea lui Eusebiu a fost compusă probabil între anii 311–313 sau chiar mai devreme [33] şi este un mic tratat descoperit în Codex Arethas de la Paris.

Scrieri dogmatice

În această categorie se înscriu: 1. *Apărarea lui Origen*, alcătuită împreună cu Pamfil (v. mai sus p. 8), 2. *Contra lui Marcel episcop de Ancyra (Κατὰ Μαρκέλλου τοῦ Ἀγκύρας ἐπισκόπου)*, scrisă după anii 335 sau 336 (cînd a avut loc la Constantinopol sinodul arian, care l-a condamnat pe acesta), cu scopul de a justifica din punct de vedere doctrinar hotărîrile sinodului şi 3. *Despre theologia bisericească* (Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας). Alcătuită în trei cărţi către anul 337[34] ea este dedicată episcopului arian *Flacillus de Antiohia*. În ea se continua şi aprofunda critica la adresa lui Marcel, pe care-l acuza de sabelianism. Dar doctrina despre Logos, expusă de Eusebiu, nu este ortodoxă, ci plină de idei subordinaţianiste. Fiul nu este de aceeaşi natură cu Tatăl, ci produsul voinţei sale libere, iar Duhul Sfînt este creaţia Fiului. În ciuda acestor idei eretice lucrarea s-a păstrat în întregime.

Discursuri şi predici

În activitatea sa atît de bogată Eusebiu a rostit discursuri şi predici, din care însă nu ne-au rămas decît foarte puţine. Discursul cel mai important, care ni s-a păstrat, este cel rostit de Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie a împăratului Constantin în anul 336 *(Λόγος τιακονταετηρικός)*; el este cuprins şi în volumul de faţă şi va fi analizat mai departe, p. 50 şi urm. Lui i se adaugă Discursul rostit de Eusebiu la Ieru-

33. Quasten, *op. cit.*, p. 472; după Wallace-Hadrill înainte de 313, *ibidem*, p. 57.
34. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57 o pune în anul 335.

salim cu prilejul sfinţirii Bisericii Sfîntului Mormînt (şi el cuprins în volumul de faţă, p. 57 şi urm.). Despre alte discursuri nu avem decît referiri indirecte. Astfel, Eusebiu însuşi spune (VC, I,) că el a rostit şi *Discursul festiv la aniversarea a 20 de ani de domnie a lui Constantin.* În schimb, aşa cum am spus, Eusebiu n-a ţinut discursul inaugural în faţa împăratului cu prilejul deschiderii Sinodului I ecumenic de la Niceea (325), ci acest lucru a fost făcut de Eusebiu de Nicomidia, de Eustaţie al Antiohiei ori de Alexandru al Alexandriei. Cum s-a arătat mai înainte, Eusebiu se afla la sinod într-o situaţie destul de dificilă, din cauza excomunicării care fusese pronunţată la Sinodul de la Antiohia şi apoi de la Ancyra.

În categoria *predicilor* unii învăţaţi[35] încadrează *Cuvîntarea ţinută de Eusebiu în anul 316 cu prilejul sfinţirii Bisericii din Tyr (Hist. eccl.* X, 4, 1) şi o alta *Despre martirii din Antiohia.*

Scrisori

Deşi Eusebiu trebuie să fi purtat o bogată corespondenţă, el care a fost atît de angajat în disputele doctrinare ale timpului şi avea legături cu personalităţi de seamă ale imperiului, totuşi nu ne-au rămas de la el decît trei scrisori: *Scrisoarea către Flacillus* (v. mai sus p. 16), de la începutul lucrării *De ecclesiastica theologia,* cea *Către Carpianus,* un fel de introducere la *Canoanele evanghelice* şi cea adresată *Comunităţii sale din Cezareea,* la sfîrşitul lucrărilor Sinodului I ecumenic de la Niceea, în care explica poziţia adoptată de el la sinod. Deoarece nu ni s-au păstrat actele Sinodului I ecumenic, această scrisoare este un document important asupra dezbaterilor care au avut loc şi asupra poziţiilor oscilante ale lui Eusebiu.

Există menţiuni despre alte scrisori trimise de Eusebiu unor personalităţi ale timpului, de pildă lui Alexandru al Alexandriei, căruia i-a scris cel puţin de două ori pentru a-l apăra pe Arie, apoi a trimis o scrisoare, în timpul Sinodului de la Niceea, episcopului *Euphrantion de Balanea în Syria,* în care «nu ezita să spună că Hristos nu este Dumnezeu adevărat»; în fine, o scrisoare adresată *Constanţiei,* sora lui Constantin, în care Eusebiu apără punctul de vedere că aceasta nu face bine procurîndu-şi icoana cu chipul Mîntuitorului. De aici se vede tendinţa sa iconoclastă, combătută de ortodocşi în timpul disputelor iconoclaste (Nichifor Mărturisitorul şi Sinodul VII ecumenic de la Niceea; v. mai sus, p. 6).

Lista de lucrări a lui Eusebiu este mult mai mare, ea incluzînd titluri care se încadrează în toate categoriile, dar despre ele se ştie foarte puţin, uneori doar titlul sau simple fragmente. Nu intenţionăm să facem o prezentare exhaustivă a lor, ci trecem să vorbim mai degrabă de:

---

35. Quasten, *op. cit.*, p. 484.

Scrierile istorice

Printre cele dintîi lucrări se numără 1. *Cronica*, alcătuită poate chiar înainte de anul 303[36], în jurul acestui an[37] sau chiar în acest an[38]. Prima parte este o expunere a istoriei chaldeienilor, asirienilor, evreilor, egiptenilor şi a romanilor, iar a doua constă din tabele cronologice dispuse în coloane paralele (χρονικοὶ κανόνες), însoţite de menţiuni privind cele mai importante evenimente din istorie, mai cu seamă din Vechiul Testament. Eusebiu pune începutul lucrării în anul naşterii lui Avraam (2016–2015 î. Hr.), iar sfîrşitul în anul 303. Forma originală a lucrării s-a pierdut aproape în întregime şi ceea ce ni s-a păstrat este o prelucrare făcută de altcineva, care o duce pînă în anul 325. Partea a II-a a acestei prelucrări, păstrată într-o traducere armeană din secolul al VI-lea, a fost tradusă în latină de Ieronim şi continuată pînă în anul 378, anul morţii împăratului Valens. Sub această formă *Cronica* a influenţat istoriografia Evului Mediu.

2. *Despre viaţa lui Pamfil* (Περί τοῦ βίου Παμφίλου) în trei cărţi, din păcate toate pierdute. Lucrarea a fost scrisă după moartea lui Pamfil[39].

3. *Istoria bisericească* (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία) este opera cea mai importantă a lui Eusebiu. Ea îşi are rădăcinile în *Cronica* şi într-un anumit fel este o continuare a ei. Eusebiu expune istoria creştinismului începînd cu vremea apostolilor şi pînă în timpul său; lucrarea a cunoscut, se pare, patru ediţii în cursul anilor 312/313, 315, 317, 323 sau curînd după acesta (324)[40]. De fiecare dată însă lucrarea a primit modificări sau a fost lărgită. La început a avut doar opt cărţi, ca la sfîrşit să ajungă la 10. Valoarea istoriei bisericeşti constă în mulţimea faptelor relatate, extrase dintr-o mulţime de scrieri ale Bisericii primare (vezi volumul XIII din această colecţie, care cuprinde această lucrare).

4. *Despre martirii din Palestina (Περὶ τῶν ἐν Παλαιστινῇ μαρτυρησάντων),* lucrare realizată prin anii 311[41] sau 313[42], în care ni se prezintă persecuţiile dintre anii 303–311 într-o regiune cunoscută direct de autor. Între cei 83 de martiri, de care vorbeşte Eusebiu, un loc de frunte îl ocupă Pamfil, prietenul său şi conducătorul Şcolii şi Bibliotecii din Cezareea Palestinei. La aceştia s-a adăugat numărul şi mai mare al mărturisitorilor: «Este cu neputinţă să expui mulţimea nenumărată a celor cărora li s-a scos mai întîi cu sabia ochiul drept, apoi le-a fost ars cu focul, în plus au rămas paralizaţi de piciorul stîng, fiindcă le-a fost arsă cu fierul roşu încheietura genunchiului, după care au fost condamnaţi să lucreze în minele de cupru din provincii şi nu atît în vederea muncii, cît mai cu seamă pentru a fi

36. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.
37. Quasten, *op. cit.*, p. 442.
38. Bigelmair, *op. cit.*, p. XLI.
39. După Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57 între 311–313.
40. Bigelmair, p. XLI şi Quasten, *op. cit.*, p. 445.
41. Wallace-Hadrill, *op. cit.*, p. 57.
42. Bigelmair, *op. cit.*, p. XLII.

maltratați și chinuiți» *(Hist. eccl.* VIII, 12, 10). Lucrarea este inclusă în vol. XIII din această colecție.

5. *Culegere de vechi acte martirice,* lucrare pierdută, dar la care Eusebiu se referă de mai multe ori. În ea Eusebiu va fi adunat mult mai multe documente decît cele pe care le citează în Istoria bisericească. Pare să fi fost scrisă înainte de anul 313.

Volumul de față cuprinde patru lucrări istorice legate între ele prin subiect și care în cursul timpului au fost, în general, publicate împreună: 1. *Viața lui Constantin;* 2. *Discursul adresat adunării sfinților;* 3. *Discursul rostit de Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie a împăratului Constantin (Tricennalia);* 4. *Discursul rostit de Eusebiu cu prilejul sfințirii Bisericii Sfîntului Mormînt de la Ierusalim.*

VIAȚA LUI CONTANTIN

1. *Viața lui Constantin,* cunoscută în mod obișnuit după denumirea latină *Vita Constantini* sau *De vita Constantini* nu este de fapt o expunere amănunțită a vieții și faptelor împăratului ori a evenimentelor din timpul său, ci o lucrare panegirică, adică un elogiu adus de Eusebiu lui Constantin cel Mare, omul în care acesta vedea pe trimisul lui Dumnezeu pentru a scăpa Biserica de persecuții, pe cel care a întrupat realizarea celor mai scumpe idealuri ale creștinilor. De aceea un învățat modern [43] propunea ca titlul grecesc al lucrării Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως = [(Cuvînt) despre viața fericitului împărat Constantin] să fie tradus cu *Reflexiuni asupra vieții lui Constantin.* De fapt, titlul exact al lucrării nu se cunoaște, deoarece partea ei de început a suferit modificări în cursul timpului. Specialiștii sînt de părere că el trebuie recunoscut în cuvintele cu care începe cartea I-a și anume *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως (λόγος ά) = Cuvîntul I (cartea I-a) al lui Eusebiu al lui Pamfil despre viața fericitului împărat Constantin.* Atît titlul adevărat al lucrării, cît și caracterul ei ar reieși, de asemenea, din ceea ce spune Fotie în lucrarea sa *Biblioteca: Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἡ „Εἰς Κωνσταντίνον τὸν μέγαν βασιλέα" ἐγκομισατικὴ τετράβιβλος = Lucrare encomiastă în patru cărți a lui Eusebiu despre viața marelui împărat Constantin.* Așa stînd lucrurile, scrierea *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου* n-ar trebui privită ca viața lui Constantin *(Βίος Κωνσταντίνου),* ci ca o lucrare *Despre viața lui Constantin*[44], întrucît ea nu este o biografie amănunțită, ci un *encomion.* Istoricul bisericesc Socrate *(Hist. eccl.* I, 1) folosește și el cuvintele *εἰς τὸν βίον* și numește lucrarea *ἐγκώμιον.* La începutul sumarului capitolelor de la prima carte întîlnim iarăși o titulatură deosebită: *Κεφάλαια τοῦ κατὰ θεὸν βίου τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως = Capitolele (cărții) despre viața plăcută lui Dumnezeu a fericitului împărat Constantin.* Dar aceasta nu poate fi decisivă pentru stabilirea titlului exact,

43. W. Tefler, *Author's Purpose,* p. 157.
44. Heikel, *Eusebius Werke I,* p. XLV.

deoarece sumarul capitolelor fiecărei cărţi nu aparţin lui Eusebiu, ci unui autor posterior[45].

Întreaga lucrare a lui Eusebiu cuprinde patru cărţi. *Prima carte* începe cu o lungă introducere (I, 1-11) în care se expun scopul şi maniera lucrării, se continuă apoi cu o prezentare asupra amintirii lui Constantius Chlorus, tatăl lui Constantin, în care se inserează şi cîteva amănunte despre tinereţea lui Constantin, pînă la preluarea conducerii imperiale (I, 12-24). După amintirea pe scurt a unor victorii repurtate de Constantin asupra barbarilor şi britanilor (I, 25), Eusebiu vorbeşte de înlăturarea lui Maxentiu de la Roma şi despre unele măsuri în favoarea creştinismului în Apus (I, 26-47). Victoria asupra lui Maxenţiu a obţinut-o cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru că s-a pus sub patronajul crucii, care i s-a arătat pe cer. Este, de fapt, descrierea viziunii lui Constantin, care a contribuit la convertirea sa (I, 28). După sărbătorirea a zece ani de domnie (I, 48), Constantin îşi îndreaptă privirile spre orient, unde Galeriu, Maximin Daia şi Liciniu persecută pe creştini (I, 49-59).

Cartea a doua prezintă războaiele dintre Constantin şi Liciniu, încheiate cu victoria celui dintîi, ca urmare a ajutorului dat de Dumnezeu (II, 1-19); după victorie Constantin dă o serie de decrete în favoarea creştinilor (I, 20-60). Între timp izbucnesc la Alexandria neînţelegerile doctrinare dintre episcopul Alexandru şi preotul Arie în legătură cu dumnezeirea Fiului lui Dumnezeu. Pentru a rezolva această dispută Constantin scrie acestora cu rugămintea de a aplana neînţelegerile, care nu pot aduce nimic bun Bisericii şi Statului. Purtătorul scrisorii şi mediatorul în această problemă este vestitul episcop Hosius de Cordoba, un apropiat consilier al lui Constantin (II, 61-73).

Cartea a treia începe cu o paralelă între împăratul creştin Constantin, care s-a pus sub patronajul crucii, şi ceilalţi împăraţi persecutori (III, 1-3). Urmează relatarea despre Sinodul I ecumenic de la Niceea (325), care a formulat normele de unitate dogmatică şi de sărbătorire a Paştelor. Aceasta a reprezentat o victorie pentru împărat şi a prilejuit sărbătoriri legate şi de împlinirea a 20 de ani de domnie (III, 4-24). În orient (Palestina), Constantin şi mama sa Elena au construit biserici, au dat dispoziţii să fie distruse templele păgîne (III, 25-59); totodată intervine în viaţa internă a Bisericii pentru soluţionarea depunerii din scaun a lui Eustaţie, patriarhul Antiohiei, cauzată de arieni (III, 60-63). El dă în legătură cu aceasta şi un decret împotriva ereticilor (III, 64-66).

Cartea a patra are mai puţină unitate decît celelalte. Ea începe cu relatarea unor fapte făcute de Constantin în folosul statului (IV, 1-7) şi cu o scrisoare adresată regelui persan Sapor I, în care se ocupă şi de soarta creştinilor din afara imperiului (IV, 8, 14). Constantin este arătat apoi ca un om foarte credincios, care îşi petrece timpul rugîndu-se, dînd norme de sărbătorire a zilei Duminicii şi a altor sărbători, oprind cultele păgîne,

45. Idem, *op. cit.*, p. XLV; Winkelmann, *Leben Konstantins*, p. XLVI-XLIX şi mai departe în această lucrare, p. 28-29.

ţinînd discursuri şi preocupîndu-se de procurarea de Biblii pentru bisericile din Constantinopol (IV, 15–39).

În prezentarea despre ultimii ani de viaţă şi de domnie punctul culminant al realizărilor sale îl formează sfinţirea Bisericii Sfîntului Mormînt şi aniversarea a 30 de ani de domnie. Dar aceste evenimente sînt tulburate de noi dispute teologice, care au dus la convocarea unui sinod la Tyr. Amănunte despre acest sinod, în care Sfîntul Athanasie a fost acuzat de arieni, cunoaştem destul de puţine de la Eusebiu, şi el filo-arian; de fapt, el se mulţumeşte să reproducă o scrisoare a lui Constantin către participanţi, cu îndemnuri de pace şi unitate (IV, 40–47). Următorul capitol prezintă informaţii despre cei trei fii ai împăratului, pe care Constantin i-a învăţat să domnească în frica lui Dumnezeu, despre starea sănătăţii sale la 63 de ani de viaţă, îngăduinţa şi mărinimia sa, care n-a fost bine înţeleasă de unii, despre o solie şi daruri venite de la indieni, un război pornit împotriva perşilor, în care el era însoţit de episcopi şi de un cort în formă de biserică, despre zidirea Bisericii Sfinţilor Apostoli din Constantinopol, ce avea să-i fie loc de înmormîntare. Ultimele capitole se ocupă de botezul şi moartea lui Constantin la Rusaliile din anul 337, de înmormîntarea sa în Biserica Sfinţilor Apostoli, succesiunea la tron prin Constanţius, în partea orientală a imperiului, de cinstirea sa după moarte, subliniindu-se faptul că el a fost cel mai credincios dintre toţi împăraţii romani (IV, 48–75).

Scopul şi genul lucrării reies din lunga introducere făcută de Eusebiu. Autorul doreşte să povestească unele lucruri, care să poată fi pe măsura fericirii de care s-a bucurat bărbatul acela, să-i facă un portret alcătuit din cuvinte vrednice de geniul lui şi de faptele plăcute lui Dumnezeu. Fiindcă ar fi de mare ruşine ca amintirea lui Nero şi a altor tirani, încă şi mai cumpliţi, mai nelegiuiţi şi vrăjmaşi lui Dumnezeu, să fi aflat oameni care să aştearnă în scris faptele lor urîte, înzorzonîndu-le şi făcîndu-le loc în cărţi groase de istorie, iar noi să trecem sub tăcere pe aceia care şi-au dus viaţa după preceptele Evangheliei. Autorul se simte, deci, obligat să ia această sarcină, deoarece el a avut privilegiul să cunoască pe împărat şi faptele lui bineplăcute lui Dumnezeu, ori relatarea virtuţilor şi nobilelor sale acţiuni ar putea îndemna şi pe alţii să săvîrşească binele şi să progreseze în dragostea faţă de Dumnezeu; consemnarea unor istorisiri atît de plăcute lui Dumnezeu nu va rămîne fără ecou, spune Eusebiu, ci va prilejui tuturor celor cu o bună aşezare sufletească o lectură cît se poate de folositoare. Autorul nu va înfăţişa însă toate faptele sale de arme, biruinţele ori triumfurile împăratului, legile date în folosul supuşilor şi alte fapte de bine, ci se va opri asupra acelor care au fost plăcute lui Dumnezeu (τὰ πρὸς τὸν θεοφιλῆ συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν). Cum însă acestea sînt nenumărate, el va alege dintre ele doar pe cele cunoscute, care vor fi mai de folos şi vrednice a fi amintite pentru urmaşi; pe acestea le va povesti pe scurt, fiindcă prilejul favorabil este să laude în fel şi chip pe fericitul împărat, lucru cu neputinţă mai înainte de moartea unui om, din cauza nenumăratelor întorsături ale sorţii (VC, I,

10–11). Lucrarea trebuie să aibă, deci, un scop moral-edificator, să reprezinte o glorificare a împăratului. Sublinierea caracterului encomiastic, făcută mai întîi de Socrate *(Hist. eccl.*, I, 1, 2) și Fotie *(Bibliotheca*, Cod. 127) reprezintă o caracteristică esențială a lucrării. De fapt, Eusebiu a respectat pe o bună parte a lucrării sale regulile utilizate la encomionul în proză, mai ales în ce privește amplificarea meritelor personajului prezentat și în lăsarea la o parte a aspectelor sale negative. În vremea în care trăia Eusebiu, aceste reguli fuseseră expuse de retorul Menandru, într-un tratat intitulat βασιλικὸς λόγος = panegiric împărătesc și este posibil ca autorul Vieții lui Constantin să-l fi cunoscut. Sfatul cel mai important dat autorilor era ca ei să aibă în vedere *amplificarea* (αὔξησις) faptelor de glorie, lăsarea la o parte a celor negative. Așa se explică de ce Eusebiu păstrează tăcere asupra slăbiciunilor și păcatelor lui Constantin, iar pe de altă parte, proslăvește meritele sale.

În *Introducere,* Menandru sfătuia pe autori ca ei să vorbească de greutatea nemăsurată a sarcinii pe care și-o iau, de incapacitatea lor de a-i face față, dar și de necesitatea realizării ei. El le dădea sfatul să spună că, poate, numai Homer, Orfeu sau muzele (Kalliope) ar putea vorbi în chip corespunzător de tema aleasă. Eusebiu însă, care era creștin, adaptează aceste norme, zicînd că numai Dumnezeu ar putea să laude după cuviință pe Constantin (I, 2, 9).

În ceea ce privește conținutul de bază al lucrării Menandru recomanda să se vorbească despre patrie (πατρίς), orașul natal (πόλις), poporul (ἔθνος) sau neamul (γένος) din care se trăgea subiectul operei, eventual de unele întîmplări miraculoase apărute la naștere (τὰ περὶ τῆς γενήσεως), de înfățișarea fizică (τὰ περὶ τῆς φύσεως), despre educația primită (ἀνατροφή), dacă de pildă crescuse într-un palat imperial sau a preluat de timpuriu conducerea, de copilărie (παιδεία), de calitățile sufletești (φύσις τῆς ψυχῆς).

Din toate acestea Eusebiu se oprește doar la cîteva, deoarece fie nu le cunoștea, fie ele nu se aplicau la persoana lui Constantin. De pildă, el vorbește laudativ doar despre tatăl său Constanțius Chlorus (I, 13 și urm.), menționează frumusețea tinerească și robustețea fără egal a lui Constantin (I, 19, III, 10), calitățile sufletești (I, 19, 20), faptul că de tînăr a crescut la palatul lui Dioclețian (I, 12, 19). Un alt punct important al conținutului de bază al lucrării era, după recomandările lui Menandru, înfățișarea faptelor (πράξεις) războinice și pașnice, ordonate după fiecare virtute în parte. Eusebiu nu respectă însă acest principiu, ci le prezintă în ordine cronologică, abătîndu-se, astfel, de la regulile stricte ale encomionului și apropiindu-se mai degrabă de ale biografiei. În felul acesta autorul utilizează procedee întîlnite la biografiile antice ca acelea ale lui Plutarh sau Philon[46]. Războaiele sînt prezentate fără descrierea amănunțită a luptelor, așa cum cereau regulile retoricii, ci mai degrabă cu rezultatele lor, cîștigate ca urmare a calităților sale militare (ἀνδρεία, φρόνησις), dar

46. Winkelmann, *op. cit.*, p. L.

mai cu seamă prin ajutorul lui Dumnezeu, ajutor dat pentru evlavie (εὐσέβεια; I, 11, 25 şi urm; II, 3 şi urm.; IV, 5). În felul acesta războaiele sînt privite printr-o prismă creştină-teologică. Norocul, soarta (τύχη), socotite altădată ca determinante în cîştigarea luptelor, sînt înlocuite aici cu ajutorul lui Dumnezeu.

După cîştigarea războiului, suveranul trebuia, după recomandările lui Menandru, să fie prezentat ca un om plin de dreptate şi clemenţă faţă de învinşi, bun conducător, administrator, legislator în scopul de a asigura bunul trai al supuşilor (φιλανθρωπία). Eusebiu laudă dreptatea şi clemenţa manifestată de Constantin faţă de Liciniu şi partizanii săi (II, 13, 14, 15), omenia (φιλανθρωπία I, 43, II, 13–15, 44, IV, 1, 4, 25, 26), opera sa de conducător (II, 44), administrator (IV, 2, 3) şi legislator (IV, 26)[47]. În loc de a face elogiul împărătesei (βασιλίσσα), Eusebiu laudă pe mama lui Constantin (III, 41 şi urm.). Frecvent se vorbeşte de fericirea care domnea în imperiu, abundenţa bunurilor materiale şi spirituale, de rugăciunile pe care le înălţau lui Dumnezeu supuşii, pentru a da împăratului şi fiilor săi lungime de zile. Eusebiu vede mai ales înţelepciunea (φρόνησις) împăratului în faptul de a-şi fi ales ca protector pe Dumnezeul creştinilor. Neurmînd întru totul tipicul retorului Menandru pentru realizarea unui panegiric (encomion) imperial, Eusebiu crează un tip nou creştin de astfel de lucrare.

O altă deosebire faţă de normele lui Menandru este faptul că Eusebiu include în cadrul documentării sale mărturii (scrisori şi acte oficiale), care arată formaţia sa de istoric. Scrisorile sînt adresate sinoadelor, diverselor comunităţi sau personalităţi din imperiu (unele chiar lui Eusebiu însuşi: II, 46, III, 61, IV, 35, 36) şi sînt prezentate *in extenso* sau chiar în rezumat (III, 22, 23, IV, 25–27). Actele oficiale (edictele) reglementează probleme generale ale vieţii din imperiu şi sînt ca şi scrisorile de o mare valoare documentară şi istorică[48].

Prin aceste caracteristici speciale, pe care le-am relevat, şi altele nemenţionate aici, lucrarea *De vita Constantini* a lui Eusebiu nu este nici biografie, nici panegiric în adevăratul sens al cuvîntului. Ea are ceva din ambele. În plus, în ea se află, ca un catalizator al acestora, idealizarea personajului, căci Eusebiu ne prezintă nu numai aspecte din viaţa lui Constantin, ci şi figura sa de împărat ideal, care să fie model pentru urmaşi. *Amplificatio* (αὔξησις) din recomandările lui Menandru este depăşită aici, ia forma unei transfigurări, a unei supranaturalizări în sens creştin a tot ceea ce a făcut împăratul.

Eusebiu a fost prin excelenţă istoric, el nu avea nici talent, nici pregătire oratorică, de aceea lucrarea *De vita Constantini* nu este considerată o reuşită a genului. Ea este, în plus, prea mare şi încărcată cu lucruri care nu sînt necesare. Laudele aduse lui Constantin au părut exagerate unor

47. Farina, *Impero e Imperatore*, p. 21.
48. O analiză a valorii scrisorilor, cu traducere şi comentarii bogate a făcut Heinz Kraft, *Konstantins religiöse Entwicklung*, p. 160–261.

învățați și i-au determinat să-l socoată pe Eusebiu ca «cel mai dezgustător dintre panegiriști»[49].

Conținutul lucrării, uneori prea amănunțit, alteori prea neprecis, ca și orientarea pro-ariană a autorului au făcut ca *Viața lui Constantin* să nu devină un model pentru biografiile creștine și să nu aibă o răspîndire prea mare. Capitolul referitor la faptele împăratului și cel final cuprind inegalități, goluri, omisiuni, ceea ce face impresia că materialul a fost adunat în grabă și a rămas insuficient prelucrat.

Autorul și autenticitatea lucrării

Există o literatură foarte bogată în care a fost dezbătută problema dacă Eusebiu a fost autorul întregii lucrări sau doar al unei părți (a unui nucleu), completată mai apoi de alții, și, de asemenea, dacă știrile sale sînt sau nu veridice.

Problema autorului a fost pusă chiar din secolul al XVII-lea de către Jacobus Gothofredus, care considera că Eusebiu nu poate fi autorul lucrării, deoarece în cartea a III-a, cap. 48 se vorbește de statuile Bunului Păstor expuse în Constantinopol, în for, pe lîngă fîntîni, ori această relatare n-ar putea proveni de la un om cunoscut pentru atitudinea sa iconoclastă[50]. Pe aceeași linie de gîndire se plasează și Joannes Georgius Dorscheus[51], care în 1653 atrăgea atenția asupra faptului că Fericitul Ieronim nu menționează în catalogul lucrărilor lui Eusebiu și *De vita Constantini*[52]. Ceva mai tîrziu, dar în același mod, Christoph Sand[53] afirma cam aceleași lucruri, propunînd ca autor pe Macarie de Ierusalim. Totuși Christoph Sand relevă că lucrarea conține (III, 58, 59, IV, 33, 36) și indicații care ar pleda pentru Eusebiu.

Învățații menționați mai sus făceau afirmații de felul acesta în studii care nu priveau direct cartea *Viața lui Constantin*. În aceeași vreme cu ei însă Henricus Valesius (Henri Valois) scotea pentru timpul de atunci (1659) o ediție excelentă a textului lucrării și, cunoscînd bine problemele, combătea ipotezele lui Gothofredus și ale celorlalți în privința paternității eusebiene. Sprijinit și de Lenain Tillemont, care aducea ca argument hotărîtor lucrarea *Viața lui Constantin* (III, 61) și cele afirmate de Fotie, Valesius conchidea, pe baza datelor aflate la Socrate și Fotie (Bibl. cod. 127), că lucrarea este a lui Eusebiu și reprezintă un «véritable panégyrique», terminat după moartea lui Constantin, poate în 338 sau imediat după aceea. Informațiile pe care le conține sînt veridice, deoarece Euse-

49. Jacob Burckhardt, *Zeit Konstantins*, p. 223, 242, 250; Winkelmann, *op. cit.*, p. LII–LIII.

50. Jacobus Gothofredus, Philostorgius, *Hist. eccl.*, *Dissertationes*, Geneva, 1643, p. 273; idem, *Opuscula varia*, Geneva, 1654: *De interdicta Christianorum cum Gentilibus Communione Epistola*, p. 37.

51. Georgius Dorscheus, *Exercitationes ad Concilium Nicenum I*, Strasbourg, 1653, p. 3.

52. Faptul că Ieronim nu menționează VC în catalogul lucrărilor lui Eusebiu nu poate constitui un argument împotriva autorului ei; v. Winkelmann, *Echtheitsfrage*, p. 405–412.

53. Christoph Christophori Sandii *Nucleus Historiae Ecclesiasticeae, Exhibitus in Historia Arianorum*, Köln, 1676, p. 48.

biu a avut prilejul să se întreţină chiar cu împăratul. Totodată Valesius surprinde în textul lucrării unele inadvertenţe, cum ar fi, de pildă I, 47, unde se vorbeşte de moartea lui Maximianus şi I, 48 - II, 18, cuprinzînd relatarea despre războaiele lui Constantin cu Liciniu din anii 314 şi 324.

În epoca modernă şi contemporană discuţiile au continuat şi mai intens. Jakob Burckhardt a fost primul critic care a exprimat cuvinte aspre la adresa lucrării *Viaţa lui Constantin*. Poziţia adoptată de el a avut mare ecou în cercetările ulterioare. Burckhardt considera că Eusebiu a fost un teolog important şi un cercetător sîrguincios, dar el n-a avut prea mult spirit critic; totuşi nu-i lipsit de valoare, deoarece a fost un contemporan al evenimentelor. Lucrarea în discuţie însă nu poate fi utilizată ca izvor de seamă, deoarece conţine prea multe denaturări, treceri sub tăcere, tăinuiri, ficţiuni. Eusebiu ar fi fost un ipocrit, cel mai dezgustător panegirist care a falsificat complet imaginea lui Constantin pentru a-l face exclusiv conducător creştin şi un model pentru alţii[54].

Influenţat de Burckhardt, *Amedeo Crivellucci* spune şi el că Eusebiu n-a prezentat un Constantin adevărat, ci un «imperatore modello», de aceea lucrarea ar fi fără viaţă, monotonă, de neutilizat. În plus, el supune analizei unele edicte şi scrisori (II, 24-42, 48-60, III, 64 şi urm., IV, 9-13) atribuite de Eusebiu lui Constantin şi conchide că ele conţin neclarităţi, sînt prolixe şi nu corespund stilului împăratului. Dar nu numai în stil, ci uneori şi în conceptele fundamentale sînt deosebiri, în consecinţă edictele ar fi o creaţie a lui Eusebiu. De aceea am avea de a face cu o operă născută din fantezia şi retorica autorului[55].

Poziţia adoptată de Crivellucci a incitat şi pe alţi cercetători să studieze edictele şi scrisorile reproduse în *De vita Constantini*. S-au concretizat mai multe direcţii: 1. Documentele sînt autentice în forma prezentată de Eusebiu; 2. Documentele au fost falsificate de Eusebiu; 3. Documentele sînt falsificări din perioada constantiniană sau post-constantiniană şi au fost incluse în text de Eusebiu sau alţi prelucrători ai *Vieţii lui Constantin;* 4. Documentele sînt adevărate, dar deformate în urma prelucrării lor în cancelarii sau de traducător.

Dintre cei care au supus unei analize atente documentele şi au pledat pentru autenticitatea lor, cu felurite argumente, menţionăm pe *Viktor Schultze*[56], *Otto Seeck*[57], *Ivar August Heikel*[58], *Ireneo Daniele*[59] şi mai ales *Heinz Kraft*[60]. Alţii ca *Augusto Mancini*[61], *Pierre Batiffol*[62] şi mai ales

---

54. J. Burckhardt, *op. cit.*, loc. cit.
55. Amadeo Crivellucci, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino*, appendice al vol. primo della *Storia delle relazione tra lo Stato e la Chiesa*, Livorno, 1888.
56. Viktor Schultze, *Die Glaubwürdigkeit des Eusebius*, Theologisches Literaturblatt, 10, 1889, p. 81 şi urm.
57. Otto Seeck, în Zeitschrift für Kirchengeschichte, 17, 1897, p. 53-61; v. în aceeaşi revistă, 18, 1898, p. 321-322, 330, 345, unde el este mai favorabil.
58. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. LXVI-LXXXII.
59. Daniele, *Documenti, ...*
60. Heinz Kraft, *op. cit.*, v. mai sus n. 48.
61. Mancini, *Osservazioni...*
62. Batiffol, *Les documents...*

Henri Grégoire[63] merg mai mult sau mai puțin pe calea deschisă de Crivellucci.

Dar obiecțiile lui Burckhardt și Crivellucci au îndreptat atenția cercetătorilor nu numai asupra studierii autenticității documentelor (edictele și scrisorile), ci și asupra integrității și unității lucrării. Acest lucru s-a întîmplat mai cu seamă după apariția ediției critice a lui Ivar August Heikel (1902), însoțită de comentarii filologice. S-a atras atunci atenția asupra unor locuri din *Viața lui Constantin*, care prezintă dificultăți din punct de vedere filologic și istoric, își găsesc paralele în Historia ecclesiastica ori conțin repetări ale unor documente expuse în aceeași lucrare (II, 20 =II, 24–42) și s-a spus că sînt adaosuri mult ulterioare. La acestea s-au dat răspunsuri felurite. *Augusto Mancini* credea, de exemplu, că Eusebiu însuși ar fi transcris în *Viața lui Constantin* unele pasaje din HE, iar Giorgio Pasquali[64] explică dificultățile, modificările, adaosurile, discrepanțele din text prin aceea că Eusebiu n-a alcătuit dintr-o dată întreaga lucrare. Îndată ce a aflat de moartea împăratului el și-a schițat planul lucrării sub formă de *encomion*. Fiind bătrîn însă și evenimentele schimbîndu-se rapid a fost obligat să-și modifice lucrarea de mai multe ori, chiar înainte de a o termina. Murind între timp, el n-a putut să-i dea ultima corectură. Cel care ar fi completat-o și ar fi publicat-o ar fi fost, după Pasquali, episcopul Acacius, succesorul său la scaunul de Cezareea Palestinei. Caracterul lucrării (de encomion) și scopul ei politic-religios l-ar fi determinat pe Eusebiu să nu reproducă edictele și scrisorile în forma lor originală.

Jules Maurice[65] propune altă soluție: dificultățile lucrării ar putea fi explicate dacă am admite că prelucrarea s-a făcut de către un autor după moartea lui Eusebiu, în timpul domniei lui Constanțius; așa s-ar înțelege și tendințele pro-ariene presărate în text.

Henri Grégoire[66] a ridicat cele mai severe obiecții împotriva lucrării. El socotea că Eusebiu nu poate fi considerat autor al ei, ci doar al unui nucleu. Vita Constantini conține erori voluntare, falsuri, inexactități calculate, exagerări voite, pe care nu este posibil să le atribuim unui autor ca Eusebiu. Toate acestea sînt de dată ulterioară. De pildă, relatarea despre viziunea și convertirea lui Constantin din anul 312 n-ar avea o bază reală, chiar dacă Eusebiu precizează că avea informații directe de la împărat și că acesta i le-a garantat prin jurămînt. Relatarea n-ar fi decît ultimul stadiu al unei legende creștine răspîndite în timpul împăratului Theodosie I cel Mare. Originile ei s-ar găsi într-un panegiric păgîn, apoi în *De mortibus persecutorum* a lui Lactantiu[67]. Dacă ea ar fi fost adevărată, n-ar fi scăpat atenției scriitorilor bisericești din secolul al IV-lea, ca Cyril al Ieru-

---

63. Grégoire, cu numeroasele sale lucrări, citate la Abrevieri și Bibliografie.

64. Pasquali, *Komposition der VC...*

65. Jules Maurice, *La Vita Constantini,* Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France, 1919, p. 154–155.

66. V. mai sus nota 63.

67. Seston, *Constantin as a bishop,* p. 127–132 crede că această relatare despre viziune este o interpolare din timpul perioadei theodosiene; cf. Quasten, *op. cit.,* p. 455.

salimului, Rufin, Ambrozie, Gelasius din Cezareea, Fericitul Ieronim şi chiar Fericitul Augustin.

Grégoire aduce în discuţie şi alte pasagii din *Vita Constantini* ca dovezi împotriva paternităţii eusebiene. Argumentul capital l-ar constitui însă partea în care se relatează măsurile ordonate de Liciniu împotriva creştinilor şi războiul dintre el şi Constantin, ca urmare a acestora (I, 48 - II, 18). Confruntarea dintre cei doi împăraţi, databilă în 314 (de fapt 316/317) ar fi prima şi asupra ei se insistă exagerat de mult în lucrare, în timp ce asupra celei de a doua din anul 324, mult mai importantă, ni se spune foarte puţin. În afară de faptul că timpul dintre cele două războaie apare ca foarte scurt, intervine dificultatea că primul război n-a fost cauzat de atitudinea duşmănoasă a lui Liciniu faţă de creştini. Pe atunci Liciniu favoriza pe creştini. Deoarece ambele n-ar corespunde realităţii, am avea de a face cu un adaos făcut mai tîrziu, care ar veni în contradicţie şi cu Historia ecclesiastică X, 8, 2–8, unde se vorbeşte doar de războiul din 324.

Concluzia lui Grégoire este că nucleului eusebian i-au fost adăugate de către «falsul Eusebiu», un epigon, mari părţi, pe care le-a copiat stîngaci din adevăratul Eusebiu (în special din Historia eccl.) şi din alte surse. Acest epigon ar fi fost Euzaios, episcop arian de Cezareea, moştenitorul bibliotecii lui Eusebiu.

Controversele ulterioare au fost mult influenţate de tezele lui Grégoire. *Paul Petit*[68], *P. Orgels*[69], *G. Downey*[70] şi alţii merg pe aceeaşi linie, aducînd noi exemple de interpolări şi erori. *P. Scheidweiler*[71] a mers şi mai departe contestînd chiar posibilitatea existenţei unui nucleu eusebian; el plasează compunerea operei în jurul anului 430. Mai tîrziu însă el revine asupra acestei opinii, admiţînd că cea mai mare parte din lucrare îi revine lui Eusebiu, iar restul lui Gelasie.

În faţa acestor critici s-a ridicat o întreagă pleiadă de apărători ai lucrării ca: *N. H. Baynes*[72], *P. Franchi de Cavalieri*[73], *F. Vittinghoff*[74], *J. Vogt*[75], *K. Aland*[76], *Friedhelm Winkelmann*[77] şi alţii. Ei au susţinut că Vita Constantini este o operă autentică a lui Eusebiu, chiar dacă în planul şi compunerea ei mai există probleme de lămurit. În acelaşi timp ei au arătat că există corespondenţe de texte paralele, mergînd pînă la repro-

68. Petit, *Libanius...*
69. Orgels, *Erreurs historiques,...*
70. Downey, *Builder,...*
71. Scheidweiler, *Kirchengeschichte...* şi *Vita Constantini...*
72. Baynes, *Constantin the Great...*
73. Pio Franchi de Cavalieri, *Constantiniana* (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953 (pentru VC p. 51-65).
74. Vittinghoff, *Eusebius...*
75. Vogt, *Constantin der Große...;* idem, *Der Erbauer...;* idem, *Die Vita Constantini über den Konflikt zwischen Konstantin und Licinius,* Historia, 2, 1954, p. 463–471.
76. K. Aland, *Eine Wende in der Konstantin-Forschung...* şi *Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins;* v. Bibliografia... p. 42.
77. În numeroasele sale lucrări indicate la Abrevieri şi Bibliografie.

ducerea cuvînt cu cuvînt ori numai în conţinut, între Vita Constantini, pe de o parte, şi lucrări autentice ale lui Eusebiu sau din literatura creştină ori păgînă a secolului al IV-lea, pe de altă parte. Lucrarea Vita Constantini a fost transmisă sub numele lui Eusebiu şi aceasta este o indicaţie importantă în judecarea autorului ei. Celor care au susţinut că lucrarea conţine numeroase părţi interpolate, li s-a replicat că admiterea interpolărilor creează dificultăţi şi mai mari, «fac din Eusebiu postum o figură şi mai complicată decît cea veche şi originală»[78]. Cu toate acestea, s-a admis că în puţine locuri au pătruns adaosuri ulterioare, dar acestea nu sînt semnificative (în relatarea despre viziunea lui Constantin în VC, IV, 71). Toată lucrarea îl are ca autor pe Eusebiu. Unele stîngăcii, nefinisări nu trebuie explicate neapărat prin interpolări sau modificări ulterioare (Interpolation oder spätere Veränderungen). Eusebiu însuşi a putut să-şi refacă lucrarea de mai multe ori, să şi-o lărgească introducînd în ea bucăţi gata constituite (fertige) din lucrările sale mai vechi ori din ciorne şi colecţii de materiale. El n-a apucat însă să dea acestora ultima redactare (mînă), probabil din cauza bătrîneţii şi a morţii. Lucrarea a apărut postum.

Cît priveşte autenticitatea documentelor reproduse în lucrare (edicte şi scrisori) ea a fost apărată cu diverse argumente, dar cea mai concludentă probă a constituit-o descoperirea unui papirus (Papyrus London 878), a cărui redactare nu este posterioară anului 320. Pe verso acestui papirus se află copiată scrisoarea lui Constantin trimisă locuitorilor din provincii după înfrîngerea lui Liciniu şi pe care Eusebiu o reproduce în cartea II, 27, 28, sfîrşitul capitolului 26 şi începutul lui 29. Autenticitatea ei, pînă la descoperirea papirusului, a fost contestată de unii învăţaţi. Papirusul dovedeşte fără nici o îndoială autenticitatea unuia din documentele citate de Eusebiu în Vita Constantini şi implică pe a celorlalte[79].

Titlurile capitolelor (Κεφάλαια)

Atît la *Vita Constantini* cît şi la *Oratio ad sanctum coetum* cărţile şi capitolele sînt precedate de titluri, care rezumă conţinutul lor. În ediţiile de text de pînă acum sau de traduceri aceste «Titluri» au fost păstrate şi aşezate de cele mai multe ori la începutul cărţilor respective ori chiar la începutul întregii lucrări, cum procedează Fr. Winkelmann în ediţia sa din 1975. În manuscrise se află puse fie la începutul fiecărei cărţi, cu care formează un corp comun, fie pe margine, fie chiar la începutul fiecărui capitol.

În legătură cu originea şi autenticitatea acestor titluri specialiştii nu sînt toţi de acord. De pildă *Valesius*[80], urmat de *Heikel*[81] socot că ele nu-l

78. Cf. Quasten, *op. cit.*, p. 455.

79. A.H.M. Jones and T.C. Skeat, *Notes on the Genuiness of the Constantian Documents in Eusebius' Life of Constantine*, Journal of Ecclesiastical History, 5, 1954, p. 194-200.

80. Valesius, *op. cit.;* despre argumentarea lui Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 192, nota 2.

81. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. CIII.

pot avea de autor pe Eusebiu, deoarece despre el se vorbeşte la persoana a III-a. În al doilea rînd, se susţine că e greu de crezut că Eusebiu şi-ar fi întrerupt expunerea retorică printr-o fărîmiţare în asemenea capitole (Abschnitte), care uneori rup şirul gîndirii (de pildă VC, I, cap. 1, 2). În al treilea rînd, ne aduce ca argument faptul că este o deosebire de stil între textul propriu-zis al lucrărilor şi cel din «Titluri». Autorul acestor titluri trebuie să fi fost un cititor sau un editor, care le-ar fi scris, la început, pe marginea textului, ca un fel de notiţe ori explicări marginale şi mai apoi au fost introduse în cuprinsul lucrării.

Împotriva părerii lui Valesius şi Heikel s-au ridicat *Pasquali*[82] şi *Eduard Schwartz*[83]. Ei susţineau că aceste titluri sînt opera lui Eusebiu, deoarece ele conţin lucruri care nu reies din text, adică precizări, pe care numai autorul le putea da. De pildă, nu s-ar fi ştiut că în cartea IV, 44, 1 este vorba de notarul Marianus ori în cartea III, 1 de episcopul Eusebiu (de Nicomidia), în III, 60 de Eustaţie al Antiohiei etc.

Fr. Winkelmann[84] consideră însă că împotriva autenticităţii acestor titluri *(κεφάλαια)* pledează diferenţa de stil (folosirea unor expresii complicate), unele greşeli (de pildă p. 5, 4: μαξιμίνου în loc de μαξιμιανοῦ), ori exprimări, care arată că s-a scris după vremea lui Eusebiu (p. 4, 18: ὅπερ νῦν = pe care şi acum). Winkelmann socoate că titlurile au fost redactate curînd după moartea lui Eusebiu, atunci cînd numele lipsă în text erau cunoscute şi puteau fi introduse.

PROBLEME DINTRE CELE MAI CONTROVERSATE:

1. Relatarea despre viziunea şi convertirea lui Constantin

În controversa care s-a iscat în legătură cu problema autenticităţii şi veridicităţii lucrării Vita Constantini un loc de seamă l-a ocupat relatarea despre viziunea şi convertirea lui Constantin. Eusebiu prezintă viziunea lui Constantin în cartea I-a, cap. 28–30, spunînd că împăratul dîndu-şi seama de inferioritatea militară în care se afla, s-a rugat Dumnezeului tatălui său (μόνος θεός) şi i-a cerut să se descopere cine este, să-l ajute în necazul de faţă: «Şi cum şedea împăratul înălţînd astfel rugăciune stăruitoare, i s-a arătat un semn cu totul fără de seamăn de la Dumnezeu. Era cam pe la ceasurile amiezei, cînd ziua începuse să scadă şi Constantin a văzut cu ochii săi pe cer, deasupra soarelui, semnul de biruinţă (τρόπαιον) al crucii, făcut din lumină şi deasupra o inscripţie: «Întru aceasta vei învinge» (τούτῳ νίκα), după care la vederea unei asemenea privelişti şi el şi întreaga armată (care îl însoţea în expediţie) şi asistase la minune au fost cuprinşi de frică. Constantin... era descumpănit, neputînd să-i priceapă tîlcul. Or, tot cugetînd la ea, iată că s-a lăsat noaptea, fără să prindă

82. G. Pasquali, în Göttingische Gelehrte Anzeiger, 171, 1909, p. 295 şi urm.
83. Eduard Schwartz, în GCS, 9, 3, Leipzig, 1909, p. CLII şi urm.
84. Winkelmann, *Leben Konstantins*, p. XLVIII-XLIX.

de veste. Şi în timpul somnului i s-a arătat Hristos, Fiul lui Dumnezeu, cu semnul văzut de el pe cer şi i-a poruncit ca semnul ce i s-a arătat pe cer să-l facă şi să-l folosească spre ajutor ori de cîte ori va avea de luptat cu duşmanii». A doua zi a împărtăşit prietenilor săi taina şi a poruncit să-i facă semnul, care îl văzuse pe cer şi l-a pus pe scuturile şi steagurile armatei cîştigînd bătălia. Eusebiu ne spune mai departe că împăratul «tulburat de viziunea aceasta şi nemaisocotind cu cale să se închine altui Dumnezeu, decît Celui ce i se arătase, a chemat la sine pe preoţii deţinători ai învăţăturii Lui, întrebîndu-i ce fel de Dumnezeu era acela şi care ar putea fi tîlcul arătării semnului văzut de el. Ei i-au răspuns că acela era Dumnezeu Fiul, Unul Născut al singurului Dumnezeu şi că semnul era simbolul văzut al nemuririi, însemnul triumfal al biruinţei, pe care el o avusese asupra morţii, într-o vreme cînd sălăşluia în treacăt pe pămînt».

Eusebiu arată că toate cele relatate de el i-au fost spuse de Constantin către sfîrşitul vieţii, la cca. 25 de ani după acest eveniment şi că le-a garantat autenticitatea cu jurămînt.

Henri Grégoire[85], ca şi cei care l-au urmat în opiniile sale susţin că relatarea lui Eusebiu nu trebuie admisă, deoarece s-ar baza pe o legendă mai tîrzie, introdusă apoi în text de un interpolator. Ei arată că textele creştine, care vorbesc despre acest eveniment, nu au valoare, că există deosebiri sau contradicţii între ele. Toţi aceştia se bazează, în special, pe faptul că Eusebiu n-ar spune nimic despre eveniment în Historia ecclesiastica, publicată în ultima ediţie în anul 324, ori un asemenea lucru nu putea fi trecut cu vederea. De asemenea, Lactanţiu, care vorbeşte de vedenie *(De mort. pers.* 44, 5) dă o relatare diferită: Constantin ar fi avut în noaptea precedentă luptei cu Maxenţiu *un vis,* în care i s-a spus că el va fi învingător, dacă va însemna pe scuturile ostaşilor litera X traversată de *P*. Este vorba de *chrisma,* adică de primele două litere ale numelui lui Hristos. Această relatare este făcută de Lactanţiu cam în anul 318, cînd îşi publica lucrarea mai sus amintită. Unii învăţaţi găsesc neconcordanţe chiar în relatarea lui Eusebiu din Vita Constantini şi anume ei spun că, în timp ce în cap. 28–30 se arată că semnul văzut pe cer a fost crucea, folosită după aceea ca stindard biruitor în luptă, în cap. 31 se arată că acest semn a fost *labarum*-ul, o formă mai tîrzie a stindardului armatei lui Constantin şi care avea forma chrismei încadrată într-o coroană (cerc). Concluzia care s-ar impune ar fi aceea că pasajul respectiv a fost interpolat.

Această concluzie nu este însă valabilă, deoarece Eusebiu se referă la evenimentul de care vorbim, în *Hist. eccl.* IX, 9, 2 (e adevărat mai pe scurt) şi în *Discursul festiv rostit cu prilejul sărbătoririi a 30 de ani de domnie (Tricennalia, 3).* În ambele locuri el spune că împăratul s-a rugat, la începutul campaniei împotriva lui Maxenţiu lui Hristos, ca să-l ajute în luptă. Că în Vita Constantini, alcătuită după moartea împăratului relatarea este mai bogată în amănunte, se datoreşte faptului că la o depărtare

85. Grégoire în special în *Conversion* şi *Vision;* v. lista celorlate lucrări la Abrevieri şi Bibliografie.

atît de mare, evenimentul a fost îmbrăcat în legendă şi cuprinde, poate, şi unele înfloriri. Nucleul evenimentului a fost însă real şi nu trebuie să ne îndoim de veracitatea lui. De altfel, unii cercetători au subliniat faptul că deşi apariţia luminoasă a crucii pe cer se înscrie printre fenomenele cereşti destul de rare, totuşi ea nu este necunoscută[86]. Constantin a fost convins că a văzut semnul crucii pe cer la începutul luptei cu Maxenţiu, că el reprezintă simbolul lui Iisus Hristos şi că acesta l-a ajutat să cîştige lupta.

Relevantă în această privinţă este comportarea sa faţă de creştinism după eveniment. Panegiricul de la Trier din toamna anului 313 precizează că după intrarea în Roma împăratul n-a urmat drumul tradiţional de triumf spre Capitoliu şi n-a adus jertfă lui Juppiter, cum se obişnuia. Autorul Panegiricului de la Trier nu menţionează nici o divinitate păgînă care l-ar fi ajutat să cîştige lupta la Pons Milvius (Podul Vulturului), ci face doar referiri la «indicaţiile divine» *(divina pracepta)* date lui Constantin în taină şi care sînt, desigur, de pus în legătură cu Dumnezeul creştinilor. Toate acestea arată o distanţare a lui Constantin de practicile de cult păgîne. Este adevărat, că pe Arcul de triumf al lui Constantin de la Roma terminat în 315 este reprezentat *Sol invictus* (Soarele neînvins), dar acesta este opera senatului păgîn din capitala imperiului. În inscripţie se menţionează că victoria a fost obţinută la «intervenţia divinităţii» *(instinctu divinitatis;* Dessau, *Inscr. latinae selectae,* nr. 694). Divinitatea este aici numită în sens neoplatonic (Fiinţă absolută), dar ea putea fi înţeleasă şi de creştini în sensul lor. Ca adorator al lui *Sol invictus* Constantin era adeptul monoteismului solar de tendinţă filosofică şi considera că aceasta nu este incompatibilă cu credinţa creştină, deoarece *Suprema Divinitas,* din această religie, nu-i părea deosebită de Dumnezeul creştinilor. Constantin n-a repudiat dintr-o dată toată moştenirea păgînismului şi, la fel ca tatăl său, care fusese monoteist, el considera soarele ca mediator vizibil între Dumnezeul suprem şi oameni.

Constatin a înclinat din ce în ce mai mult spre creştinism şi dovada cea mai clară a atitudinii sale în această vreme a fost statuia sa din Forul de la Roma, care, după instrucţiunile lui trebuia să poarte în mîna dreaptă o cruce. Potrivit lui Eusebiu (Hist. eccl. X, 4, 16; cf. VC. I, 40; Tricennalia, 9, 8) inscripţia dedicatorie de sub statuie spunea: «Prin acest semn aducător de mîntuire, care este adevărata dovadă a puterii, eu am salvat oraşul vostru de sub jugul tiranului, am eliberat Senatul şi poporul roman, redîndu-i vechea demnitate şi strălucire»[87].

Deşi pînă în anul 322 chipurile vechilor divinităţi, mai ales ale lui *Sol,* mai sînt reprezentate, mai cu seamă pe monede, totuşi treptat apar şi simbolurile creştine, în special pe monede şi medalii, dar şi pe alte

86. Karl Baus, *Konstantins «Bekehrung» zum Christentum,* în *Handbuch der Kirchengeschichte,* herausg. von Hubert Jedin, Bd. 1. Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche, Herder, Freiburg in Br., 1973, p. 454-462.

87. Eusebius, *Hist. eccl.,* IX, 9, 10-11; VC, I, 40; Tric. IX, 8; cf. Karl Baus, *op. cit.,* p. 460.

obiecte. De pildă, pe un medalion de argint bătut la Ticinum cu prilejul decennaliilor din 315 este reprezentat Constantin cu cască, iar pe aceasta monogramul lui Hristos *(chrisma)*. *Labarum*-ul este întîlnit pe o monedă de bronz bătută la Constantinopol către anul 337. Deşi înceată, această pătrundere a simbolurilor creştine n-ar fi putut apare fără asentimentul lui Constantin, ceea ce arată convingerile sale religioase.

Semnificative în privinţa simpatiei lui Constantin faţă de creştinism după anul 312 sînt două scrisori, una trimisă lui Maximin în orient, în care intervine în favoarea creştinilor (Lactanţiu, *De mort. pers.* 37, 1), cealaltă expediată prefectului Anullinus în Africa de Nord, în care-i cerea să redea Bisericii bunurile confiscate (Eusebiu, *Hist. eccl.*, X, 5, 15-17). Dintr-un alt document aflăm că tot atunci Constantin trimite o sumă mare de bani episcopului ortodox Caecilian de Cartagina, pe care acesta putea s-o folosească pentru «clerul dreptmăritului şi prea sfîntului cult ortodox» *(Ibidem*, X, 6, 1-5). Este posibil ca orientarea aceasta atît de rapidă spre Biserică a lui Constantin să se fi datorat şi influenţei episcopului Hosius de Cordoba, devenit consilier al împăratului în problemele religioase. Există şi alte dovezi pentru interesul lui Constantin faţă de cultul creştin, pe care-l socotea necesar fericirii şi prosperităţii imperiului. Cea mai clară şi importantă este Edictul de la Milan din anul 313 dat împreună cu Liciniu.[88]

2. Sfîrşitul lui Maximian Hercule (VC, I, 47)

Valesius, (Ediţia 1672, annot. I, 47, p. 207) arată că moartea lui Maximian este aşezată după victoria împotriva lui Maxenţiu, deci cu doi ani mai tîrziu, deşi, se ştie, că el a murit în anul 310. Succesiunea istorică ar fi prin aceasta tulburată. El socoate că nu Eusebiu ar fi vinovat de aceasta, ci autorul sumarului capitolelor, care, în cap. 47 vorbeşte de moartea lui Maximin; nu este deci vorba de o problemă filologică, ci de o interpolare.[89]

Mancini[90] face o comparaţie între *Hist. eccl.* VIII, 13, 15 şi VC I, 47 arătînd că din punct de vedere cronologic, logic şi gramatical şi stilistic este vorba de o interpolare din Hist. eccl., deoarece Eusebiu expune într-o riguroasă ordine cronologică evenimentele pînă la moartea lui Maxenţiu şi intrarea în Roma a lui Constantin. Dimpotrivă VC I, 47, 1 ar

88. Indicăm aici şi alte lucrări privind viziunea şi convertirea lui Constantin: Jacques Moreau, *Sur la vision de Constantin (312)* în Revue des Etudes Anciennes, 35, 1953, p. 307-333; André Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932, p. 72; William Seston, *La vision payenne de 310 et les origines du chrisme constantinien*, Anuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 4, 1936, p. 373 şi urm.; Joseph Vogt, *Die Bedeutung des Jahres 312 für die Religionspolitik Konstantins des Großen*, în ZKG, 61, 1942, p. 171-190.
89. Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 192.
90. Mancini, în Studi. Storici, 4, 1895, p. 532-535.

prezenta un eveniment din anul 310 şi încurcă toată ordinea cronologică[91].

N. H. Baynes[92] nu vede nici o problemă cronologică, ci una de conţinut. În *Hist. eccl.* VII, 13, 15; 14, 1 moartea lui Maximian este pusă corect înaintea aceleia a lui Maxenţiu; deci orice copist, care ar fi avut în faţă textul lui Eusebiu, n-ar fi putut face această greşală. Eroarea s-ar explica printr-o legătură mentală a autorului cu evenimente de mai tîrziu, adică conspiraţia altor membri ai familiei lui Maximian.

J. Vogt[93] zice că VC, I, 42, 2 s-ar referi la Crispus şi Fausta, adică la evenimente din 326, deşi în VC I, 48 se vorbeşte de *decennalia*. Tema întregului capitol ar fi: ajutorul lui Dumnezeu împotriva duşmanilor din afară şi dinăuntru. În acest caz consideraţiile cronologice nu mai jucau pentru autor nici un rol.

F. Vittinghoff[94] merge cam pe aceeaşi linie. În cap. 22-48 se respectă criteriul cronologic, dar în 46 şi 47 sînt referiri la evenimente de mai tîrziu. Criteriul cronologic, obişnuit la oamenii de ştiinţă moderni, nu opera totdeauna la Eusebiu. Lucrarea nu este o biografie şi nici o schiţă a vieţii în ordine cronologică, ci un *encomion*.

Chr. Habicht[95] socoate că locul din VC s-ar referi la chestiunea *Bassianus* (Bassianus-Affäre); e greu de crezut că ar privi evenimentele din anul 326, deoarece Eusebiu nu s-ar fi expus mîniei fiilor Faustei. Concluzia lui *Fr. Winkelmann*[96] este că teza interpolării nu se poate susţine, ci capitolul aparţine tot lui Eusebiu.

3. Maxenţiu

Scheidweiler[97] socoate că în VC sumarul capitolului I, 13, unde se spune că Maxenţiu a prigonit pe creştini, ar fi întărit de VC, I, 49 şi I, 56, unde se fac vagi aluzii la acelaşi lucru. Aceasta ar contrazice Hist. eccl. VIII, 14, unde se spune că la început Maxenţiu n-a fost persecutor al creştinilor, ci a încercat să-i atragă; numai după o oarecare vreme el a ordonat măsuri de persecuţie. Scheidweiler crede că aceste aluzii ascunse la persecuţia lui Maxenţiu împotriva creştinilor ar proveni de la Gelasius de Cezareea sau au fost chiar mai tîrzii, adăogate de un interpolator. Lucrul nu este sigur, deoarece admiţînd poziţia aceasta pentru Maxenţiu, ea ar veni în contradicţie cu VC, I, 33-36, unde se vorbeşte pe larg de atitudinea lui.[98]

---

91. Winkelmann, *op. cit.*, p. 206.
92. Norman H. Baynes, în BZ, 39, 1939, p. 468 şi urm.
93. J. Vogt, în Römische Mitteilungen, 59, 1943, p. 202.
94. Vittinghoff, *op cit.*, p. 347-349.
95. Chr. Habicht, *Zur Geschichte*... p. 374, nota 5.
96. Winkelmann, *ibidem*, p. 233.
97. Scheidweiler, *Vita Constantini*, p. 15 şi urm.
98. Winkelmann, *ibidem*, p. 233-234.

4. Măsurile lui Constantin împotriva păgînismului

William Seston[99], preluînd ideile lui *J. Maurice*[100], socoate că măsurile aspre împotriva păgînismului luate de Constantin şi prezentate de VC II, 48, 56, 60; III, 55, 56; IV, 22–25 sînt o interpolare ulterioară. Aceasta pentru că în lumina lui Codex Theodosianus şi a celor spuse de Libaniu ele par exagerate, iar privite prin prisma lucrării *Laus Constantini* a lui Eusebiu ele sînt incompatibile. Paul Petit[101] a încercat să întărească această poziţie, susţinînd că ele ar fi interpolări din perioada theodosiană. Autorul de mai tîrziu (interpolatorul) ar fi dorit să determine pe Theodosius la măsuri şi mai hotărîte împotriva cultelor păgîne. VC, III, 48, 57 însăşi ar contrazice această prezentare. *Fr. Vittinghoff* [102] contrazice această părere.

5. Războaiele lui Constantin împotriva lui Liciniu

(VC, I, 48–II, 18)

Felul cum sînt prezentate a determinat numeroase critici la adresa obiectivităţii autorului VC. Specialiştii au considerat că este nereală descrierea războiului din anul 314, atît în privinţa cauzelor, cît şi a desfăşurării lui. Cele relatate s-ar potrivi mai bine cu evenimentele celui de al doilea război din 324.

Primul război a avut loc nu în 314 ci în 316/317. În această privinţă există o corespondenţă între relatarea din *Hist. eccl.* VIII, 2 şi urm şi VC. Pacea încheiată între cei doi împăraţi (VC, II, 15) a durat puţin, poate doar cîteva zile, de aceea a trecut repede în uitare şi nu se găseşte menţionată în nici un izvor. Vita Constantini a unit ambele războaie din 316/317 şi 324 într-o singură relatare, a şters graniţele dintre ele, a lăsat la o parte cauzele şi cronologia diferită şi le-a prezentat ca un eveniment unitar, care se potriveşte mai bine cu caracterul unui război religios. De fapt, este descris mai mult războiul din 324, totuşi şi primul război este pomenit pe alocuri, chiar într-o manieră mai pregnantă decît în *Hist. eccl.*, unde este prezentat mai inofensiv[103]. Aceasta este concluzia adoptată şi de Fr. Winkelmann[104].

6. Constanţiu Chlor

Vita Constantini II, 49 (cf. I, 13) ne spune că Constanţiu era creştin. Acelaşi lucru se afirmă şi în *Hist. eccl.* VIII, 13, 14. J. Vogt[105] arată că Constanţiu nu era creştin, dar destul de tolerant, că evita urmăririle termi-

99. W. Seston, *Constantin as a bishop*, p. 130 şi urm.
100. Jules Maurice, *ibidem*.
101. Petit, *Libanius*, p. 578–591.
102. Vittinghoff, op. cit., p. 358-364.
103. Habicht, *op. cit.*, p. 375.
104. Winkelmann, *op. cit.*, p. 230; despre aceste războaie, v. J. Vogt, Römische Mitteilungen, 58, 1943, p. 190–203; idem, în Historia, 2, 1953, p. 463 şi urm.; Pio Franchi de Cavalieri, Studi e testi, 171, 1953, p. 51 şi urm.; Vittinghoff, *op.cit.*, p. 352 şi urm.; J. Moreau, Historia, 4, p. 239–241; Scheidweiler, *Vita Constantini*, p. 17 şi urm.; Paul Orgels, *Erreures historiques*, p. 575–611.
105. J. Vogt, *Heiden und Christen in der Familie Constantins des Großen*, în Eranion. Festschrift für Hildebracht Hommel, Tübingen, 1961, p. 149–161, mai ales, 155–58.

nate cu vărsare de sînge şi îngăduia creştini la curtea sa. Scheidweiler[106] socotea că Lactanţiu, *De mort. pers.*, 15, 17, spune pe drept cuvînt exact contrariul în comparaţie cu *Hist. eccl.*. El se îndoieşte atît de veracitatea VC, II, 49 cît şi de VC, I, 16 şi lasă să se înţeleagă că VC ar fi fost interpolată. Winkelmann[107] socoate că nu este nici un motiv să ne îndoim de faptul că aceste capitole menţionate din VC aparţin lui Eusebiu.

7. **Tratatul de pace cu perşii**

(VC, IV, 57)

H. Grégoire[108] şi Paul Petit[109] sînt de părere că întreaga prezentare nu are o bază istorică. Heikel[110] arată că unele manuscrise nu dau întreaga relatare şi că totul ar fi fost reconstruit de umanişti din expresii eusebiene. Vittinghoff[111] subliniază că sumarul capitolelor precizează că e vorba de o solie persană la Constantin, nu de un tratat de pace. Alcătuirea internă a contextului arată că acest capitol a fost interpolat. Capitolele precedente tind să arate o victorie a lui Constantin asupra perşilor, iar pregătirile de război pe scară largă sînt indicate exact: «o expunere a măsurilor de pregătire de război ar fi greu de aşteptat în această formă, dacă Constantin puţin după aceea şi-ar fi schimbat părerea asupra triumfului asupra perşilor care-i lipsea şi ar fi încheiat un tratat de pace formal»[112].

8. **Constantin ca «episcop al celor dinafară»**

(VC, IV, 4, 24)

William Seston[113] este de părere că opinia potrivit căreia împăratul se desemna «episcop al celor din afară» (bishop of those outside – ἐπίσκδπος τῶν ἐκτός), nu poate proveni de la Eusebiu, ci de la un interpolator. Seston zice că dacă am înţelege expresia ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός la genul masculin, ea s-ar lămuri bine prin VC, I, 44 (κοινὸς ἐπίσκοπος), desemnînd pe cei din afara bisericii şi Constantin ar fi în mod exclusiv episcop numai peste aceştia. Dar interpretarea aceasta este în contradicţie cu concepţia ariană, pe care o reprezenta Eusebiu, de aceea pasajul ar fi fost interpolat de un ortodox, poate de Athanasie sau Ambrozie.

---

106. Scheidweiler, *ibidem*, p. 14.
107. Winkelmann, *ibidem*, p. 233.
108. H. Grégoire, *Nouvelles recherches constantiniennes*, Byzantion, 13, 1938, p. 583.
109. Petit, *Libanius*, p. 576.
110. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 140, r. 31, p. 142, r. 10.
111. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 346 şi urm.
112. Idem, *ibidem*, cf. Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 232.
113. Seston, *op. cit.*, p. 131.

Fr. Vittinghoff[114] nu este de acord cu această interpretare şi socoate că semnificaţia termenilor trebuie înţeleasă în cadrul capitolelor 23-25, din care ar reieşi sarcina sa într-un cadru statal-politic. Împăratul este episcop nu numai peste cetăţenii imperiului, care se află în afara Bisericii, ci şi peste ceilalţi, care, ca membrii ai Bisericii, aparţin în acelaşi timp statului roman şi sînt supuşii împăratului, iar ca creştini sînt supuşi ordinelor şi legilor statului. Τῶν ἐκτός este un genitiv de la neutrul τὰ ἐκτός. *Johannes Straub*[115] zice că τῶν εἴσω - τῶν ἐκτός nu trebuie înţelese ca o opoziţie păgîno-creştină, ci în sensul «statal-ecclesiastic» (es ist nicht die Gegenüberstellung «heidnisch-christlich» beabsichtigt, sondern «staatlich-kirchlich»). El înţelege expresia în sens masculin: οἱ τῶν ἐκτός.

S. Calderone[116] înţelege ca şi Straub expresia la masculin.

Rafaele Farina[117] face o trecere în revistă a opiniilor exprimate pînă la el şi constată că s-au cristalizat două direcţii: una exprimată de Valesius (Migne, PG. XX, 1171 A) şi urmată apoi de alţii, şi cea de a doua, iniţiată de Heikel (*Eusebius Werke*, I, p. LXIV, 126, 10), împărtăşită, de asemenea, de numeroşi adepţi. Potrivit primei direcţii genitivul τῶν ἐκτός ar trebui înţeles de la τὰ ἐκτός: «voi sînteţi episcopi pentru cele care se află în interiorul (cadrul) Bisericii», iar «eu sînt episcop consacrat de Dumnezeu *pentru lucrurile din afară*». F.A. Heinichen[118] şi J.A. Fabricius[119] au modificat puţin traducerea lui Valois în sensul: «voi sînteţi episcopi pentru problemele interne (*interiora ecclesiae = doctrina et sacramenta*) iar eu pentru chestiunile externe (*regimen et tutela* = cîrmuire şi protecţie).

Potrivit înţelesului lui Heikel ar trebui tradus: «voi sînteţi episcopi ai celor care sînt înăuntrul Bisericii, în schimb eu sînt episcop al celor care se află în afara Bisericii». Heikel crede că τῶν ἐκτός este genitivul masculin de la οἱ ἐκτός. Alţii ca *J. Turmel*[120] şi *F. Cayré*[121] au înţeles ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός ca episcop al celor din afară, în sensul de şef pentru *afacerile profane*. După *Caspar*[122] ar trebui să înţelegem pe Constantin ca episcop pentru chestiunile externe (Bischof für die äusseren Angelegenheiten»), dar un episcop care, în realitate, cîrmuia fără limite episcopatul. *Ernest Ch. Babut*[123] zice şi el că τῶν εἴσω - τῶν ἐκτός sînt genitivul de

114. Vittinghoff, *ibidem*, p. 368.
115. Johannes Straub, cu studiile indicate la Bibliografie.
116. S. Calderone, *Costantino e il Cattolicesimo*, 1, în Pubblicazioni a cura dell'Istituto di Storia dell'Universita di Messina 3, Firenze, 1962, p. XI-XLV.
117.
Farina, *Impero e Imperatore*, p. 312-319.
118. F.A. Heinichen, *Commentarii in Eusebio Pamphili Historiam ecclesiasticam, Vitam Constantini, Panegyricum atque in Constantini ad sanctorum coetum orationem et Meletemata Eusebiana* (Eusebii Pamphili scripta historica 3), Lipsiae, 1870, p. 797 şi urm.
119. Jo. Alberti Fabricii, *Bibliographia antiquaria*, Hamburgi, 1760, p. 282.
120. Joseph Turmel, *Histoire du dogme de la Papauté des origines à la fin du quatrième siècle*, I, Paris, 1908, p. 214-215.
121. F. Cayré, *Patrologia e storia della Teologia*, I, Roma, 1936, p. 299-300.
122. Erich Caspar, *Geschichte des Papstums*, 1, Tübingen, 1930, p. 117.
123. Ernst Ch. Babut, Evêque du dehors, Revue critique et de littérature N.S. 68, Paris, 1909, p. 362-364.

la οἱ εἴσω – οἱ ἐκτός şi că ar trebui traduse: «numai voi sînteţi episcopii pentru credincioşii Bisericii, iar eu am fost pus de Dumnezeu episcop pentru cei din afară» («seulement, vous êtes les évêques des fidèles de l'Eglise et moi, j'ai été établi par Dieu évêque de ceux qui sont au dehors»). Primii ar fi episcopii creştinilor, cel de al doilea al păgînilor.

9. **Relatarea despre înmormîntarea lui Constantin**

(VC, IV, 58–60, 70–71)

Glanville Downey[124], vorbind de VC, IV, 71, unde se găsesc următoarele cuvinte εἰσέτι καὶ νῦν = «se vede încă şi acum» mormîntul lui Constantin, interpretează aceasta ca o interpolare, deoarece, zice el, la scurtă vreme după moartea împăratului, Eusebiu nu se putea exprima astfel. Lucrul acesta nu-l putea spune decît un interpolator de mai tîrziu. El conexează această expresie cu VC, IV, 60, unde expresia τῆς τῶν ἀποστόλων προσρήσεως κοινωνόν = vrednic de împreună chemare cu apostolii, ar fi tot o interpolare, deoarece Socrate şi Sozomen au o cu totul altă concepţie despre scopul lui Constantin.

J. Vogt[125] nu este de părerea lui Downey, ci înţelege: «se poate vedea încă astăzi», în sensul că «trupul este demn de cinstirea (serviciul divin), care se dă apostolilor». Capitolele 71–73 au unitate, nimic nu poate fi atribuit unui interpolator. *Vittinghoff*[126] susţine punctul de vedere al lui Vogt, dar *Moreau*[127] nu este pe deplin convins de aceasta, ca şi *Winkelmann*[128].

PRINCIPALELE EDIŢII ŞI TRADUCERI

Prima ediţie a textului grecesc al VC o datorăm lui *Robert Estienne* (Stephanus, 1503–1559), apărută la Paris în 1544. VC a fost inclusă într-un volum, care cuprinde mai multe lucrări de istorie bisericească şi anume, în afară de *Historia ecclesiastica* a lui Eusebiu, pe cele ale lui Socrate, Theodoret, Sozomen, Evagrie şi altele. VC apare la un loc cu *Oratio ad sanctum coetum*, unde aceasta din urmă este înscrisă pe locul cărţii a V-a: *Ecclesiasticae historiae. Eusebii Pamphili lib. X. Ejusdem de Vita Constantini lib. V* etc... Lutetiae Parisiorum, 1544.

O traducere latinească destul de liberă şi cu greşeli a textului grecesc stabilit de Stephanus a făcut episcopul englez *Joannes Christophorson*, apărută după moartea acestuia în 1558, în primă ediţie la Louvain (Cisterciae) în 1559 şi a doua în 1570 la Köln (au urmat şi

124. Downey, *Builder*, p. 53–80. Pentru Basilica Sfinţilor Apostoli, v. R. Egger, *Die Begräbnisstätte des Kaisers Konstantin*, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts, 16, 1913, p. 212–230. Eynar Dyggve, *La question du Saint Sépulcare à l'époque constantinienne*, în Actes du VIe Congrès intern. d'études byzantines, 2, Paris, 1948, (1951), p. 111–123.

125. J. Vogt, *Der Erbauer*, p. 111–117.

126. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 371.

127. J. Moreau, *Zum Problem der Vita Constantini*, Historia, 4, 1955, p. 244. nota 7.

128. Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 238–239.

altele). În această lucrare *Oratio ad sanctum coetum* apare separat de VC și în plus se adaugă: Discursul rostit de Eusebiu la 30 de ani de domnie *(Eusebii Oratio in laudem Constantini Magni ad tricesimum illius annum nunquam antehac nec graece nec latine impressa).*

Prima ediție cu text grec a lui Stephanus și paralel traducerea latină a lui Christophorson a apărut în 1612 la Geneva, prin grija lui *Severin Binius*. În cadrul volumului de istorici bisericești VC are 4 cărți, urmează *Oratio ad sanctum coetum* și apoi, pentru prima oară, textul grec al Discursului lui Eusebiu la 30 de ani de domnie.

O răscruce în editarea și studierea lucrărilor istorice ale lui Eusebiu a însemnat ediția greco-latină a lui *Henricus Valesius* (Henri Valois, 1603–1676) din anul 1659 la Paris. Valois a utilizat nu numai manuscrise mai multe și mai bune decît predecesorii săi în stabilirea textului, dar a însoțit ediția de note și comentarii filologice și istorice de o mare pătrundere, multe din ele rămînînd valabile și astăzi. Titlul lucrării lui, la Abrevieri, s.v. *Valesius* (Valois). Lucrarea lui a fost de mai multe ori retipărită.

În 1720 *William Reading* (Guilelmus Reading) a publicat la Cambridge o ediție modificată a lui Valesius. El a introdus sub text notele și observațiile pe care Valesius le plasase la început și a adăugat noi observații ale sale sau ale altor învățați, dintre care cele mai multe aparțin lui *W. Lowth.* Unele din acestea n-au însă prea mare valoare: *Eusebii Pamphili, Socratis Scholastici... quae extant Historiae Ecclesiasticae,* Graece et Latine, in tres tomos distributae. Henricus Valesius Graecum Textum ex Mss. Codicibus emendavit, Latine vertit et Annotationibus illustravit. Guilelmus Reading novas Elucidationes praesertim chronologicas in hac Editione adjecit. Tom. 1: *Eusebii Pamphili ecclesiasticae historiae libri decem. Ejusdem de Vita Imperatoris Constantini libri IV. Quibus subicitur Oratio Constantini ad Sanctos et Panegyricus Eusebii,* Henricus Valesius... illustravit. Hanc Editionem criticis plurimum eruditorum observationibus locupletavit Guilelmus Reading, Cantabrigiae, 1720 (au urmat și alte ediții).

Ediția lui Valesius a fost inclusă în Patrologia Graeca, vol. 20, Paris, 1857, col. 905–1230, cu deosebirea că observațiile sînt în subsolul paginei, la care se adaugă unele ale editorului.

Un pas hotărîtor înainte în editarea și comentarea textului l-a făcut *Ivar August Heikel* în 1902, publicînd la Leipzig VC, Discursul lui Constantin la adunarea sfinților și Discursul lui Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie, ca prim volum din opera lui Eusebiu în colecția GCS. El a însoțit ediția de bogate observații și comentarii filologice și istorice, a dezbătut problema autenticității pe baza stilului. În stabilirea textului a utilizat numeroase manuscrise (titlul lucrării la Abrevieri, s.v. Heikel, *Eusebius Werke I).*

Ediția lui Heikel a fost însă depășită în multe privințe de aceea a lui *Friedhelm Winkelmann,* învățat care contează azi ca unul din cei mai buni cunoscători ai lucrărilor lui Eusebiu aici în discuție. El a consacrat numeroase studii, în special VC, și are o contribuție esențială în stabilirea textului și a clarificării problemelor pe care le pune. În această privință menționez volumul *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea* (TU, 84), Akademie Verlag, Berlin, 1962 și mai ales cel care cuprinde textul grec al VC (v. Abrevieri, s.v. Winkelmann, *Leben Konstantins).* Acest volum, care reprezintă stadiul cel mai avansat în privința cercetării și stabilirii textului, ca și ediția lui Heikel au stat la baza traducerii și comentariilor de față.

*

Prima traducere în limba germană a apărut în 1777 și a fost făcută de *Friedrich Andreas Stroth.* Bazată pe textul lui Valesius și ținîndu-se strîns de text, ea este și azi utilă. In Bibliothek der Kirchenväter au apărut două traduceri, una la Kempten în 1880, a lui *J. Molzberger,* bazată pe textul editat de Friedrich Adolf Heinichen, Leipzig, 1830, cea-

laltă în 1913, a lui *Johannes Maria Pfättisch,* după ediția lui Heikel. Această din urmă traducere a fost consultată și în volumul de față, deși ea cuprinde pe alocuri imprecizіuni și este uneori prea liberă și neclară (Titlul exact la Abrevieri, s.v. Pfättisch, *Eusebius Pamphili).* Introducerea generală la volum este făcută de Dr. *Andreas Bigelmair.*

Prima traducere în limba franceză și singura pe care o cunoaștem este a lui *Louis Cousin,* făcută după ediția lui Valesius din 1675: *Histoire de l'Eglise écrite par Eusèbe Evêque de Césarée.* Traduite par Monsieur Cousin, Président de la Cour des Monnoyes. Dédié au Roi. *La vie de l'empereur Constantin,* écrite par Eusèbe Evêque de Césarée, p. 497–703. Urmează discursul împăratului și Harangue à la louange de l'empereur... achevé d'imprimer pour la première fois le 2 janvier 1675.

În limba engleză menționez traducerea destul de liberă, dar însoțită de comentarii și note a lui Ernest Cushing Richardson (v. titlul exact al lucrării la Abrevieri, s.v. Richardson, *Life of Constantine).*

A B R E V I E R I

Barnes, Good Friday Sermon = Timothy D. Barnes, *Th Emperor Constantine's Good Friday Sermon,* The Journal of Theological Studies, NS., 27, 1976, p. 414–423 (Oxford).

Idem, *Constantine and Eusebius* = T. D. Barnes, *Constantine and Eusebius,* Cambridge, Massachusetts, London, 1981.

Batiffol, Les documents = P. Batiffol, *Les documents de la Vita Constantini,* Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétiene, 4, 1914, p. 80–95.

Baynes, Constantin the Great, = Norman H. Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church.* Raleigh Lecture on History. Proceedings of the British Academy, 15, 1929, apărut 1931, p. 341–368 = idem, *Konstantin der Große und die christliche Kirche,* ins Deutsche' übersetzt von Ulrich Bracher, în vol. *Konstantin der Große,* herausg. von Heinrich Kraft (Wege der Forschung, Bd. 131), Darmstadt, 1974, p. 145–174.

Bigelmair, Eusebius Pamphili, = Andreas Bigelmair, *Des Eusebius Pamphili Bischofs von Caesarea ausgewählte Schriften,* Einleitung von... (BKV, I), Kempten und München, 1913, p. V–LXI.

KV = Bibliothek der Kirchenväter

Burckhardt, Zeit Konstantins = Jakob Burckhardt, *Die Zeit Konstantins des Großen,* prima ediție, Basel, 1853, dar sînt mai multe; aici trimiterile se fac la ediția din 1935.

BZ = Byzantinische Zeitschrift.

Cavalieri, Constantiniana = Pio Franchi de'Cavalieri, *Constantiniana,* (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953 (pentru VC, p. 51–65).

Crivellucci, Fede storica = Amedeo Crivellucci, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino,* appendice al vol. primo della *Storia delle relazione tra lo Stato e la Chiesa,* Livorno, 1888.

Idem, *Documenti* = *I documenti della Vita Constantini,* Studi storici, 7, 1898, p. 412–429.

Daniele, Documenti = I. Daniele, *I documenti Constantiniani della «Vita Constantini» di Eusebio di Cesarea* (Analecta Gregoriana, 13), Roma, 1938.

De Deckker, Discours à l'assemblée = Daniel de Decker, *Le «Discours à l'assemblée des saints» attribué à Constantin et l'oeuvre de Lactance,* în *Lactance et son temps, Recherches actuelles. Actes du IVe Colloque d'Etudes Historiques et Patristiques,* Chantilly 21–25 septembre, 1976, édités par J. Fontaines et M. Perrin, Editions Beauchesne, Paris (Théologie historique, collection fondée par Jean Daniélou, dirigée par Charles Kannengiesser).

Dörries, Selbstzeugnis Konstantins = Hermann Dörries, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins*, Göttingen, 1954 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Nr. 34).

Downey, Builder = Glanville Downey, *The Builder of the Original Church of the Apostels at Constantinople. A Contribution to the Critic of the Vita Constantini attributed to Eusebius*, Dumbarton Oaks Papers, 6, 1951, p. 53–80.

Drake, In Praise = H. A. Drake, *In Praise of Constantine: A Historical Study and New Translation of Eusebius' Tricennial Orations* (University of California Publications: Classical Studies, vol. 15), 1976.

Farina, Impero e Imperatore = Rafaele Farina, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*, Zürich, 1966 (Pontificium Athenaeum Salesianum, Facultas Theologica Salesiana, Ser. I: Fontes, vol. 2).

Grégoire, Conversion = Henri Grégoire, *La «conversion» de Constantin*, Revue de l'Univ. de Bruxelles, 36, 1930–1931, p. 231–272 = ins Deutsche übersetzt von Herta Lazarus: *«Die Bekehrung» Konstantins des Großen*, în vol. *Konstantin der Große*, herausgegeben von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, p. 175–223.

Idem, **Eusèbe n'est pas l'auteur** = *Eusèbe n'est pas l'auteur de la Vita Constantini dans sa forme actuelle et Constantin ne s'est pas «converti» en 312*, Byzantion, 13, 1938, p. 561–583.

Idem, *Vie de Constantin* = *La vie de Constantin attribué à Eusèbe ne saurait être de cet historien*, în Académie des inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances 1939, p. 183 și urm.

Idem, **Vision,** = *La vision de Constantin «liquidée»*, Byzantion, 14, 1939, p. 341–351

Idem, **L'authenticité,** = *L'authenticité de la Vita Constantini attribuée à Eusèbe de Césarée*, Bulletin de l'Académie Belg., 39, 1953, p. 462–479.

GCS = Die griechischen christlichen Schriftsteller, Leipzig

Habicht, Zur Geschichte.. = Chr. Habicht, *Zur Geschichte des Kaisers Konstantin*, Hermes, 86, 1958, p. 360–378.

Harnack, Chronologie, = Adolf von Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1904

Heikel, Eusebius Werke I, Ivar A. Heikel, *Eusebius Werke*, Erster Band. *Über das Leben Constantins, Constantins Rede an die heilige Versammlung, Tricennatsrede an Constantin*, Leipzig, 1902 (GCS, 7).

Idem, **Kritische Beiträge,** = *Kritische Beiträge zu den Constantin-Schriften des Eusebius*, Leipzig, 1911 (= Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, XXXVI, 4).

Heinrich Kraft, Konstantin der Große, = Heinrich Kraft, *Konstantin der Große*, herausgegeben von..., Darmstadt, 1974 (Wege der Forschung, Band CXXXI).

Heinz Kraft, Konstantins religiöse Entwicklung, = Heinz Kraft, *Kaiser Konstantins religiöse Entwicklung*, Tübingen, 1955 (Beiträge zur historischen Theologie, herausg. von Gerhard Ebeling, 20).

Mancini, Osservazioni, = A. Mancini, *Osservazioni sulla Vita di Costantino di Eusebio*, Rivista di Filologia, 33, 1905, p. 309–360.

Moreau, Eusebius în RAC = J. Moreau, *Eusebius von Caesarea*, în Reallexikon für Antike und Christentum, 6, 1966, col. 1052–1088.

Orgels, Erreurs historiques, = P. Orgels, *A propos des erreurs historiques de la Vita Constantini*, în *Mélages Henri Grégoire* IV. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 12, 1952, p. 575–611.

Pasquali, Komposition der VC = G. Pasquali, *Die Komposition der Vita Constantini des Eusebius,* Hermes, 45, 1910, p. 369-386.
Petit, Libanius, = P. Petit, *Libanius et la Vita Constantini,* Historia, 1, 1950, p. 562-582.
Pfättisch, Eusebius Pamphili, = *Des Eusebius Pamphili vier Bücher über das Leben des Kaisers Konstantin und des Kaisers Konstantin Rede an die Versammlung der Heiligen.* Aus dem Griechischen übersetzt von P. Johannes Maria Pfättisch, Benediktiner in Ettal, Kempten-München, 1913 (BKV, 9).
Quasten, Initiation aux Pères, = Johannes Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise,* Tome III: Lâge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcédoine, Paris, 1963.
RAC = Reallexikon für Antike und Christentum
Richardson, Life of Constantine, = Ernest Cushing Richardson, *The Life of Constantine by Eusebius,* together with the *Oration of Constantine to Assembly of the Saints,* and the *Oration of Eusebius in Praise of Constantine,* A revised Translation with Prolegomena and Notes, în volumul: *A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church,* second Series Translated into English with Prolegomena and Explanatory Notes under the Editorial Supervision of Philip Schaff, D. D., LL. D., and Henry Wace, D. D., in Connection with a Number of Patristic Scolars of Europe and America, vol. I, Michigan, 1890.
Scheidweiler, Kirchengeschichte des Gelasius, = F. Scheidweiler, *Die Kirchengeschichte des Gelasius von Kaisarea,* BZ, 46, 1953, p. 277-301.
Idem, **Vita Constantini,** = *Nochmals die Vita Constantini,* BZ, 49, 1956, p. 1-32.
Seston, Constantin as a Bishop, = W. Seston, *Constantine as a Bishop,* Journal of Roman Studies, 37, 1947, p. 127-131.
Schwartz, Eusebius, PW, = Eduard Schwartz, *Eusebius,* în Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, 6, Stuttgart, 1907, col. 1370-1439 = E. Schwartz, *Griechische Geschichtsschreiber,* 1957, p. 495-598.
Tefler, Author's Purpose, = W. Tefler, *The Author's Purpose in the Vita Constantini,* Studia Patristica I, TU, 63, Berlin, 1957, p. 157-167.
TU = Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur
Valesius (Valois), Vita Constantini, = *Eusebii Pamphli Ecclesiasticae Historiae libri decem. Ejusdem de Vita imperatoris Constantini libri IV. Quibus subicitur Oratio Constantini ad sanctos et Panegyricus Eusebii.* Henricus Valesius Graecum textum collatis IV mss. codicibus emendavit, latine vertit et adnotationibus illustravit, Parisiis, 1659.
VC = **Vita Constantini**
Vittinghoff, Eusebius = Friedrich Vittinghoff, *Eusebius als Verfasser der «Vita Constantini»,* Rheinisches Museum, N. F., 96, 1953, p. 330-373.
Vogt, Constantin der Große = Joseph Vogt, *Konstantin der Große und sein Jahrhundert,* zweite neubearbeitete Auflage, München, 1949-1960.
Idem, Der Erbauer = *Der Erbauer der Apostelkirche in Konstantinopel,* Hermes, 81, 1953, p. 111-117.
Wallace-Hadrill, Eusebius = D. S. Wallace-Hadrill, D. D., *Eusebius of Caesarea,* London, 1960.
Winkelmann, Echtheitsfrage = Friedhelm Winkelmann, *Zur Echtheitsfrage der Vita Constantini des Eusebius von Cäsarea,* Studii clasice, 3, 1961, p. 405-412.
Idem, **Konstantins Religionspolitik** = *Konstantins Religionspolitik und ihre Motive im Urteil der literarischen Quellen des 4. und 5. Jahrhunderts,* Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungariae 9, 1961, p. 239-256.

Idem, **Authentizitätsproblem** = *Zur Geschichte der Authentizitätsproblem der Vita Constantini,* Klio, 40, 1962, p. 187–243.
Idem, **Textbezeugung** = *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea,* Berlin, 1962.
Idem, **Leben Konstantins** = Eusebius Werke. Erster Band. *Über das Leben des Kaisers Konstantin,* herausgegeben von Friedhelm Winkelmann (Die griechischen-christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte *Eusebius*, Erster Band, erster Teil), Akademie Verlag, Berlin, 1975.
ZKG = Zeitschrift für Kirchengeschichte

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

(pentru Eusebiu şi Constantin, în general
şi Vita Constantini, în special)

K. Aland, *Eine Wende in der Konstantin-Forschung* (Forschungen und Fortschritte, 28, 1954, p. 213–217; idem, *Kaiser und Kirche von Konstantin bis Byzanz* (Berliner Byzantinsche Arbeiten, 5), 1957, p. 188–212; idem, *Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins* (Studia Patrisctica 1, TU, 63) Berlin, 1957, p. 549–600 = Kirchengeschichtliche Entwürfe, p. 165–201.

Andreas Alföldy, *Hoc signo victor eris. Beiträge zur Geschichte der Bekehrung Konstantins des Großen,* Pisciculi. Festschrift F. J. Dölger, Münster, 1939, p. 1–18 = în vol. *Konstantin der Große,* herausg. von Heinrich Kraft (Wege der Forschung, Bd, CXXXI), Darmstadt, 1974, p. 224–246; idem, *The Conversion of Constantin and pagan Rome,* translated by Harold Mattingly, Oxford, 1948; idem, *A Conflict of ideas in the Late Roman Empire.* The Clash between the Senate and Valentinian I, translated by Harold Mattingly, Oxford, 1952.

R. Andreotti, *Licinius nella tradizione storiografica latina,* în *Hommage à Léon Hermann,* Bruxelles, 1960, p. 105–117.

Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius* (v. Abrevieri); idem, *The new Empire of Diocletian and Constantine,* Cambridge, Massachusetts and London England, 1982.

P. Batiffol, *Les documents...*

Norman H. Baynes, *Constantin the Great,...*

H. Berkhof, *Die Theologie des Eusebius von Caesarea,* Amsterdam, 1939.

Andreas Bigelamir, *Eusebius Pamphili...;* idem, *Zur Theologie des Eusebius von Cäsarea,* în Festschrift G. Hertling, 1913, p. 65–85.

Jakob Burckhardt, *Zeit Konstantins...;* idem, *Constantin und die Kirche,* în vol. *Konstantin der Große,* herausg. von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, p. 19–55.

A. Casamassa, *I documenti della Vita Constantini di Eusebio di Cesarea.* Letture Constantiniane, Roma, 1914, p. 1–60 = Scritti Patristici 1, Lateranum, Nova Series, XXI, Roma, 1955, p. 3–40.

Pio Franchi de'Cavalieri, *Constantiniana* (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953; pentru VC, p. 51–65.

M. R. Cataudella, *Sul problema della Vita Constantini attribuita a Eusebio di Cesarea* (Oikoumene. Studi paleocristiani pubblicati in onore del Concilio Ecumenico Vaticano II, Universita di Catania, 1964, p. 553–571; idem, *La persecuzione di Licinio e l'autenticità* della Vita Constantini, Atheneum, 48, 1970, p. 46–83; 229–250.

Amedeo Crivellucci, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino,* Appendice al vol. primo della *Storia della relazione tra lo Stato e la Chiesa,* Livorno, 1888; idem, *I documenti della Vita Constantini,* Studi storici, 7, 1898, p. 412–429.

I. Daniele, *Documenti...*

I. G. Davies, *Eusebius. Description of the Martyrium at Jerusalem,* American Journal of Archeology, 61, 1957, p. 171–173.

Hermann Dörries, *Selbstzeugnis Konstantins...;* idem, *Konstantin der Große,* Stuttgart, 1958.

A. Ehrhardt, *Constantins des Großen Religionspolitik und Gesetzgebung*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 72 (LXXXV, Band der Zeitschrift für Rechtgeschichte), Romanische Abteilung, 1955, p. 127–190 = în vol. *Konstantin der Große*, herausg. von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, p. 388–456.

Glanville Downey, *Builder*,...

Harold Allen Drake, *Semper victor eris. Evidence for the Policy and Belief of Constantine I contained in Eusebius' Tricennial Oratio* (Teză de doctorat dactilografiată şi multiplicată la University of Wisconsin Ph. D., 1970, History ancient, 225 p.); idem, *In Praise*...

R. Farina, *Impero e Imperatore*...

J. Gillman, *Some Reflections on Constantin's «Apostolic» Consciousness*, în Studia Patristica 4 (TU, 79), Berlin, 1961, p. 422–428.

Henri Grégoire, *Conversion;* idem, *La statue de Constantin et le signe de la croix*, Antiquité classique, 1, 1932, p. 135–142; Byzantion, 7, 1932, p. 647–661; idem, *Eusèbe n'est pas l'auteur;* idem, *Vie de Constantin;* idem, *Vision;* idem, *L'authenticité.*

Chr. Habicht, *Zur Geschichte*...

A. H. M. Jones and T. C. Skeat, *Notes on the Genuineness of the Constantinian Documents in Eusebius' Life of Constantine*, Journal of Eccl. History, 5, 1954, p. 196–200.

Johannes Karayannopoulos, *Konstantin der Große und der Kaiserkult*, Historia, 5, 1956, p. 341–357, în vol. *Das Byzantinische Herrscherbild*, herausgegeben von Herbert Hunger (Wege der Forschung, Bd. CCCXLI), Darmstadt, 1975, p. 109–132.

Heinrich Kraft, *Konstantin der Große*...

Heinz Kraft, *Konstantins religiöse Entwicklung*...; idem, *Kaiser Konstantin und das Bischofsamt*, în Saeculum, 8, 1957, p. 32–42.

Richard Laqueur, *Eusebius als Historiker seiner Zeit* (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 11), Berlin und Leipzig, 1929.

J. Lassus, *L'empereur Constantin, Eusèbe et les Lieux saints*, Revue de l'Histoire des Religions, 171, 1967, p. 135–144.

H. Lietzmann, *Der Glaube Konstantins des Großen*, Sitzungsberichte der Preuss. Akademie der Wissenschaften, Berlin, Phil.-hist. Klasse, Berlin, 1937 (Kleine Schriften I, p. 186–201).

A. Mancini, *Osservazioni*...

H. Montgomery, *Konstantin, Paulus und das Lichtkreuz*, Symbolae Osloenses, 43, 1968, p. 84–109.

J. Moreau, *Sur la vision de Constantin*, Revue des Etudes Anciennes, 55, 1953, p. 307–333; idem, *Zum Problem der Vita Constantini*, Historia, 4, 1955, p. 234–245; idem, *Vérité historique et propagande politique chez Lactance et dans la Vita Constantini*, Annales Universitatis Saraviensis, 4, 1955, p. 89–97; idem, *Eusebios* în RAC.

P; Orgels, *Erreurs historiques*...

J. R. Palanque, *Constantin, empereur chrétien d'après ses récents historiens*, Etudes médievales offerts à M. le Doyen Augustin Flich, Montpellier, 1952, p. 133–142.

G. Pasquali, *Komposition der VC*...

P. Petit, *Libanius*,...

A. Piganiol, *L'état actuel de la question constantinienne*, Historia, 1, 1950, p. 82–96; idem, *Sur quelques passages de la Vita Constantini*, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 10, 1950, p. 513–518.

Johannes Quasten, *Initiation aux Pères*... p. 439–459 (pentru Eusebiu, în general şi VC, în special).

R. T. Ridley, *Anonimity in the Vita Constantini*, Byzantion, 50, 1980, p. 241–258.

J. M. Sansterre, *Eusèbe de Césarée et la naissance de la théorie «césaropapiste»*, Byzantion, 42, 1972, p. 1972, p. 135–195; 532–591.

F. Scheidweiler, *Kirchengeschichte des Gelasius;* idem, *Vita Constantini.*

Eduard Schwartz, *Eusebius, PW.*

Seston, *Constantin as a Bishop.*

J. Sirinelli, *Les vues historiques d'Eusèbe de Césarée durant la période prénicéenne*, Paris, 1961.

Jakob Spiegel, *Eine Kritik an Kaiser Konstantin in der Vita Constantini des Eusebs.* Wegzeichen. Fetgabe Hermenegild M. Biederman, Würzburg, 1971, p. 83-94.

Rulph H. Storch, *The Eusebian Constantine (the Image of Constantine in the Vita Constantini),* Church History, 1971, p. 145-155.

Johannes Straub, *Vom Herrscherideal in der Spätantike,* Stuttgart, 1939, p. 113-129, idem, *Konstantins christliches Sendungsbewustsein,* Das neue Bild der Antike, 2, 1942, p. 374-394; idem, *Kaiser* Konstantin als ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός, în Studia Patristica 1, Berlin, 1957, p. 678-695 = în vol. *Regeneratio Imperii. Aufsätze Über Roms Kaistertum und Reich im Spiegel der heidnischen und christlichen Publizistik,* Darmstadt, 1972, p. 119-158; idem, *Constantine as* ΚΟΙΝΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ. *Tradition and Innovation in the Representation of the First Christian Emperor's Majesty,* Dumbarton Oaks Papers, 21, 1967, p. 35-55.

K. F. Stroheker, *Das konstantinische Jahrhundert im Lichte der Neuerscheinungen,* 1940-1951, Saeculum, 3, 1952, p. 654-680.

W. Tefler, *Author's Purpose.*

Friedhelm Winkelmann, *Die Vita Constantini des Eusebs. Ihre Authentizität, ihre Textbezeugung* (Diss, Theol. Halle), 1959; idem, *Echtheistfrage;* idem, *Konstantins Religionspolitik;* idem, *Authentizitätsproblem;* idem, *Textbezeugung;* idem, *Die Beurteilung des Eusebius von Cäsarea und seiner Vita Constantini im griechischen Osten. Ein Beitrag zur Untersuchung der griechischen hagiographischen Vitae Constantini,* în Byzantinische Beiträge, herausgegeben von Johannes Irmscher, Berlin, 1964, p. 91-119.

Friederich Vittinghoff, *Eusebius.*

Joseph Vogt, *Die Bedeutung des Jahres 312 für die Religionspolitik Konstantins des Großen,* ZKG, 61, 1942, p. 171-190; idem, *Constantin der Große;* idem, *Der Erbauer;* idem, *De Vita Constantini des Eusebius über den Konflikt zwischen Konstantin und Licinius,* Historia, 2, 1954, p. 463-471.

Mgr. Dr. A. de Waal, *Konstantin der Große und seine Zeit.* Gesammelte Studien. Festgabe zum Konstantins Jubiläum 1913 und zum goldènen Priester-jubileum, herausg von Franz Joseph Dölger, Freiburg in Br. 1913 (Supplementheft der Römischen Quartalschrift).

D. S. Wallace-Hadrill, *Eusebius.*

Ludwig Woelkel, *Der Kaiser Konstantin. Annalen einer Zeitenwende,* München, 1957.

Festgabe zum Konstantins Jubiläum 1913 und zum goldenen Priester-jubileum, herausg. von Franz Joseph Dölger, Freiburg in Br. 1913 (Supplementheft der Römischen Quar-

CUVÎNTAREA LUI CONSTANTIN LA ADUNAREA SFINȚILOR

(Oratio ad sanctum coetum = Τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ)

Numeroase manuscrise ale lucrării VC a lui Eusebiu, și între acestea cel mai bun (Vaticanus), prezintă imediat după cartea a IV-a, ca un apendice al ei, sau chiar a V-a carte[1] *Cuvîntul împăratului Constantin pe care l-a adresat adunării sfinților* (Βασιλέως Κωνσταντίνου λόγος ὅν ἔγραψε τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ). Textul propriu-zis al acestul cuvînt începe astfel: «Augustul Constantin către adunarea sfinților»[2] (Κωνσταντῖνος σεβαστὸς τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ).

1. V. totuși precizarea lui Fr. Winkelmann, *Leben Konstantins,* p. XVI, n. 3, potrivit căreia în mss. B, *Oratio* este înainte de VC.

2. Textul Cuvîntării se află în ediția lui I. A. Heikel, *Eusebius Werke I,* după *Vita Constantini,* p. 149-192. O nouă ediție critică a textului, însoțită de traducere franceză, este în pregătire să apară în colecția «Sources Chrétiennes», prin grija lui Daniel de Decker; v. p. 87, nota 47 din studiul acestui autor: *Le Discours à l'assemblée des saints» attribué a Constantin et l'oeuvre de Lactance,* în vol. *Lactance et son temps...* v. Abrevieri și Bibliografia. Pe de altă parte, Fr. Winkelmann vorbește și el de o nouă ediție a textului: *Annotationes zu einer neuen Edition der Tricennatsreden Eusebs und der Oratio ad sanctum coetum in GCS* (CPG 3498. 3497) în ΑΝΤΙΔΩΡΟΝ, Hommage a Mauritius Geerard pour célébrer l'achèvement de la Clavis Patrum Graecorum, Cultura-Wetteren-Belgique, 1984, p. 1-7.

Se crede că locul acestei cuvîntări în cadrul lucrării VC a lui Eusebiu s-ar explica prin ceea ce el însuşi spune în cartea a IV-a, capitolele 29 şi 32. Într-adevăr, în capitolul 29 Eusebiu vorbeşte de obiceiul lui Constantin de a ţine cuvîntări şi a trata diverse probleme, între care şi teologice: «El însuşi îşi îmbogăţea mintea cu cuvintele dumnezeieştii Scripturi, petrecîndu-şi nopţile în priveghere, iar în clipele de răgaz scriind cuvîntări, căci îi plăcea să se înfăţişeze necontenit înaintea oamenilor, încredinţat că e bine să domneşti peste supuşi prin puterea convingerii, făcînd din cîrmuirea sa o domnie a chibzuinţei. Astfel că, nu pregeta să cheme lumea la sine, iar oamenii nu pregetau nici ei să se adune puhoi ca să asculte vorbele înţelepte ale împăratului. Cînd i se oferea prilejul să vorbească despre un subiect cu caracter teologic, Constantin îşi îndrepta ţinuta, lua o înfăţişare severă şi cobora glasul, lăsînd impresia că - prin marea lui putere de credinţă - va izbuti să-şi iniţieze ascultătorii în tainele dumnezeieştii învăţături. Publicul îi răspundea cu strigăte de încuviinţare».

Dacă cele de mai sus se referă la obiceiul, în general, al lui Constantin de a ţine cuvîntări, în cap. 32 Eusebiu precizează că el exemplifică acest lucru cu Cuvîntarea împăratului adresată *Adunării sfinţilor:* «Împăratul îşi alcătuia cuvîntările în latină; existau însă anumiţi oameni cărora le revenea sarcina de a le tălmăci în greceşte. Am de gînd ca în continuarea acestei scrieri să adaug, un model de cuvîntare a lui, pe care el însuşi a intitulat-o: *Către Adunarea sfinţilor* (Λόγος τοῦ τῶν ἁγίων συλλόγου) şi pe care a închinat-o Bisericii lui Dumnezeu, astfel că mărturia ce o aduc eu întru acestea să nu poată părea o simplă înşirare de vorbe goale».

Cuvîntarea începe cu o scurtă introducere (capitolele 1 şi 2), în care se arată că ea a fost ţinută în Vinerea Mare (Patimilor) (ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα πάρεστιν) în faţa unui public compus din ascultători numiţi de el «prea iubiţii mei învăţători, precum şi voi toţi ceilalţi prieteni ai mei». Aceste cuvinte par să indice faptul că împăratul vorbea în faţa ierarhilor, unii foarte apropiaţi, pe care îi considera «învăţători» şi «prieteni». Ceva mai departe arată că acestora le cere sprijinul, ca unora care sînt pricepuţi în dumnezeieştile lucrări de taină (II, 2: τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θείων μυστηρίων), iar de se va întîmpla să greşească prin cuvînt (ἐάν τι πταῖσμα συμβαίνῃ) să-l îndrepte, căci ei nu trebuie să se aştepte la cine ştie ce înaltă ştiinţă, ci să ia în considerare sinceritatea încercării lui.

Totuşi Cuvîntarea nu era adresată numai ierarhilor, ci întregii Biserici, pe care el o califică «cîrmaci al sufletelor, luptătoare pentru adevăr, leagănul iubirrii de oameni». În cadrul acestei Biserici universale el atrage luare aminte celor ce-i slujesc lui Dumnezeu cu sinceritate (II, 2: οἱ τὸν θεὸν εἰλικρινῶς σεβόντες). Totuşi, Cuvîntarea are şi un ţel polemic şi apologetic-misionar şi de aceea ea îi priveşte şi pe *necredincioşi* (XI, 7: δυσσεβεῖς), adică pe păgîni, pe care-i invită să compare religia lor cu cea creştină. Prin aceasta împăratul se adresează, deci, tuturor supuşilor (XI, 1: ὑπήκοοι) imperiului, cerîndu-le să participe la împlinirea ţelurilor sale şi anume: cei înţelepţi să se silească şi mai mult în cinstirea lui Dumne-

zeu, cei neînțelepți să se convertească și în loc de nefolositori (ἀντὶ ἀχρήστων), să devină de folos (χρήσιμοι). Sarcina pe care și-o ia vorbitorul este să determine prin cuvîntul său pe cei neinițiați în învățătura credinței să-și schimbe cugetul și să se îndrepte spre Dumnezeu. Constantin își ia această sarcină cu bucurie și ar fi dorit ca mai de mult să-i fi fost descoperit lucrul acesta (ἀποκάλυψις), fiindcă fericit este cel ce a cunoscut din tinerețe bucuria dumnezeieștii învățături și frumusețea vieții dusă în virtute (ἀρετή), dar el se mîngîie cu faptul că, deși cei înzestrați nu ajung înțelepți de copii, este un lucru foarte îmbucurător că ei cunosc totuși înțelepciunea (σοφία) în puterea vîrstei (ἐν τῇ τῆς ἀκμῆς ἡλικίᾳ).

Restul Cuvîntării este împărțit în trei părți principale. *Prima parte* (cap. 3–10) tratează despre Dumnezeu Tatăl și Iisus Hristos, în calitatea lor de creatori ai întregii zidiri și de stăpîni ai universului, despre falsele concepții păgîne în zei, în destin și în noroc, despre erorile filosofilor, arătînd ce se poate admite și ce respinge din învățătura lui Platon; despre ficțiunile poeților, care nu trebuie crezute. *Partea a doua* (cap. 11–21) este o expunere a învățăturii creștine despre întruparea Mîntuitorului, întrupare prevestită de proorocii Vechiului Testament, dar și de Sibila din Erythraea, și de poetul Virgiliu în Ecloga a IV-a. Accentul în această parte (cap. 11–16) cade pe moartea Mîntuitorului: Dumnezeu nu poate fi învins de om, așa cum nici iubirea omenească nu poate fi întrecută de răutate. Dumnezeu și-a arătat prin moarte iubirea Sa față de om, vrînd prin aceasta să șteargă păcatul și să instituie dreptatea; de aceea, Hristos a și strîns în jurul său pe oamenii cei mai înțelepți, ca să propovăduiască învățătura aducătoare de mîntuire. În nimic nu s-a arătat El mai măreț, ca în faptul că nu și-a utilizat puterea pentru a se răzbuna, ci a trecut cu vederea greșala și păcatul, socotindu-le omenești.

În *Partea a III-a* (cap. 22–25) împăratul arată că biruințele sale s-au datorat ajutorului lui Hristos, că dimpotrivă conducătorii păgîni, persecutori ai religiei creștine, ca Decius, Valerian, Aurelian, Dioclețian și-au sfîrșit viața în condiții din cele mai grele.

În capitolul de încheiere (26) împăratul aduce mulțumire lui Dumnezeu pentru toate binefacerile, de care s-a învrednicit, zicînd că Dumnezeu este cauza credinței lui, de la El trebuie să cerem reușita noastră de orice fel și Lui să I-o raportăm; căderile sînt însă de pus pe seama ușurinței noastre.

Autorul, data și destinatarul lucrării. Nu toți specialiștii sînt de acord să atribuie lucrarea lui Constantin. Primul care a exprimat dubii în această privință a fost J. P. Rossignol[3], urmat apoi de A. Mancini[4], I. A. Heikel[5] și de alții[6]. Ei susțin că nu se poate atribui lui Constantin o aseme-

3. *Virgile et Constantin le Grand* (prèmière partie), Paris, 1845, IV–VII, 230.
4. *La pretesa Oratio Constantini ad sanctorum coetum,* Studi storici, 3, 1894, p. 92–117, 207–227.
5. *Op. cit.*, p. XCII și urm.; idem, *Die Rede an die Versammlung der Heiligen zur Interpretation und Echtheitsfrage*, în Kritische Beiträge zu den Konstantinschriften, p. 2-49 (TU, 36, 4), Leipzig, 1911.
6. R. P. C. Hanson, *The Oratio ad sanctos attributed to the Emperor Constantine and the Oracle of Daphne,* Journal of Theol. Studies, N. S. 24, 1973, p. 505–511; v. însă și recenzia la acest studiu făcută de H. A. Drake, *In Praise*, p. 136–137, n. 7.

nea lucrare mediocră, în care se găsesc nepotriviri şi greşeli istorice, că ea a fost alcătuită mai degrabă de un mistificator de la curtea împăratului, bun cunoscător al limbii greceşti şi punînd-o pe seama lui Eusebiu; aşa s-ar explica şi tradiţia literară care a inserat lucrarea la VC.

Alţi învăţaţi[7] socot însă că trebuie să i se dea lui Constantin ceea ce îi revine de drept şi anume că *Oratio* ar fi un document de stat, adresat de împărat autorităţilor bisericeşti, credincioşilor şi tuturor supuşilor din imperiu cu ocazia Paştelor. În el Constantin se adresează în mod oficial clerului şi poporului, vorbindu-le de victoriile sale repurtate asupra rivalilor păgîni şi persecutori ai creştinismului, arătîndu-le totodată simpatia şi ataşamentul pe care înţelegea să le dovedească de aici înainte.

În privinţa formei originare a cuvîntării, a momentului redactării ei şi a destinatarului nu există unitate de vederi. Pentru unii Cuvîntarea ar fi fost compusă iniţial în latină de Constantin însuşi sau din ordinul său, apoi încredinţată cancelariei imperiale pentru a fi tradusă în greacă[8]. Pentru alţii[9], Constantin s-ar fi limitat să dea doar unele directive generale sau să introducă în latină cîteva pasaje nu prea importante, pe care apoi Eusebiu de Cezareea sau un adaptator anonim le-ar fi amplificat şi redat în limba greacă. Potrivit unei alte ipoteze[10] lucrarea ar fi opera lui Lactanţiu, apropiat curţii imperiale, deoarece ideile dezvoltate în ea au similitudini cu cele din *Institutiones divinae* şi *De mortibus persecutorum* ale acestuia. *Oratio* ar arăta preocupările literare, filosofice şi religioase, dar şi politice ale lui Constantin în jurul anilor 324-325, adică în

---

7. Paul Wendland, recenzie la I. A. Heikel, *Eusebius werke I,* în Berliner Philologische Wochenschrift, 22, Berlin, 1902, p. 226-236; Adolf v. Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius,* în *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius,* t. II, 2, Leipzig, 1904, p. 116-117; Ed. Schwartz, *Eusebios,* PW. col. 1427; Joh. Maria Pfättisch, *Die Rede Konstantins des Großen an die heilige Versammlung suf ihre Echtheit untersucht,* Freiburg i. Br., 1908; idem, *Die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen,* în Franz Joseph Dölger, *Konstantin der Große und seine Zeit,* Gesammelte Studien, Freiburg in Breisgau, 1913, p. 96-142; A. Kurfess, *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, eine Karfreitagsrede vom Iahre 313* (Verhandlungen der 57. Versammlung Deutscher Philologen) Leipzig, 1930; idem, *Zur Echtheitsfrage und Datierung der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen,* Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte, 1, Köln, 1948, p. 355-358; idem, *Zu Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen,* Theologische Quartalschrift, 130, Tübingen, 1950, p. 145-165; Hermann Dörries, *Selbstzeugnis Konstantins,* p. 129-161; A. Piganiol, *L'Empire chrétien* (325-395), IIe éd. mise à jour par André Chastagnol, Paris, 1972, p. 32, n. 4; J. Moreau, *Eusèbe de Césarée,* în Dict. d'hist. et géogr. eccl., t. 16, 1963. col. 1457 şi s. v. *Eusebios von Caesarea* în RAC, col. 1074-1075; R. Farina, *Impero e Imperatore,* p. 15-16.

8. Daniel de Decker, *Discours à l'assemblée,* p. 77, n. 13.

9. V. Schultze, *Quellenuntersuchungen zur Vita Constantini des Eusebius* IV. *Die Osterrede,* ZKG, 14, 1894, p. 550-551; J. M. Pfättisch, *Platos Einfluss auf die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen,* Theologische Quartalschrift, 92, 1910, p. 416; H. von Schönebeck, *Beiträge zur Religionspolitik des Maxentius und Konstantin,* Klio, 43, 1939, p. 90; Heinz Kraft, *Konstantins religiöse Entwicklung,* p. 272.

10. A. Piganiol, *op. cit.,* p. 32: «Le *Discours à l'assemblée des saints* s'il est de Constantin, comme il est probable, est écrit sous l'inspiration de Lactance». Daniel de Decker, *op. cit.,* p. 79-87.

momentul în care el ataşa guvernării sale partea orientală a imperiului, smulsă lui Liciniu. Ea ar fi fost o scrisoare adresată unui sinod şi anume celui convocat la Antiohia înainte de Paştele din 325. Oratio este considerată un document autentic constantinian, elaborat în cancelaria imperială după modelul lui *De mortibus persecutorum*.

Nici în legătură cu *data* nu există unitate de vederi. Astfel, J. P. Rossignol[11] atribuie, fără a preciza o dată exactă, lucrarea domniei lui Constantin, socotind că autorul ei ar fi un «mistificator» de la curtea sa, care a pus-o pe seama lui Eusebiu. Ed. Schwartz[12] crede că *Oratio* are în vedere monarhia, adică perioada de după anul 324, cu toate că în ea se fac referiri numai la victoriile asupra lui Maxenţiu, nu şi asupra celor lui Liciniu. J. M. Pfättisch[13] o consideră anterioară Sinodului de la Niceea, din cauza ideilor dogmatice «naive», exprimate în ea şi propune perioada dintre 313–325. Ed. Norden[14] zice că *Oratio* a fost rostită la Sinodul de la Niceea, (325) iar A. Kurfess[15] propune data de 29 martie 313, adăugînd că a fost rostită la Roma. A. Piganiol[16] stabileşte anul 323, iar R. P. C. Hanson[17], pornind de la faptul că în cap. 18, 13–14 se face referire la oracolul de la Daphne, socoate că lucrarea a fost alcătuită de un compilator după anul 362. În sfîrşit, un asiduu cercetător al problemelor constantiniene, T. D. Barnes[18], stabileşte că *Oratio* a fost ţinută de Constantin la *12 aprilie 317 şi anume la Sardica*. Principalele argumente aduse în favoarea acestei datări sînt: 1. În titulatura împăratului nu se află epitetul νικητής *(victor, triumphator)*, care i se adaugă în mod constant după victoria din anul 324 împotriva lui Liciniu. Deci Cuvîntarea a fost alcătuită înainte de 324. 2. Din titlurile şi din conţinutul cap. 22 ar reieşi că prigonitorul creştinilor, la care se referă Constantin, este împăratul Galeriu (nu Maximin Daia ori Maximian). Marea cetate (ἡ μεγάλη πόλις) şi iubită (φιλτάτη πόλις), amintită în context, este Sardica, locul unde Galeriu şi-a stabilit reşedinţa şi unde a şi murit. Socotim că din toate propunerile de datare de pînă acum cea mai probabilă este aceea a lui T. D. Barnes.

Desigur analize şi discuţii asupra autenticităţii Cuvîntării, asupra datei şi locului unde a fost rostită, vor mai exista. Important mi se pare să relev că partizanii autenticităţii sînt mai numeroşi şi că printre ei se înscriu nume prestigioase ca V. Schultze, Adolf von Harnack, J. M. Pfättisch şi Hermann Dörries. De pildă, concluzia lui Dörries, rezultată în urma analizei atente a conţinutului lucrării, este că e mai uşor să rezolvi dificultăţile relevate de diferiţi critici, decît să presupui că lucrarea este un fals[19].

---

11. *Op. cit.*, p. IV–VII, 230.
12. Deutsche Literaturzeitung, 29, 1908, col. 3099.
13. *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen*, 1908
14. *Die Geburt des Kindes*, 1924, p. 3, 170.
15. *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, ein Karfreitagsrede*... p. 130–131; idem, *Zu Kaiser Konstantinsrede*... p. 164–165.
16. In Revue de l'histoire et de philosophie religieuse, 12, 1932, p. 370–372.
17. *Op. cit., loc. cit.*
18. T. D. Barnes, *Good Friday Sermon*, p. 414, 423.
19. *Op. cit.*, p. 161.

Ediţii

Migne, PG, 20, col. 1253–1316; ediţie critică: I. A. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 149–192. Se preconizează noi ediţii critice, una pregătită de Daniel de Decker, în Sources Chrétiennes, alta de către Fr. Winkelmann, la Berlin; v. mai sus n. 2.

Traduceri

În engleză: Richardson, *Life of Constantine*, p. 561–580; *în germană:* J. Molzberger, în Bibliothek der Kirchenväter, 2, 1880, p. 235–287; J. M. Pfättisch, în Bibliothek der Kirchenväter^2, 9, 1913, p. 191–272.

Bibliografie

T. D. Barnes, *Good Friday Sermon*, p. 414–423; idem *Two Speeches by Eusebius*, în Greek, Roman and Byzantine Studies, 18, 1977, p. 341–345.

A. Bolhuis, *Vregils 4. Ecloga in der Oratio Constantini ad sanctorum coetum*, Diss. Amsterdam, 1950; idem, *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen und Lactantius «Divinae institutiones»*, VC 10, 1956.

Daniel de Decker, *Discours à l'assemblée;* idem, *Evocation de la Bible dans le «Discours à l'assemblée des saint» prêté à l'empereur Constantin*, în Studia Biblica I, 1978. Papers on Old *Testament and Related Themes*. Sixth international Congress on Biblical Studies, Oxford 3-7 April, 1978, Edited by E. A. Livingstone, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series, 11, Scheffield, 1979, p. 133–143.

Hermann Dörries, *Selbstzeugnis Konstantins*.

Rafaele Farina, *Impero e Imperatore*.

R. P. C. Hanson, *The Oratio ad sanctos attributed to the Emperor Constantine and the Oracle of Daphne*, Journal of Theol. Studies, N. S., 24, 1973, p. 505–511.

Adolf von Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1904.

Ivar A. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. XCI–CIII; idem, *Die Rede an die Versammlung der Heiligen zur Interpretation und Echtheitsfrage*, în *Kritische Beiträge*, p. 2–49.

A. Kurfess, *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, eine Karfreitagsrede vom Jahre 313* (Verhandlungen der 57. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner zu Salzburg vom 25. bis 28. Sept. 1929 (1930), Leipzig, 1930; idem, *Zur Echtheitsfrage und Datierung der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte, 1, Köln, 1948, p. 355–358; idem, *Zu Kaiser Konstantinsrede an die Versammlung der Heiligen*, Theologische Quartalschrift, 130, Tübingen 1950, p. 145–165; idem, *Der griechische Übersetzer von Virgils vierter Ekloge in Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen*, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche, 35, 1936, p. 97–100; idem, *Kaiser Konstantin und die Sibyle*. Theologische Quartalischrift, 117, 1936, p. 11–27; idem, *Die griechische Übersetzung der vierten Ekloge Virgils*, Mnemosyne, 3, 5, 1937, p. 282–288; idem, *Kaiser Konstantin und die Erythraische Sibyle*, Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte, 4, 1952, p. 42–57.

A. Mancini, *La pretesa Oratio Constantini ad sanctorum coetum*, Studii storici, 3, 1894, p. 92–117, 207–227.

Joannes Maria Pfättisch, *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen auf ihre Echtheit untersucht*, Freiburg in Br., 1908; idem, *Platos Einfluss auf die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, Theologische Quartalschrift, 92, 1910, p. 399–417; idem, *Die vierte Ekloge Virgils in der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, München, 1913; idem, *Die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, în Franz Joseph Dölger, *Konstantin der Große und seine Zeit*,Gesammelte Studien, Freiburg in Br. 1913, p. 96–121.

DISCURSUL FESTIV LA ANIVERSAREA A 30 DE ANI DE DOMNIE A ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN (TRICENNALIA)

Majoritatea manuscriselor lucrării *Vita Constantini* prezintă după *Oratio ad sanctum coetum* o nouă scriere a lui Eusebiu sub următorul titlu: *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικός* = *(Cuvînt) al lui Eusebiu al lui Pamfil pentru împăratul Constantin cu prilejul aniversării a 30 de ani (de domnie)*[1]. Această lucrare, cunoscută şi sub titlul *Τριακονταετηρικὸς λόγος* sau mai frecvent *Oratio de laudibus Constantini* sau prescurtat *De laudibus Constantini* ori *Laus Constantini*, a fost editată împreună cu *Vita Constantini* şi *Oratio ad sanctum coetum*. Justificarea conexării acestui *Cuvînt* la celelalte două lucrări o găsim exprimată chiar de Eusebiu însuşi în cartea IV, 46 din VC. Referindu-se la descrierea Bisericii Sfîntului Mormînt de la Ierusalim, zidită şi împodobită de Constantin, Eusebiu zice: «înfăţişarea acestei Biserici (închinate) Mîntuitorului... am făcut-o... după puterile noastre într-o scriere aparte, dedicată împăratului însuşi, pe care o vom publica la timpul potrivit, după încheierea lucrării de faţă, adăugîndu-i şi pe aceea întocmită la împlinirea a 30 de ani de domnie, adică puţin mai tîrziu, după sosirea noastră în cetatea ce poartă numele împăratului şi pe care am rostit-o chiar în faţa lui».

Mărturia proprie a lui Eusebiu despre redactarea acestui *Cuvînt* a făcut ca în critica modernă să nu se manifeste îndoieli asupra autenticităţii lui. Mai mult decît atît el a constituit un argument în favoarea autenticităţii lucrării *Vita Constantini*[2]. Opinii divergente s-au exprimat doar în legătură cu faptul dacă lucrarea este sau nu unitară, dacă, adică, aşa cum ni se păstrează, a putut fi rostită în întregime de Eusebiu în faţa împăratului la aniversarea a 30 de ani de domnie.

Cel care a ridicat prima îndoială a fost Valesius (Valois), istoriograf de curte al lui Ludovic al XIV-lea, pomenit de noi de mai multe ori în cadrul acestei introduceri. El a spus că lucrarea este prea lungă şi că, deci, nu putea fi rostită într-o singură împrejurare[3]. În ediţia critică cea mai recentă existentă azi, aceea a lui Heikel, ea însumează 64 de pagini[4], iar în traducerea lui Drake[5] 44 de pagini (cu literă măruntă). Chiar dacă am

1. I. A. Heikel, *Eusebius Werke*, I, p. 193.
2. André Piganiol, *Sur quelques passages de la Vita Constantini*, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales (Mélanges H. Grégoire), 10, 1950, p. 513–518.
3. Henri Valois, *Laus Constantini*, XI, 1 = Migne, PG, 20, 1857, col. 1375, n. 48.
4. I. A. Heikel, *op. cit.*, p. 193–259.
5. H. A. Drake, *In Praise*, p. 83–127.

admite că Eusebiu a urmat practica veche, potrivit căreia oratorii ţineau un discurs scurt şi îl dezvoltau după aceea pentru publicare, totuşi istoricului nostru nu i se poate atribui un asemenea procedeu, deoarece el era bătrîn, cînd a rostit discursul (anul 336) şi după aceea el n-a mai trăit decît 3–4 ani, timp în care ştim că a fost ocupat cu redactarea altor lucrări majore. În această perioadă el a scris *De ecclesiastica theologia, Un comentariu la Psalmi, Vita Constantini, Laus Constantini, Sepulchrum Christi* şi, foarte probabil, *Contra Marcellum* şi *De Theophania*[6]. Eusebiu n-a putut, deci, rosti tot textul în faţa împăratului. Pe de altă parte, cercetarea atentă a conţinutului şi faptul că unele manuscrise reproduc doar o parte din el (cap. I–X), restul aflîndu-se în altele, care poartă şi alt titlu (Βασιλικὸν σύγγραμμα) au dus la concluzia că lucrarea nu este unitară, ci compusă din două părţi distincte[7]. Prima parte ar reprezenta Discursul rostit în mod real de Eusebiu la Constantinopol cu prilejul jubileului de 30 de ani; cea de a doua, un Cuvînt pronunţat la Ierusalim în septembrie 335, cu ocazia sfinţirii Bisericii Sfîntului Mormînt, cînd împăratul nu era de faţă. Din *Vita Constantini* IV, 46 reiese că partea a doua, privind Sfîntul Mormînt, este «o lucrare separată închinată împăratului însuşi» ἐν οἰκείῳ συγγράμματι παραδόντες αὐτῷ βασιλεῖ προσεφωνήσαμεν). Primele 10 capitole conţin, deci, cuvîntarea ţinută la Constantinopol şi lor li se poate atribui denumirea de Λόγος τριακονταετηρικός (VC, IV, 46), iar restul de 8 capitole, precedate în manuscrise de titlul Βασιλικὸς λόγος sau Βασιλικὸν σύγγραμμα, cum se află în textul propriu-zis (XI, 1), fac parte din Cuvîntul rostit de Eusebiu la Ierusalim, la 17 sept. 335[8], cînd împăratul nu era de faţă.

De fapt, locul exact al ţinerii Discursului este indicat în cap. XI, p. 224, unde Eusebiu însuşi spune: «Dar privitor la darurile oferite de tine Dumnezeului şi Mîntuitorului tău, în chiar inima noastră, mă refer la provincia Palestina şi chiar la acest oraş de aici, unde ca dintr-un izvor a ţîşnit Cuvîntul aducător de mîntuire, răspîndindu-se apoi la toţi oamenii». Distincţia care s-a făcut între cele două părţi componente ale lucrării *De laudibus Constantini* a determinat pe unii cercetători să denumească partea a II-a: *De Sepulchro Christi* ori *Sepulchrum Christi*[9].

6. Wallace-Hadrill, *Eusebius*, p. 55, 57–58; M. J. Rondeau, *Une nouvelle preuve de l'influence littéraire d'Eusèbe de Césarée sur Athanase,* în Recherches des Sciences Religieuses, 56, 1968, p. 386, n. 2.

7. I. A. Heikel, *Über die Handschriften von Eusebius,* în Nachrichten von der königlichen Gesellschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse, 1895, p. 434–441 şi *Eusebius Werke I,* p. CIV–CVI; Winkelmann, *Textbezeugung.*

8. Asupra datei de 17 sept. 335, v. H. A. Drake, *In Praise,* p. 142, n. 6.

9. Drake, *op. cit.,* p. 31.

Discursul de la Constantinopol a fost rostit, cum am spus, în fața împăratului, iar Eusebiu precizează aceasta atît în VC, IV, 46, cît şi în LC, I, 1, II, 5, III, 1, 2, VI, 1, 10, 18, IX, 1, X, 7, iar data exactă este 25 iulie 336[10]. Ambele discursuri par să fi fost unite laolaltă în chip eronat de către scribii, care s-au ocupat de opera lui Eusebiu[11]. Ceea ce i-a determinat în bună măsură să facă acest lucru a fost conținutul asemănător[12], astfel că unele manuscrise le pun împreună; totuşi trebuie subliniat că ele constituie două lucrări separate, alcătuite pentru ocazii deosebite şi public deosebit. Există şi unele deosebiri de stil între ele: de pildă, în timp ce Eusebiu vorbeşte în discursul aniversar de la Constantinopol de împăratul Constantin la persoana a III-a (cu o singură excepție, p. 212, 1, unde i se adresează direct), în cel de al doilea, de la Ierusalim, el foloseşte persoana a II-a. Folosirea persoanei a II-a pentru împărat, atunci cînd el era absent, nu trebuie să ne mire, căci acesta era un artificiu de compoziție[13]. Susținătorul cel mai hotărît al tezei că lucrarea este compusă din două părți distincte este Drake[14]. El aduce în sprijinul acestei idei argumente de conținut şi de stil.

---

10. Idem, *When was the «De laudibus Constantini» delivered?*, Historia, 24, 1975, p. 345-356.

11. Ed. Schwartz, *Eusebios*, PW., col. 1427.

12. De pildă, Wallace-Hadrill, *Eusebius*, p. 43-44 susține că, de fapt, în lucrare nu sînt decît două secțiuni ale unei singure opere. Prima parte ar fi, în general, de natură biografică, cea de a doua, ar avea conținut teologic, dar ambele sînt unite împreună de un scop comun: demonstrarea originii divine a noului *imperium*. Premizele puse în cap. I ar fi dezvoltate în partea a II-a, care n-ar fi înțeleasă, dacă primul capitol ar fi fost scris după ea. Wallace-Handrill conchide că, partea a doua, socotită de mulți cercetători ca ceva separat, ar repeta într-o formă extinsă planul primului capitol, demonstrînd, mai întîi, puterea lui Dumnezeu în creație, apoi puterea Sa printre oameni, ca rezultat al Întrupării, conducînd la prezenta manifestare a acelei puteri în imperiul lui Constantin. O temă comună ar curge peste tot în cele 18 capitole şi anume strînsa relație a lui Constantin cu Dumnezeu, din care rezultă numeroase consecințe favorabile pentru toți. Dar Drake, *In Praise*, p. 32, 34-35, se întreabă dacă o temă comună presupune neapărat şi o lucrare comună, ori e posibilă şi independența. Este adevărat, zice el, că cap. XI reia o temă expusă în cap. I, dar în el se introduce şi un material nou şi se stabilesc noi țeluri. Ar trebui făcută o comparație nu cu capitolul I, ci cu Prologul, care îl precede. Aici Eusebiu anunță că discursul va trata patru teme: 1. Natura împărăției şi regalității; 2. Împăratul suprem; 3. Împărăția adevărată față de cea falsă; 4. Consecințele care urmează pentru fiecare. Ori în capitolul XI, Eusebiu plasează dintr-odată un nou scop. Discuția teologică continuă, dar este impulsionată de critica fără sens la adresa bisericilor zidite de Constantin (X, 2-4). Independența acestor capitole finale este, de altfel, indicată de referințe interne (urmează exemplele). Concluzia lui Drake este: dacă unitatea teologică, susținută de Wallace-Hadrill, poate fi acceptată, nu se admite concluzia că avem de a face cu o singură lucrare, şi nu cu două. Există puternice argumente interne, cum că cele două părți ale manuscrisului au fost compuse în vederea a două ocazii diferite.

13. E. Galletier, *Panégeriques latines*, Paris, 1952, II, p. 149; cf. Drake, *op. cit.*, p. 142, n. 10, p. 144, n. 53.

14. Drake, *op. cit.*, p. 31 şi urm.

Planul discursului ținut la Constantinopol la 25 iulie 336

Întrucît la *Laus Constantini* și *Sepulchrum Christi* nu există ca la celelalte lucrări anterioare titluri de capitole (κεφάλαια) rezumăm în cele de mai jos conținutul lor.

I–III. Eusebiu începe prin a spune că el va evita modelele tradiționale, folosite în expunerea calităților spirituale ale suveranilor: «M-am înfățișat aici nu spre a depăna povești sau spre a istorisi cu vorbe meșteșugite și cu glas de sirenă cine știe ce lucruri plăcute auzului ori a folosi întorsături de cuvinte puerile», ci mă voi «depărta de căile bătute pînă acum, cîntînd faptele împăratului într-o formă nouă». Eusebiu crede că împăratul este un om cu totul deosebit de ceilalți, «înzestrat atît cu știința celor dumnezeiești, cît și cu a celor legate de om», și că merită să scoată în evidență «trăsăturile lui de-a dreptul divine», «tainicele mistere ale vieții lui» (Prolog, I, 3, 4), să vorbească despre domnia lui pilduitoare și despre opusul ei. Eusebiu îl compară pe Constantin cu soarele: «el strălucește ca soarele, răspîndindu-și razele de lumină pînă în cele mai îndepărtate locuri ale imperiului său, prin prezența cezarilor săi» (III, 4). Imperiul său este reflectarea imaginii împărăției cerești, pentru că el s-a străduit să-l modeleze după chipul celui din cer (III, 5–6). Astfel împodobit cu imaginea regatului ceresc, el chivernisește pe cei de jos, ținînd ațintită privirea în sus, cîrmuind după această formă arhetipală și întărindu-se prin imitarea domniei suveranului ceresc, pe care Stăpînul a toate a dat-o numai neamului omenesc între toate creaturile sale. Pentru că aceea este norma autorității regale, ca pe toți să-i conducă unul singur. Monarhia întrece orice formă constituțională și administrativă, iar polyarhia, bazată pe egalitate, duce mai degrabă la anarhie și război civil. Din această cauză avem un singur Dumnezeu și nu doi, trei sau mai mulți. Exprimîndu-ne mai precis, credința în mai mulți zei, însemnează ateism. Există doar un singur împărat, iar Logosul Său și legea Sa împărătească este una, neexprimată în cuvinte ori silabe, nici supusă stricăciunii timpului, în cărți ori table, ci este Dumnezeu-Logosul cel viu și prezent, care pregătește împărăția Tatălui tuturor celor care sînt sub binecuvîntarea Sa. Supremul împărat, care șade pe scaunul de domnie al bolților cerești și care a făcut pămîntul scaun picioarelor Sale (I, 1), este adevăratul autor al festivităților de față.

Logosul cel Unul Născut al lui Dumnezeu, împărățește din veci pînă în vecii fără de sfîrșit împreună cu Tatăl Său. Tot așa iubitul Său împărat (al nostru), călăuzit de sus de împărăteasca binecuvîntare și confirmat în numele dumnezeieștii chemări, domnește aici pe pămînt de o foarte îndelungată vreme. După modelul Logosului, împăratul luptă cu forțele răului, cheamă întreg neamul omenesc la cunoașterea Atotputernicu-

lui, dînd normele noii credinţe, cinsteşte pe sfinţi şi cuvioşi, primindu-i în palatul său, sărbătoreaşte jubileul după modelul divin, închinîndu-l Celui care l-a înconjurat de glorie, ca o recunoştinţă a facerilor de bine, nespurcîndu-l cu sîngele jertfelor, ci aducîndu-I însuşi Împăratului a toate, în chip de jertfă bine plăcută, chiar împărăteasca sa fiinţă, căci el s-a dăruit pe de-a întregul lui Dumnezeu.

IV. Gîndirea abstractă, baza puterii omului, temeiul cumpătării, înţelepciunii, virtuţii, pasiunea pentru filosofie, putinţa de a cunoaşte ce e bine şi frumos, de a intui pe Dumnezeu, vin toate de la Logos. Cînd Logosul a făcut pe om după chipul şi asemănarea cu El, i-a dat prin aceasta şi starea împărătească, făcîndu-l în acelaşi timp părtaş de vestea împărăţiei cereşti, spre care el este chemat. Prin această chemare, adresată lumii întregi, Dumnezeu a dat împărăţiei pămînteşti drept model pe cea cerească, îndemnînd întreg neamul omenesc să rîvnească la ea ca la cea mai sublimă nădejde.

V. Împăratul Constantin s-a împărtăşit din acestea, fiind înzestrat de Dumnezeu cu calităţi fireşti şi, pe deasupra, lăsîndu-şi sufletul pătruns de revărsarea darurilor pogorîte asupra lui de acolo, de sus. Împăratul şi-a potrivit sufletul virtuţilor supreme, luîndu-se după modelul acelei împărăţii din altă lume, el n-a fost ca alţi conducători sclav al poftelor, deci nevrednic de titlul de împărat. Căci cum îşi va putea exercita puterea ca stăpîn absolut unul care a ajuns robul plăcerilor rele, un afemeiat împătimit, rob al cîştigului pe căi necinstite, irascibil şi mînios, rob al diavolilor setoşi de sînge şi al duhurilor ucigătoare de suflet?

VI. Dumnezeu a dăruit pe împăratul Constantin cu cununa sărbătoririi a 30 de ani de domnie, ca răsplată pentru faptele sale bune, dar aceasta nefiind suficient a hotărît să o prelungească cît mai mult posibil şi chiar în marele veac al veşniciei. Lui i-a descoperit Dumnezeu mîntuitorul însemn (= crucea), prin care el a biruit moartea, ca să iasă biruitor în lupta împotriva tuturor celor fără Dumnezeu, a duşmanilor, a barbarilor şi chiar a diavolilor.

VII. Mai înainte oamenii erau înrobiţi demonilor, pierzători de suflete, care prin nefericita urzeală a credinţei în zei, i-au făcut să nu mai recunoască pe adevăratul Dumnezeu, înlocuindu-L cu zeii, care nu au nici un fel de existenţă; în schimb, pe Cel ce *este*, L-au neglijat cu totul, ca şi cum nici n-ar fi. Ei au şi persecutat şi pus la chinuri pe cei care au rămas credincioşi Dumnezeului adevărat. Dar, Împăratul suprem a oprit şirul nelegiuirilor săvîrşite, ridicînd pe cei umiliţi şi obidiţi, prin alesul Său Constantin.

VIII. Constantin şi-a dat seama că zeii trebuie îndepărtaţi din credinţa poporului chiar şi fără forţă militară, doar prin trimiterea unor

înalţi demnitari în provincii, care, încrezători în puterea credinţei lor, au stîrpit pretutindeni amăgirea aceasta şi, în rîsetele mulţimii, au silit pe preoţii acelei credinţe să scoată la lumină, din cele mai întunecate cotloane, pe zeii lor, statuile din lemn, îmbrăcate în aur sau alt material preţios, ori din bronz. Împăratul a folosit forţa militară numai pentru a distruge un templu din Fenicia (Liban), unde aveau loc perversiuni. Prin voia lui Dumnezeu s-a instaurat pacea în imperiu, războaiele au luat sfîrşit (de vreme ce se sfîrşise cu zeii), s-au terminat vărsările de sînge din anii de glorie ai smintitei credinţe în zei.

IX. Comparaţie între starea de decădere a imperiului în vremea cînd domnea politeismul şi cea înfloritoare de azi, cînd zeii au fost lichidaţi. Evlavia care se arăta atunci zeilor, nu se poate compara cu duhul de pace, care domneşte azi în imperiu pretutindeni, cînd cruzimile între fraţi sînt înlăturate. Nici un zeu sau profet păgîn n-a fost în stare să proorocească peste veacuri venirea Mîntuitorului ori să arate propria lor părăsire. Constantin a biruit puhoiul vrăjmaşilor cu ajutorul semnului crucii şi prin invocarea ajutorului lui Dumnezeu. Drept recunoştinţă el a înălţat lui Dumnezeu măreţe edificii, atît în capitală, cît şi în provincii (în Palestina Biserica Sfîntului Mormînt, a amenajat cîteva peşteri şi alte locuri legate de viaţa Mîntuitorului, la Antiohia, o biserică unică prin amploarea şi frumuseţea ei, înscrisă într-un plan octogonal, în Bithynia şi în alte părţi). Ca răsplată pentru toate acestea el a fost dăruit de Dumnezeu cu o domnie lungă şi cu urmaşi vrednici.

X. Mîntuitorul semn al crucii a făcut ca cei dornici de a-şi desăvîrşi viaţa să poată părăsi pe neînsufleţiţii idoli şi să ia aminte la învăţăturile sfinte, mărturisind pe Cel aflat mai presus de toate, pe Creatorul cel nevăzut, adevăratul Dumnezeu. Dumnezeu unul este vestit întregii lumi şi astfel a fost realizată unitatea tuturor supuşilor imperiului. Asemenea unei călăuze pricepute împăratul veghează sus, la cîrmă, îngrijindu-se ca vasul să nu se abată din cale, iar însuşi Dumnezeu, împăratul suprem, şi-a întins spre el dreapta, pînă ce l-a făcut să biruie toţi vrăjmaşii şi potrivnicii, sporindu-şi domnia întru mulţime de ani.

În rezumat, Discursul festiv la aniversarea a 30 de ani de domnie ar cuprinde[15] trei părţi principale, precedate de un prolog. În prima parte (cap. I–III) se vorbeşte de rolul Suveranului (Împăratului) Suprem, despre Logos şi despre împărat la această aniversare. În partea a doua (cap. IV–VI) sînt arătate darurile Logosului, de care se bucură împăratul şi care e recompensat de Dumnezeu cu o sărbătorire măreaţă. În sfîrşit, în ultima parte (cap. VII–IX) se arată biruinţele Logosului şi ale împăra-

15. Idem, *op. cit.*, p. 36–37.

tului ca trimis al lui Dumnezeu, care au fost de folos întregii omeniri. Ultimul capitol (al X-lea), cuprinde mulțumirile aduse de împărat lui Dumnezeu pentru pacea și unitatea instaurate în imperiu.

Cu toate că Eusebiu promite la începutul lucrării să urmeze o cale nouă, totuși *Laus Constantini* are caracterul unui *encomion*, construit pe tema victoriei și a aniversării[16]. Conform normelor artei retorice, *Laus Constantini* proslăvește la împăratul Constantin: *virtus, clementia, pietas* și *iustitia*[17], în contrast cu *crudelitas, vis, libido* și *superbia* dușmanilor. Discursul este de așa manieră construit, încît în fiecare din cele trei secțiuni intervine Dumnezeu-Logosul, iar împăratul, în tema victoriei (biruinței) și a aniversării. Eusebiu a intenționat, fără îndoială, să aibă o împărțire în trei și fiecare parte la rîndul ei, divizată în trei teme, pentru a simboliza tainica Treime, din care se compune numărul trienal, teorie expusă pe larg în cap. VI, 10, 11–18.

Discursul a fost apreciat de învățații moderni ca o lucrare care fixează pentru prima oară în chip clar «filosofia politică a imperiului creștin, acea filosofie a statului, care s-a menținut în cursul mileniului de absolutism bizantin»[18]. El ar înfățișa figura ideală a împăratului creștin și împreună cu *Vita Constantini* ar trasa liniile fundamentale ale doctrinei creștine cu privire la putere, la împărat și imperiu. Ambele lucrări sînt semnificative și pentru cercetarea teologiei politice a lui Eusebiu[19], dar cheia pentru înțelegerea acestei teologii politice ar reprezenta-o mai ales *Laus Constantini*[20]. Pentru Fr. Winkelmann LC ar fi numai o operă de teologie[21].

---

16. Jean Gagé, *Σταυρὸς νικοποιός, la victoire impériale dans l'empire chrétien*, Revue de l'histoire et de philosophie religieuse, 1933, p. 393; cf. Drake, *op. cit.*, p. 37.

17. *Laus Constantini* V, 4: *σώφρων, ἀγαθός, δίκαιος, ἀνδρεῖος, εὐσεβής, φιλόθεος*; Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 204, r. 20–21. Acestea sînt virtuțile cardinale ale împăraților romani începînd cu Augustus; v. M. P. Charlesworth, *The virtues of a Roman Emperor: Propaganda and the Creation of Belief*, Proceedings of the British Academy, 1937, p. 105–133; R. Storch, *The Eusebian Constantine*, Church History, 40, 1971, p. 145–155.

18. Norman H. Baynes, *Eusebius and the Christian Empire*, Annales de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales (Mélanges Bidez), 2, 1934, p. 13–18; retipărit în Byzantine Studies and other Essays, London, 1955, p. 168–172 (aici p. 168); William Seston, *Constantine as a Bishop*, p. 129: «Laus Constantini este un fel de manifest al filosofiei politice a imperiului creștin».

19. R. Farina, *Impero e Imperatore*, p. 15, 22.

20. Hans Georg Opitz, *Euseb von Cäsarea als Theologe*, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche, 34, 1935, p. 15.

21. Fr. Winkelmann, *Konstantins Religionspolitik*, p. 241.

DE SEPULCHRO CHRISTI (SC)

Planul lucrării. Concepţia lucrării este mai puţin complicată şi ar reprezenta după unii cercetători[22] nu un discurs, ci un tratat teologic, cu caracter apologetic, prezentat de Eusebiu împăratului cu prilejul sfinţirii Bisericii Sfîntului Mormînt. Scopul principal ar fi justificarea construirii de către Constantin a acestei Biserici, care fusese criticată de duşmanii împăratului. Folosirea cuvintelor *ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε... συγγράμματι* (= în această compoziţie - carte - regală XI, 1) şi evitarea cuvîntului *λόγος*, caracteristic pentru «discurs», ar justifica această ipoteză. Heikel arată[23] că *σύγγραμμα* n-a fost totdeauna folosit cu sensul de «compunere», «carte», în opoziţie cu «discursul», ci că el desemna proza în comparaţie cu poezia. Fraza de început din capitolul XI ar deveni, astfel, o simplă propoziţie de tranziţie, în care Eusebiu explică destul de clar materialul pe care-l adaugă la lucrarea sa imperială şi oficială[24]. Cum se va vedea din conţinut, lucrarea nu este un *encomion*.

XI. Eusebiu arată scopul lucrării în felul următor: «În ceea ce priveşte trofeele victoriei (crucile) asupra morţii, înălţate în casele de rugăciune şi templele sfinţite sau măreţele şi luxoasele basilici, mari realizări la scară imperială, pe care le-ai ridicat în onoarea amintirii veşnice a mormîntului Mîntuitorului şi al căror temei nu este clar în ochii tuturor... Cei care în orbirea sufletului lor sînt ignoranţi în lucrările divine, privesc acestea ca ceva ridicol şi demn de luat în rîs, socotind, într-adevăr, surprinzător şi nedemn pentru un împărat, atît de mare, să-şi risipească zelul pentru nişte morminte şi monumente dedicate celor morţi... Pe deplin convins, mărite împărate, de faptul că aceste lucruri te bucură şi îţi fac plăcere, doresc acum să arăt tuturor în cuvîntul meu temeiurile şi cauzele lucrărilor tale pioase» (SC, XI, 1, 2, 3, 7). În acelaşi timp, Eusebiu adaugă la acest scop special, un altul mai larg: Biserica Sfîntului Mormînt este simbolul misiunii divine a împăratului: «Doresc cu tărie să mă fac interpretul intenţiilor tale şi să devin vestitorul sufletului tău iubitor de Dumnezeu şi să învăţ tot ceea ce este potrivit şi necesar pe cel ce doreşte să afle principiile după care Dumnezeu, Mîntuitorul nostru, îşi exercită puterea Sa, raţiunile pentru care Cel care preexista şi avea grijă de tot universul a coborît după multă vreme la noi, din cer, luînd trup omenesc şi a mers pînă acolo, încît s-a supus puterii morţii. Voi vorbi apoi de viaţa Lui nemuritoare de după aceasta şi despre învierea din morţi, arătînd nu numai cauzele, dar şi demonstraţia logică şi învăţămintele luminoase, necesare celor care au nevoie de ele» (XI, 7).

22. Quasten, *Initiation aux Pères*, p. 463.
23. Heikel, *Kritische Beiträge*, p. 82.
24. Drake, *In Praise*, p. 44.

Logosul este intermediar între Atotputernicul Dumnezeu şi umanitate; El controlează direct lumea creată, dar se află într-o strînsă legătură cu Tatăl, împărtăşindu-Se de cele mai intime şi mai negrăite atribute ale Acestuia.

XII. Logosul nu este identic cu Înalta putere nemăsurată, dar purcede din Ea, din împărăteasca dumnezeire a Tatălui, ca o odraslă bună a unui părinte bun, aşa cum cuvîntul izvorăşte în chip tainic din intelect. Logosul este mijlocitor între Tatăl şi lume, aşa cum cuvîntul este intermediar între minte (intelect) şi cei din jur.

XIII. Logosul a coborît pe pămînt pentru a îndrepta pe un om căzut în politeism, care a ajuns să cinstească pe zei, aducîndu-le jertfe şi zidindu-le temple şi sanctuare. În schimb, singurul şi adevăratul Logos al lui Dumnezeu, Împăratul şi Creatorul a toate ajunsese să nu mai însemne nimic.

XIV. Logosul a luat trup omenesc, întrucît esenţa Sa dumnezeiască, imaterială şi nevăzută nu putea să se arate unor fiinţe, care, căutînd pe Dumnezeu în creaţie, aici jos pe pămînt, nu mai erau în stare (sau le lipsea voinţa) să contemple pe Izvoditorul şi Creatorul tuturor lucrurilor, altfel decît sub chipul şi înfăţişarea omenească.

XV. După ce s-a folosit de trup în atingerea scopului Său, Logosul a lăsat ca acest trup să moară pentru a convinge pe oameni de adevărul morţii, dar şi de cel al învierii. Folosind alt mijloc al sfîrşirii vieţii Sale pe pămînt, n-ar fi putut libera omenirea, supusă morţii, de cătuşele propriei ei naturi, n-ar fi fost urmat de oamenii de pe toată faţa pămîntului şi n-ar fi putut convinge pe ucenicii Săi să nu se teamă de moarte.

XVI. Dovada operei Logosului în lumea romană se arată în răspîndirea învăţăturii Sale şi în soarta persecutorilor. Statul roman şi învăţătura lui Hristos au prins a înflori împreună şi au izbutit să le împace pe toate, căci, în timp ce puterea Mîntuitorului nostru a nimicit diversitatea de principii şi pluralitatea zeilor, s-a realizat şi unitatea imperiului, prin aceea că puterea Romei a supus popoarele, adunîndu-le laolaltă, iar mîntuitoarea noastră învăţătură i-a înlesnit şi netezit calea.

XVII. Pieirea persecutorilor vrăjmaşi lui Dumnezeu, hotărîţi să nimicească, pe de o parte, bisericile şi zidirea atîtor locaşuri de cult creştine, pe de altă parte, este o dovadă a puterii lui Dumnezeu în zilele noastre. Acesta este un fapt, pe care numai Mîntuitorul nostru s-a dovedit în stare să-l săvîrşească.

XVIII. Constantin însuşi poate să dea mărturie de ajutorul şi sfaturile primite de la Mîntuitorul, atît în vremuri de primejdie, cît şi în organizarea statului, în hotărîrile de interes general, în legislaţie, prin care s-a înviorat viaţa. Pentru toate acestea împăratul a hotărît să ridice un locaş

de rugăciune, închinat biruinței asupra morții, care să fie un templu sfînt al Dumnezeului celui sfînt, oferindu-I şi daruri minunate.

Parcurgînd conținutul capitolelor ne dăm seama că *Sepulchrum Christi* nu este un *encomion*, deoarece despre Constantin nu se vorbeşte decît în introducere şi încheiere. Pare deci verosimilă opinia, potrivit căreia *Βασιλικὸν σύγγραμμα* este un tratat teologic, destinat cititorilor păgîni, pentru a-i introduce în credința creştină. În el se rezumă, de fapt, primele trei cărți ale Theophaniei, adaptate la situația pe care Eusebiu o avea în vedere[25]. Alții au văzut în această lucrare un fel de predică[26], sau predică-panegirică[27].

Ediții:

I. A. Heikel, *Eusebius Werke I*, p. 193–259, sub titlul: *Εὐσεβίου Παμφίλου εἰς Κωνσταντῖνον Βασιλέα τριακονταετηρικός.*

O nouă ediție a textului a fost anunțată că se pregăteşte de către Fr. Winkelmann, *Annotationes*... (v. titlul complet mai sus, p. 45, n. 2)

Traduceri:

Richardson, *Life of Constantine*, vol. I, p. 581–610 (Drake, *In Praise*, precizează că această traducere după textul lui Heinichen are la bază una mai veche făcută la 1683 de un anonim, iar în 1845 a apărut din nou în chip anonim la Samuel Bagster and Sons Publishers).

Cea mai recentă traducere integrală cu comentariu este a lui Drake, *In Praise*, p. 83–127.

B I B L I O G R A F I E

N. H. Baynes, *Eusebius and the Christian Empire*, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'histoire orientale (Mélanges Bidez), 2, 1934, p. 1–10 = Byzantine Studies and other Essays, London, 1955, p. 167–172.

---

25. Quasten, *op. cit.*, p. 464.
26. Drake, *op. cit.*, p. 39.
27. Jean Gagé *Le sermon-panégyrique qu'il prononça aux tricennalia du prince*, Revue de l'histoire et philosophie religieuse, 1933, p. 393.

H. A. Drake, *Eusebius' Oration to Constantine from Pagan Perspective*, în Aufstieg und Niedergang der Römischenwelt, III; idem, *When was the «De laudibus Constantini» delivered?*, Historia, 24, 1975, p. 345–356; idem, *In Praise.*

R Farina, *Impero e Imperatore*, p. 14–15, 22 şi *passim.*

I. A. Heikel, *Kritische Beiträge;* idem, *Über die Handschriften von Eusebius Vita Constantini, Laus Constantini, Oratio ad sanctum coetum,* în Nachrichten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Klasse, 1885, p. 434–441.

Quasten, *Initiation aux Pères,* p. 462–464.

Wallace-Hadrill, *Eusebius;* idem, *The Work of Eusebius of Caesarea in the Light of Recent Researches,* în Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, III.

VIAȚA
FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

CUPRINSUL ISTORISIRII VIEȚII CELEI DUPĂ VOIA LUI DUMNEZEU A FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

Cuprinsul cărții întîi

27. Cum – luînd el aminte la prăbuşirea închinătorilor la idoli – a hotărît Constantin să îmbrăţişeze creştinismul.
28. Cum – în chip de răspuns la rugăciunea lui – i-a dat Dumnezeu să aibă următoarea vedenie: o cruce luminoasă – apărută pe cer în miezul zilei – şi o scriere care îl îndemna să învingă prin acel semn.
29. Cum i s-a arătat lui Hristosul lui Dumnezeu în somn, poruncindu-i să se folosească în războaie de un însemn făcut după chipul crucii.
30. Întocmirea acestui semn al crucii.
31. Descriere a însemnului în chip de cruce, astăzi numit de romani *labarum*.
32. Cum a citit Constantin Sfintele Scripturi după ce mai înainte fusese catehizat.
33. Viaţa de desfrîu dusă de Maxenţiu la Roma.
34. Cum şi-a luat zilele femeia unui înalt demnitar ca să nu alunece în desfrîu.
35. Prăpădul abătut de Maxenţiu asupra poporului de la Roma.
36. Solomoniile lui Maxenţiu. Foamete la Roma.
37. Înfrîngerea oştilor lui Maxenţiu în Italia.
38. Moartea lui Maxenţiu la podul de peste Tibru.
39. Intrarea lui Constantin în Roma.
40. Despre statuia lui cu cruce şi despre inscripţia ei.
41. Provinciile sînt cuprinse de bucurie. Dărniciile făcute de Constantin.
42. Cinstirea episcopilor. Zidiri de biserici.
43. Faptele de bine săvîrşite de Constantin faţă de cei sărmani şi nevoiaşi.
44. Constantin ia parte la sinoadele episcopilor.
45. Stăpînirea lui de sine faţă de cei rătăciţi la minte.
46. Biruinţe asupra barbarilor.
47. Vrînd să uneltească împotriva lui Constantin, Maximin moare. Moartea altora, de care Constantin află în urma unei revelaţii.
48. Serbarea primilor zece ani de domnie ai lui Constantin.
49. Cum împila Licinius ţinuturile Răsăritului.
50. Cum a vrut Licinius să uneltească împotriva lui Constantin.
51. Oprelişţile puse de Licinius episcopilor. Împiedicarea ţinerii de sinoade.
52. Creştinii sînt surghiuniţi şi îşi pierd bunurile.
53. Interzicerea adunării femeilor în biserici. Credincioşii sînt siliţi să se roage în afara porţilor (cetăţii).
54. Bărbatul care se împotrivea aducerii de jertfă era izgonit din oaste, iar întemniţaţilor nu le mai era îngăduită hrana.
55. Despre nelegiuirile, arghirofilia şi viaţa de desfrîu a lui Licinius.
56. Cum s-a hotărît el să înceapă o prigoană.
57. Cum a ajuns Maximian cu trupul ros de puroaie şi mîncat de viermi să scrie în sprijinul creştinilor.
58. Cum a trebuit Maximin – prigonitorul creştinilor – să fugă şi să se ascundă îmbrăcat în straie de sclav.
59. Ros de boală şi lovit de orbire, Maximin scrie în sprijinul creştinilor.

Acestea sînt capitolele primei cărţi.

DESPRE VIAȚA FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

Întocmită de Eusebiu al lui Pamfil

Cartea întîi

1. 1. N-a trecut cine știe cîtă vreme de cînd tot omul se veselise în serbări și în petreceri la împlinirea a tot soiul de decade – de fapt cea de a doua și cea de a treia – de la începutul domniei marelui împărat; n-a trecut cine știe cîtă vreme de cînd noi înșine îi înălțasem biruitorului celui plin de strălucire imnuri de laudă la împlinirea a douăzeci de ani de cîrmuire, în mijlocul unei adunări de slujitori ai lui Dumnezeu; curînd aveam să-i împletim cu spusa noastră cununi și la împlinirea a treizeci de ani; ca ieri aveam să-i împodobim cu ele venerabilul creștet în chiar lăuntrul palatului... 1.2. Și iată că acum duhul nostru se pomenește descumpănit, dornic – pe de o parte – să i se adreseze cu vorbele de altădată, dar nemaiștiind încotro să se întoarcă de multă uimire, care singură pune stăpînire pe el la contemplarea unei priveliști atît de tulburătoare. Fiindcă ori încotro ar scruta cu privirea – fie spre răsărit, fie spre apus, fie deasupra a toată întinderea pămîntului sau chiar pînă la cer – într-un fel sau în altul el n-ar afla decît chipul prea-fericitului împărat. 1.3. Pe pămînt, el ar vedea pe fiii lui acoperind cu strălucirea lui întinderile toate, aidoma în aceasta unor luminători noi; ba chiar și pe el l-ar afla încă viu și în plină putere, cîrmuind viețile oamenilor cu și mai multă autoritate decît înainte, înmulțit în fiii care l-au moștenit.

Aceștia fuseseră mai demult făcuți părtași la vrednicia cezară; acum, însă, iată-i pe de-a-ntregul pătrunși (de duhul părintesc) prin virtutea credinței în Dumnezeu, și, în temeiul extraordinarelor calități ale părintelui lor, recunoscuți ca împărați și auguști în toată puterea cuvîntului.

2. 1. Și mare este uimirea care ne cuprinde duhul, văzînd cum un om pe care cu puțin timp în urmă îl puteam privi cu ochii noștri aici, în mijlocul nostru, în trupul său muritor, se poate mîndri – într-un chip cu totul de necrezut – cu locașurile lui împărătești, cu avuțiile, cu titlurile și cu imnurile, chiar și acum, cînd, săvîrșindu-se din viață, lucrarea firii ar trebui să dea de rușine tot ceea ce, străin de ea, se dovedește a fi de prisos! 2.2. De s-ar putea duhul nostru înălța pînă-n cereștile bolți, chiar și acolo

ar trebui el să-şi înfăţişeze de trei ori fericitul suflet al împăratului sălăşluind laolaltă cu însuşi Dumnezeu, slobod de tot învelişul său muritor şi pămîntesc, în veşmînt de lumină strălucind aidoma fulgerului! Apoi, la gîndul că sufletul acesta a încetat a mai fi stînjenit de ostenelile muritorilor (la care nu va mai lua parte nici chiar pentru un răstimp nespus de îndelungat) şi că a fost învrednicit cu pururea floritoarea cunună a vieţii celei fără de sfîrşit şi cu nemurirea – fericita (moştenire a) veşniciei – va fi, desigur, cuprins de uimire (ca unul ce nu-i mai mult decît un biet duh muritor), nemaisimţindu-se în stare să rostească vreo vorbă, conştient fiind de propria-i neputinţă, şi, ca atare, impunîndu-şi singur verdictul tăcerii şi trecînd Cuvîntului Celui mai puternic decît el, şi a-toate-cuprinzător, cinstea de a Se întrece în cîntări de laudă; Lui, Celui Care – fiind singur fără de moarte şi Cuvînt al lui Dumnezeu – singur este în măsură să-Şi întărească vorbele spre încredinţare.

3. 1. Prin mijlocirea lor, ne-a şi prevenit El că aceia care-L vor proslăvi – precum şi cei ce-L vor cinsti – vor fi, în schimb, covîrşiţi cu duhovniceştile daruri, în vreme ce aceia care se vor fi hotărît să-I fie potrivnici şi duşmani nu vor lucra decît spre nimicirea propriilor lor suflete. Odată cu asta, El a întărit în chip nemincinos făgăduinţa cuprinsă în cuvintele Sale cum că va face ca sfîrşitul vieţii tiranilor celor fără Dumnezeu şi potrivnici lui Dumnezeu să fie înspăimîntător, pe cînd slujitorului Său, avea să-i facă de rîvnit şi de proslăvit, pe lîngă viaţă, pînă şi moartea, dovedindu-l vrednic de pomenire şi de un monument nu pieritor, ci dimpotrivă, nepieritor. 3.2. Adevărat este că natura muritoare (a oamenilor) şi-a înjghebat un soi de consolare pentru sfîrşitul ei supus morţii şi pieirii: anume, prin consacrarea de imagini, oamenii şi-au închipuit că vor putea dărui amintirii înaintaşilor lor onoruri nepieritoare. Unii, prin ceruitele culori ale picturii celei cu jocuri de umbre, alţii în statui făcute din materie fără viaţă, au întocmit chipuri de oameni – în timp ce alţii, iarăşi săpînd cu litere adîncite în tăblii [de piatră] şi pe stîlpi – şi-au închipuit că vor putea astfel sorti virtuţile celor cinstiţi de ei unei amintiri pururi – dăinuitoare. Dar toate acestea erau şi ele supuse morţii, şi, cu trecerea timpului, trebuiau şi ele să-şi afle sfîrşitul; de altminteri, acelea nu erau decît tot atîtea înfăţişări ale unor trupuri pieritoare, iar nu mărturii închipuind nemuritorul suflet. Totodată, unora ce nu ştiau să-şi pună nădejdea într-un bine aflat dincolo de năprasnicul sfîrşit al muritoarei lor vieţi, lucruri ca acestea puteau să li se pară mulţumitoare. 3.3. Dumnezeu, însă – Dumnezeul deopotrivă mîntuitor al tuturor – a rostuit la Sine iubitorilor credinţei bunuri care covîrşesc închipuirile noastre muritoare, chiar dacă dînd aici, în chip de arvună, abia pîrga răsplăţii, (şi doar cît) spre a întări întrucîtva vederii ochilor noştri muritori nădejdea în nemurire. Vechi prevestiri

de-ale proorocilor, păstrate în scris, profețiseră cîndva aceste lucruri. Același lucru îl mărturisesc viețile bărbaților iubiți de Dumnezeu, care au luminat în vechime, în fel și chip, prin virtuțile lor, rămînînd neuitați în amintirea urmașilor lor. Or, același lucru l-au dovedit și vremile noastre, cînd, dintre toți bărbații care au apucat vreodată să stăpînească peste împărăția romanilor, singur Constantin a ajuns să fie în chip vădit iubit de Dumnezeu Cel a-toate-stăpînitor, făcîndu-se pentru toți oamenii o adevărată pildă de viață închinată lui Dumnezeu.

4. Faptul acesta l-a învederat – prin limpezi judecăți vădite – Dumnezeu Însuși, Cel proslăvit de Constantin, fiind necurmat alături de el atît la începutul cît și în cursul și la sfîrșitul domniei lui, și făcînd din el un învățător priceput în a ne da nouă, muritorilor, o pildă de credință în Dumnezeu. Într-adevăr, dintre toți stăpînitorii care vor fi existat cîndva și al căror nume ne va fi ajuns la auz, numai pe acesta l-a făcut El aidoma unui măreț luminător ceresc și unui vestitor cu răsunător glas al neînșelătoarei credințe; numai lui i-a învederat Dumnezeu – prin mulțimea bunătăților cu care l-a înzestrat – chezășia credinței dovedite.

5. În ce privește lungimea domniei, El l-a învrednicit de trei decade pline și de încă puțin pe deasupra, punîndu-i ca hotar al vieții lui de om numărul îndoit al acestor ani. Făcînd apoi din el un chip al propriei Sale stăpîniri monarhice, Dumnezeu i-a dat biruință peste toată ceata tiranilor, prefăcîndu-l într-un nimicitor al uriașilor vrăjmași ai lui Dumnezeu, care în sminteala cugetului lor înălțaseră armele necredinței chiar împotriva Supremului Împărat al întregii zidiri. Doar că în timp ce aceștia din urmă au licărit – ca să spunem așa – numai pentru puțin timp, ca apoi îndată să se stingă, Dumnezeu Cel Unul și același l-a încins pe slujitorul Său (care avea să se lupte singur cu atît de mulți) cu armura (unei puteri) închipuind-o pe cea dumnezeiască, curățind – prin mijlocirea lui, – lumea noastră, a pămîntenilor, de puzderia celor fără Dumnezeu,și – pentru că acela era în drept să mărturisească în auzul tuturor, cu glas tare, că știe cine este adevăratul Dumnezeu și că se leapădă de sminteala cinstirii unora ce nu ființează nicidecum – așezîndu-l tuturor neamurilor dascăl al credinței în Dumnezeu.

6. Or, așa a făcut Constantin, și așa a dat el de știre (lumii), ca un slujitor credincios și bun ce era, numindu-se și mărturisindu-se fățiș rob și slujitor al împăratului Celui mai presus de toate; iar Dumnezeu n-a zăbovit a-i răspunde pe potrivă, așezîndu-l domn și stăpînitor, singur biruitor de neînvins și de neînfrînt între împărații din toate timpurile, pururi învingător și întotdeauna bucuros să poată închina un monument amintirii unei biruințe asupra vrăjmașilor; un împărat cum nu ne-a ajuns la auz să fi fost vreodată unul, chiar din cele mai vechi timpuri. Atît de iubit de

Dumnezeu şi de trei ori fericit, atît de credincios şi de ajutorat în toate, încît i-a fost foarte uşor să supună popoare mai multe decît înaintaşii săi şi să-şi depene domnia nestînjenit chiar pînă în cea din urmă clipă.

7. O veche tradiţie stăruie să ni-l înfăţişeze pe Cirus al perşilor drept cel mai strălucit împărat cunoscut vreodată. Totuşi, nu la aşa ceva ni se cade nouă să luăm aminte, ci la felul cum a luat sfîrşit lunga viaţă a acestuia; or, tocmai, se zice că el n-a avut parte de o moarte bună, ci dimpotrivă, de una nefericită şi ruşinoasă, adusă de mîna unei femei. Pe de altă parte, urmaşii elinilor (de altădată) ni-l preamăresc pe macedoneanul Alexandru sub motiv că el ar fi supus popoare fără număr şi de tot soiul, adăugînd însă şi faptul că el s-a stins năpraznic, pradă desfrîului şi beţiei, înainte de a fi ajuns bărbat în toată puterea cuvîntului. Or, viaţa lui s-a sfîrşit la numai treizeci şi doi de ani, din care partea de domnie n-a fost mai mare de o treime. Alexandru se năpustea ca furtuna, trecînd totul prin sînge şi aducînd jugul neiertător al robiei peste un întreg popor sau peste o întreagă cetate. Abia ajuns în floarea tinereţii, a şi trebuit să-şi plîngă iubitul, ca apoi îndată să cadă pradă soartei nemiloase care l-a răpit fără a-i îngădui să aibă parte de urmaşi, ca pe un ins fără căpătîi, ca pe un vîntură-lume rătăcit pe pămînt străin şi duşman, numai ca să nu-şi mai poată revărsa urgia asupra neamului omenesc. Îndată după aceea împărăţia lui s-a îmbucătăţit, fiecare dintre credincioşii săi slujitori trăgîndu-şi şi zmulgînd din ea pentru sine cîte o bucată.

Şi unul ca el poate totuşi să fie cîntat cu asemenea înfocare!

8. 1. Or, împăratul nostru a început să domnească la vîrsta cînd tocmai macedonul se sfîrşea, şi şi-a înmulţit anii vieţii pînă la îndoitul vîrstei aceluia, iar pe cei ai domniei, pînă la de trei ori (domnia aceluia). 1.2. Oastea el şi-a întărit-o prin porunci blînde şi chibzuite pătrunse de duhul evlaviei, şi, în fruntea ei a ajuns pînă în ţara britanilor şi pînă la popoarele care sălăşluiesc undeva în mijlocul oceanului de la soare-apune; a supus pînă şi întreg ţinutul sciţilor cel fărîmiţat spre miazănoapte între mii de neamuri barbare nestatornice; 1.3. iar după ce şi-a întins stăpînirea pînă în cele mai îndepărtate locuri de la miazăzi pînă asupra blemizilor şi a etiopilor înşişi, n-a mai stat la îndoială dacă să cucerească sau nu popoarele de la soare-răsare; 1.4. şi, ajungînd pînă la marginile cele de pe urmă ale întregii lumi – adică pînă la inzii cei atît de departe şi pînă la neamurile ce sălăşluiesc în jurul întregului pămînt purtător de viaţă – a strălucit luminîndu-le cu razele credinţei şi a supus totul în cale; demnitari ai locurilor, guvernatori, satrapi, regi ai multor neamuri barbare i se plecau de bunăvoie şi trimiteau la el solii cu daruri, socotind faptul de a face cunoştinţă cu el şi prietenia lui drept un bun nepreţuit – pînă într-atît încît au ajuns să-i dedice la ei acolo, în semn de cinste, imagini pictate şi

statui; dintre toți stăpînitorii (Romei), singur el, Constantin, a fost recunoscut și aclamat ca atare de ei toți. Iar el, cu împărăteasca tărie a spuselor sale, L-a propovăduit pe Dumnezeu întru toată sinceritatea.

9. 1. De altminteri, Constantin nu era omul care să facă lucrurile numai cu vorba pentru ca la faptă să dea înapoi. Încercat în toate virtuțile, el se putea de asemeni lăuda cu nenumăratele roade ale evlaviei. Știa să-și îndatoreze prietenii prin fapte de bine făcute din tot sufletul; a domnit dînd legi pătrunse de dragostea față de oameni, străduindu-se să-și facă domnia cît mai puțin împovărătoare și cît mai binecuvîntată de către toți supușii, pînă ce Dumnezeu cel cinstit de el a încins cu cununa nemuririi pe acela care se ostenise în dumnezeieștile încleștări atîta lungime de vreme și l-a mutat de la domnia cea pămîntească la viața cea fără sfîrșit, pe care El a pregătit-o la Sine sufletelor celor ce s-au sfințit. Pe de altă parte, ridicîndu-i trei fii drept urmași la domnie 2. – fapt care amintește felul în care primise el însuși tronul de la părintele său, – moștenirea lui s-a transmis mai departe pentru un timp nedefinit, ca un bun părintesc, feciorilor și urmașilor acestora, prin legăturile firii. Însuși Dumnezeu l-a glorificat pe fericitul împărat – pe cînd acesta se mai afla încă printre noi – cu semnele dumnezeieștii Sale prețuiri, iar în clipa sfîrșitului l-a înzestrat cu podoaba aleselor Sale avuții; fie-i, atunci, tot El și [adevăratul] cronicar, ca să-i poată săpa în stîlpii cerului lupte și biruințe, întru lungime de veacuri!

10. 1. În ceea ce mă privește, dacă tăcerea îmi apare ca sigură și ferită de primejdii, a povesti niște lucruri astfel încît ele să poată fi socotite pe potriva fericirii de care a avut parte bărbatul acesta îmi pare o sarcină anevoioasă; însă pe de altă parte – dacă vrem să ne izbăvim de învinuirea șovăielii și a delăsării – eu cred că se cuvine totuși ca, luînd pildă de la arta picturii cea tot de noi muritorii îndeletnicită, să închinăm amintirii acestui om iubitor de Dumnezeu un portret alcătuit din cuvinte. Or, ar fi într-adevăr rușinos pentru mine dacă nu i-aș închina zestrea mea de puteri – cît de mici ar fi acestea și cît de puțin prețuite – unui bărbat care, în necuprinsa lui evlavie, nouă tuturor a știut să ne facă cinste. 2. De aceea socot că ar fi foarte de folos (și chiar de trebuință) să alcătuiesc această scriere închinată geniului unui împărat și totodată unor fapte plăcute lui Dumnezeu, împăratului celui mai presus de toate. Fiindcă ar fi de mare rușine ca, în vreme ce amintirea lui Nero și a altor tirani încă și mai cumpliți, mai nelegiuiți și mai vrăjmași lui Dumnezeu, a aflat oameni ce n-au șovăit să o aștearnă în scris și care, printr-o meșteșugită răstălmăcire a urîtelor lor fapte, le-au înzorzonat și le-au croit loc în scrieri de istorie întinse pe multe cărți, noi să-i trecem sub tăcere pe aceia pe care Dumnezeu-Însuși i-a socotit vrednici să aibă a face, să se bucure de vederea, de cunoștința și de prezența unui împărat atît de mare cum de-a lungul tuturor timpuri-

lor nu este de aflat! De unde rezultă pentru oricine – dar mai cu osebire pentru noi – că se cuvine să facem cunoscută rodnica veste a faptelor de bine tuturor oamenilor la care imitarea binelui este în măsură să stîrnească fierbinţeala dragostei de Dumnezeu. 3. Cei care au adunat şi consemnat vieţile unor bărbaţi nu tocmai însemnaţi precum şi fapte lipsite de bune-urmări şi străine folosului sufletesc, numai datorită simpatiei – sau, dimpotrivă, aversiunii lor faţă de cîte unii – ori, poate, ca să poată face caz de multa lor învăţătură – au tămîiat în lăudăroşenia lor şi cu meşteşugul vorbelor lor, subiecte legate de fapte urîte aşa cum nu s-ar fi cuvenit să facă, şi au devenit astfel – pentru toţi cei care, cu ajutorul lui Dumnezeu, avuseseră mai înainte norocul de a nu se fi împărtăşit de lucrarea faptelor rele – pilduitori de învăţături nu tocmai bune şi care ar fi meritat să piară în tăcerea uitării. 4. Or, stilul istorisirii mele – chiar de s-ar întîmpla să aibă de suferit din comparaţia cu măreţia subiectului însuşi – va avea oricum de cîştigat în strălucire, chiar numai din simpla înşirare a unor fapte de merit; pe de altă parte, consemnarea unor istorisiri atît de plăcute lui Dumnezeu de bună seamă că nu va rămîne fără ecou, ci, dimpotrivă, tuturor celor cu o bună aşezare sufletească le va prilejui o lectură cît se poate de folositoare.

11. 1. Majoritatea acţiunilor acestui om de trei ori fericit, faptele lui de arme, ca împărat, încleştările şi bătăliile purtate în războaie, vitejia, biruinţele şi trofeele zmulse duşmanului, precum şi triumfurile de care a avut parte (sau – în vreme de pace – hotărîrile luate de el spre buna cîrmuire a statului şi spre binele fiecărui ins), corpul de legi dat de el spre folosul bunei rînduieli a supuşilor săi, precum şi cele mai multe lupte purtate de el cu împărătească dîrzenie, de care toţi scriitorii amintesc – eu cred că e bine să le trec cu vederea, de vreme ce rostul străduinţelor ce-mi stau înainte este să povestesc şi să trec în scris numai lucrurile care ţin de acel fel de viaţă ce Îi este plăcut lui Dumnezeu. 2. Cum însă şi acestea sînt fără număr, eu voi alege dintre ele doar pe cele mai profitabile şi mai vrednice a fi amintite urmaşilor noştri; ba încă şi povestirea lor o voi face cît mai pe scurt, fiindcă, iată, prilejul de a-l cînta în voie, în toate chipurile cu putinţă, pe omul acesta cu adevărat ferice abia acum se iveşte, el fiind cu neputinţă mai înainte vreme, datorită îndemnului de a nu ferici niciodată un ins înaintea morţii sale, din cauza necunoscutelor întorsături ale sorţii.

Fie-mi, dar, Dumnezeu într-ajutor, iar Cuvîntul cel ceresc să mă sprijine în această lucrare, umplîndu-mă de duh!

De acum mă voi aşterne la scris începînd cu cea dintîi vîrstă a acestui bărbat.

12. 1. Există o veche istorisire care spune că, într-o vreme cînd poporul evreilor era amarnic împilat de un neam cumplit de tirani, Dumnezeu a binevoit către cei împilați și a făcut așa fel ca Moise, proorocul, încă prunc, să fie crescut chiar sub acoperișul palatelor tiranilor și chiar în mijlocul lor, proniindu-i astfel să se poată împărtăși din înțelepciunea lor. Cu trecerea timpului, Moise a ajuns la vîsta bărbăției și dreptatea celor împilați le-a venit acestora într-ajutor împotriva asupritorilor. Atunci a purces și proorocul lui Dumnezeu afară din sălașurile tiranilor, plinindu-și datoria față de voia Celui atotputernic; și s-a lepădat – atît în faptă cît și în vorbă – de tiranii care îl crescuseră, făcîndu-și prieteni numai pe cei care de fapt erau chiar frați și rude cu el. Așa l-a înălțat Dumnezeu pe Moise îndrumător al întregului popor, și tot așa i-a eliberat El pe evrei de sub jugul vrăjmașilor, urmărind neamul tiranilor cu pedepse trimise de El însuși. 2. Această veche istorisire, pe care cei mai mulți au primit-o doar ca pe un mit, a fost la început (doar) auzită de toată lumea; dar, iată că acum același Dumnezeu ne-a îngăduit nouă să vedem cu ochii noștri minuni noi, mai mari decît cele povestite în mituri și mai pătrunse de adevăr decît tot ce va fi ajuns mai înainte la auzul oamenilor. Tiranii timpurilor noastre s-au ridicat la luptă împotriva Dumnezeului celui mai presus de toate și I-au prigonit Biserica; atîta doar că în mijlocul lor se afla acum și Constantin – cel care în curînd avea să fie nimicitorul lor – încă tînăr și gingaș și chipeș, abia mijindu-i tuleile, așteptînd ascuns în sălașurile împilării (asemenea celuilalt slujitor al lui Dumnezeu), fără însă a urma pilda celor fără Dumnezeu – chiar dacă era atît de tînăr. 3. Cu sprijinul Duhului lui Dumnezeu, buna lui zestre sufletească l-a ajutat să scape de acolo și să aleagă calea credinței și a vieții celei plăcute lui Dumnezeu, mai ales că și bunul zel al părintelui său fusese pentru copil un îndemn să urmeze binele. Doar și Constanțiu, părintele său – întrucît cuvine-se ca, venind vremea, să împrospătăm și amintirea lui – a fost unul dintre cei mai de seamă împărați ai timpului nostru.

Iată de ce se și cade să ședem puțin de vorbă despre lucrurile care de la părinte venite[1], i-au înfrumusețat fiului zestrea.

13. 1. În anii celor patru împărați care-și împărțiseră cîrma domniei, Constanțiu a fost singurul care a avut o înțelegere a lucrurilor cu totul străină celorlalți, punînd pentru sine temei de dragoste din partea lui Dumnezeu, Cel mai presus de toate. 2. Încît în timp ce aceia sugrumau și sfîșiau Bisericile lui Dumnezeu din înalt pînă la pămînt, nimicindu-le locașurile de rugăciune pînă la a nu li se mai vedea nici temeliile, acesta

1. «Ca de la părinte venite» nu există în text. L-am inserat considerîndu-l cerut de conceptul de fiu de la finele frazei. (n. tr.)

şi-a păzit mîinile curate de pîngărirea cu astfel de nelegiuire, nevrînd să li se asemene în nici un fel şi în nici un chip. Cei trei şi-au pătat stăpîneştile tărîmuri căsăpind bărbaţi şi femei de acelaşi sînge şi cu frica lui Dumnezeu; Constanţiu, în schimb, şi-a păstrat sufletul nepătat. 3. Şi s-au înrobit aceia în amestecătura răutăţii, mai întîi ei-înşişi, iar apoi şi pe supuşii lor, pe toţi, dînd ascultare vicleşugurilor puse la cale de duhurile rele, în timp ce acesta domnea răspîndind asupra alor săi pacea cea mai adîncă, îngăduindu-le să săvîrşească nestingheriţi cele ce ţin de cinstirea lui Dumnezeu. Iar cînd ceilalţi împilau pe toată lumea cu cele mai grele dări, făcîndu-le viaţa de nesuferit şi mai cumplită decît moartea, numai Constanţiu izbutea să înjghebe pentru supuşi o domnie ferită de necazuri şi senină; el singur arăta faţă de ei o grijă părintească niciodată dezminţită. 4. Nenumărate mai sînt şi celelalte trăsături ale acestui bărbat, pe care toată lumea le laudă fără preget; eu însă voi aminti doar de două isprăvi, care vor trebui să mărturisească şi pentru cele pe care nevoit sînt să le trec sub tăcere ca să pot ajunge la subiectul propus al scrierii mele, care aşteaptă.

14. 1. Răspîndindu-se zvonul despre omenia şi bunătatea acestui împărat şi despre cît de plăcut ajunsese el să fie lui Dumnezeu, precum şi că, de atîta grijă faţă de supuşi, nu ajungea să agonisească bani în vistierie, împăratul, care se afla atunci pe treapta cea mai înaltă a puterii, a trimis la el solie să-l certe pentru nepăsarea arătată treburilor obşteşti şi să-l ocărască pentru sărăcire, aducînd dovadă în sprijinul acestor spuse (tocmai) faptul că nu se învrednicise să strîngă în vistieria lui nici un ban. 2. Constanţiu i-a poftit pe solii împăratului să mai zăbovească puţină vreme acolo, după care a chemat la sine din toate ţinuturile stăpînirii sale pe cei mai avuţi dintre bogătaşi, cărora le-a spus că avea mare nevoie de bani şi că sosise vremea în care se cuvenea ca fiecare dintre ei să-şi dovedească de bună voie devotamentul faţă de împăratul său. 3. La auzul acestor cuvinte aceia s-au grăbit cu zor mare să-i umple vistieria cu aur, cu argint şi cu alte scumpeturi, întrecîndu-se în dărnicie cu căutătura luminoasă şi veselă – ca şi cum de cine ştie cîtă vreme nu-şi doriseră altceva decît să-şi poată dovedi bunul zel. 4. Apoi îndată i-a poftit şi Constanţiu pe solii împăratului celui mare să privească comorile cu ochii lor, după care le-a poruncit să ducă mărturia celor văzute de ei aceluia care îl ocărîse pentru sărăcia lui, şi să adauge că de mare nădejde este[2] să te gospodăreşti altminteri decît iscînd în jurul tău suspine şi decît agonisind averi pe căi nedrepte, precum şi că toate cele ce le adunase el atunci se aflau acolo de mult, la stăpînii acestor avuţii, ca tot atîtea (comori) ale sale încredinţate spre pază unor străjuitori credincioşi. 5. Solii s-au minunat nespus de

2. Text corupt (n. tr.)

asemenea întîmplare; dar după plecarea lor, a chemat împăratul acesta atît de iubitor al oamenilor din nou la sine pe stăpînii avuțiilor, zicîndu-le – după cîte se pare – să și le ia înapoi pe toate și să se ducă la casele lor, desigur fără a uita să-i laude pentru ascultarea și zelul dovedit.

6. Această întîmplare mărturisește despre bunătatea sufletească a lui Constanțiu. Următoarea va aduce limpede mărturie despre buna lui cinstire de Dumnezeu.

15. Din porunca stăpînirii, în toate colțurile pămîntului mai-marii așezați în fruntea popoarelor îi prigoneau pe credincioșii lui Dumnezeu. Or, iată că tocmai de prin împărăteștile locașuri aveau să iasă la lumină, înaintea oricăror altora, mucenicii cei plăcuți lui Dumnezeu, purtînd pînă la capăt întreaga luptă pentru dreapta lor credință și înfruntînd pentru ea de bunăvoie chiar focul, securea sau apa mării, precum și toate celelalte chipuri ale morții. Curînd, în curțile împărătești aflate pretutindeni a început să se facă simțită lipsa bărbaților credincioși – lucru care pe cei răspunzători i-a lipsit mai abitir de ocrotirea lui Dumnezeu, de vreme ce a-i prigoni pe credincioși însemna totodată a înăbuși rugăciunile înălțate de aceia în sprijinul lor.

16. 1. Numai Constanțiu a dat ascultare unui gînd înțelept și cuvios, purcezînd la un lucru de necrezut și a cărui înfăptuire stîrnește uimirea: anume, el a poruncit tuturor oamenilor săi (începînd chiar cu cei aflați în slujbele palatului și pînă la demnitarii în funcție) să se hotărască – fie a jertfi demonilor (în care caz puteau rămîne mai departe în preajma sa, păstrîndu-și rangul neatins), fie să nu le aducă jertfă (în care caz porțile sale aveau să le rămînă închise iar ei aveau să fie izgoniți pînă departe și lipsiți de ocrotirea sa). 2. Oamenii s-au împărțit, trecînd unii deoparte, alții de cealaltă parte, și dîndu-și fiecare în vileag felul alegerii. Atunci le-a dezvăluit și omul acela minunat gîndul ascuns de el în spatele șiretlicului, unora punîndu-le în lumină lașitatea și egoismul, altora – în schimb – aducîndu-le foarte mare laudă pentru statornicia lor înaintea lui Dumnezeu; după care, pe cei dintîi – de vreme ce fuseseră în stare să-și trădeze Dumnezeul – nu i-a mai socotit vrednici să dea ochii cu împăratul lor (într-adevăr, cum și-ar fi putut păzi credința față de împărat unii cărora le fusese dată în vileag nerecunoștința față de Cel de sus?). Ca atare, el a decretat că aceștia vor trebui să părăsească curtea împărătească și să plece cît mai departe; despre ceilalți, în schimb – pe care însuși adevărul îi dovedise vrednici de (dragostea lui) Dumnezeu – a socotit Constanțiu că tot astfel se vor purta ei și cu împăratul lor, și, drept urmare, i-a rînduit în garda sa de corp și le-a dat în grijă pînă și veghea împărăției însăși, lăsînd să se înțeleagă că din astfel de oameni se cade să ne facem noi prie-

tenii şi oamenii de casă cei mai apropiaţi şi de nădejde, preţul lor întrecînd cu mult pe acela al unor cămări pline de neasemuite comori.

17. 1. Am arătat deci, pe scurt, amintirea lăsată în urma sa de tatăl lui Constantin. De ce fel de sfîrşit a avut el parte după ce s-a arătat astfel lui Dumnezeu şi cîtă deosebire a vădit Dumnezeu, Cel cinstit de el, între el şi ceilalţi părtaşi la împărăţie, îşi va putea da seama oricine va lua aminte la natura acestor întîmplări. 2. Într-adevăr, după dovezile de pricepere în arta de a cîrmui, aduse de el de-a lungul multor ani, după ce recunoscuse drept singur Dumnezeu pe Acela aflat deasupra tuturor, după ce-şi ridicase glasul împotriva puzderiei de zeităţi a celor fără Dumnezeu, şi, prin rugăciunile celor cucernici[3], îşi încinsese întreaga casă (cu un zid proteguitor), Constanţiu a continuat să vieţuiască în linişte, fără tulburare – (părtaş făcîndu-se singurului) lucru socotit de unii ca însemnînd fericirea, anume faptul de a nu avea cugetul încărcat, precum şi acela de a nu fi împovărat conştiinţa altora. 3. Astfel a continuat el a cîrmui tot timpul cît a avut parte de domnie, în chip statornic şi fără tulburare, dăruindu-şi întreaga familie – copiii, soţia şi pe toţi cei ai casei[4] – Dumnezeului Celui unul, împăratul tuturor, şi făcînd ca mulţimea celor aflaţi înlăuntrul zidurilor palatului să nu poată fi socotită cu nimic mai prejos de o Biserică a lui Dumnezeu – printre ei aflîndu-se şi slujitori ai lui Dumnezeu care nu conteneau să înalţe rugăciuni[5] pentru împărat. Faptele acestea numai la el, la Constanţiu, se petreceau – într-o vreme cînd, pe alte meleaguri, poporului iubitor de Dumnezeu nu-i era îngăduită nici măcar purtarea numelui (de creştin)!

18. 1. Curînd după aceea l-a răsplătit Dumnezeu aşa încît să aibă parte chiar de cea mai înaltă treaptă a puterii împărăteşti. N-aş putea spune cum s-a întîmplat; dar cei care în acea vreme deţineau rangul cel dintîi, au abdicat de la domnie; or, această răsturnare de situaţie s-a petrecut nu cu mult peste un an de la începutul prigoanei Bisericilor. Aşa a fost aclamat Constanţiu singur drept Augustus şi «Cel Pios», şi asta după ce mai înainte se învrednicise de purtarea cununei cezare şi i se recunoscuse întîietatea în rîndul celorlalţi. Cum spun: după întîia lui călire în astfel de treburi, a dobîndit Constanţiu şi podoaba celei mai înalte trepte a ierarhiei romane, numit fiind împărat cu precădere între cei patru care fuseseră proclamaţi apoi. 2. Pe lîngă aceasta el singur se mai deosebea de toţi ceilalţi împăraţi şi prin mulţimea urmaşilor, fiindcă a dat viaţă unui mare număr de fii şi fiice. Iar cînd, în cele din urmă, dînd

3. Sau creştinilor. (n. tr.)
4. Slujbaşii şi demnitarii de diverse ranguri de la curte.
5. Termenul λατρεία, prezent aici, se referă de fapt la practicarea unor slujbe religioase. (n. tr.)

soartei cuvenita plată, a ajuns la vîrsta împlinirii bătrîneților și a fost să se săvîrșească din viață, atunci iarăși i s-a înfățișat Dumnezeu în chipul unui făptaș de lucruri minunate, rînduindu-l pe Constantin să fie – dintre toți copiii-întîiul la căpătîiul celui ce trăgea să moară, spre a primi de la el moștenirea domniei.

19. 1. Iată-l deci pe Constantin ajuns pe aceeași treaptă cu ceilalți părtași la cîrma împărăției și – cu o vorbă a proorocului de altădată al lui Dumnezeu – viețuind în mijlocul lor. De altfel, Constantin fusese socotit de ei vrednic să primească înalta cinste încă din anii cînd abia pășise din vîrsta copilăriei în aceea a feciorie: noi înșine l-am putut vedea străbătînd ținutul[6] Palestinei în tovărășia celui mai vîrstnic dintre împărați; oricine poftea l-a putut limpede vedea șezînd de-a dreapta acestuia, dînd încă de pe atunci o pildă de cumpănire împărătească. 2. Nimeni nu i-ar fi putut ședea alături în ce privește frumusețea și farmecul, precum și în ce privește înălțimea (și proporțiile) trupului[7]; iar tinerii de vîrsta lui îl știau de frică, atît de vînjos era, atîta era de puternic. Numai că zestrea lui sufletească îi întrecea cu mult calitățile trupești: înainte de orice, își înveșmîntase sufletul cu podoaba cumpătării, căreia mai apoi se pricepuse să-i dea o neasemuită strălucire prin marea lui cultură, prin înnăscuta lui putere de judecată și prin înțelepciunea cu care îl dăruise Dumnezeu.

20. 1. Atît de mîndru de toate aceste lucruri, atît de vînjos, atît de chipeș[8] și plin de istețime cunoscîndu-l stăpînitorii de atunci pe tînăr, fost-au cuprinși de pizmă și de teamă, socotind că apropierea lui ar putea însemna pentru ei o amenințare; încît într-ascuns au și început să uneltească împotriva lui, ferindu-se, totuși, să-l sortească morții fățiș, anume de frica tatălui. 2. Dîndu-și tînărul seama cum ședeau lucrurile (ițele uneltirilor îi apăruseră în două rînduri, prin voia lui Dumnezeu, ca la lumina zilei), și-a aflat scăparea în fugă, făcîndu-se și într-aceasta asemenea marelui prooroc Moise. Dar în toate el îl avea de partea sa pe Dumnezeu, iar Acesta îi purta de grijă ca să-i poată urma tatălui la împărăție.

21. 1. Deci izbăvindu-se în ultima clipă din mrejele uneltitorilor, a ajuns Constantin la tatăl său într-o goană,și a mai zăbovit alături de el, fiindcă la aceeași vreme zilele părintelui se apropiau de sfîrșit. Văzîndu-și Constanțiu fiul apărut ca din senin, pe dată și-a părăsit patul și l-a cuprins în brațe, adăugînd că într-o clipă ca aceea – în care se pregătea să-și ia rămas bun de la viață – îi fusese dat să-și descarce sufletul de singura povară care-l mai trăgea în jos (înțelegînd prin aceasta depărtarea la

6. Textual: poporul. (n. tr.)
7. Textual: μέγεθος (n. tr.)
8. Textual: mare, bine făcut (n. tr.)

care pînă atunci i se aflase copilul). Apoi a înălţat lui Dumnezeu o rugăciune de mulţumire, zicînd că moartea îi apărea acum de preferat unei vieţi fără sfîrşit; după care, gătindu-şi ultimele pregătiri, 2. şi-a luat rămas bun de la fii şi de la fiice, care făcuseră cerc în jurul său şi s-a sfîrşit chiar acolo în împărătescul său cort[9] şi culcuş, după ce – dînd ascultare legilor firii – trecuse sorţii împărăţiei în seama celui mai vîrstnic dintre fii.

22. 1. Deci n-a rămas statul fără împărat. Şi s-a arătat Constantin ieşind de sub acoperişul părintelui său împodobit cu mantia de purpură a tatălui (a cărui împărătească demnitate le părea tuturor că prinsese pe loc viaţă în făptura lui); apoi, înconjurat de prietenii aceluia, a trecut în fruntea alaiului şi şi-a petrecut părintele pe ultimul drum. O mulţime fără număr de oameni (de tot felul) şi de ostaşi aparţinînd gărzilor l-a însoţit pe bine-plăcutul lui Dumnezeu, cu tot fastul, unii deschizîndu-i drumul, ceilalţi păşind în urma lui; toţi îl înălţau în slăvi pe de trei ori fericitul răposat, preamărind totodată într-un singur glas şi cuget – în venirea la domnie a fiului – întoarcerea la viaţă a celui pierit. Şi îndată – de la cele dintîi urale – l-au şi aclamat pe noul stăpînitor cu titlul de împărat şi (dintr-odată) de august şi pios, cu strigări de bucurie 2. care – deşi se adresau fiului – îi şedeau bine şi celui stins din viaţă, de vreme ce-l fericeau pe fiu pentru norocul de a fi urmat la domnie unui asemenea tată. Iar toate provinciile[10] aflate sub stăpînirea lui erau pline de bucurie şi de o nespusă veselie pentru faptul că nu fuseseră văduvite de buna orînduire a împărăţiei nici măcar pentru un timp cît de cît scurt.

În pilda lăsată de împăratul Constanţiu a arătat Dumnezeu semenilor noştri de ce fel de sfîrşit au parte credincioşii iubitori de Dumnezeu.

23. Eu n-am socotit că ar mai fi cu cale să istorisesc aici în scris de ce crudă soartă au avut parte ceilalţi împăraţi (care au prigonit Bisericile lui Dumnezeu ca şi cum ar fi vrut să se războiască cu ele), după cum n-am socotit cu cale să pîngăresc amintirea celor buni prin compararea lor cu cei care le fuseseră ca o pildă potrivnică[11]. De ajuns fie-le experienţa faptelor spre învăţătură acelora care – ori cu ochii lor, ori din auzite – au prins de ştire păţaniile întîmplate fiecăruia dintre aceştia în parte.

24. Aşa l-a rînduit Dumnezeu, Rînduitorul întregii zidiri, pe Constantin – odrasla unui tată atît de minunat – întîi-stătător şi cîrmuitor al întregii lumi, astfel ca nici un om să nu se poată mîndri că lui i-ar datora el dobîndirea acestei întîietăţi; lucru care-l deosebeşte de (cazul) celorlalţi (împăraţi), care n-au ajuns la o asemenea demnitate decît urmare unei alegeri făcute de alţii.

25. 1. Odată aşezat pe scaunul împărăţiei, a şi început Constantin să sîrguiască la moştenirea primită de la părintele său, veghind cu multă

9. Textual: palat. (n. tr.)
10. Textual: neamurile (n. tr.)
11. Text neclar. (n. tr.)

omenie peste toate popoarele a căror soartă le adusese mai întîi sub stăpînirea tatălui. Totodată, pe barbarii de prin ținuturile scăldate de apele Rinului – precum și pe aceia care sălășluiesc în apropierea oceanului de la soare-apune, care cutezaseră a se răzvrăti – pe toți i-a supus, îmblînzindu-le sălbăticia; iar pe cîți a văzut că se împotriveau cu îndărătnicie înjghebării unei vieți de bună rînduială, i-a izgonit de pe meleagurile lor, fugărindu-i ca pe niște fiare. 2. Isprăvind de dus aceste lucruri la sfîrșit bun, și-a purtat Constantin privirea și peste celelalte ținuturi ale lumii, avîntîndu-se peste neamurile britanilor – care sălășluiesc chiar în mijlocul oceanului – pe care subjugîndu-le a pornit să cerceteze și celelalte provincii ale împărăției, spre a veni în sprijinul celor ce aveau nevoie de ajutor[12].

26. Mai apoi, cunoscînd el că lumea întreagă ar putea fi asemuită unui uriaș trup, și văzînd că stăpîneasca cetate a statului roman, capul acestui trup[13], încăpuse în puterea unui tiran, la început s-a gîndit să lase ocrotirea ei în seama celor care stăpîneau peste celelalte întinderi (ale împărăției), care și erau mai înaintați în vîrstă decît el. Dar negăsindu-se nimeni în stare să ducă asemenea lucru la bun sfîrșit (cîți îndrăzniseră să încerce, o încheiaseră rău), a grăit Constantin zicînd că viața nu merita să fie trăită cîtă vreme era nevoit să asiste neputincios la spectacolul cumplitelor suferințe ale împărăteștii cetăți, și a început să se pregătească de luptă spre nimicirea tiraniei.

27. 1.Din cauza viclenelor și vrăjitoreștilor farmece pe care tiranul nu înceta să le urzească, Constantin înțelesese că avea nevoie de un ajutor mai puternic decît cel pe care i-l putea aduce o oaste; ceea ce l-a și făcut să-și caute ajutorul la Dumnezeu, lăsînd abia în al doilea rînd interesul pentru înarmarea soldaților și grija de a avea o oaste numeroasă; fiindcă – socotea el – fără sprijinul lui Dumnezeu nici acesta nu-i putea fi de vreun ajutor, în timp ce – cum zicea Constantin – tot ce se face cu împreună-lucrarea lui Dumnezeu este de nestăvilit și cu neputință de stricat. 2. De aceea a început să cugete cărui Dumnezeu se cuvenea să i se supună el; și în timp ce-și punea asemenea întrebare, a mijit în el gîndul că, dacă aproape toți cei ce ajunseseră mai înainte la cîrma statului își încredințaseră soarta mulțimii zeilor – cărora le și slujiseră prin libații, jertfe și ofrande[14] – totuși, după ce mai întîi fuseseră amăgiți prin tot felul de oracole și de preziceri priitoare lor, toți o sfîrșiseră rău, fără ca vreu-

12. Ideea inclusă în text pare a fi: spre a clarifica situațiile care necesitau intervenția sa (n. tr.)
13. Textual: capul întregului. (n. tr.)
14. Sau statui (votive). (n. tr.)

nul dintre zei să le vină în ajutor ca să-i scape de cumplita soartă ce se abătuse asupra lor de sus; apoi că numai tatăl său, care alesese calea opusă – lepădîndu-se de rătăcirile lor – şi care se închinase de-a lungul întregii sale vieţi Dumnezeului Celui mai presus de toate, îşi aflase în El mîntuirea şi (adevărata) strajă a scaunului său de domnie, precum şi pe orînduitorul a tot binele.

27. 3. Aşa a judecat Constantin, deschizînd calea unui gînd binecuvîntat: anume că toţi cei ce-şi puseseră nădejdea în mulţimea zeilor pieriseră pradă unor întorsături cumplite ale soartei, de nu mai rămăsese după ei nici urmă de neam ori de vlăstare, sau măcar amintirea numelui lor printre oameni, pe cînd Dumnezeul părintelui său îi dăduse acestuia dovezi vădite şi nenumărate ale puterii Sale. Pe urmă şi-a mai dat el seama că toţi cei ce porniseră pînă atunci cu oaste spre a-l doborî pe tiran – şi care se avîntaseră în bătălie încrezători în mulţimea zeilor lor – o sfîrşiseră cumplit: la încheierea luptei, unul din ei fusese nevoit să dea ruşinos bir cu fugiţii, fără să fi izbutit a face ceva, iar altul fusese doborît şi sfîrtecat chiar în mijlocul propriei sale oşti, adăugîndu-se numărului celor care şi-au găsit sfîrşitul atunci. Deci, frămîntînd el toate lucrurile acestea în minte, a înţeles că a te supune smintelilor zeilor care nu există precum şi a cădea în atît de ruşinoase rătăciri este o adevărată nebunie; fapt care l-a şi făcut să priceapă că singurul Dumnezeu căruia se cuvenea ca el să I se închine era doar Cel al părintelui său.

28. 1. Către Acesta, deci, şi-a înălţat el glasul în rugăciune, rugîndu-se Lui şi implorîndu-L să-i descopere cine este El şi să-şi lase[15] dreapta Sa asupra ţelului care-i şedea înainte. Şi cum şedea împăratul înălţînd stăruitoare rugăciune, i s-a arătat un semn cu totul fără seamăn de la Dumnezeu; cărui semn – dacă l-am fi aflat din gura altcuiva – poate că nu ne-ar fi tocmai uşor să-i dăm crezare; dar de vreme ce însuşi împăratul, purtătorul de biruinţă, ne-a destăinuit aceste lucruri nouă înşine, celor ce scriem această carte, anume mult mai tîrziu, cînd am fost socotiţi vrednici de cunoştinţa şi de prezenţa sa[16] (iar el adăugase spre încredinţarea vorbelor sale/puterea/jurămintelor), cine – mă-ntreb – ar mai putea pune la îndoială exactitatea istorisirii, mai ales că, între timp, viitorul avea să aducă el însuşi mărturie despre adevărul ei? 2. Deci cam pe la ceasurile amiezii, cînd ziua începuse să scadă, zicea Constantin că văzuse cu ochii săi chiar pe cer, străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruinţă al unei cruci întocmite din lumină şi că odată cu ea putuse desluşi un scris glăsuind: «Să biruieşti întru aceasta!»; după care, la vederea unei

15. Textual: să-şi înalţe (n. tr.)

16. ὁμιλία se referă – aşa cum rezultă din alte locuri – la existenţa unui climat de interes real şi bunăvoinţă în raporturile dintre Constantin şi viitorul său biograf. (n. tr.)

asemenea privelişti, fuseseră cuprinşi de uimire şi el şi întreaga oaste (care, cum mărşăluia el pe drum, venea pe urmele sale, şi de aceea asistase şi ea la minune).

29. Această arătare povestea Constantin că-l descumpănise, neputîndu-i el pricepe tîlcul. Or, tot cugetînd la ea, şi adîncindu-se el în gînduri, iată că s-a lăsat noaptea fără să prindă el de veste. Şi, dormind el, i s-a arătat Hristosul lui Dumnezeu cu semnul văzut mai înainte pe cer, poruncindu-i să închipuie la rîndul său semnul ce i se arătase sus în cer, spre a se pune sub ocrotirea lui în luptele pe care avea să le poarte cu duşmanul.

30. În zori, trezindu-se, le împărtăşise şi prietenilor săi taina; după care chemase la sine meşteri în prelucrarea aurului şi a nestematelor, se aşezase el însuşi în mijlocul lor şi le zugrăvise cam cum putea să arate acest semn, dîndu-le poruncă să-l întocmească şi ei la rîndul lor aşa, din aur şi din pietre scumpe.

Odată, cînd a binevoit Dumnezeu să ne facă această bucurie, ne-a învrednicit împăratul însuşi să privim chiar cu ochii noştri însemnul.

31. 1. Acesta arăta în felul următor: de vîrful unei (cozi de) lance înalte şi poleite cu aur era prinsă pieziş o stinghie în forma semnului crucii. Sus de tot, deasupra întregului însemn, era o cunună împletită din aur şi bătută cu pietre nestemate, de care se afla prins simbolul numelui Mîntuitorului; două litere închipuind – prin cele două litere de la începutul lui – însuşi numele lui Hristos (P-ul fiind prins în mijlocul crucii X-ului), iniţiale pe care împăratul s-a obişnuit să le poarte înscrise pe coif chiar şi mai tîrziu. 31.2. De bucata aceea transversală de stinghie prinsă de lance atîrna o bucată de pînză foarte fină de culoare purpurie, întreţesută bogat cu (fir de) aur şi acoperită cu nestemate de toate culorile, prinse des, care în lumina zilei scînteiau – o lucrătură de o frumuseţe nespusă – l-a privit. Bucata aceea de pînză prinsă de stinghie avea lăţimea egală cu lungimea ei; iar partea întinsă a lancei – care era foarte înaltă –[17] avea îndată sub biruitorul semn al crucii (chiar în susul fişiei de pînză descrise de noi) imaginea – închipuită pînă la piept, şi din aur – a de-Dumnezeu-iubitului nostru împărat, precum şi pe aceea a fiilor săi.

31. 3. Ei bine, de acest însemn mîntuitor s-a folosit împăratul necurmat în chip de semn ocrotitor împotriva a toată puterea potrivnică şi vrăjmaşă. Şi a trimis poruncă tuturor unităţilor sale să poarte în fruntea lor cîte un însemn alcătuit după modelul acela.

32. 1. Dar despre asemenea lucruri vom mai vorbi noi puţin mai tîrziu.

---

17. «Care, de la capătul ei de jos, se înălţa mult în sus» (n. tr.)

Aşadar – cam în aceeaşi vreme – tulburat de viziunea avută şi nemaisocotind cu cale să se închine altui Dumnezeu decît Celui ce i Se arătase, a chemat Constantin la sine pe iniţiaţii în învăţăturile Lui, pe care i-a întrebat ce fel de Dumnezeu era acela şi care ar putea fi tîlcul arătării semnului văzut de el. 2. Ei i-au răspuns că acela era (Însuşi) Dumnezeu, Fiul Unul-Născut al singurului Dumnezeu, şi că semnul era simbolul văzut al nemuririi şi însemnul triumfal al biruinţei pe care El o avusese asupra morţii, într-o vreme cînd sălăşluise în treacăt pe pămînt. După aceea, l-au mai învăţat ei arătîndu-i care fusese pricina acestei veniri (pe pămînt) şi chipul anume în care se petrecuse iconomia Lui faţă de oameni.

3. Cam în acest fel a fost el învăţat atunci. Pe de altă parte, dumnezeiasca arătare, pe care într-un chip atît de neobişnuit o putuse el vedea chiar cu ochii săi, îl umplea de uimire. Şi comparînd el cereasca viziune cu tîlcuirea cuprinsă în învăţătura lor, se întărea în gîndurile lui, din ce în ce mai încredinţat că Însuşi Dumnezeu îl adusese la cunoaşterea ei. Drept aceea a şi cerut Constantin să cerceteze Sfintele Scripturi, iar dintre preoţii lui Dumnezeu şi-a făcut sfetnici, adăugînd că Dumnezeul Cel văzut de el se cerea slujit cu toată osîrdia.

În fine, odată încins cu platoşa acestor semne prevestitoare de bine, a purces şi el la luptă să înăbuşe ameninţarea focului tiraniei.

33. 1. Omul care mai înainte vreme pusese stăpînire pe împărătescul oraş (al Romei) dezlănţuise de mult asupra lui urgia necredinţei şi a fărădelegii, îndrăznind fără să pregete la toată fapta rea şi murdară: desfăcea legiuitele căsătorii, (răpind) bărbaţilor femeile cu care se uniseră ei prin puterea legii, pe care femei le batjocorea îngrozitor, ca apoi să le (lepede şi să le) trimită înapoi la bărbaţii lor. Şi nu se purta aşa numai cu oamenii de rînd, lipsiţi de însemnătate, ci necinstea pînă şi pe aceia care deţineau demnităţi înalte în senatul roman. Nenumărate erau femeile libere pe care cumplit le pîngărise acest om fără să poată ajunge la saţiu în sufletul său furtunos şi nestăpînit. 2. Doar în clipa cînd s-a legat de femei creştine n-a mai fost el în stare să găsească un mijloc spre a-şi satisface pofta de desfrînare, fiindcă acelea se arătau mult mai voitoare să se sortească[18] morţii decît să i se dea lui cu trupul, spre pierzanie.

34. Or, auzind femeia unuia dintre senatorii care îndeplineau şi funcţia de eparh – o creştină – că inşii care obişnuiau să-i slujească tiranului în astfel de treburi se apropiau de casa ei, apoi dîndu-şi seama că – de frică – bărbatul ei le dăduse acelora încuviinţarea să o ia, a cerut să i se îngăduie numai cîteva clipe de zăbavă ca să se poată găti cu obişnuitele-i podoabe;

18. Textual: «să-şi ucidă sufletul». (n. tr.)

după care, ducîndu-se de una singură în cămara casei, și-a străpuns pieptul cu sabia.

Femeia a murit pe dată, lăsîndu-le mijlocitorilor leșul ei; dar prin fapta ei mai grăitoare decît vorba, ea[19] a dovedit tuturor – și oamenilor de atunci, și celor de mai tîrziu – că singură mult prețuita curăție[20] a creștinilor este de nebiruit, (ea singură) putînd ține piept ispitei. Iată dar ce amintire a lăsat în urma sa această femeie.

35. 1. Toată lumea tremura de groaza celui care era în stare de fapte atît de mîrșave : oameni de rînd sau demnitari, oameni cu vază sau lume măruntă, pe toți îi vlăguise o asemenea cumplită tiranie. Dar, chiar dacă nu li se dădea nici o clipă de răgaz, ci își îndurau necurmat amarul împilării, la un moment dat a existat totuși o încercare de contenire a cruzimii ucigașe a tiranului[21]. Odată, în temeiul unui pretext neînsemnat, acesta își lăsase poporul la cheremul gărzilor setoase de sînge: ființe fără număr și-au aflat atunci moartea în plin oraș – cetățeni romani, căzuți nu sub loviturile sciților sau ale altor barbari, ci doborîți de lăncile și de celelalte arme ale celor de aceeași viță cu ei.

35. 2. Și printre senatori au fost atîția uciși (numai fiindcă tiranul rîvnise la averea lor) că nici nu li se mai știa numărul: oamenii cădeau în ghearele morții cu miile, pradă unor învinuiri năstrușnice și mereu altele.

36. 1. Cununa relelor fapte ale tiranului l-a împins pînă la vrăjitorie. Urmînd urîtele tipicuri ale magiei, el punea să se spintece (pîntecele) femeilor rămase grele, apoi cerceta cu luare-aminte măruntaiele pruncilor abia născuți, sau, iarăși, înjunghia lei și recurgea la tot soiul de practici cumplite, ca să poată chema în ajutor duhurile rele spre îndepărtarea războiului care amenința; prin astfel de mijloace trăgea el nădejde să poată înclina cumpăna biruinței de partea sa![22]

36. 2. Așa stăpînea tiranul peste părțile Romei. Și nu găsesc cuvinte care să poată arăta prin ce soi de fapte își îngenunchease el supușii; supuși pe care, curînd, el avea să-i sărăcească de tot și să-i aducă într-o asemenea stare de înfometare încît aveau să ducă lipsa pînă și a hranei lor de toate zilele – cum nimeni, azi, nu-și amintește să se fi petrecut vreodată la Roma!

37. 1. Toate acestea îl îndurerau pe Constantin, care, cuprins de milă, își instruia oastea cu osîrdie, înarmînd-o împotriva tiranului. La urmă (punîndu-se sub ocrotirea Dumnezeului Celui prea înalt și chemîndu-L pe Hristos de partea sa ca să-l izbăvească de primejdie și să-l ajute, apoi așezînd semnul de biruință – însemnul acela mîntuitor – în fața pedestri-

19. Textual: «a sădit în toți (convingerea)» (n. tr.)
20. Textual: «cumpătare» sau «înfrînare».
21. Text obscur (n. tr.)
22. Textual: «să pună stăpînire pe biruință» (n. tr.)

mii şi a gărzilor sale) a pornit cu întreaga-i oaste, încercînd să redobîndească pentru poporul de la Roma acea stare de libertate la care el avea dreptul din străbuni. 2. Dar întrucît Maxenţiu – care se încredea mai mult în uneltirile lui vrăjitoreşti decît în dragostea[23] supuşilor – nu îndrăznea să se arate nici măcar atît cît să apuce a ieşi pe poarta cetăţii, şi fiindcă – de aceea – tot locul, toate ţinuturile şi cetăţile aflate sub înrobitoarea lui stăpînire, el le încinsese cu o mulţime fără număr de soldaţi şi le înţesase cu garnizoane, a fost nevoie ca împăratul, care nu se bizuia decît pe sprijinul lui Dumnezeu, să atace mai întîi prima, apoi cea de a doua şi a treia linie de bătaie a tiranului; pe care, însă, le-a cucerit fără greutate, pe toate, chiar de la cel dintîi atac, punînd stăpînire poate că pe cea mai mare întindere a pămîntului italic.

38. 1. Astfel a ajuns el pînă în imediata vecinătate a Romei. Dar Dumnezeu, ca să nu-l ştie pe Constantin nevoit să se încingă la luptă cu poporul din Roma, l-a tras El însuşi pe tiran, prins parcă, în nevăzute lanţuri, pînă departe în afara porţilor oraşului, adeverind facerile Sale din vechime împotriva necredincioşilor (cărora cei mai mulţi nici nu le dau crezare, socotindu-le a fi doar poveste – chiar dacă, dimpotrivă, credincioşii le ţin a fi de crezare, de vreme ce ele se află trecute în Scripturile Sfinte); iar acestora – [de fapt], aş putea spune: tuturor, adică atît credincioşilor cît şi necredincioşilor – le-a adus sub priviri, în toată puterea lor, minunile (Sale). 2. Fiindcă, într-adevăr, aşa după cum pe timpul lui Moise şi al iubitorului de Dumnezeu popor al evreilor «a zvîrlit El carele faraonului şi oastea lui în mare, înecînd pe aleşii şi puternicii lui călăreţi în apele Mării Roşii», tot aşa şi Maxenţiu cu ostaşii şi cu gărzile lui «s-au înecat, prăvălindu-se în adîncuri ca un bolovan» cînd, puterii de la Dumnezeu venite să lupte de partea lui Constantin întorcîndu-i aceia spatele, au rupt-o la fugă, încercînd să treacă de cealaltă parte a rîului ce le tăia calea. Malurile apei fuseseră unite chiar (din porunca lui) Maxenţiu cu un pod de vase bine întocmit, care însă – în ciuda speranţelor lui de a-l putea nimici acolo pe (împăratul cel) plăcut lui Dumnezeu – avea să se prefacă în unealtă a propriei sale pierzări. 3. Căci Dumnezeul lui Constantin avea să-i fie acestuia necurmat într-ajutor[24], pe cînd tăinuitele puneri la cale ale celuilalt aveau să se întoarcă necruţător asupra uneltitorului însuşi. Am putea şi noi, de aceea, să spunem: «Căscat-a sub el adînc şi l-a înghiţit; cădea-va în groapa pe care a săpat-o. Întoarce-se-va strădania sa asupra capului său, iar nedreptatea de el săvîrşită pogorî-se-va asupra creştetului său»... 4. Fapt este că din încuviinţarea lui Dumnezeu, maşinăriile podului – şi în acelaşi timp vicleşugul[25] tăinuit în ele – nu s-au pus

23. Sau: «sprijinul» (n. tr.)
24. Textual: «avea să-i fie prezent şi favorabil» (n. tr.)
25. Aici cu înţelesul de «ameninţare năpraznică» (n. tr.)

în mişcare în clipa dorită (ci mai curînd); puntea a început să ia apă; apoi, brusc, vasele au început să se scufunde aşa cum erau ele încărcate cu oameni – în primul rînd cu nefericitul Maxenţiu împreună cu corpul lui de gardă însoţit de restul lăncierilor – după cum cu mult înainte grăise Scriptura: «Scufundatu-s-au ca plumbul în vîltoarea apei». 5. De aceea, potrivit îmi pare mie ca aceia cărora le-a adus Dumnezeu în dar această biruinţă să-şi înalţe în felul lor glasul – chiar dacă nu cu înseşi cuvintele, dar în tot cazul cu fapta lor – şi, pomenire făcînd aceluiaşi fel de biruinţă avută împotriva tiranului de odinioară, să zică – aidoma celor din preajma marelui slujitor Moise: «Cînta-vom Domnului, Care slăvitu-S-a întru slavă multă. Cal şi călăreţ a zvîrlit El în apa mării; ajutor şi scăpare S-a făcut El mie spre mîntuire», şi «Cine între dumnezei e asemenea Ţie, Doamne? Cine, asemenea Ţie, slăvit e în sfinţi, minunat e în slavă, făcînd lucruri înfricoşătoare?»

39. 1. După ce, dar, a înălţat el – prin înseşi faptele sale A-toate-Stăpînitorului (Dumnezeu), adevărata cauză a biruinţei sale, aceste cîntări (precum şi altele întru totul asemănătoare, aşa cum se şi cuvenea unui mare slujitor al Lui), şi-a făcut Constantin intrarea în împărăteasca cetate în glasul cîntecelor de biruinţă. 39.2. Toată lumea – senatori, nobili şi oameni cu vază de acolo, laolaltă cu toată omenirea din Roma – i-au ieşit în întîmpinare din toată inima, puhoi, cu ochii veseli, primindu-l cu urări de fericire şi cu o nesfîrşită bucurie, ca nişte scăpaţi din închisoare. Bărbaţi, femei şi copii se înghesuiau laolaltă cu nenumărate cete de slujitori şi nu mai conteneau a striga, numindu-l cînd salvatorul, cînd dezrobitorul şi cînd binefăcătorul lor.

39. 3. El însă – pătruns cum era prin însăşi firea lui, de credinţa în Dumnezeu – la auzul strigătelor lor nu s-a lăsat furat de îngîmfare, la lauda lor n-a lăsat să crească în el trufia, ci, ştiind bine cît ajutor Îi datora lui Dumnezeu, s-a grăbit să întoarcă (adevăratului) prilejuitor al biruinţei sale o rugăciune de mulţumire.

40. 1. Apoi a descoperit Constantin tuturor semnul cel mîntuitor – atît prin viu grai cît şi prin inscripţii pe piatră – şi a înălţat chiar în inima oraşului împărătesc un monument triumfal în amintirea biruinţei avute asupra duşmanului, monument în care a pus să se scrie lămurit, cu litere săpate, de neşters, că acesta se dovedise să fie semnul izbăvitor al statului roman şi ocrotitorul împărăţiei întregi. 2. Şi a mai pus să se aşeze neîntîrziat în mîna propriei sale statui, înălţată într-unul din locurile cele mai umblate ale Romei, o lance lungă în chipul crucii, poruncind să se sape dedesubt, cu slove latineşti, cuvînt cu cuvînt următoarea inscripţie: «Prin acest semn mîntuitor – adevărata dovadă a bărbăţiei – am izbăvit eu oraşul vostru de sub jugul tiranului, redîndu-vă libertatea; şi, izbăvin-

du-vă, am redat atît senatului cît şi poporului roman însemnătatea şi strălucirea lor de odinioară».

41. 1. Dar împodobindu-se[26] împăratul cel iubit de Dumnezeu cu mărturisirea aducătoarei de biruinţă cruci, cunoscut le-a făcut el făţiş pînă şi romanilor pe Fiul lui Dumnezeu. 2. După amarnicul jug pătimit de ei de pe urma tiranului, toţi locuitorii oraşului – senatul deopotrivă şi laolaltă cu mulţimea nenumărată a poporului de rînd – păreau că încep să-şi recapete suflarea, ca la atingerea razelor unui soare ieşit din neguri[27], trezindu-se întineriţi la o viaţă nouă. Iar popoarele toate cîte vieţuiau pînă spre ţărmurile oceanului de la Apus – şi ele scăpate de necazuri, pe care mai înainte le înduraseră la nesfîrşit – nu se mai săturau să-l proslăvească pe bunul lor purtător de biruinţă, pe cucernicul, pe binefăcătorul tuturor, în serbări pline de strălucire şi de veselie. Lumea toată recunoştea cu un singur glas că, prin harul lui Dumnezeu, Constantin era omul menit să reverse lumina binelui asupra tuturor. 3. De asemenea pretutindeni a fost publicat un rescript imperial care reda celor ce fuseseră lipsiţi[28] de aceasta, dreptul de a se bucura de bunurile lor, iar pe cei surghiuniţi în chip samavolnic îi rechema la vetrele lor; făcînd să cadă lanţurile şi scăpînd de primejdie şi de spaimă pe tot omul care avusese astfel de suferit de pe urma cruzimii tiranului.

42. 1. Chemînd împăratul însuşi la sine pe slujitorii lui Dumnezeu, vrednici i-a socotit de cea mai înaltă cinstire, arătîndu-le prietenia şi prin faptă şi prin vorbă, ca unor oameni consacraţi aceluiaşi Dumnezeu ca şi al său. Astfel, printre comesenii săi se întîmplau uneori oameni foarte de rînd – judecîndu-i după înfăţişare şi port; totuşi, Constantin nu-i preţuia aşa; ceea ce părea el să întrevadă în ei nu era omul, care putea fi văzut de toată lumea, ci Dumnezeul Cel proslăvit de fiecare din ei. De asta îi şi lua cu sine pretutindeni pe unde călătorea, încredinţat că şi prin acest fapt va putea atrage de partea sa bunăvoirea Dumnezeului slujit de ei. 2. Da, şi bisericile lui Dumnezeu le-a înzestrat el îmbelşugat prin propriile sale mijloace, mărind casele de rugăciune, făcîndu-le să arate mai semeţe, şi a împodobit sanctuarele cele mai de seamă ale bisericii cu nenumărate daruri votive.

43. 1. Nevoiaşilor, Constantin le-a împărţit felurite ajutoare în bani, arătîndu-se omenos şi mărinimos chiar şi faţă de oamenii din afară care veneau la el. De amărîţii uitaţi de lume care cerşeau prin pieţe nu s-a îngrijit numai în aşa fel încît ei să nu ducă lipsă de bani şi de mîncare, ci şi ca să aibă straie ca lumea cu care să se poată îmbrăca. Însă pe aceia care cîndva o duseseră bine, dar pe care întorsăturile vieţii îi ruinaseră, i-a

26. Ideea în original include sensul de strălucire, măreţie. (n. tr.)
27. Textual: «ca la atingerea razelor unei lumini mai curate». (n. tr.)
28. Textual: «jefuiţi de ele» (n. tr.)

sprijinit cu sporită mărinimie, împărţindu-le cu împărătească chibzuinţă binefaceri într-adevăr minunate, pe unii înzestrîndu-i cu moşii, pe alţii învrednicindu-i de felurite onoruri. 2. Şi faţă de bieţii orfani s-a purtat ca un părinte; de văduvele lipsite de apărare se îngrijea îndeaproape, refăcîndu-le viaţa[29]; ba de fetele rămase fără sprijin părintesc s-a îngrijit într-atîta încît le căsătorea cu bărbaţi avuţi pe care-i cunoştea, înzestrînd miresele din vreme cu ce se cuvenea să aducă ele mirilor în căsnicie. 3. Fiindcă aşa cum, înălţîndu-se deasupra pămîntului, revarsă soarele asupra tuturor îmbelşugatul tremur al luminii, tot astfel lumina şi Constantin, cu razele omeniei lui, pe toţi cei ce se înfăţişau înaintea lui, cînd, la ceasul răsăritului de soare, se arăta în afara palatului – parcă înălţîndu-se şi el în văzduh odată cu cerescul luminător! Căci nici nu era cu putinţă să te afli aproape de el, fără ca pînă la urmă să te bucuri şi tu de împărtăşirea vreunui dar[30], la fel cum nu i s-a întîmplat cuiva să se aştepte la ajutorul lui şi să rămînă pînă în cele din urmă dezamăgit!

44. 1. Iată dar cît de apropiat se purta el cu toată lumea. Totuşi, Bisericii lui Dumnezeu îi închina el cu osebire rîvna sa; şi întrucît în unele ţinuturi existau oameni care nu se înţelegeau între ei (în credinţă), Constantin a organizat sinoade ale slujitorilor lui Dumnezeu, aşa, ca şi cum ar fi fost el însuşi un episcop al tuturor, înscăunat de Însuşi Dumnezeu. 2. De aceea nici nu se dădea în lături să vină însuşi el la adunările lor şi să şadă laolaltă cu ei, luînd parte la dezbateri – (osîrdnic cum se dovedea) să pună tuturor toate sub dumnezeiescul semn al păcii. Se aşeza undeva în mijlocul lor, ca şi cum ar fi fost doar unul (oarecare) din mulţimea celor de faţă, părăsindu-şi afară[31] şi lăncierii şi străjile dimpreună cu întregul corp de gardă, lăsîndu-se în seama fricii de Dumnezeu şi neprimind să fie înconjurat decît de prietenii săi devotaţi, care se bucurau de cea mai mare încredere. 3. În cele din urmă, pe cîţi îi vedea dispuşi să primească cu astîmpăr şi din tot sufletul hotărîrea[32] care se impunea, pe aceştia pe toţi îi grăia de bine, arătînd că se bucură cînd îi este dat să vadă că toată lumea e la un gînd; dar dinspre cei nesupuşi se întorcea cu silă.

45. 1. Pînă şi faţă de oamenii care nu-l aveau la inimă se purta tot răbdător, îndemnîndu-i şi pe ei cu glas stăpînit şi cu blîndeţe să mai cugete şi să nu se învrăjbească. Ruşinaţi la auzul cuvintelor lui de

---

29. Sau: «făcîndu-li-se sprijin în viaţă» (n. tr.)
30. Sau: «favoare». (n. tr.)
31. ἀποτεισάμενος («după ce se scuturase de»...) aduce aici o nuanţă grăitoare, foarte veridică, în măsură să ne semnifice interesul real arătat de împărat faţă de dezbaterile teologice. (n. tr.)
32. γνώμη, «punctul de vedere» (n. tr.)

îndemn, se întîmpla ca unii din ei să se schimbe la cuget; pe ceilalți, pe care înțeleapta-i cumpănire nu izbutea să-i înduplece, îi încredința lui Dumnezeu și îi lăsa să plece, fără a păstra față de vreunul nici cea mai slabă ținere de rău. 2. Așa, e de înțeles de ce s-au putut întărîta rocoșanii cei din ținuturile Africii pînă într-atîta, încît să ajungă chiar la fapte de îndrăzneală; se vede treaba că din pizmă față de belșugul de bine al acestor zile, răutatea cine știe cărui diavol izbutise să asmută oamenii la fapte necugetate, în nădejdea de a stîrni pînă la urmă mînia împăratului împotriva lor. 3. Dar pizma nu i-a slujit aceluia[33] la nimic; celor petrecute, împăratul le-a răspuns cu un hohot de rîs, adăugînd că îndemnul la ele era vădit că i se datora celui rău: asemenea îndrăzneli nu puteau fi în nici un caz puse în seama unor inși cu scaun la cap, ci fie într-a unora smintiți, fie într-a unora stîrniți de răutatea diavolului (în care cazuri ei se dovedeau mai vrednici de milă decît de pedeapsă); așa că, în ceea ce-l privea, el n-avea să se expună nicidecum nebuniei unor zănateci, decît cel mult atîta cît – din prea marea lui iubire de oameni – avea să-i îngăduie lui simțămîntul compătimirii.

46. Așa își vădea împăratul grija[34] față de bisericile lui Dumnezeu, ocîrmuitorul tuturor, Căruia prin întreaga sa lucrare el îi slujea neobosit. Drept răspuns, Dumnezeu i-a pus sub picioare toate neamurile barbare, așa încît Constantin să poată înălța pretutindeni monumente de biruință împotriva dușmanilor; și a făcut ca pretutindeni să i se ducă vestea de învingător și ca vrăjmașii și potrivnicii lui să-i știe de frică – chiar dacă din născare Constantin nu era așa, ci dimpotrivă, cît se poate de blînd, de binevoitor și de omenos, cum nu știu dacă va mai fi fost vreunul.

47. 1. În acest răstimp a fost prins și cel de al doilea (împărat) care lepădase puterea (și care țesea într-ascuns firele unei uneltiri împotriva vieții lui Constantin), ispășindu-și fapta printr-o moarte îngrozitoare. Și numaidecît – și pretutindeni – i-au fost acestuia nimicite (ca unui spurcat și nemernic ce se dovedise) inscripțiile de laudă, statuile și celelalte lucruri de acest fel care-i fuseseră dedicate spre cinstire.

47. 2. Au mai fost după el și alții care, străini de el, au uneltit în taină împotriva împăratului și au fost prinși: fiindcă, prin mijlocirea unor semne[35] tainice, Dumnezeu îi destăinuia întotdeauna slujitorului Său, în chip minunat, intențiile tuturor celor de acest soi. 3. Trebuie spus că Dumnezeu l-a învrednicit în numeroase rînduri de împărtășirea unei teofanii în care El i se înfățișa pe neașteptate, în chip minunat, dîndu-i de

33. Adică diavolului. (n. tr.)
34. Textual: «pronia». (n. tr.)
35. Sau: «arătări» – φάσματα (n. tr.)
– Textual: «spre preferințele lor». (n. tr.)

ştire – cînd într-un fel, cînd în altul şi din timp despre feluritele fapte ce aveau să se întîmple. De necuprins în cuvinte sînt negrăitele şi minunatele lucrări ale harului dumnezeiesc de a căror împărtăşire Dumnezeu-Însuşi a socotit cu cale să-Şi învrednicească slujitorul. 4. Aflată la adăpostul lor, viața lui Constantin s-a putut depăna într-o linişte netulburată şi în bucuria ce i-o prilejuia ascultarea supuşilor, precum şi în bucuria de a-i vedea pe toți aceştia trăind în bună învoire; dar mai presus de toate îl bucura lumina răspîndită de bisericile lui Dumnezeu!

48. Aşa s-au depănat cei dintîi zece ani ai domniei lui Constantin. Prilej pentru el de a rîndui serbări populare şi de a înălța lui Dumnezeu, Împăratului a toate, ca o jertfă fără foc şi fără fum, rugăciuni de mulțumire. Prilej pentru el şi de mare bucurie – dacă nu luăm aminte cîte îi ajungeau la ureche despre împilarea căreia îi erau supuse popoarele de la răsărit.

49. 1. Căci într-o vreme i s-au dat de ştire că şi prin părțile acelea s-ar afla o fiară pîndind cu gînduri rele atît Biserica lui Dumnezeu cît şi pe ceilalți locuitori din provincii. Era ca şi cum răutatea diavolului s-ar fi silit să lucreze tocmai contrariul făpturilor de-Dumnezeu-iubitului; în felul acesta, întreg statul romanilor arăta ca şi cum s-ar fi împărțit în două, aidoma împărțirii în noapte şi zi – bezna revărsîndu-se peste făpturile de la răsărit, pe cînd de cealaltă parte oamenii se puteau împărtăşi din strălucirea luminii. 49.2. Or, dacă ne gîndim cît de îmbelşugat fuseseră aceştia din urmă dăruiți de Dumnezeu, vom înțelege că priveliştea unei asemenea lucrări era de nesuferit pizmuitorului şi urîtorului binelui, la fel cum îi era şi tiranului care împila cealaltă jumătate a lumii, şi care, în ciuda unei domnii fericite şi a faptului de a fi fost vrednicit de cimotie[36] de un împărat atît de mare cum era Constantin, s-a lepădat pînă la urmă de asemuirea cu de-Dumnezeu-iubitul, ostenindu-se să-şi împingă răutatea pe calea necredincioşilor pînă acolo încît – chiar atunci cînd îi era dat să vadă cu înşişi ochii săi nefericitul sfîrşit al acestora – mai mult se simțea atras spre partea lor decît de sprijinul prietenesc al celui care era mai bun (decît el).

50. 1. Aşa a stîrnit acela război necruțător împotriva binefăcătorului său, fără a mai ține seamă de legile prieteniei, uitîndu-şi de juràminte, de înrudire şi de înțelegeri[37]. Fiindcă în nețărmuita lui iubire de oameni, Constantin îi dăruise lui Liciniu zălogul gîndurilor sale curate, încuviințîndu-i[38] căsătoria cu propria sa soră, primindu-l astfel în sînul unei fami-

36. Sau «cumnăție» (n. tr.)
37. Înțelegeri scrise, sau tratate. (n. tr.)
38. Textual: «învrednicindu-l de căsătoria» (n. tr.)

lii de împărat din tată în fiu şi încredinţîndu-i deplina stăpînire peste popoarele de la răsăritul împărăţiei. Acela însă s-a purtat tocmai pe dos, punînd la cale, împotriva prea-bunului, fel de fel de intrigi, şi născocind cele mai neaşteptate uneltiri prin care i-ar fi putut răspunde binefăcătorului său cu răul. 2. Licinius a început prin a se preface, dîndu-i-se prieten; însă toată lucrarea lui nu era decît un vicleşug şi o făţărnicie, prin mijlocirea cărora el îndrăznea să tragă nădejde că va rămîne nedescoperit; dar Dumnezeu i-a dat în vileag lui Constantin uneltirile ce i se puneau la cale în întuneric. Dovedit încă de la întîile lui înşelăciuni, Licinius a trecut la altele: odată întindea mîna ca prieten, altădată căuta să-şi dovedească bunul gînd încheind înţelegeri şi juruindu-se, pentru ca pe negîndite să se lepede de învoieli, iar mai apoi să trimită din nou solie la Constantin, să se roage de el şi să se prefacă prin tot felul de făţării. La urmă, însă, tot i-a declarat făţiş războiul, în sminteala rătăcirii sale stîrnind împotriva sa la luptă pe Dumnezeul despre Care, altminteri, ştia că era slăvit de împărat.

51. 1. Licinius a început prin a hărţui din umbră pe slujitorii lui Dumnezeu aflaţi în puterea sa – cu toate că aceia nu urziseră niciodată nimic împotriva stăpînirii –, legîndu-se de cele mai rău-intenţionate pretexte. Negăsindu-le, totuşi, nici o pricină şi neavînd cum să le facă răul, Licinius a scos o lege prin care episcopilor le era cu desăvîrşire oprită orice fel de întrunire; de asemenea nici unuia nu-i mai era îngăduit să se înfăţişeze în chip de oaspete la episcopul Bisericii vecine cu a sa, nici să întrunească sinoade, nici să ţină adunare sau sfat[39] pentru luarea hotărîrilor celor mai bune. 51.2. De fapt, nu era decît o făţărnicie menită să lovească în noi: fiindcă sau aveam să călcăm legea, primindu-ne pentru aceasta pedeapsa, sau aveam să dăm ascultare poruncii, ceea ce ar fi însemnat încălcarea bisericeştilor pravile. Doar se ştie că nu este chip să afli lămurire în pricini mari decît printr-o îndreptare[40] sinodală; după cum dumnezeieştile pravile au mai statornicit şi ca hirotonirea episcopilor să nu se facă decît numai în felul acesta.

Iată deci cum – hotărît să nu săvîrşească decît tot ce putea fi mai potrivnic faptelor împăratului iubit de Dumnezeu – lua hulitorul tot felul de hotărîri de acest soi; şi în vreme ce celălalt împărat, dînd cinstire sfintei legi, chema pe preoţii lui Dumnezeu la adunare, domnind mai departe cu pace şi cu bună înţelegere, acesta năruia armonia cea într-un glas grăitoare (a supuşilor), străduindu-se să surpe tot binele.

52. Şi în timp ce de-Dumnezeu-iubitul Constantin îi socotea pe slujitorii lui Dumnezeu vrednici să păşească în lăuntrul împărăteştilor ziduri,

39. Textual: «cercetări» (n. tr.)
40. Sau «hotărîre» (n. tr.)

(Licinius), de-Dumnezeu-urîtul, mînat de simțăminte potrivnice, izgonea pe toți supușii săi credincioși lui Dumnezeu de la palat, trimițînd în surghiun pe cei mai credincioși și mai devotați bărbați din preajma sa și poruncind ca aceia care, în temeiul unor vechi merite, fuseseră dăruiți de el cu cinstire și cu onoruri, să slujească pe viitor altora, ostenind la feluritele trude ale sclavilor. Pe averile lor s-a făcut stăpîn pe de-a-ntregul, ca pe cine știe ce chilipir; ba pe cîte unii care mărturiseau numele Mîntuitorului i-a dat și morții. Fiindcă în ceea ce-l privește, (Licinius) era un pătimaș care se nărăvise de tot la suflet, dedîndu-se la tot soiul de destrăbălări și la alte îngrozitoare fapte de rușine, și lepădîndu-se de omeneasca podoabă a cumpătării; prin care purtare el se pusese singur sub semnul necruțător al oprobriului.

53. 1. Iată de ce a și dat o nouă lege, prin care le interzicea femeilor să se adune laolaltă cu bărbații la sfintele slujbe[41], ba nici măcar nu le mai îngăduia să se înfățișeze la atît de prețuitele vetre de deprindere a virtuții. De asemenea, nici episcopilor nu le mai era îngăduit să le împărtășească femeilor învățăturile dumnezeieștii credințe – după cum nici femeilor nu le era îngăduită încredințarea – spre educare – a altor femei.

53. 2. Măsura a avut însă pretutindeni parte numai de zeflemele. Drept urmare, Licinius s-a gîndit la un alt mijloc de năruire a Bisericilor, poruncind ca pe viitor obișnuitele adunări ale credincioșilor să aibă loc în afara porților, în cîmp deschis, unde aerul se dovedea mult mai bun la tot omul decît cel al caselor de rugăciune de prin orașe.

54. 1. Negăsind, însă, cine să-i dea ascultare nici la cele de mai sus, a dat poruncă fățișă ca – în cazul cînd ei s-ar fi împotrivit aducerii de jertfe zeilor[42], – militarii de prin toate orașele să fie destituiți din funcțiile lor de răspundere. Așa s-au pomenit așezările de pe tot cuprinsul provinciilor (sale) văduvite de oamenii cu frica lui Dumnezeu învestiți acolo cu funcții înalte; dar trebuie spus că, atunci cînd i-a lepădat de la sine, și dătătorul-de-legi s-a văduvit singur de rugăciunile acestor bărbați sfințiți.

54. 2. Se mai cade, oare, să amintesc aici faptele străine (de Biserică) săvîrșite de un om ca el, care a fost în stare să taie nefericiților zvîrliți în temnițe pînă și acea cu totul neînsemnată mărturie de milostenie care lua înfățișarea bucatelor? De un om care nu îngăduia nici o milă față de ființele aflate în lanțuri, muritoare de foame? Așa, nimeni nu mai putea fi bun la suflet; nimeni nu mai putea săvîrși vreo faptă bună, chiar dacă se simțea atras să sufere alături de aproapele său... Dar dintre toate legile, cea mai aspră, cea mai nerușinată, cea mai absurdă, cea mai îngrozitoare a fost cea care supunea pe oamenii ce se lăsau cuprinși de milă, ace-

41. Textual: «spre a înălța rugăciuni lui Dumnezeu». (n. tr.)
42. τοῖς δαίμοσι, «demonilor», duhurilor rele. (n. tr.)

leiaşi pedepse ca a celora care le stîrniseră mila; încît fiinţele care-şi închinau viaţa[43] ajutorării celorlalte făpturi omeneşti urmau şi ele să fie puse în lanţuri şi zvîrlite în închisori, pătimind la rîndu-le aceeaşi soartă cu cei mai înainte supuşi caznelor.

55. 1. Cam aşa arătau hotărîrile[44] lui Licinius. Se cade oare să mai înşir aici schimbările făcute de el rînduielilor privitoare la căsătorie, sau înnoirile[45] impuse de el soartei celor aflaţi pe patul de moarte – prin care el îndrăznea să pună capăt puterii unor legiuiri romane străvechi, bune şi înţelepte, ca să le înlocuiască cu altele, barbare şi crude, sub tot soiul de pretexte prin care, de fapt, nu urmărea decît să-şi împileze supuşii?

Hulpav cum era de cît mai multe dări, Licinius a mai pus la cale şi o nouă măsurare a pămînturilor – ca şi cum, în temeiul remăsurării, peticul de ţarină ar fi putut cumva să se mărească! 55.2. Inşi care nu mai munceau pe ogoare, ci care de mult îşi dormeau somnul de veci, erau totuşi trecuţi în registre, prilejuindu-i un mijloc de cîştig scandalos. Era de o zgîrcenie fără limită şi de o lăcomie fără saţiu; trăsături care-l făceau ca – în ciuda faptului că toate cămările vistieriei lui gemeau de mulţimea aurului, a argintului şi a maldărelor de bani – să se tînguiască şi să se vaite de sărăcie, ca unul care a căzut pradă chinurilor lui Tantal! În fine, nu găsesc că e cazul să mai zăbovesc aici asupra purtării lui faţă de unii oameni care nu-i pricinuiseră nici un rău, dar pe care i-a osîndit la surghiun şi cărora le-a înşfăcat averile – ori să înşir pe cîţi inşi de viţă aleasă şi cu vază i-a întemniţat, lăsîndu-le pe soaţele lor cele după lege la cheremul sclavilor scîrboşi, pradă celei mai cumplite batjocuri; ori faptul că – chiar dacă, de bătrîneţe, se şubrezise de tot – el nu pregeta să se lege de femei măritate sau de fecioare; (ajunge numai să adaug că) în comparaţie cu excesele lui de la sfîrşit, faptele lui de la început ajungeau să pară neînsemnate, aproape ca lipsite de orice semnificaţie[46].

56. 1. În ultimul act al acestui delir, Licinius şi-a îndreptat[47] toate armele împotriva Bisericilor, prinzîndu-se în luptă cu episcopii, pe care – luînd seama la prietenia de care se bucurau ei din partea marelui şi de-Dumnezeu-iubitului împărat - îi ţinea drept cei mai de seamă potrivnici (şi chiar duşmani) ai săi. 56.2. Lucrul acesta îi stîrnise cu osebire mînia împotriva noastră, făcîndu-l să uite de dreapta-judecată a minţii, smintindu-l de-a binelea şi făcîndu-l să-i piară din amintire soarta cîte unora care îi mai prigoniseră pe creştini şi înainte de el; după cum îl făcea

43. Textual: «care se îndeletniceau cu» (n. tr.)
44. Decretele (n. tr.)
45. νεωτερισμοί: schimbările forţate (n. tr.)
46. Sau «ca şi cum nici n-ar fi fost săvîrşite». (n. tr.)
47. Textual: «s-a înarmat». (n. tr.)

să nu-şi mai poată aminti cum se ridicase cîndva el însuşi, crud şi neînduplecat, împotriva cîte unora, spre a le pedepsi impietatea; sau aşa cum îl făcea să uite cele văzute cu ochii lui, atunci cînd fusese martorul felului cum însuşi fruntaşul făcătorilor de rele, al cărui nume nu-l voi rosti[48], pierea lovit de biciul lui Dumnezeu.

57. 1. Pe acesta, de cum a prins să lovească în Biserici, mînjindu-şi el cel dintîi sufletul cu sîngele drepţilor iubitori de Dumnezeu, l-a şi ajuns pedeapsa de la Dumnezeu; (pedeapsă) care şi-a început lucrarea în carnea propriului trup, înaintînd pînă la a-i pătrunde în suflet. 57.2. Anume, în adîncul celor mai intime părţi ale trupului i s-a iscat mai întîi un abces care mai apoi s-a prefăcut într-o rană adîncă, în chip de fistulă; amîndouă îi măcinau necurmat măruntaiele, umplîndu-l de viermi şi răspîndind în jur o duhoare ca de leş. Întreaga povară a cărnurilor lui ajunsese, de prea multa lui lăcomie, un uriaş morman de grăsime pe care (puroaiele) acelea o făceau să putregăiască, oferind – după cîte se pare – persoanelor ce se apropiau de el o privelişte greu de îndurat şi cutremurătoare. 57.3. Într-un tîrziu, tot zbătîndu-se el în strînsoarea unei năpaste atît de cumplite, a început să-şi dea seama ce (greşeală) făcuse atunci cînd îndrăznise să se lege de Biserică; aşa că, mărturisindu-se înaintea lui Dumnezeu, a dat poruncă de încetare a prigoanei creştinilor, îndemnînd prin legi şi edicte împărăteşti la grabnica refacere a bisericilor şi îndemnîndu-i (pe credincioşi) să-şi reia datinile[49] şi să înalţe rugăciuni pentru el.

58. 1. Iată, deci, de ce pedeapsă avusese parte cel care stîrnise prigoana.

Aşadar celălalt împărat, despre care e vorba în rîndurile noastre, avusese prilejul să vadă cu propriii săi ochi şi să se încredinţeze din proprie cunoştinţă, de soarta care-l ajunsese pe Maximin[50]; cu toate acestea el pe toate le cufundase în apele uitării, nemaivrînd să-şi amintească nici de pedeapsa care-l ajunsese pe prigonitorul de la început, nici de cruda soartă a celui de al doilea, care parcă se încinsese cu întîiul într-un soi de întrecere a răutăţii, la care fiecare căuta să se împăuneze cu ce noi pedepse va fi fost el în stare să mai născocească împotriva noastră. 58.2. Focul, sabia şi ţintuirea (pe cruce) nu-l mai mulţumeau; la fel, nici fiarele sălbatice sau adîncurile mării. Fiecărei asemenea pedepse el îi opunea o pedeapsă încă şi mai deosebită, scoţînd şi o lege prin care (creştinii)

48. Textual: «oricine ar fi fost el» (n. tr.)

49. Datinele sau chiar ritualul. Textul însă e vag: τὰ συνήθη πράττειν (n. tr.)

50. Ca în multe locuri, textul e vag şi, fără să-şi denumească personajul, spune despre el doar că «s-a încredinţat neîndoielnic prin proprie experienţă, de aceste lucruri». În general, împăraţii vizaţi sînt probabil Maximin Tracul, Maximian, Diocleţian, Decius, Valerian şi Aurelian.

puteau fi lipsiţi de lumina ochilor. Drept urmare, o mulţime foarte mare, nu numai de bărbaţi, ci şi de copii şi de femei şi-au pierdut care ochiul lor drept, care piciorul drept[51] – fie de sabie, fie din atingerea fierului roşu – ca apoi să fie azvîrliţi în năpasta muncii din mine.

58. 3. Dar n-a fost nevoie de cine ştie cîtă vreme pînă ce să-l ajungă şi pe el mînia cea dreaptă a lui Dumnezeu, cînd încrezător în demonii pe care îi ţinea drept zei şi în numărul cel fără de număr al soldaţilor, a purces la război. Fiindcă, lipsit[52] de nădejdea în Dumnezeu, (Maximin) a fost nevoit în cele din urmă să lepede de pe sine podoaba împărăteştilor (însemne) – care nici nu i se potrivea – şi să-şi caute şovăielnic şi nebărbăteşte scăparea în fugă, amestecat în mulţime, ca apoi să nu mai ştie decît să se ascundă prin lanuri şi prin sate, trăgînd nădejde că în veşmintele lui de sclav va putea scăpa.

58. 4. Nu putea însă scăpa de privirea ochiului lui Dumnezeu[53], nici de pronia Lui a-tot-rînduitoare. Tocmai cînd socotea el că scăpase cu viaţă, a fost străpuns de săgeata de foc a lui Dumnezeu, care l-a trîntit cu capul de pămînt. Şi l-a mistuit limba de foc cea de Dumnezeu trimisă, desăvîrşit, nemailăsînd nici o urmă din trăsăturile lui de mai înainte, afară de oasele scheletului – ca la strigoi.

59. 1. Deci înrăutăţindu-i-se tot mai tare boala cea de Dumnezeu trimisă, în cele din urmă i-au sărit şi ochii, căzînd din prinderile lor şi lăsîndu-l cu desăvîrşire orb. În felul acesta, drept urmare a foarte dreptei judecăţi dumnezeieşti, a trebuit şi el să îndure asprimea pedepsei alese de el, la început, împotriva martirilor lui Dumnezeu. Pînă la urmă, văzîndu-se rămas în viaţă în pofida unei năpaste atît de mari, avea să se mărturisească şi el Dumnezeului creştinilor, recunoscîndu-şi prin viu grai faptele îndreptate împotriva lui Dumnezeu. Aidoma primului (prigonitor), el a dat porunci tăgăduitoare, prin legi şi prin edicte scrise, mărturisindu-şi greşala privitor la aceia pe care îi ţinuse drept zei, şi nemairecunoscînd, din proprie experienţă, alt Dumnezeu decît pe cel al creştinilor.

59. 2. Toate lucrurile acestea îi erau lui Licinius cunoscute prin faptă, şi nu doar din auzite de la alţii; totuşi, el rămînea mai departe de nestrămutat dintr-ale sale, aidoma unuia cu mintea cufundată în neguri.

51. Textual: «încheietura piciorului drept». (n. tr.)
52. Textual: «despuiat» (n. tr.)
53. Textual: «marelui ochi». (n. tr.)

Cuprinsul cărții a doua

54. Sau: uzufructul (n. tr.)

39. Cuvine-se vistieriei[55] să înapoieze bisericilor pămînturile, grădinile, casele şi celelalte bunuri.
40. Gropniţele mucenicilor şi cimitirele urmează a fi date înapoi bisericilor.
41. Cei ce vor fi cumpărat bunuri (din avutul) bisericilor, precum şi cei ce le vor fi căpătat în chip de dar, urmează să le înapoieze.
42. Îndemn la slujirea plină de rîvnă a lui Dumnezeu.
43. Trecerea în faptă a poruncilor date de Constantin prin lege.
44. Cum a promovat Constantin pe demnitarii creştini. Demnitarilor păgîni nu le-a mai fost îngăduită jertfirea (la idoli).
45. Cu privire la legile care au pus oprelişte jertfelor şi au răspîndit porunca de a se înălţa biserici.
46. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu şi celorlalţi episcopi, privitoare la zidirea bisericilor precum şi la faptul că (locaşurile) vechi se cereau refăcute şi – cu ajutorul cîrmuitorilor – făcute mai încăpătoare.
47. Cum a scris el împotriva cinstirii idolilor.
48. Edict al lui Constantin, trimis provinciilor: despre rătăcita credinţă cea în mulţi zei, cu o înainte-cuvîntare despre răutate şi despre virtute.
49. Despre părintele iubitorului-de-Dumnezeu Constantin cît şi despre Diocleţian şi Maximian, urgisitorii.
50. Prigoana a încetat în urma unui oracol al lui Apollo, în care se spunea că prorocirile nu vor mai putea avea loc, din cauza drepţilor.
51. Pe cînd era încă tînăr, a auzit Constantin cum, spunîndu-i-se lui Diocleţian că creştinii ar fi drepţii (pămîntului), a dat împăratul porunca scrisă ca creştinii să fie prigoniţi.
52. La cîte chinuri şi pedepse îndrăznitu-s-a a-i supune pe creştini.
53. Cum au adăpostit neamurile barbare pe creştini.
54. Ce soartă i-a aşteptat pe prigonitorii care dăduseră ascultare oracolului.
55. Cuvîntul de laudă înălţat lui Dumnezeu de către Constantin. Mărturisirea lui privitoare la semnul crucii. Rugăciune pentru Biserici şi pentru neamuri.
56. Constantin se roagă ca toţi să devină creştini, fără însă a sili pe cineva.
57. Cuvîntul de laudă înălţat lui Dumnezeu pentru lumina răsărită de El, prin Fiul Său, celor căzuţi în rătăcire.
58. Încă un cuvînt de laudă pentru felul chivernisirii lumii.
59. Cuvînt de laudă către Dumnezeu, Cela ce întotdeauna povăţuieşte la bine.
60. La sfîrşitul edictului: îndemnuri ca nimeni să nu stea în calea altuia.
61. Cum s-au stîrnit din Alexandria certuri din pricina învăţăturii lui Arie.
62. Cu privire la acesta din urmă şi la melitiani.
63. Cum a scris Constantin prin trimişi, ca să facă pace.
64. Scrisoarea lui Constantin către episcopul Alexandru şi către preotul[56] Arie.
65. Cum necurmat se îngrijea Constantin de pacea (împărăţiei).
66. Cum a îndreptat el certurile[57] din Africa.
67. În care se arată că în Răsărit a fost leagănul credinţei.
68. Mîhnit de înfruntarea (dintre creştini), Constantin îi sfătuieşte la pace.
69. Din ce s-a iscat cearta lui Alexandru cu Arie, şi cum s-ar fi cuvenit ca ei să nu stăruie asupra acelor lucruri.
70. Îndemnuri la împăcare.
71. Cum nu se cuvine să te cerţi pentru nişte cuvinte fără însemnătate şi în jurul aceloraşi lucruri.
72. Cum – datorită evlaviei sale – a ajuns Constantin să plîngă de durere; şi cum, deşi urma să călătorească spre meleagurile Răsăritului, a fost ţinut în loc de cele petrecute.
73. Zavistia şi neînţelegerile au continuat chiar şi după primirea scrisorii lui Constantin.

55. Adică: fiscului (n. tr.)
56. Textual: prezbiterul (n. tr.)
57. Cu nuanţa de «confruntare între curente de opinie» sau «de idei» (n. tr.)

CARTEA A DOUA

1. 1. Aşa s-a prăbuşit (împăratul) cel arătat (de noi) pînă în adîncul genunii împotrivitorilor lui Dumnezeu; şi făcîndu-se în aceasta, spre răul său, părtaş zelului celor a căror pieire, datorată înrăitei lor necredinţe, o putuse el vedea cu propriii săi ochi – a stîrnit prigoana împotriva creştinilor, ca para unei văpăi altminteri stinse demult, întețind cumplita vîlvătaie a necredinţei încă şi mai vîrtos decît înaintaşii săi. 2. Se purta întocmai ca o fiară primejdioasă sau ca un şarpe adunat şi încolăcit în jurul său, pufnind de furie şi de urîciune; doar că, de frica lui Constantin, el zăbovea să pornească pe faţă cu război împotriva Bisericilor lui Dumnezeu aflate în puterea sa; în schimb, (cu timpul) tot ţinîndu-şi veninul răutăţii tăinuit, a pus într-ascuns şi pe alocuri capcane episcopilor, pe cei mai influenţi dintre ei ucigîndu-i cu ajutorul vicleanului sprijin al guvernatorilor de provincie. Felul cum îşi aflau aceştia moartea era atît de neobişnuit, încît nimănui nu-i mai ajunsese vreodată asemenea lucru la auz; iar cele petrecute în ponticul oraş al Amasiei întrece pînă şi culmile cruzimii.

2. 1. Şi anume, acolo, după prigoana dintîi, au fost năruite biserici pentru a doua oară, de sus şi pînă jos; unele au fost chiar închise de cîrmuitorii locurilor, astfel încît nimeni, dintre cei în drept să aducă lui Dumnezeu legiuitele slujbe, să nu se mai poată aduna. Fiindcă acela care dăduse asemenea poruncă nu putea pricepe că ele[58] se săvîrşeau spre folosul (chiar al) său, gîndind astfel din pricina conştiinţei sale împovărate, ci era încredinţat că prin toată fapta noi nu urmăream decît să abatem îndurarea lui Dumnezeu asupra lui Constantin. 2. Or, fiind cîte unii dintre (cîrmuitori) slugarnici şi linguşitori, şi gîndind ei cum să facă spre a-i fi nelegiuitului pe plac, pe cei mai influenţi fruntaşi ai bisericilor i-au supus pedepselor capitale; ceea ce a făcut ca oameni care nu dăduseră vreodată temei niciunei învinuiri să fie tîrîţi (prin închisori) şi pedepsiţi deopotrivă cu ucigaşii de rînd. Ba unii şi-au aflat sfîrşitul în cîte un chip cu totul nou, cu trupul ciopîrţit de sabie în nu ştiu cîte bucăţele; pentru ca

58. Slujbele (n. tr.)

după o atît de cumplită osîndă – a cărei grozăvie întrece tot ce ne-a ajuns pînă azi la auz[59] – să fie aruncați în adîncul mării, peștilor făcîndu-li-se hrană. 3. Așa și cu puțină vreme înainte, o parte din bărbații credincioși lui Dumnezeu au luat calea surghiunului; așa, meleagurile (nelocuite) și pustia[60] au primit iar în sînul lor pe slujitorii lui Dumnezeu. Ei, și de vreme ce – precum se vede – pînă și aceste (netrebnicii) îi ieșiseră tiranului cu spor, și-a pus el în gînd să pornească iar prigoana împotriva tuturor (creștinilor).

(Liciniu) era foarte hotărît; nimic nu l-ar fi putut opri să treacă la faptă, dacă Dumnezeu, apărătorul (credincioșilor) Săi, n-ar fi purces să zăgăzuiască amenințarea, îndrumîndu-l[61] spre aceste meleaguri pe slujitorul Său Constantin ca (lumina) unui far[62] aprins în inima întunericului și a beznelor nopții.

3. 1. Cînd și-a dat acesta seama că (grozăviile) care îi ajungeau la ureche întreceau puterea de îndurare (a omului), a cumpănit îndelung; dar cum înnăscuta-i dragoste de oameni se împletea la el cu străşnicia, a sărit întru apărarea oropsiților, cugetînd că scăparea unei atît de mari mulțimi de oameni cu prețul înlăturării unuia singur nu putea fi socotită altfel decît o cauză sfîntă pusă sub semnul evlaviei. Fiindcă de n-ar fi dat el glas decît multei sale iubiri de oameni și dacă s-ar fi milostivit de acela care nu merita să suferi pentru el, lucrul nu i-ar fi fost de nici un folos, fiindcă n-ar fi avut darul să-l clintească (pe Liciniu) din relele lui apucături; dimpotrivă, l-ar fi înrăit și mai tare împotriva oamenilor aflați în puterea lui; iar celor care avuseseră de suferit de pe urma lui nu le-ar mai fi rămas nici o nădejde de scăpare. 2. Deci înțelegînd împăratul aceste lucruri, cu grabă și nezăbavnic s-a urnit spre a le întinde celor ajunși în străfundurile năpastei o mînă izbăvitoare. Oastea și-a înzestrat-o ca de obicei. Și a adunat în jurul său întregul efectiv al infanteriei și al cavaleriei; doar că deasupra, în fruntea tuturor, își croia drum însemnul acela al nădejdii așezate în Dumnezeu.

4. 1. Dar mai înțelegînd el bine că în acele clipe avea nevoie, mai mult ca oricînd, de sprijinul rugăciunii, a chemat la sine pe preoții lui Dumnezeu, cu gîndul că era de datoria lui să-i aibe în preajma sa întru buna pază a sufletului. 2. Pe de altă parte, (Liciniu) – care, în tiranica lui domnie, se socotea întrucîtva la adăpost –, înștiințat fiind, că în biruințele lui asupra vrăjmașilor, Constantin nu se sprijinise pe nimeni altul decît numai pe ajutorul[63] lui Dumnezeu (precum și că, așa cum s-a arătat, preoții Aceluia

59. Sau «întrece tot ce ne-a fost dat să auzim în tragedii» (n. tr.)
60. Textual: «cîmpul și pustiul» (n. tr.)
61. Textual: «trăgîndu-l de mînă» (n. tr.)
62. Textual: «luminător mare» (n. tr.)
63. Textual: «pe împreună- lucrarea lui Dumnezeu» (n. tr.)

se aflau necurmat în preajma lui, iar însemnul mîntuitoarelor Patimi era purtat înaintea lui și a întregii oști), a socotit atare veste vrednică doar de un hohot de rîs, de batjocură și de împroșcarea ei cu ocări. Însă după aceea a adunat în jurul său pe prevestitorii și pe ghicitorii Egiptului, pe vrăjitori și pe descîntători, pe preoții aducători de jertfe și pe proorocii părelnicilor săi dumnezei, străduindu-se să-și cîștige prin jertfe bunăvoința acestor zei închipuiți și întrebîndu-i ce sfîrșit va avea pentru el războiul care tocmai izbucnise. 3. Aceia i-au răspuns neîntîrziat și într-un glas că își va birui vrăjmașii și că va cîștiga războiul, grăindu-i printr-o întreagă înșiruire de profeții și în stihurile plăcut-sunătoare a tot soiul de preziceri; în zborul păsărilor, ornitomanții i-au citit și ei că soarta era de partea lui; iar aducătorii de jertfe i-au tîlcuit în spasmele măruntaielor același răspuns.

Întărit de prevestirile lor înșelătoare, a pornit (și Liciniu) la rîndul său cu îndrăzneală să înfrunte – pe cît îi sta lui în puteri – oastea (lui Constantin), care se apropia.

5. 1. În pragul bătăliei[64], Liciniu a adunat elita gărzilor sale precum și pe cei mai prețuiți dintre prieteni într-unul din locurile pe care le țineau ei drept sfinte, unde se afla o dumbravă destul de întinsă și străbătută de ape, înțesată de statui cioplite în piatră ale închipuiților săi zei. După ce a aprins în cinstea acestora lumînări de ceară și le-a adus obișnuitele jertfe, pare-se că le-ar fi vorbit acelora după cum urmează:

5. 2. «Prieteni și tovarăși ai mei de luptă!

Iată aici pe zeii noștri părintești, pe care am fost învățați să-i cinstim din moși-strămoși. Bărbatul aflat în fruntea oștii vrăjmașe s-a rupt mișelește de tradițiile strămoșești și s-a luat după o învățătură a necredinței, sîrguind fără noimă unui zeu străin – găsit de el nici n-aș ști să vă spun unde – și batjocorindu-și ostașii cu rușinosul însemn al acestuia. Încrezător în el, Constantin a pus mîna pe arme și a pornit... – dar nu atît împotriva noastră, ci mult mai degrabă împotriva zeilor înșiși, pe care i-a trădat.

5. 3. A sosit, așadar, clipa care va lămuri cine anume se înșală; clipa care va hotărî între zeii venerați de noi, și aceia cărora li se închină împotrivitorii noștri[65]. Căci ea sau ne face să izbîndim și va aduce dovadă că zeii noștri sînt cei cu adevărat izbăvitori și de nădejde, sau – în caz că zeul acela singuratic al lui Constantin, venit de cine știe unde, va izbuti să biruie mulțimea întotdeauna prisositoare a zeilor noștri – nimeni nu va mai avea temei să ezite cărei divinități se cuvine să ne închinăm, fiind ori-

64. Textual: «în pragul războiului» (n. tr.)
65. Textual: «partida cealaltă» (n. tr.)

cum nevoit să treacă de partea învingătorului şi să-i aducă plata[66] cuvenită biruinţei.

5. 4. Deci dacă va izbîndi zeul acela străin – şi, astăzi, batjocorit de noi – atunci să cadă toate piedicile care ne vor fi oprit mai înainte să-l recunoaştem şi să-l venerăm, iar celor cărora în van le-am aprins lumînări să le spunem pentru totdeauna «rămas bun!» Dar dacă vor izbîndi ai noştri – ceea ce nu poate fi pus la îndoială –, abia atunci după biruinţă vom porni noi (cu adevărat) la luptă împotriva necredincioşilor!»

5. 5. Aşa le-a grăit Liciniu celor aflaţi acolo; iar noi, cei care însemnăm slovă în scrierea de faţă, i-am aflat spusa după puţină vreme, de la unii care o putuseră auzi chiar cu urechile lor.

După rostirea acestor cuvinte, Liciniu a dat poruncă oştii să treacă la atac.

6. 1. Între timp, zice-se că prin cetăţile aflate sub ascultarea tiranului s-ar fi arătat un semn anevoie[67] de lămurit prin cuvinte. Părutu-li-s-a, anume, oamenilor a vedea felurite unităţi de ale lui Constantin străbătînd oraşul cu înfăţişarea unor învingători – cu toate că, de fapt, nu se făcuse văzut nicăieri nici măcar un singur asemenea ostaş. Or, singură o putere neobişnuită, venită de sus, putea da chip viitorului prin mijlocirea unei asemenea arătări!

2. În fine, în clipa încăierării, atacul l-a început acela care călcase învoiala de bună-înţelegere. Constantin L-a invocat pe Mîntuitorul şi Preaînaltul Dumnezeu[68], le-a dat şi soldaţilor săi aceeaşi parolă şi a ieşit biruitor din încăierare. Nu mult după aceea l-a învins pe Liciniu şi într-o a doua bătălie, într-un chip şi mai strălucit, purtînd necurmat mîntuitorul însemn în fruntea oştilor sale.

7. Unde se arăta semnul[69] acela, acolo o luau şi duşmanii la fugă, urmăriţi de învingători. Luînd împăratul aminte la aceasta, pe oriunde se întîmpla să-şi vadă oastea ajunsă la strîmtoare, a poruncit ca biruitorul şi mîntuitorul însemn să fie purtat într-acolo în chipul leacului aducător de izbîndă; iar biruinţa nu se lăsa aşteptată, căci voia lui Dumnezeu[70] îi oţelea şi-i învigora pe cei ce luptau (de partea lui), redîndu-le tăria.

8. Acest fapt l-a hotărît pe Constantin să aleagă din rîndurile gărzilor sale de corp nu mai puţin de cincizeci de bărbaţi puternici, viteji şi plini de frica lui Dumnezeu, cărora le-a dat poruncă să nu se îngrijească de nimic altceva decît de paza însemnului. Singura lor datorie consta, aşadar, din a

66. Cu înţelesul de «răsplată» (n. tr.)
67. Textual: «s-ar fi arătat ceva cu neputinţă de lămurit» (n. tr.)
68. «Dumnezeu, Cel mai presus de toate» (n. tr.)
69. Textul spune doar «acesta», pronumele putîndu-se referi la «semnul» menţionat mai sus, dar mai curînd la «labarum»-ul purtat de oastea lui Constantin. (n. tr.)
70. Textual: «soarta (vrută) de Dumnezeu» (n. tr.)

sta în preajma însemnului, din a-l păzi și din a-l purta cu rîndul pe umeri – lucru povestit de împărat chiar nouă, scriitorului cărții, mult după aceste întîmplări, într-o clipă de răgaz; căruia însă i-a mai adăugat încă o întîmplare minunată și vrednică de amintit în scris.

9. 1. Povestea, așadar, Constantin că odată – în miezul unei încăierări în care oastea-i fusese cuprinsă de o mare zarvă și intrase în debandadă – din lașitate, soldatul care purta însemnul pe umeri își pierduse cumpătul și trecuse însemnul în grija altuia, ca să poată fugi de la locul bătăliei. Dar abia apucase acesta să primească însemnul, abia avusese celălalt timp să iasă de sub ocrotirea lui, că iată, o dardă[71] l-a izbit în pîntece, ucigîndu-l pe loc. 2. Și în vreme ce acesta plătea prețul lașității și al lipsei sale de credință, zăcînd acolo răpus de năprasnă, l-a ocrotit izbăvitorul însemn tocmai pe celălalt, care înălțase însemnul pe umerii săi, cruțîndu-i viața și scăpîndu-l de nenumăratele proiectile țintite în el; căci toate se înfipseseră pînă la urmă în coada însemnului, lăsîndu-l pe purtătorul lui nevătămat.

Fost-a întîmplarea aceasta minune cum nu este mai mare, ca dardele țintite de vrăjmaș înspre un lucru atît de subțiatic cum era coada însemnului, să se și înfigă în el și să rămînă înfipte, iar purtătorul să scape cu viață – vrînd prin asta să arate că bărbații învestiți cu asemenea îndatorire nu trebuiau să se teamă că ar putea fi vreodată loviți.

3. Istorisirea de mai sus nu-mi aparține, ci – așa cum s-a întîmplat și în alte rînduri – a ajuns la urechile mele chiar din gura împăratului. Acesta, după primele biruințe, purtate prin puterea lui Dumnezeu, a pornit mai departe în fruntea unei oști rînduite în formație de marș[72].

10. 1. Chiar la întîia încăierare, neputîndu-i sta înainte, comandanții din prima linie ai părții potrivnice au lepădat armele, zvîrlindu-le cu amîndouă brațele, și s-au aruncat la picioarele împăratului. El i-a primit pe toți în rîndurile sale fără să se atingă de ei, bucuros să le poată dărui viața. 2. Alții însă au păstrat armele, înfruntînd riscurile ciocnirii cu dușmanul. Văzîndu-i împăratul neînduplecați de prietenosul său îndemn la înțelegere, a dat porunca de atac. Aceia n-au zăbovit să întoarcă spatele și să-și caute scăparea în fugă. După legile războiului, o parte din ei au fost prinși și uciși; însă cei mai mulți s-au învălmășit unii cu alții, căzînd răpuși de propriile lor spade.

11. 1. Zguduit de o asemenea întorsătură și văzîndu-se rămas descoperit și fără ajutor de la ai săi, Liciniu, singurul vinovat[73] (pe care aproape

71. Βέλος, aici cu înțelesul generic de «proiectil», poate fi și săgeată, și suliță (n. tr.)
72. Sau: «de luptă» (n. tr.)
73. Sau: «începătorul» (n. tr.)

toată întreaga oaste strînsă – precum şi ajutoarele primite – îl părăsiseră, şi căruia faptele îi dovediseră nimicnicia nădejdii în cei pe care-i credea dumnezei), a rupt-o ruşinos la fugă. Şi gonind el însoţit doar de puţini, s-a întors în inima ţinuturilor sale, la adăpost, deoarece iubitorul de Dumnezeu Constantin poruncise alor săi să nu-l urmărească prea îndeaproape, spre a-i da fugarului sorţi de scăpare: anume, trăgea nădejde Constantin că – luînd seama la dezastrul său – Liciniu va sfîrşi prin a se lepăda de cumplita-i sminteală, dînd ascultare gîndului celui bun. 2. Or, în vreme ce – urmare prisosului său de dragoste faţă de semeni – Constantin închipuia gînduri ca acestea, hotărît să nu-l ţină pe celălalt de rău, ci chiar să-i dăruiască iertarea (deşi celălalt nu se dovedise vrednic de ea), Liciniu îşi vedea mai departe de răutăţile lui, înşirînd sminteală peste sminteală şi căpătînd îndrăzneală pe zi ce trecea mai mult. Şi cu cît se dăruia el mai mult urîtelor şi amăgitoarelor năravuri, cu atît prindea îndrăzneală mai mare; de unde şi pentru unul ca el s-ar fi putut spune – ca despre tiranul de altădată – că «Dumnezeu îi împietrise inima».

12. 1. Şi în vreme ce, dedîndu-se la astfel de apucături, se prăvălea Liciniu pe povîrnişul pierzaniei, văzînd împăratul că avea nevoie de o a doua înfruntare cu arme, I-a închinat Mîntuitorului său întreg răgazul pe care-l avea. Pusese să-i fie ridicat cortul undeva afară, cît mai departe de tabără; la adăpostul lui, Constantin ducea o viaţă curată, înălţînd în duh de sfinţenie rugăciunile sale lui Dumnezeu – după pilda proorocului de altădată al lui Dumnezeu, despre care ne adeveresc Scripturile Sfinte că-şi ridicase cortul în afara vălmăşagului taberei.

Puţini – dar a căror credinţă şi statornică dăruire faţă de Dumnezeu îi erau cunoscute – puteau zăbovi acolo. Însă, de cîte ori îşi începea pregătirile de luptă, era la el un fapt obişnuit (să se cufunde în rugăciune); simţul de prevedere îl făcea ogoit şi-l îndemna să purceadă în toate după voia lui Dumnezeu.

2. Ei bine, în asemenea clipe de răgaz, în vreme ce-şi înălţa rugăciunile către Dumnezeu[74], mai întotdeauna avea Constantin parte şi de o teofanie; după care – ca unul cu adevărat mînat de Duhul lui Dumnezeu[75] – ieşea degrabă afară din cort şi le striga oamenilor să pornească neîntîrziat, să nu zăbovească nici o clipă şi să pună imediat mîna pe arme. Iar aceia se năpusteau ca un singur om şi loveau cu voinicie, pînă cînd – în puţina vreme a unui singur ceas – se făceau stăpîni pe victorie, înălţîndu-şi biruitoarele însemne peste capetele vrăjmaşilor.

13. 1. Aşa obişnuia împăratul să se poarte pe cîmpul de luptă şi aşa făcuse el şi mai înainte; cu sufletul necontenit închinat Dumnezeului său,

74. Textual: «Dumnezeului său» (n. tr.)
75. Textual: «*ca pus în mişcare sub o inspiraţie dumnezeiască*». – Am preferat «teofanie», iar nu «vedenie» sau «apariţie», primul termen fiind de disociat, în vocabularul patristic, de practicele mantice. (n. tr.)

gîndind ca în toate să nu plinească decît voia Acestuia, se ținea cît mai departe de multa vărsare de sînge. 2. De unde se poate vedea că el se frămînta pentru soarta[76] vrăjmașilor în aceeași măsură în care se îngrijea de viața alor săi. De aceea își și îndemna el oamenii ca, după o biruință, să cruțe întotdeauna viața prinșilor, ca să nu sortească morții niște ființe omenești de aceeași alcătuire[77] ca a lor. Iar de cîte ori băga de seamă că nu mai putea stăpîni furia soldaților, îi potolea prin mijlocirea banilor, poruncind ca fiecărui ins care avea să aducă cu el un dușman prins să-i fie plătită, pe drept, o anumită sumă de bani.

Iată, așadar, ce șiretlic fusese în stare să născocească împăratul, în isteţimea lui, ca să scape viețile unor oameni: un șiretlic care nu însemna decît că împăratul le răscumpăra acelora viața cu banii săi; un șiretlic căruia avea să-i datoreze supraviețuirea pînă și un mare număr de barbari.

14. 1. De asemenea vicleșuguri[78] – precum și de nenumărate altele întru totul asemănătoare – îi plăcea deci împăratului să se folosească îndeobște. Or, și de data aceasta s-a închis el înaintea luptei – așa cum îi ședea în obicei – în cort, petrecîndu-și în rugăciune tot răgazul ce-i mai rămînea. Și cum se ținea departe de tot ce i-ar fi putut face viața ușoară și plăcută, se călea în posturi, trupul strunindu-și-l; iar acum se străduia să-L înduplece pe Dumnezeu prin rugăminți stăruitoare să Se milostivească de el, să-i vină în ajutor – (dar) și să împlinească ce-Și va fi pus El în gînd să facă.

2. Așa se îngrijea Constantin de treburile statului fără a-și îngădui nici o clipă de răgaz[79] și rugîndu-se pentru salvarea dușmanilor nu mai puțin decît pentru a oamenilor săi.

15. Și iarăși și-a pus Liciniu, fugarul de mai adineauri, pe chip masca prefăcătoriei[80], fățărindu-se și cerșind înnoirea jurămintilor de prietenie. Pe care împăratul nu s-a dat în lături să i le ofere în termenii unei înțelegeri (precise) din care urmau să tragă foloase atît (el) cît și întreaga împărăție[81]. Celălalt a răspuns arătîndu-se voitor a se supune înțelegerii și întărindu-și spusa prin grele jurăminți de credință; dar în taină s-a pornit din nou să adune oaste și să o instruiască, luînd-o de la capăt cu războiul și cu bătăliile, nepregetînd să se alieze cu barbarii și cercetînd[82]

76. Textual: «de salvarea» (n. tr.)
77. Φύσις: fire, natură (n. tr.)
78. Textual: «de astfel de lucruri... surori cu ele...» (n. tr.)
79. Textual: «fără somn» (n. tr.)
80. Textual: «Și iar s-a prefăcut (Liciniu), de curînd-fugarul, cu înșelăciune» (n. tr.)
81. Textual: «în termenii unor înțelegeri (precise) formulate așa fel încît să fie avantajoase pentru viață și folositoare întregului (imperiu) (n. tr.)
82. Textual: «bătînd drumurile și cercetînd» (n. tr.)

necurmat, în căutarea unor dumnezei noi (de vreme ce întîii îl dezamăgiseră). Nu încape vorbă că Liciniu nu voia să-şi mai amintească nimic din cîte doar cu puţin înainte rostise el cu privire la zei, nici să recunoască drept singur Dumnezeu pe Acela care se dovedise a fi ocrotitorul lui Constantin; şi – oricît de caraghios ar părea – tot alerga după alţi zei cît mai numeroşi şi cît mai necunoscuţi[83] mai înainte.

16. 1. Dar învăţînd el din păţanie ce dumnezeiască şi negrăită putere se ascundea în mîntuitorul însemn care îndrumase oastea lui Constantin să iasă biruitoare, a început Liciniu să-şi îndemne soldaţii să nu se năpustească niciodată spre acesta şi să nu privească spre el ca la ceva neînsemnat[84], întrucît însemnul era însufleţit de o putere în stare de orice, străină şi potrivnică lui[85] – fapt care făcea ca înfruntarea lui să trebuiască neapărat ocolită. Apoi, dînd aceste ordine, s-a grăbit să se încleşteze în luptă cu Constantin, care, în omenia sa, zăbovise amînînd cît putuse clipa fatală vrăjmaşului său.

2. Încrezători în droaia lor de zeităţi, aceia s-au năpustit cu mulţime mare de oaste, purtînd necurmat înaintea lor cioplite, neînsufleţite şi idoleşti chipuri de morţi; doar că, încins cu platoşa credinţei, Constantin punea pretutindeni stavilă puzderiei vrăjmaşilor mîntuitorul şi de-viaţă-făcătorul însemn, ca o înfricoşătoare strajă relelor. La început, împăratul a mai zăbovit o vreme, din pricina înţelegerii încheiate, ca nu cumva să ajungă el întîiul la înfruntarea armată;

17. Însă văzînd el îndărătnicia duşmanilor, care se grăbiseră să pună mîna pe arme[86], s-a mîniat, şi, într-un singur iureş, a spulberat întreaga oaste a potrivnicilor, culegînd odată cu izbînda asupra vrăjmaşilor şi biruinţa asupra demonilor.

18. După săvîrşirea tuturor acestora, a dat Constantin judecăţii – după legea războiului – pe însuşi de-Dumnezeu-urîtul Liciniu şi pe tovarăşii lui cei mai apropiaţi, aducînd asupra lor pedeapsa ce o meritau. Odată cu tiranul au fost întemniţaţi şi au pierit primindu-şi cuvenita osîndă şi cei care-l sfătuiseră pe acela să se măsoare în luptă cu Dumnezeu, iar cei care doar cu puţin înainte îşi puseseră nădejdea în prezicători au putut cunoaşte din faptă ce fel de Dumnezeu era Acela al lui Constantin şi au mărturisit că Acesta era adevăratul şi singurul Dumnezeu.

19. 1. Iar dacă au fost necredincioşii zvîrliţi în lături, astfel încît să nu mai fie piedică bunului mers al împărăţiei, curăţatu-s-au şi razele soarelui de prihana tiranicei atingeri[87]. Toate provinciile[88] aflate sub stăpî-

83. Textual: «cît mai mulţi şi cît mai noi» (n. tr.)
84. Sau: «să nu privească la el cu dispreţ» (n. tr.)
85. (Liciniu).
86. Textual: «pe sabie» (n. tr.)
87. Textual: «de (pecetea) domniei tiranice» (n. tr.)
88. Sau: «popoarele» (n. tr.)

nire romană s-au unit întreolaltă: cele de la răsărit au făcut cu celelalte împreună un singur tot, întregul trup al statului pătrunzîndu-se de frumusețea unei singure voințe[89], ca purcezînd de la un singur cap; fiindcă acum puterea monarhică era prezentă pretutindeni. Strălucitoarele răsfrîngeri de lumină ale evlaviei le îndulceau acum zilele celor mai înainte vreme cufundați în întuneric și în umbra morții. Amintirea urgiilor de altădată pierise; pretutindeni, tot omul îl proslăvea pe învingătorul din luptă, recunoscînd că numai izbăvitorul acestuia putea fi mărturisit drept Dumnezeu. 2. Iar Constantin – cel întru totul neasemuit pentru credința lui în Dumnezeu – biruitorul împărat (care-și adăugase acest stăpînesc epitet drept urmare biruinței cu care-l dăruise Dumnezeu peste toți vrăjmașii și potrivnicii) a luat în stăpînire și Răsăritul (împărăției), refăcînd sub el vechea unitate a statului roman.

Astfel a și chivernisit el – ca singur stăpînitor peste toți – propovăduirea împărăției lui Dumnezeu, cîrmaci făcîndu-se al întregii puteri și al întregii rînduieli de viață romane[90].

3. Așa a pierit în uitare groaza de urgia care mai înainte vreme îi chinuise pe toți. Poporul de prin toate provinciile și orașele o ținea într-o sărbătoare; tot omul care înainte vreme nu știa decît să umble cu capul plecat, acum ți se uita în ochi cu zîmbetul pe față și cu un licăr în privire. Corurile și imnurile cîntate de ei îl proslăveau pe Dumnezeu, împăratul împăraților, ca fiind Cel mai presus decît toată făptura; apoi – cu urări ce păreau a nu mai lua sfîrșit – aduceau cinstire drept-biruitorului Constantin (precum și atît de chipeșilor lui fii, de-Dumnezeu-iubitorii cezari)[91]. Nimeni nu-și mai amintea de relele de altădată; toată urîciunea necredinței căzuse pradă uitării; toți se bucurau de fericirea acelor zile și așteptau cu nerăbdare să vadă ce le pregătea dimineața de mîine.

20. 1. Așa au fost promulgate și la noi – în felul cum de pe acum și avuseseră parte de ele locuitorii celeilalte jumătăți a lumii – edicte însuflețite de dragostea de oameni a împăratului, legi pătrunse de[92] frica lui Dumnezeu, care ofereau oamenilor prilej nesfîrșit de speranță în bine[93]. Locuitorilor din provincii, ele le acordau tot ce le era de trebuință și de folos, iar bisericilor lui Dumnezeu le recunoșteau cele cuvenite; 2. dar, înainte de orice, ele chemau înapoi din surghiun pe toți aceia care, nevrînd să se închine idolilor, fuseseră izgoniți și siliți de guvernatorii provinciilor să ia calea pribegiei. Aceleași legiuiri îi absolveau de însărci-

89. Sau: «a unei autorități unice» (n. tr.)
90. Sau: «Astfel, cîrmaci făcîndu-se al întregii puteri și rînduieli de viață romane, (Constantin) devenea începătorul acelei monarhii în care cuvîntul lui Dumnezeu avea să fie răspîndit pretutindeni» (sau «vestit tuturor»). – Text obscur. (n. tr.)
91. Text corupt (n. tr.)
92. Textual: «respirînd» (n. tr.)
93. Textual: «ofereau tot felul de făgăduințe de bunătăți» (n. tr.)

nări pe cei care, în temeiul aceleiaşi pricini, fuseseră înscrişi în sfaturile cetăţilor, şi rînduiau tuturor celor cărora le fuseseră confiscate averile să şi le capete înapoi. 3. Totodată, tot omul care, în timpul restriştei, se va fi distins printr-o neobişnuită şi lui-Dumnezeu-închinată putere de a îndura[94] şi care ajunsese prada grozăviilor vieţii din mine, sau cel care avusese de ispăşit în singurătatea unei insule, aidoma celui silit să trudească la munci publice de rînd, (sortite sclavilor) – toţi aceştia s-au văzut, în virtutea acestor legi, sloboziţi pe faţă[95] de toate necazurile de mai sus. La fel i-a despovărat de ruşine recunoştinţa împăratului şi pe bărbaţii pe care neclintirea lor în dumnezeiasca credinţă îi făcuse să-şi piardă rangul căpătat în armată, lăsîndu-le deplina alegere dacă să-şi recapete vechile funcţii şi dacă să se bucure iarăşi de onorurile cuvenite rangului lor de altădată, sau – în caz că ei ar fi prins drag între timp de o viaţă mai tihnită – dacă să rămînă slobozi de orice sarcină obştească.

Cu acelaşi prilej au scăpat şi cei care în chip ruşinos şi spre necinstirea lor fuseseră osîndiţi să trudească la munci bune numai pentru femei.

21. Aşa rînduia slova împăratului privind persoanele care avuseseră de îndurat asemenea nedreptăţi. Cît priveşte averile lor, legea cuprindea prevederi amănunţite: bunurile aparţinînd sfinţilor mucenici ai lui Dumnezeu, care-şi dăduseră viaţa întru mărturisirea credinţei, urmau să revină rudelor lor de sînge; în lipsa acestora, urmau să moştenească Bisericile. Totodată, acest edict al dărniciei mai prevedea şi ca bunurile mai dinainte înstrăinate de fisc prin vînzare sau chiar în chip de dar – aidoma celor reţinute chiar de el[96] – să fie restituite vechilor lor stăpîni.

Cît de admirabile rînduieli cuprindea pentru Biserica lui Dumnezeu amnistia aceasta publicată (în provincii)!

22. Pînă şi păgînilor din afara Bisericii (precum întregii populaţii din provincii) le-a fost dărnicia împăratului prilej a se bucura din partea lui de atîtea alte daruri, cît să nici nu le poţi număra! Or, aşa stînd faptele – şi văzînd acum toate acestea cu propriii ei ochi, putea şi lumea de prin părţile noastre (care altădată – în temeiul lucrurilor auzite de ea că s-ar petrece în cealaltă jumătate a statului roman – nu pregeta să-i fericească pe cei de dincolo pentru norocul lor, şi care se rugase să vină odată şi rîndul izbăvirii ei din necaz) să se socoată în sfîrşit vrednică de fericit, mărturisind că (apariţia) unui asemenea împărat trebuia înţeleasă ca un

94. Textual: «care se distinseseră prin puternica lor – lui Dumnezeu închinată – veghe asupra sufletului» (n. tr.)
95. Sau: «în bloc» (n. tr.)
96. Adică de fisc (n. tr.)
Textual: «neamurilor străine de Biserică» (n. tr.)

eveniment tulburător, cum de cînd lumea și pămîntul nu se mai pomenise sub soare![97]

Iată ce gîndeau oamenii despre Constantin.

23. 1. Așadar, după ce, prin puterea mîntuitorului Dumnezeu, i-au fost supuse toate; după ce, înaintea întregii lumi, a recunoscut el cui anume îi datora asemenea împlinire[98]; după ce L-a mărturisit pe Acela – iar nu pe sine – ca fiind adevăratul pricinuitor al izbînzilor sale, toate acestea le-a adeverit împăratul în niște hotărîri alcătuite în slovă latinească și grecească, trimise și publicate de el în fiecare provincie. 2. Valoarea acestor texte nu poate fi înțeleasă decît numai luînd aminte la conținutul[99] lor. Au fost două scrieri: una adresată Bisericilor lui Dumnezeu; cealaltă era adresată lumii de la oraș[100] care nu făcea parte din Biserică. Pe aceasta din urmă îmi pare nimerit să o inserez istorisirii mele, ca, datorită ei, scrierea să se poată păstra și să poată fi cunoscută și de urmașii noștri, ea mărturisind totodată și despre adevărul spuselor mele. Textul este copiat după originalul actului împărătesc aflat în păstrare la noi, a cărui autenticitate o întărește semnătura autografă a împăratului însuși[101], cu greutatea unei adevărate peceți.

24. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către locuitorii Palestinei.

Tuturor cărora cu dreaptă așezare și cu chibzuință plăcutu-le-a a cugeta despre Cel-de-sus, le-a fost întotdeauna limpede și neîndoielnic la ce depărtare de strînsa urmare a preaslăvitei învățături creștinești se aflau acei oameni, care au luptat împotriva ei și care cu înverșunare au stăruit a-i arăta disprețul lor. 2. Astăzi însă – și îndeosebi drept urmare unor fapte învederate și unor săvîrșiri încărcate de strălucire – s-a arătat cît de lipsită de rost era îndoiala de atunci și cîtă tărie se află în puterea Dumnezeului Celui mare, astfel că celor care cu credincioșie îi cinstesc minunata lege și care nu se încumetă să-i calce acesteia nici o poruncă, ea să le poată răspunde cu prisosință de daruri, înzestrîndu-i cu tărie aleasă și cu nădejde în tot ce săvîrșesc – în timp ce propășirea celor nelegiuiți rămîne și ea pe potriva așezării sufletești a acestora. 3. Cine, dar, se va putea împărtăși din vreun bine, dacă nu va vrea să-L mărturisească pe Dumnezeu, Care este cauza a tot binele, și dacă nu va vrea să-I aducă cuvenita cinstire? – Iar faptele întăresc spusa celui ce grăiește aici.

---

97. Textual: «recunoscînd că un asemenea împărat era un lucru extraordinar și cum din veac (sau: nicăieri în lume) nu se pomenise ca, sub (mîngîierea) razelor soarelui, să fi luminat vreodată neamul omenesc!» (n. tr.)

98. Textual: «asemenea bunătăți» (n. tr.)

99. Textual: «prevederile» (n. tr.)

100. Sau: «păgînilor de la oraș» (n. tr.)

101. Textual: «a însăși mîinii sale drepte» (n. tr.)

25. «Cine poftește să depene-n minte vremile care s-au scurs pînă azi din timpurile cele mai vechi precum și faptele petrecute-n răstimp, vedea-va cum toți aceia care s-au îngrijit din timp să-și așeze faptele pe temelia dreptății și a binelui, au și propășit întru bine[102], roadă dulce aducînd ca din viță[103] de bun soi; pe cînd cei care au îndrăznit întru nedreptăți, învîrtoșîndu-se în sminteala lor împotriva Celui-de-sus (sau, în petrecerea lor cu oamenii, nemaiștiind de nimic sfînt), încumetîndu-se a surghiuni, a batjocori, a ucide, și cîte altele de acest soi, și care nici nu s-au căit, nici cale n-au aflat să-și îndrepte mintea spre vreunul din scopurile cele frumoase – toți aceștia și-au căpătat plata pe măsura faptelor săvîrșite. Lucru care desigur că nu se va fi petrecut nici pe nedrept, nici fără temei.

26. 1. «Cîți însă unei fapte îi pun început cu cuget drept, neabătut strunindu-și mintea întru frica Celui-de-sus și rămînînd neclintiți în credința lor întru Dînsul, sau cei în ochii cărora spaimele și amenințările vieții nu capătă mai mare preț decît speranța lor în viitor, toți aceștia – chiar dacă vremelnic le este dat să îndure cine știe ce necazuri – nu anevoie le suferă amarul, încredințați că așa vor și avea parte de o prețuire mai mare. Iar renumele lor cu atît strălucește, cu cît mai greu sînt încercați în suferință. 2. În schimb, cîți n-au vrut să ia seama la dreptate sau n-au luat aminte la Cel-de-sus, cîți pe cei ce se nevoiau într-ale Sale nu s-au sfiit să-i supună batjocurii și caznelor celor mai groaznice (și care nu înțelegeau să se socoată singuri nefericiți că ajunseră să împartă pedeapsa în virtutea unor asemenea temeiuri, astfel încît să-i pizmuiască și să-i fericească tocmai pe aceia care, în ciuda unor asemenea încercări, izbuteau să-și păstreze neștirbită credința în Cel-de-sus) – din soiul lor oaste după oaste a pierit, multe oști au dat bir cu fugiții și toate bătăliile lor s-au prefăcut în tot atîtea cumplite înfrîngeri.

27. 1. «Așa arată inșii care zămislesc necruțătoarele războaie; așa pustiitorii, care nimicesc fără milă; de aici lipsurile care se fac simțite în mijloacele trebuitoare traiului, cît și mulțimea relelor ce se trag din ele; de asta și pricinuitorii unor asemenea nemernicii s-au împărtășit și ei din chinurile unei morți înfiorătoare, sau chiar dacă și-au mai dus zilele, au avut parte de o viață atît de chinuitoare cît să o și poată socoti mai rea decît moartea, răsplată căpătînd, pentru nedreptățile lor, pedepse pe măsura acestora. Fiecare și-a avut partea de ruină potrivit cu puterea îndemnului care-l împinsese – în sminteala lui – 2. să creadă că ar putea înfrunta și că ar putea răzbi[104] legea lui Dumnezeu. Lucru care i-a făcut

102. Textual: «au și ajuns la un sfîrșit bun» (n. tr.)
103. Textual: «rădăcină» (n. tr.)
104. Textul dă numai καταπολεμῆσαι, care însă are ambele sensuri (n. tr.)

greu de îndurat nu numai viața ci și spaima de pedepsele la care urma să se aștepte odată ajuns în țărînă.

28. 1. «Fiind așadar atît de mare și atît de becisnică nemernicia în ale cărei chingi se prinsese omenirea, iar treburile statului aflîndu-se – aidoma unei făpturi atinse de ciumă – în primejdie de moarte și simțită făcînd nevoia de multă și mîntuitoare grijă, ce cale de ușurare a gîndit Dumnezeu, ce prilej de ieșire din impas? (Iar calea trebuie înțeleasă ca fiind de-a dreptul dumnezeiască, fiindcă numai ce este dumnezeiesc ființează cu adevărat și este înzestrat cu putere dăinuitoare peste timp. Precum a mărturisi și a preamări facerea-de-bine a Celui atotputernic nu trebuie înțeles drept laudă goală). 2. Pe mine m-a dorit[105] El spre îndeplinirea voii Sale; pe mine m-a cercetat și m-a aflat potrivit ei, așa fel încît începînd de la marea din dreptul britanilor și de pe meleagurile unde, ca sub imperiul necesității, îi este soarelui dat să apună, să scot afară și să spulber – cu sprijinul unei puteri mai mari decît mine – primejdia[106] care pe toate le ținea în puterea ei; așa fel ca, învățătură luînd prin fapta mea mijlocitoare, neamul omenesc să se întoarcă la slujirea preasfintei Legi; și iar, în așa fel încît, din îndrumarea Celui atotputernic, preafericita credință să se răspîndească în lume».

29. 1. «N-aș vrea să par în nici o clipă nerecunoscător Lui. Cînd m-am încredințat că în asta stă menirea mea cea nobilă și că se cere să o iau drept un dar plin de har, am înaintat pînă-n ținuturile de la răsărit, care, încă și mai greu năpăstuite, cereau și din partea noastră o sporită purtare de grijă (chiar dacă eram pe deplin încredințat că datoram totul – sufletul meu întreg și fiecare suflare a mea, ba pînă și cel mai neînsemnat dintre gînduri – Dumnezeului Celui Prea Înalt).

2. «Știu cît se poate de bine că cine se ține îndeaproape și după dreptate[107] de cereasca nădejde, cine și-a pus-o cu precădere și neabătut în dumnezeieștile locuri, cinstire agonisindu-și cu atît mai mare cu cît se va fi depărtat de neajunsurile și de frămîntările lucrurilor pămîntești, aceluia nici bunăvoința oamenilor nu-i este de trebuință. 3. Socot totuși că este bine ca încercările și suferințele nemeritate și nesocotite, care vremelnic s-au abătut peste unii ca aceștia fără rost, noi să le izgonim cît mai departe, ca să nu se întîmple lucrul acela îngrozitor care ar însemna ca trezvia și statornicia lor (cu prisosință dovedită din voia tiranilor bucuroși să asuprească oamenii pentru cinstirea adusă de ei lui Dumnezeu), acum, sub ocrotirea unui slujitor al lui Dumnezeu, să nu le poată acestora înălța numele pe o treaptă de lumină și de fericire mai înaltă».

105. Textual: «căutat» (n. tr.)
106. Textual: «spaimele» (n. tr.)
107. Sau: «corect», «cum se cuvine» (n. tr.)

30. «De aceea, toţi cîţi – fiecare la vremea sa – îşi vor fi lăsat patria luînd calea surghiunului ca să nu-şi calce credinţa în Dumnezeu (o credinţă căreia ei i s-au dăruit din toată puterea sufletului), avînd de suferit de pe urma unei osînde crude, precum şi tot cel care a fost înscris în registrele curiale în pofida faptului că mai înainte vreme nu fusese trecut în ele[108] – toţi să se întoarcă pe meleagurile lor părinteşti şi la îndeletnicirile lor obişnuite, mulţumire aducînd lui Dumnezeu, salvatorul tuturor.

31. 1. «De asemenea, privitor la cîţi sînt ţinuţi împotriva voii lor prin insule, poruncă dăm să se poată bucura de această purtare de grijă. înconjuraţi pînă astăzi din toate părţile de împotrivirea munţilor şi de apele mării, să fie eliberaţi de mohorîta şi neomenoasa apăsare a singurătăţii şi să fie redaţi celor dragi lor, spre împlinirea arzătoarei dorinţe a acestora. 2. Cei care, vreme îndelungată, au dus o viaţă înţesată de lipsuri şi de ponoasele murdăriei[109], să se bucure de întoarcerea lor acasă ca de un dar sosit pe neaşteptate, luîndu-şi pe viitor orice grijă şi ducîndu-şi viaţa alături de noi fără teamă. Fiindcă chiar şi singur faptul de a ajunge cuiva la auz – necum de a socoti demnă de crezare – teama de viaţă (de viaţa petrecută alături de noi, care ne mîndrim şi sîntem încredinţaţi a fi slujitori ai lui Dumnezeu) trebuie socotit drept un lucru dintre cele mai îngrozitoare, de vreme ce sîntem născuţi spre a îndrepta chiar greşelile săvîrşite de alţii.

32. 1. «Cei osîndiţi să trudească la chinuitoarele munci din mine sau la îndeplinirea muncilor obşteşti, să schimbe îndelungata lor trudă cu dulceaţa odihnei, ducînd de azi înainte o viaţă lipsită de griji şi liberă,şi înecînd scîrba cea peste măsură a suferinţelor lor în desfătarea tihnei.

32. 2. «Cine va fi fost văduvit de obşteasca libertate a cuvîntului şi va fi fost urgisit în drepturile lui cetăţeneşti , cu cuvenita bucurie să-şi recapete starea de mai înainte şi să revină în patria lui ca întors dintr-o călătorie – după o despărţire – vremelnică.

33. «De asemenea, cîţi se vor fi aflat mai înainte în oaste pe vreo treaptă din cele de sus (din care vor fi căzut în temeiul vreunui pretext nesuferit[110] şi nedrept, numai fiindcă înţeleseseră că a-L mărturisi pe Cel a-tot-puternic era de preferat onorurilor de care se bucurau), să hotărască dacă mai ţin la viaţa militară (în care caz să rămînă mai departe în rang) sau dacă aleg ca odată cu despărţirea [de oaste] să se bucure de cinste, cum şi de tihna unei vieţi libere. Căci potrivit şi cu cale este ca bărbatul care, faţă cu primejdia sosită de năprasnă, va fi dat dovadă de ase-

108. Deci cu sila (n. tr.)
109. Textual: «o viaţă prăpădită amestecată cu niscai murdărie scîrboasă» (n. tr.)
110. Sau: «neprietenesc», «duşmănos» (n. tr.)

menea calități sufletești și de o asemenea tărie, să se poată bucura și de tihnă (dacă poftește) sau de cinstire – după placul său.

34. 1. «De asemenea, cei care – lipsiți în chip silnic de cinstea cuvenită obîrșiei lor alese – au fost osîndiți prin judecată să fie trimiși în torcătorii de lînă sau prin țesătorii de in – unde vor fi supuși unor munci necruțătoare și nesuferite – ori să devină robi ai vistieriei statului [111] fără ca aleasa lor obîrșie să le mai fie de vreun folos, să se bucure iar de drepturile potrivite rangului lor de odinioară ca și de dulceața libertății, în temeiul obișnuitelor privilegii, ducîndu-și viața mai departe întru bucurie deplină.

2. «Iar cel ce va fi schimbat starea sa de libertate cu robia, drept urmare a unui abuz necugetat și lipsit de omenie și suferind prin aceasta rigorile unor îndeletniciri nepotrivite lui și ajungînd aproape pe neașteptate, din liber, sclav, să-și recapete – după porunca noastră – starea lui liberă de mai înainte și să fie redat celor ce i-au dat viață, ca mai apoi să se reapuce de ostenelile potrivite oamenilor liberi, izgonind din minte îndeletnicirile nepotrivite lui, în care a fost nevoit să trudească.

35. 1. «Ca atare se cade să nu uităm nici de bunurile [112] de care fiecare [din aceștia] a fost vitregit sub felurite pretexte. Deci: cine se va fi încleștat cu tărie în lupta cea aleasă și dumnezeiască a muceniciei, păstrîndu-și cugetul neînfricat și neclintit, și de aceea a fost jefuit de averea sa; cine se va fi hotărît să-și mărturisească credința, temelie punînd prin fapta sa nădejdii în viața veșnică; cine va fi fost silit să pribegească fiindcă nu voise să se arate consimțitor cu prigonitorii săi, fiind la rîndu-i jefuit de avere; sau cine – chiar dintre cei neosîndiți la moarte – va fi trecut prin urgia de a se fi văzut despuiat de lucrurile sale, moștenirea tuturor acestora poruncim să se treacă asupra celor de un neam cu el. 2. Legile înșirînd lămurit dreptul rubedeniilor celor mai apropiate, lesne este de hotărît cui anume i se cuvine să moștenească și cine ar urma să-i succeadă pe drept, fiindu-i doară aceia rudele cele mai apropiate, cărora – chiar și în cazul unui sfîrșit firesc – oricum, aveau să le revină acele bunuri.

36. «Dacă însă nu se va afla în viață niciuna dintre rubedeniile lui apropiate, așa fel încît să se poată hotărî, pe rînd, dreptul de moștenire al celor pomeniți mai înainte (înțelegem că atît în cazul mucenicilor, cît și acela al mărturisitorilor sau al fugarilor ce se vor fi strămutat pentru vreo asemenea pricină), rîndui-se-va atunci moștenitoare Biserica de prin meleagurile fiecăruia; lucru care cu siguranță că n-ar avea cu ce să-i nemulțumească nici pe cei plecați (din această lume), de vreme ce ei ar

111. Adică fiscului (n. tr.)
112. Sau: «averile» (n. tr.)

urma să aibă moştenitoare tocmai Biserica pentru care vor fi îndurat atîta suferinţă.

«Adaoge-se şi aceasta, anume că dacă vreunul din cei mai înainte pomeniţi va fi apucat să dăruiască ceva din bunurile sale cuiva după placul său, ele îi vor rămîne aceluia în bună şi deplină stăpînire.

37. 1. «Totuşi, vrînd noi ca porunca noastră să nu zămislească vreo încurcătură, şi ca tuturor să le fie lesne de recunoscut ce anume este cu dreptate, să se ştie că tot cel ce a intrat în stăpînirea vreunei ţarine, vreunei case, vreunei grădini sau vreunui alt lucru de al celor pomeniţi mai sus, bine şi spre folosul său va fi de va mărturisi singur acest lucru, dînd bunul înapoi cît mai degrabă. 2. Pentru că dacă cineva se va dovedi că a tras foloase multe de pe urma unui bun intrat în stăpînirea lui pe nedrept, deşi socotim că cedarea lor[113] n-ar mai fi un lucru tocmai drept, cuvine-se totuşi ca ei să recunoască cel puţin ce anume şi de unde au agonisit, spre a merita iertarea noastră pentru păcat, aşa fel ca, printr-o asemenea recunoaştere, ei să se vindece de lăcomia lor de mai înainte şi pentru ca Dumnezeul Cel Prea Înalt să o poată tălmăci drept un semn de remuşcare, arătîndu-Se iertător faţă de păcatul săvîrşit.

38. «Spune-vor, poate, întru apărarea lor cei ce se vor fi făcut stăpîni pe astfel de bunuri (dacă cumva despre unii ca ei se cuvine – şi mai poate fi – folosită o asemenea vorbă[114]) că pe atunci ar fi fost de-a dreptul cu neputinţă să nu primeşti ceva, cînd priveliştea întregului şir de primejdii ce te aşteptau putea fi întîlnită la tot pasul : izgonirea fără milă, moartea fără cruţare, neînduratul surghiun şi neîncetata jefuire [a celor] fără vină, prigoana cea fără saţiu, scoaterea la mezat a lucrurilor[115].

«Deci de va vrea cineva să invoce asemenea pretexte pentru a nu se lepăda de nesăţioasele sale pofte, prilej va avea a cunoaşte[116] că acest lucru nu va rămîne nepedepsit, îndeosebi avînd în vedere faptul că aşa înţelegem noi să ne facem datoria faţă de Prea-înaltul Dumnezeu. Încît a păstra mai departe tot ceea ce necruţătoarea silă îl va fi constrîns cîndva să agonisească, devine astăzi prilej de primejdie, cum de altfel şi de trebuinţă este a face cu osîrdie[117] să piară pofta[118] cea fără saţiu, atît cu cugetul cît şi pe calea pildelor.

39. «Nici vistieriei[119] nu i se va îngădui să mai deţină ca fiind al său ceva dintr-ale celor pomeniţi, ci – după ce fără dreptate îl va fi avut în stă-

113. «Cedarea» sau «restituirea» profiturilor (n. tr.)
114. Referire la expresia «a se face stăpîni» (n. tr.)
115. Ideea inclusă în paragraf pare a fi că iminenţa şi însuşi faptul prigoanei puteau oferi o justificare actelor de înstrăinare a averilor (n. tr.)
116. Textual: «a simţi» (n. tr.)
117. Textual: «pe orice cale» (n. tr.)
118. Textual: «poftele» (n. tr.)
119. Fiscului. «Ca fiind al său»: βεβαίως, «definitiv» (n. tr.)

pînirea sa pentru o vreme – după dreptate îl va înapoia Sfintelor Biserici, aşa, ca şi cum nici prin gînd nu i-ar trece să le înfrunte[120]. În schimb, tot ce se va dovedi ca pe drept cuvenit Bisericilor – case ori țarini ori grădini ori altele de acest fel – poruncă dăm să le fie restituite acestora în deplinătatea lor şi fără nici o restrîngere legată de dreptul lor de proprietate.

40. «De altminteri, pînă şi locurile acelea pe care trupurile mucenicilor le-au făcut vrednice de cinstire, prefăcîndu-le în amintitoare sălaşuri[121] ale răposării lor celei pline de slavă, ne întrebăm cine oare ar fi în stare să le tăgăduiască –sau chiar cine ar fi în stare să pregete a dispune privitor la ele – ca privitor la unele ce li se cuvin Bisericilor? Căci nu există dar mai mare, nici osteneală mai bineplăcută şi mai plină de foloase, decît (cu dumnezeiasca voie) zelul față de ele şi – iar – decît înapoierea în bune şi depline drepturi Sfintelor Biserici a tuturor lucrurilor de care anumiți inşi nedrepți şi josnici le-au jefuit sub dezgustătoare pretexte.

41. «Cum însă deplina purtare de grijă ne cere să nu trecem cumva sub tăcere nici pe cei care vor fi cumpărat în bună regulă lucruri aparținînd vistieriei, nici pe aceia ce vor fi avînd în stăpînirea lor vreun bun primit tot dintr-acolo ca dar (şi care în van şi-au îndreptat nesățioasele pofte asupra unor asemenea lucruri), să se ştie că chiar dacă – prin mijlocirea bunurilor pe care îndrăzniseră să le cumpere – asemenea oameni se vor fi încumetat să abată înspre altă parte[122] purtarea noastră de grijă față de aceia, totuşi ei nu vor avea de suferit de pe urma lor decît doar atît cît se poate şi cît se cuvine.

Destul, deocamdată, despre aceste lucruri.

42. «Or, avînd în vedere că prin dovezi cît se poate de lucrătoare şi limpezi s-a putut vedea cum – întru puterea, întru îndemnurile[123] şi întru sprijinul pe care Dumnezeul Cel atotputernic a binevoit necontenit să mi le trimită – apăsarea[124] care strivea cîndva întreaga stare a omului a fost de acuma ridicată de pretutindeni sub soare, puteți vedea – dacă fiecare în parte şi toți întreolaltă vă veți da silința spre aşa ceva – de cît prisos de putere şi har a fost nevoie pentru ca – dacă se poate spune – pînă şi sămînța celor ticăloşi şi netrebnici să fie spulberată şi nimicită, bucuria să le fie redată celor buni şi răspîndită cu îmbelşugare peste toate meleagurile pămîntului. Tuturor li s-a dat putința să slujească dumnezeieştii legi

120. Lacună. (n. tr.)
121. Textual: «monumente» (n. tr.)
122. Sau: «să pună la încercare» (n. tr.)
123. Sau: «povețele» (n. tr.)
124. Cu înțelesul de «jug». – «Care strivea»: textual, «care ținea în ghearele ei». – «Întreaga stare» sau «condiție» (πάντα τά ἀνθρώπεια) – (n. tr.)

după cuviință, cu toată cinstirea, îngăduindu-le celor care se vor fi dedicat ei să i se închine potrivit datinei. Ieşit-au aceştia la lumină ca din străfundurile beznelor; încît, ajungînd ei să capete limpedea cunoaştere a lucrurilor, vor avea a-i sluji în viitor în chip cuvenit şi a-i arăta unanima cinstire.

Se va trimite[125] pe meleagurile răsăritene ale împărăției noastre».

43. Iată dar ce ordona întîiul edict[126] trimis nouă de împărat. Cele prevăzute de lege au prins îndată viață în faptă: tot ce se făcea acum era la antipodul bătăii de joc şi a mîrşăviei de mai adineauri a tiranilor. Iar cei prevăzuți în această lege s-au bucurat cu toții de mărinimia împăratului.

44. Şi a trecut împăratul de la lucrurile acestea la faptă. Dintîi a numit peste neamurile din provincii guvernatori, dintre care cei mai mulți îmbrățişaseră[127] credința mîntuitoare; iar pe inşii rămaşi credincioşi păgînismului i-a oprit să mai aducă jertfe. Legea-i privea în aceeaşi măsură şi pe demnitarii aflați în funcții mai înalte decît cea de guvernator, după cum îi privea şi pe aceia care dețînuseră în trecut funcția de prefect; în caz că erau creştini, li se dădea îngăduința să se mîndrească cu acest nume; dar dacă nu erau de această credință, nu le mai era îngăduit să jertfească idolilor.

45. 1. Curînd după aceea – şi cam în acelaşi timp – au fost promulgate două legi, dintre care una punea capăt scîrboaselor practici idoleşti cîndva răspîndite şi la oraş şi pe la țară[128]; nu-i mai era îngăduit nimănui să cuteze a înălța (vreunui zeu) statuie, nici a se îndeletnici cu prezicerile şi cu celelalte fleacuri de acest soi, nici – şi înainte de toate – să jertfească; cealaltă lege ordona ca zidurile caselor de rugăciune să fie făcute mai înalte iar bisericile lui Dumnezeu mai încăpătoare, atît în lungime cît şi în lățime, ca şi cum nebunia credinței într-o droaie de zei ar fi şi pierit undeva, în depărtări, iar mai toți oamenii s-ar fi arătat dornici să dobîndească în curînd bunăvoința lui Dumnezeu. 2. Aşa l-a îndemnat pe împărat dăruirea lui față de Dumnezeu să cugete şi să scrie conducătorilor locali de pretutindeni. Legea mai adăuga şi că se cuvenea ca ei să nu fie cu mîna strînsă, ci să plătească lucrările din chiar vistieria împărătească.

A mai scris Constantin şi următoarea scrisoare, trimisă persoanelor aflate în fruntea Bisericilor de pretutindeni – cu care prilej a binevoit să-mi trimită una şi mie – care a fost şi cea dintîi scrisoare trimisă de el feței noastre.

---

125. Sau: «expune», «publica», «afişa» (n. tr.)
126. Textul spune simplu: «scriere» (n. tr.)
127. Textual: «se dedicaseră» (n. tr.)
128. Precizare interesantă, din care se poate presupune că la data redactării textului lui Eusebiu, publicul nu mai avea vie în minte prezența păgînismului în structura vechii societăți (n. tr.)

46. 1. «Constantin, Biruitorul, Măritul și Augustul, către Eusebiu. Cunoscînd faptul că pînă astăzi nelegiuitul bun plac al tiranilor n-a contenit a-i prigoni pe slujitorii mîntuitorului Dumnezeu, înțeles-am și m-am încredințat cu tărie, prea iubite frate, că toate lucrările de zidărie ale bisericilor s-au năruit, fie din cauză că nu au mai fost întreținute, fie că, de frica silniciei, care plutea deasupra tuturor, ele au fost durate la proporții mai modeste decît li s-ar fi cuvenit. 2. Astăzi, însă – odată cu reîntoarcerea libertății, odată cu izgonirea – prin pronia Dumnezeului Celui Prea Înalt și prin purtarea noastră de grijă – a acelui balaur de la cîrma puterii – îmi pare mie că s-ar cuveni ca toată lumea să poată limpede cunoaște puterea lui Dumnezeu, iar oamenii care – de frică sau din necredință vor fi alunecat cîndva în păcat, să-L recunoască pe Cel ce cu adevărat este, și să-și întemeieze iarăși viața pe adevăr și pe dreptate[129].

3. «De aceea, bisericilor aflate sub îndrumarea ta (precum și a celorlalți îndrumători ai Bisericii de pretutindeni: episcopi, prezbiteri și diaconi – cunoscuți ție), amintește-le să se silească la lucrările ce se cer făcute prin sanctuare, și anume: sau să refacă zidurile existente, sau să le înalțe, sau – acolo unde așa s-ar cuveni – să purceadă la altele noi. Cele trebuitoare le vei căpăta[130] tu însuți (iar ceilalți, prin mijlocirea ta) de la guvernatori și de la ceilalți cîrmuitori de provincie, care au și primit poruncă să răspundă cu toată sîrguința la tot ce sfinția ta le vei cere. Dumnezeu să te ocrotească, frate iubit».

4. Asemenea scrisoare a fost trimisă de Constantin înainte-stătătorilor Bisericilor din toate provinciile, iar guvernatorii de provincie au primit poruncă să dea ascultare și să treacă la faptă. Astfel că, foarte curînd, prevederile legii au și fost înfăptuite.

47. 1. Dar împăratul avea să-și dovedească cu încă și mai multă tărie credincioșia față de Dumnezeu[131], publicînd în toate provinciile un cuvînt de învățătură prin care se ridica împotriva idoleștii rătăciri a celor ce domniseră pînă atunci, și își îndemna cu mult har supușii să mărturisească pe Dumnezeul Cel Prea Înalt[132], iar pe Hristos să-L numească fățiș Mîntuitorul său. 2. Drept care potrivit îmi pare mie a cuprinde în cartea de față și acest cuvînt (scris chiar de mîna lui, dar pe care eu îl voi reda tălmăcit din latinește), ca să-l putem cu toții asculta pe împărat grăind parcă cu glas și tărie, spre luarea tuturor aminte:

48. 1. «Constantin, Biruitorul, Măritul și Augustul, către locuitorii provinciilor răsăritene.

129. Sau: «este cu adevărat fiitor» (n. tr.)
130. Textual: «cere» (n. tr.)
131. Sau: «frica de Dumnezeu» (n. tr.)
132. Sau: «mai presus de toate» (n. tr.)

Tot ce se află în puterea atotstăpînitoarelor legi ale firii, ne oferă nouă tuturor destul prilej de intuire a purtării de grijă şi a înţelepciunii doveditoare de bună chivernisire a lui Dumnezeu. Cei ce se lasă mînaţi de puterea lor de judecată pe dreapta cale a cunoaşterii nu au nici un temei de îndoială în atingerea acestui ţel, fiindcă gîndul cel sănătos şi chiar singură privirea – aţintită cum trebuie – îi vor aduce la cunoaşterea lui Dumnezeu ca purtaţi de unul şi acelaşi îndemn al adevăratei virtuţi.

Aşa că tot omul sănătos la minte să nu se tulbure văzînd frămîntarea unei lumi mînate de principii contrarii. 2. Ascuns şi nefolosit tot s-ar dovedi darul virtuţii dacă duhul răutăţii nu i-ar opune (ispita unei) vieţi întortocheate şi pline de sminteală. De aceea îi şi este virtuţii pusă înainte o cunună, în timp ce Dumnezeul cel Prea Înalt[133] hotărăşte întru judecată. Şi tot de aceea mă voi şi strădui să vă mărturisesc vouă, tuturor, nădejdile mele, cît mai lămurit cu putinţă.

49. 1. «Luînd eu aminte la purtările lor sălbatice, pe împăraţii cei dinaintea mea i-am ţinut drept nişte oameni foarte aspri. Singurul care s-a priceput să lucreze în duh de blîndeţe a fost tatăl meu, care, cu o minunată evlavie, în toate lucrările sale Îl chema în ajutor pe Mîntuitorul Dumnezeu. 2. Bolnavi (la suflet), ceilalţi preferau să dea frîu liber răutăţii, iar nu blîndeţii din ei; pe aceea şi-o hrăneau cu îmbelşugare; şi în felul acesta fiecare la vremea sa a ajuns să întoarcă spatele învăţăturii adevărului. Iar grozăvia răutăţii lor a mers pînă într-acolo încît, într-o vreme cînd atît lucrarea lui Dumnezeu cît şi îndeletnicirile oamenilor se săvîrşeau, toate, în plină pace, ei au izbutit să stîrnească din nou războiul dintre frate şi frate.

50. «Se spune că Apollo s-ar fi făcut cunoscut pe atunci în negurosul străfund al unei peşteri (iar nu pogorîndu-se din cer), zicînd că drepţii pămîntului îl stînjeneau să grăiască adevărul şi că acest lucru făcea ca prevestirile date pe tripodiu să fie înşelătoare. Lucru arătat pînă şi de preoteasa zeului, atunci cînd, cu cosiţele despletite, pradă nebuniei, a prins să se tînguie asupra răutăţii ascunse în oameni. De altminteri, vedea-vom la ce rezultat aveau să ducă aceste lucruri.

51. «Pe Tine, Dumnezeule Prea Înalt, Te chem spre mărturie : eram încă doar un copil cînd am auzit cum – şi cu cîtă stăruinţă! – întîi-stătătorul dintre împăraţii de atunci ai romanilor, nefericitul (pe drept cuvînt nefericitul!) cu sufletul bîntuit de ceţurile nebuniei, îşi iscodea soldaţii puşi să-l păzească, doar o afla cine ar putea fi aceşti «drepţi ai pămîntului», şi cum unul dintre preoţii jertfitori din preajma lui i-a răs-

133. De regulă, pentru exprimarea transcendenţei divine, Eusebiu foloseşte sintagma «Dumnezeu Cel deasupra tuturora». Aici însă apare pentru prima dată termenul ὕψιστος, «prea-înalt», reluat în puţine rînduri (n. tr.)

puns: «Fără îndoială, creştinii!» la care împăratul, sorbindu-i vorbele de parcă i-ar fi picurat miere, şi punînd mîna pe sabia ţinută pentru pedepsirea ticăloşilor, a abătut-o asupra cuvioşilor celor neîntinaţi, pe dată dînd poruncile acelea aducătoare de moarte (parcă scrise cu vîrful spadei muiate în sînge), iar judecătorilor ordonîndu-le să se iscusească cît mai tare la minte spre a născoci pedepse noi.

52. «Era de văzut, în acei ani, era cu adevărat de văzut de cîtă tărie au dat dovadă sfinţitele feţe întru credinţa lor în Dumnezeu, ţinînd piept în iureşul nestăvilit al fărădelegii unor umilinţe cu totul neobişnuite[134]; era de văzut cum oameni cumpătaţi cărora nici măcar duşmanii nu fuseseră în stare să le facă vreun rău, au putut ajunge ţinta[135] pornirilor nestăpînite ale unor concetăţeni iuţi la mînie. Ce foc, ce torturi, cîte soiuri de unelte schingiuitoare nu l-au aşteptat atunci pe omul de orice vîrstă, fără nici o deosebire! Au fost vremuri cînd cu siguranţă că nici ţărîna nu-şi mai putea stăpîni plînsul; de jur-împrejur, mînjită de sînge, întreaga rînduială a lumii gemea de durere; pînă şi lumina zilei ajunsese să se ascundă de multa mîhnire a unei asemenea privelişti!

53. «Dar ce să mai spun... Fiindcă pînă şi barbarii care i-au adăpostit în acea vreme pe fugarii noştri, îngăduindu-i într-o atît de blîndă captivitate, se pot azi făli că le-au asigurat acestora nu numai scăparea din ghearele morţii, ci şi (libera slujire) a credinţei. Pentru romani, izgonirea creştinilor de atunci, de pe cuprinsul lumii romane, şi fuga lor la barbari rămîne şi astăzi o pată de neşters.

54. «Şi totuşi de ce să mă mai tînguiesc eu amintindu-mi la nesfîrşit de suferinţele acelora şi de îndurerarea ce cuprinsese toată suflarea pămîntului[136]? Dusu-s-au, pînă la urmă – după o moarte înfricoşătoare – şi începătorii ticăloşiei; prăvălitu-s-au în hăurile Acheronului, întru nesfîrşită osîndă; prinşi în încleştarea războaielor civile, ei n-au mai lăsat în urmă nici amintirea numelui lor, nici urmaşi – lucru pe care nu l-ar fi păţit, de n-ar fi fost la mijloc acea smintită profeţie a oracolului pithic, cu amăgitoarea ei putere (de încredinţare)!

55. 1. «Ţie, Dumnezeule Prea Înalt, mă rog eu astăzi: fiibun şi îngăduitor cu făpturile Tale din ţinuturile Răsăritului; locuitorilor din provincii (care vreme atît de îndelungată au suferit de pe urma împilărilor) dă-le – prin mine, slujitorul Tău – tuturor tămăduire! Nu fără temei Îţi cer eu aceasta – o, Stăpîne a toate, Dumnezeule sfînt; căci sub îndrumarea Ta am început eu şi am săvîrşit a lucra pentru izbăvirea oamenilor; însemnul Tău l-am purtat eu pretutindeni în fruntea oştilor mele biruitoare; şi

134. Textual: «unor umilinţe nu oarecari şi de fiecare zi» - (n. tr.)
135. Textual: «bătaia-de-joc a» (n. tr.)
136. Textual: «amintind la nesfîrşit bocetele acelora şi doliul (ce cuprinsese) pe toată lumea de pe pămînt» (n. tr.)

de mi-or cere-o îndatoririle mele, sub aceleaşi însemne ale puterii Tale îmi voi înfrunta din nou duşmanii.

2. «De aceea şi sufletul meu limpede împletit din dragoste şi din teamă, în seama Ta mi l-am lăsat. Numele Tău după cuviinţă îl iubesc, însă puterea Ta o cinstesc, cunoscută făcîndu-mi-o Tu prin dovezi fără de număr şi spre întărirea credinţei mele. De unde îndemnul meu de acum este să pun eu însumi umărul la înnoirea prea-sfîntului Tău locaş pe care netrebnicii şi nelegiuiţii aceia l-au pîngărit în pustiitoarea lor rătăcire a minţii.

56. 1. «Spre binele întregii lumi şi în folosul întregii omeniri, aş vrea ca poporul Tău să aibă parte de linişte şi să rămînă la adăpostul dezbinărilor. Fie pacea şi liniştea celor credincioşi şi cu cei aflaţi în rătăcire. Fiindcă numai întru dulceaţa acestei părtăşii vor putea şi aceştia să fie îndreptaţi şi aduşi pe calea dreaptă. Nimeni să nu se aşeze în calea altuia: aibă fiecare parte şi să se bucure de tot ce-i doreşte sufletul. 2. Cuvine-se totuşi ca tot omul cu mintea limpede să ştie că nimeni nu va putea vieţui în sfinţenie şi în curăţie de nu-l vei chema Tu întru odihna sfintelor Tale predanii[137]. Cei ce vor voi să i se sustragă, găsi-vor lăcaşele înşelăciunii, aşa cum le-a fost voia; nouă, pregătită ne este casa cea prea-strălucitoare a adevărului Tău. Dar ce dai Tu pe cale firească le dorim şi noi lor, la rîndu-ne, aşa fel ca în obştească bună-înţelegere să le fie şi lor hărăzită aflarea bucuriei.

57. «Nu este nimic nou, nimic neobişnuit în această credinţă a noastră, ci – după cum priceput-am[138] – de cînd ai pus temelia întregului cosmos, ai poruncit priceperea acestui lucru dimpreună cu cuvenita Ta proslăvire. Numai că oamenii au căzut, tîrîţi în rătăciri de tot soiul. Şi totuşi, prin Fiul Tău, Tu le-ai răsărit tuturor o lumină pură, tuturor amintindu-le de Tine, ca răul să nu mai aibă putere asupra lor.

58. 1. «Lucrările Tale o adeveresc; puterea Ta ne spală de păcat[139] şi ne dă credinţă. Soarele şi luna îşi urmează fiecare calea rînduită după dreptar, şi nici stelele nu străbat bolta lumii haotic. Anotimpurile se înşiră, luîndu-şi unul altuia locul – precum se cuvine. Prin cuvîntul Tău dobînditu-şi-a şi pămîntul starea tăriei şi se poartă vîntul după cum îi e legea. Clocotul apelor se adună în curgeri nestăpînite. Marea este şi ea prinsă împrejur între limite nestrămutate. Şi tot ce găsim noi pe pămînt sau în apa oceanului a fost iscusit cu o desăvîrşire în acelaşi timp minunată şi aducătoare de foloase. 2. Lucruri care de nu s-ar petrece după dreptarul[140] voii Tale, neîndoielnic că, prin felurimea lor (şi prin covîrşi-

137. Textual: «legi» (n. tr.)
138. Sau: «am fost învăţaţi să credem», – În continuare, text confuz (n. tr.)
139. Sau: «greşeală» (n. tr.).
140. Sau: «ne dezvinovăţeşte». – «Calea rînduită după dreptar» sau «calea lor legiuită». – La fel şi mai departe: «precum se cuvine» sau «în chip legiuit» (n. tr.)

toarea lor putere de dezlănțuire), ar răvăşi rînduielile dintre oameni şi viața toată. Oricum, aceia care s-au luptat cîndva întreolaltă ar fi putut la vremea lor aduce o şi mai mare vătămare neamului omenesc – ceea ce, de altminteri, unii ca ei se şi străduiesc să mai facă, chiar dacă noi nu-i putem vedea[141].

59. «Dar mulțumescu-Ți Ție, Stăpîne al tuturor, Dumnezeule Prea Înalt[142]: cu cît se face firea omenească cunoscută mai bine în temeiul feluritelor ei înclinări, cu atît mai mult temei capătă şi învățăturile dumnezeiescului Cuvînt în fața celor ce cugetă drept şi păşesc pe nobila cale a virtuții. Cine însă nu vrea să fie tămăduit, să nu povățuiască pe altul la atare lucru: puterea vindecătoare a leacurilor e la vedere şi se află la îndemîna oricui. Aşadar, bine este ca nimeni să nu aducă stricăciunea acolo unde faptele învederează existența curăției, astfel încît noi toți să ne putem folosi de pe urma împreună-părtăşiei noastre la binele ce ne-a fost dăruit – adică la dulceața păcii –, ferindu-ne conştiința de tot ce-i poate fi ei potrivnic!

60. 1. «Nimeni să nu facă altuia rău întru ceva de care se va fi încredințat el însuşi că nu este bine. Cu tot ce vedem noi cu ochii noştri, cu tot ce pricepem cu mintea noastră că este bun, cuvine-se – de se poate – să ne ajutăm aproapele; iar de nu se poate, atunci mai bine să lăsăm (lucrurile să se depene de la sine). Fiindcă una este să te prinzi de bunăvoie în lupta pentru nemurire şi altceva este să fii silit la ea sub amenințarea pedepsei. 2. Am spus toate aceste lucruri şi le-am cercetat chiar mai amănunțit decît o cerea țelul însuşi al îngăduinței[143] mele, fiindcă n-am vrut să-mi ascund credința în adevăr – mai ales că (după cîte aud) sînt unii care susțin că, laolaltă cu practicarea celor ce se făceau în temple, ar fi fost spulberată acum şi puterea întunericului.

«Sfatul acesta aş fi vrut să-l dau tuturor, dacă năvalnicul clocot al viclenei rătăciri n-ar fi prins atît de adînc rădăcină în sufletele cîte unora, punînd în primejdie mîntuirea tuturor».

61. 1. Iată, deci, cuvintele aşternute în scris de însuşi împăratul către toți supuşii săi din provincii, cu tăria de glas a unui adevărat crainic al lui Dumnezeu, ca să-şi ferească supuşii de rătăcirea cea de la demoni şi ca să-i facă să deprindă adevărata credință[144].

2. Fiindcă tocmai cînd se bucura el de asemenea lucruri, a început să se întindă un zvon de nu mică tulburare care se înfiripa prin biserici. La auzul veştii, îndurerat, Constantin şi-a pus în minte să curme[145] răul.

141. «După dreptarul» sau «După criteriul», «După judecată». (κατὰ κρίσιν τῆς σῆς βουλήσεως) (n. tr.)
142. Pasaj confuz (n. tr.)
143. Textual: «foarte mare» (n. tr.)
144. Cu un termen modern: «al competenței» (n. tr.)
145. Sau: «frica lui Dumnezeu» (n. tr.)

3. Drept este că poporul lui Dumnezeu ajunsese să se cam îngîmfe, fălindu-se îndeosebi în temeiul bunei chivernisiri a împăratului. Din afară nu-l mai amenința nici o primejdie; ca și mai ieri, harul lui Dumnezeu încinsese Biserica de jur-împrejur cu orbitoarea (platoșă) a deplinei păci. Totuși, invidia ședea la pînda fericirii noastre. Iat-o furișîndu-se înăuntrul ei. Iat-o, în fine, chiar dînd tonul în mijlocul adunărilor sfinților. 4. Drept care ea i-a făcut pe episcopi să se adune, dînd buzna într-înșii cu duhul vrajbei sub cuvînt că ar fi vorba de dumnezeieștile dogme. Curînd, din neînsemnata scînteie s-a încins o vîlvătaie de flăcări, care a izbucnit în Biserica Alexandriei, răspîndindu-se ca din înaltul unei guri (de vulcan) peste întregul Egipt, peste Libia și, de cealaltă parte, pînă chiar dincolo de meleagurile Tebei. 5. Iar în curînd, flacăra avea să mistuie și restul provinciilor și al orașelor, astfel încît puteau fi văzuți certîndu-se pe cuvinte nu numai întîi-stătătorii bisericilor, ci însăși mulțimea de rînd a credincioșilor, care ajunsese să se împartă hotărît în două, fiecare trebuind să aleagă: sau așa, sau altfel. Spectacolul acestor evenimente ajunsese să ia forme atît de neghioabe încît minunatele adevăruri ale dumnezeieștii învățături erau supuse unei cumplite batjocuri chiar în teatrele[146] necredincioșilor.

62. Așa se hărțuiau (creștinii) chiar în Alexandria, certîndu-se crunt privitor la învățăturile cele mai înalte. În temeiul unor pricini mult mai vechi, alții de pe întreaga întindere a Egiptului și din Tebaida de sus erau și ei divizați, astfel că bisericile ajunseseră să se învrăjbească[147] pretutindeni. Alături de ele, întreaga Libie era în suferință ca un trup ros de boală; apoi au început să cadă la boală și celelalte provincii: alexandrinii trimiteau soli episcopilor fiecărei provincii, iar aceia erau trași fie de partea unora, fie de partea celorlalți, lăsîndu-se tîrîți în vîltoarea[148] care-i prinsese în sine pe toți.

63. Pe împărat, aflarea acestor lucruri – care căpătau la el înțelesul unei nenorociri abătute chiar asupra sa – l-a rănit în adîncul sufletului. Numaidecît a ales din numărul iubitorilor de Dumnezeu de care era înconjurat, un bărbat foarte bine știut de el și încercat prin viața lui plină de cumpătare, precum și pentru temeinicia credinței lui; un om care, nu de mult, se distinsese prin felul cum își făcuse cunoscut crezul. Pe acesta l-a trimis în chip de judecător și aducător de pace la răzvrătiții din Alexandria, ca să înmîneze pricinuitorilor certei din partea sa o scrisoare de cea mai mare însemnătate.

---

146. Textual: «să vindece» (n. tr.)
147. Textual: «în reprezentațiile scenice ale necredincioșilor» (n. tr.)
148. Textual: «ajunseseră într-o stare de sfîșiere» (n. tr.)

Cum şi scrisoarea aceasta aduce dovada purtării de grijă a împăratului faţă de poporul lui Dumnezeu, cred că e bine să o cuprind şi pe ea în prezenta arătare a vieţii lui.

Iată cuprinsul scrisorii:

64. «Constantin, Biruitorul, Măritul, Augustul – către Alexandru şi Arie:

Martor îl chem, de se poate, pe Dumnezeul întregii zidiri că am avut îndoit temei să purced la acele lucruri a căror răspundere am luat-o eu asupra mea.

65. 1. În primul rînd cu osîrdie mi-a fost în minte să dau un singur chip aspiraţiei tuturor neamurilor către Dumnezeu. În al doilea rînd mi-am pus în gînd să înviorez şi să întăresc din nou[149] trupul atît de adînc rănit al întregii noastre lumi. 2. Cu aceste două ţeluri în faţă, priveam la întîiul cu ochiul cel nevăzut al gîndului; la cel de al doilea am încercat să ajung prin puterea armelor – încredinţat că dacă prin rugăciunile mele aş fi putut dobîndi buna-înţelegere a tuturor slujitorilor lui Dumnezeu, şi treburile statului ar fi putut da roade, schimbîndu-se la chip după dorinţa tuturor cuvioşilor.

66. «Numai că o sminteală de nesuferit a pus stăpînire pe întreaga Africă prin anumiţi inşi care, cu o iresponsabilă uşurinţă, au îndrăznit să amăgească puterea de credinţă a poporului, risipind-o în felurite erezii. Hotărît să o vindec de această boală, n-am găsit alt leac mai potrivit cu ea decît, după nimicirea vrăjmaşului tuturor oamenilor, care în sfintele noastre adunări s-a ridicat să vă înfrunte cu nelegiuita-i voie[150], să trimit pe unii dintre ai voştri să vă ajute la găsirea unităţii de vedere în acele lucruri care, astăzi, sînt înţelese de voi felurit.

67. «Tăria luminii şi legea rînduitoare a sfintelor pravile s-au născut prin purtarea de grijă a Celui Atotputernic, ca să spunem aşa, în chiar sînul Orientului, revărsîndu-şi strălucirea peste întreaga lume ca dintr-un sanctuar scînteietor[151]. De aceea şi eu, socotindu-vă ca pe nişte călăuze ale mîntuirii popoarelor, am căutat – luînd aminte la îndemnul sufletului meu (dar şi pe cît mi-o îngăduia puterea de pătrundere a privirii) – să vă cercetez. Astfel că numaidecît după marea noastră biruinţă şi după adevăratul triumf pe care l-am avut împotriva duşmanilor, mi-am ales drept scop să urmăresc înfăptuirea acelui ţel pe care-l socoteam ca fiind şi cel mai grabnic şi cel mai nobil dintre toate.

68. 1. «Dar o, minunată şi dumnezeiască pronie! Cît de adînc mi-a putut fi rănit auzul – şi nu atît auzul cît însăşi inima! – cînd am aflat că

149. Textual: «răzmeriţa» (n. tr.)
150. Textual: «şi să articulez la loc» (n. tr.)
151. Sau: «putere a minţii» (γνώμη) (n. tr.)

dezbinarea ivită chiar în mijlocul vostru era cu mult mai cumplită decît a celor rămaşi acolo, fapt ce făcea ca meleagurile voastre – pe care eu trăgeam nădejde să le văd aducîndu-le şi altora leac de viaţă[152] – să aibă, pînă la urmă, nevoie de încă şi mai multă purtare de grijă!

2. «Am stat şi am chibzuit asupra începutului precum şi asupra tîlcului[153] acestor lucruri: obiectul lor mi s-a părut foarte clar[154] dar cîtuşi de puţin potrivit unei asemenea înverşunări. Încît, constrîns să vă scriu rîndurile de faţă, chema-voi în ajutorul meu dumnezeiasca pronie şi mă voi adresa comunei voastre puteri de cuget[155], venind pînă în mijlocul sfadei voastre – de bună seamă că în chip de sol al păcii. 3. Fiindcă cu sprijinul Celui Atotputernic – şi chiar de s-ar întîmpla să se ivească vreun prilej mai vîrtos de discordie –, adresîndu-mi eu cuvîntul sfinţitelor cugete ale celor ce mă vor asculta, izbuti-voi fără mare greutate să-l fac pe fiecare să dobîndească ce-i este lui spre folos; iar atîta vreme cît va mai dăinui vreo pricină cît de mică şi cît de simplă care să se facă piedică obşteştei bune-întocmiri, cum să nu mi se recunoască mie putinţa îndreptării stării de lucruri, ca fiindu-mi mai la îndemînă şi cu mult mai lesnicioasă decît oricui?

69. 1. «Din cîte am aflat, punctul de plecare al neînţelegerii de astăzi a fost următorul:

Cînd tu, Alexandre, ai vrut să afli părerea fiecărui prezbiter[156] al tău cu privire la un anumit text din Scriptură (ba chiar legat de un punct cu totul lipsit de însemnătate al neînţelegerii voastre), tu – Arie – ai dat un răspuns pripit care, din capul locului, bine ar fi fost dacă nici măcar nu ţi-ar fi venit în minte; sau – de vreme ce tot îţi venise în minte – oricum, bine ar fi fost să nu vorbeşti despre el. Aşa a încolţit în voi doi discordia; adunarea s-a împrăştiat iar preasfîntul popor al credincioşilor, tras fie într-o parte, fie în cealaltă, s-a despreunat din armonioasa întocmire care-l făcea (un singur trup).

2. «De aceea fiecare dintre voi doi cuvine-se în egală măsură să-i dăruiască celuilalt iertarea sa şi să primească întru sine dreptul îndemn pe care i-l voi da eu, ca un împreună-slujitor cu el. Mă gîndesc anume că ar fi fost bine dacă de la bun început n-ar fi pus nimeni întrebări legate de asemenea lucruri, sau dacă – întrebarea odată pusă – n-ar mai fi venit răspunsul. Pentru că acest soi de întrebări (care nu e cerut de apăsarea necesităţii[157], ci la care eşti ademenit de către deşartul [duh ce se zămisleşte] din trîndăvie, chiar dacă ar avea drept obîrşie vreun exerciţiu filo-

152. Textual: «ca dintr-un luminător sfinţit» (n. tr.)
153. Sau: «vindecarea» (n. tr.)
154. Sau: «subiectului», «conţinutului» (ὑπόθεσις) (n. tr.)
155. Textual: «simplu» (n. tr.)
156. Sau: «armonioasei voastre drepte-socoteli» (n. tr.)
157. Sau: «preot». – «din Scriptură»: textual, «scris în Lege» (n. tr.)

sofic[158] de judecată, datori sîntem să-l zăvorîm în tainița cugetului, nicidecum să-l facem cu atîta lipsă de răspundere cunoscut publicului și să-l încredințăm într-un chip atît de necugetat urechilor mulțimii. 3. Ce pregătire are omul de rînd ca să poată desluși limpede înrîurirea[159] unor întrebări atît de însemnate și atît de grele, sau ca să răspundă la ele[160] cum se cuvine? Sau chiar dacă am presupune că un oarecare ar putea-o face cu ușurință, vă întreb : cîtă lume va putea el convinge? Și iarăși: cine va putea face față cerințelor unor asemenea subiecte fără a se expune primejdiei de a călca strîmb?

4. «Iată de ce, bine este ca în astfel de pricini să ocolim vorba de prisos, ca nu cumva – în virtutea slăbiciunilor noastre firești – neputîndu-le noi da de rost (sau iarăși, ascultătorii noștri neputînd – datorită minții lor mai încete – ajunge la deslușita pricepere a spuselor noastre), ei bine, din amîndouă aceste cauze, poporul să nu ajungă, vrînd-nevrînd, fie să hulească, fie să se dezbine.

70. «Și tot de aceea se cuvine ca între voi atît întrebarea cea nechibzuită cît și necugetatul răspuns să-și acorde deopotrivă iertarea. Pricina certei dintre voi n-a pornit de la ce era mai însemnat între poruncile cuprinse în Scriptură și nici nu vi s-a furișat [în suflet] vreo nouă erezie privind slujirea lui Dumnezeu; voi aveți totuși una și aceeași putere de judecată, astfel încît să vă puteți pune pînă la urmă de acord.

71. 1. «Faptul că v-ați putut învrăjbi pornind de la niște pricini mărunte și atît de neînsemnate, făcînd ca mulțimea poporului lui Dumnezeu (pe care oblăduitoarele voastre cugete s-ar fi cuvenit să-l călăuzească pe calea dreaptă) să-și piardă unitatea credinței, mie îmi pare un lucru lipsit de răspundere, ba chiar de-a dreptul de rău augur. 2. Încerc să vă trezesc conștiința punîndu-vă în față pilda dată de filosofi, cărora – chiar atunci cînd se pun în slujba aceluiași crez[161] – deseori li se întîmplă să aibă păreri deosebite în legătură cu cîte un aspect oarecare al teoriilor lor; și totuși, chiar atunci cînd calitatea cunoștințelor lor îi face să se deosebească unii de alții, unitatea de crez îi face în stare să găsească între ei unul și același grai[162]. Or, dacă așa stau lucrurile cu ei, nu se cuvine oare cu atît mai vîrtos ca, în temeiul unei atari învățături de credință, și noi cei puși să fim slujitori ai Dumnezeului Celui mare, să ne înțelegem întreolaltă în același duh? 3. Dar haideți să zăbovim mai mult asupra celor spuse și să le cercetăm cu luare-aminte sporită ca să vedem dacă are

158. Textual: «nu e cerut de stringența vreunei legi» (n. tr.)
159. «Filosofic» sau «intelectual» corespunde unei corecturi moderne; manuscrisele dau «firesc» (n. tr.)
160. Sau: «implicațiile». Textual: «forța» (n. tr.)
161. Textual: «să le tîlcuiască» (n. tr.)
162. Sau: «învățături» (δόγματα) (n. tr.)

vreun rost ca din deşarta şi mărunta voastră gîlceavă de cuvinte fraţii să se ridice unii împotriva altora, iar tot ce era mai important la acea adunare[163] să ajungă, din cauza ruşinoasei noastre dihonii – a noastră, care întreolaltă ne sfădim pentru nişte lucruri atît de mărunte şi cîtuşi de puţin apăsătoare[164] – prada dezbinării! Sînt porniri josnice şi de aşteptat mai curînd din partea unor tinerei necopţi la minte decît dintr-a unor preoţi, bărbaţi cu judecata întreagă!

4. «Să ne ferim, deci, de bunăvoie din calea ispitelor diavoleşti! Dumnezeul nostru Cel mare, Mîntuitorul tuturor, Şi-a răsfrînt lumina deopotrivă peste toţi oamenii . Îngăduiţi-mi de aceea mie, slujitorului Celui Atotputernic, ca sub oblăduirea proniei Sale să-mi dau toată osteneala în a-mi atinge ţelul, lucru care ar însemna ca prin îndemnurile mele, prin purtarea mea de grijă şi prin stăruinţa dojenilor[165] mele să-I întorc mulţimile la armonioasa stare de împreună-înţelegere. 5. Dacă – aşa cum spuneam – avem aceeaşi credinţă şi o înţelegere unitară a învăţăturilor[166] noastre, şi dacă e adevărat că porunca cuprinsă în Scriptură ne conduce – prin toate ale sale – la o singură voinţă[167], atunci lucrul acela care a avut darul de a isca între voi oarecare zavistie, de vreme ce nu poartă asupra întregului[168] Scripturii, să nu mai zămislească în voi nici osebiri de vedere, nici răzvrătire! 6. Eu nu vă vorbesc cîtuşi de puţin spre a vă sili să ajungeţi la înţelegere, cînd e vorba de un lucru atît de simplu[169] (sau cum o mai fi obiectul nedumeririi voastre). Păstrarea nevătămată a demnităţii sinodului şi unitatea comunităţii rămîn posibile. Ele însă ar însemna ca duhul înţelegerii să dăinuiască mai departe în toţi chiar atunci cînd s-ar întîmpla ca între voi să se ivească vreo neînţelegere (în cel mai rău caz, legată de cine ştie ce mărunţiş): fiindcă (drept este că) noi nu dorim în toate unul şi acelaşi lucru şi că nu ne mişcăm[170] după aceleaşi porniri ale firii şi în virtutea aceluiaşi cuget.

«Să aveţi, dar, acelaşi crez, aceeaşi înţelegere şi o aceeaşi tălmăcire a proniei Dumnezeului Celui Atotputernic; iar tot ce în măruntele voastre pricini de nedumerire veţi cerceta împreună, cuvine-se – în cazul cînd n-aţi ajunge la unitatea de vederi – ca ele să nu treacă dincolo de hotarele gîndului, ci să rămînă tăinuite în umbra cugetului. Darul cel de mare preţ al legăturii[171] dintre voi, adevărul credinţei – precum şi cinstirea lui Dumnezeu şi a Legii – să rămînă mai departe pentru voi de neclintit!

163. Textual: «să respire în acelaşi ritm» (n. tr.)
164. Sau – cu termenii noştri de azi – «miza sinodului» (n. tr.)
165. Textual: «necesare» (n. tr.)
166. Sau: «sfaturilor». – «mulţimile»: textual, «popoarele» (n. tr.)
167. Textual: «convingerilor». – «În Scriptură»: textual, «în Lege» (n. tr.)
168. Propriu-zis: «intenţie» (n. tr.)
169. Sau: «esenţialului». – «osebiri de vedere» sau «definiţii» (n. tr.)
170. Sau: «inutil» (n. tr.)
171. Textual: «nu sîntem stăpîniţi de» (n. tr.)

Întoarceţi-vă, aşadar, unii către alţii în duh de dragoste şi bunăvoinţă; redaţi întregului popor dreptul de a se cuprinde în braţe; iar voi, cu sufletele din nou curate, recunoaşteţi-vă iar unul pe altul, voi înşişi, ştiind că nu de puţine ori prietenia ce se înfiripă după încetarea unei duşmănii se arată, odată cu împăcarea, mai frumoasă!

72. 1. «Redaţi-mi tihnitele zile şi nopţile ocolite de griji, ca să-mi rămînă şi mie măcar cît de puţin din bucuria pe care o zămisleşte lumina cea neîntinată şi o viaţă de linişte; altminteri ar însemna să mă podidească lacrimile, să nu mă mai pot opri din plîns, iar viaţa să-mi ajungă nesuferită. Pentru că, dacă poporul lui Dumnezeu – prin el înţelegînd eu aici pe împreună-slujitorii mei – s-a putut dezbina drept urmare unei pricini atît de nepotrivite şi păgubitoare, cum oare voi mai putea eu să-mi păstrez cumpătul pe viitor? 2. Ca să vă puteţi da seama cît de mult mă dor toate acestea, să ştiţi că deunăzi, în cetatea Nicomidiei, am fost cuprins pe neaşteptate de nezăbavnica dorinţă să călătoresc spre meleagurile Răsăritului. Or, tocmai cînd mă gîndeam eu mai cu osebire la voi şi cînd aproape că mă şi hotărîsem să vin la voi[172], a sosit ştirea aceasta care mi-a întors gîndurile, ca să nu fiu nevoit să văd cu înşişi ochii mei o stare de fapte la aflarea căreia nici măcar auzului meu nu-i venise a-i da crezare. 3. Redeschideţi-mi, aşadar, prin împăcarea voastră, porţile Răsăritului, pe care mi le-aţi zăvorît odată cu zavistia ce a pus stăpînire pe voi! Redaţi-mi cît mai grabnic bucuria de a veni să vă văd – atît pe voi cît şi pe toate celelalte neamuri[173] – şi de a-I mulţumi Celui Atotputernic cu cuvinte plăcute auzului pentru faptul de a vă fi dat tuturor putinţa de a vă înţelege întreolaltă şi de a rămîne fiinţe libere».

73. Aşa s-a străduit iubitorul de Dumnezeu Constantin ca prin scrisoarea trimisă să facă pace în Biserica lui Dumnezeu. (Aducătorul ei) şi-a dat şi el silinţa în ducerea la bun sfîrşit a însărcinării primite, nu numai purtîndu-se în duhul ei, ci şi lucrînd după voia celui ce-l trimisese.

Numai că ruptura s-a dovedit a fi prea mare pentru o simplă scrisoare. Duşmănia celor ce se înfruntau creştea mereu, iar sămînţa răului ajunsese să prindă rădăcină în toate provinciile Răsăritului.

Era – după cîte se spune – un bărbat cu frica lui Dumnezeu.

Iată ce a fost în stare să facă invidia ajutată de răutatea unui diavol pizmaş în bunul mers al Bisericii!

172. «Prieteniei» sau «dragostei» (n. tr.)
173. Textual: «cînd ajunsesem ca şi cum aş fi fost în mijlocul vostru» (n. tr.)

Cuprinsul cărţii a treia

174. Sau «provincii» (n. tr.)
175. Sau: «mare» (n. tr.)

35. Descrierea curții și a porticului.
36. Descrierea zidurilor bisericii și a frumuseții – împlinite în aur – a lucrărilor dinăuntru.
37. Descrierea celor două porticuri aflate de o parte și de alta, precum și a celor trei intrări de la răsărit.
38. Descrierea bolții și a celor douăsprezece coloane, precum și a pocalelor[176].
39. Descrierea curții interioare[177], a exedrelor și a colonadelor.
40. Despre mulțimea darurilor aduse.
41. Despre zidirea unor biserici în Betleem și pe muntele Măslinilor.
42. Venind Elena – împărăteasa și maica lui Constantin – să se roage, a zidit aceste lăcașuri.
43. Din nou despre biserica din Betleem.
44. Despre mărinimia și facerile de bine ale Elenei.
45. Despre evlavia arătată de Elena în biserică.
46. Testamentul Elenei și sfîrșitul ei, la vîrsta de optzeci de ani.
47. Cum și-a îngropat Constantin maica, și cum a acoperit-o el cu mărire mai înainte, în timpul vieții.
48. Cum a zidit împăratul în Constantinopol biserici închinate mucenicilor, și cum a desființat el (acolo) închinarea la idoli.
49. Semnul crucii [așezat] în palat; iar la fîntîni, Daniel.
50. 1. Cum a ziditi el biserici și în Nicomidia precum și în celelalte cetăți.
50. 2. Despre biserica zidită [de el] în Antiohia.
51. Cum a hotărît el să se facă o biserică și la Mamvri.
52. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu, cu privire la Mamvri.
53. Cum S-a arătat Mîntuitorul acolo lui Avraam.
54. Distrugerea templelor și statuilor idolești de pretutindeni.
55. Nimicirea templului idolesc din Aphaka Feniciei, precum și a nerușinărilor petrecute acolo .
56. Nimicirea (templului) lui Asclepios din Aigai.
57. Cum și-au părăsit elinii idolii și au venit la cunoașterea lui Dumnezeu.
58. Cum a dărîmat el templul Afroditei din Heliopolis și cum a zidit întîia biserică din acest oraș .
59. 1. Despre tulburările izvorîte în Antiohia din cauza lui Eustathios.
59. 2. Scrisoarea de împăciuire a lui Constantin.
60. Scrisoarea trimisă de Constantin locuitorilor Antiohiei, cerîndu-le să nu-l zmulgă pe Eusebiu din (biserica) Cesareii, ci să caute alt (episcop).
61. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu spre a-l lăuda pentru respingerea episcopatului Antiohiei.
62. Scrisoarea trimisă de Constantin sinodului pentru a nu-l zmulge pe Eusebiu din Biserica Cesareii.
63. Cum s-a străduit el să zmulgă din rădăcina lor ereziile.
64. Hotărîrile luate de Constantin împotriva ereticilor.
65. Confiscarea locurilor de adunare ale ereticilor.
66. Cum – după ce au fost descoperite la ei cărți din cele cuprinzînd învățături nelegiuite – s-au întors mulți dintre eretici în sînul Bisericii universale.

176. Sau: «vaselor» (n. tr.)
177. Sau: «mijlocii» (n. tr.)

CARTEA A TREIA

1. 1. Aşa – pizmuindu-i Bisericii prisosinţa binelui – a stîrnit invidia, urîtoarea binelui, furtună şi tulburare în sînul acesteia tocmai la vreme de pace şi de bucurie. Ci nu s-a dat în lături împăratul cel bine-plăcut lui Dumnezeu de la nimic ce-i şedea lui în puteri; şi în toate purtîndu-se tocmai pe dos decît cutezaseră a face numai cu puţină vreme înainte tiranii în cruzimea lor, izbutea să biruie orice vrăjmăşie şi împotrivire. 2. Astfel, ţinîndu-se departe de Dumnezeul Cel adevărat, ei siliseră lumea prin toate mijloacele să se închine zeilor celor fără de viaţă, în timp ce Constantin se mulţumea să o facă a înţelege, prin faptă şi prin cuvînt, că, de vreme ce erau fără viaţă, aceia nici nu existau, şi o îndemna să-L mărturisească pe Cel singur fiitor. Sau, iar, faţă de batjocoritoarele vorbe cu care ei îşi rîseseră de Hristosul lui Dumnezeu, el unul recunoştea în scris ca fiindu-i spre ocrotire şi biruinţă tocmai semnul, pe care aceia-l luaseră mai vîrtos în derîdere; ba chiar se mîndrea cu acel biruitor simbol al suferinţei[178]. Dacă aceia-i izgoniseră pe slujitorii lui Dumnezeu, lăsîndu-i fără casă şi fără cămin, Constantin îi chema pe toţi înapoi şi îi reda căminelor lor. 3. Faţă de cei dinainte, care-i împroşcaseră cu necinste, împăratul îi înconjura cu cinste şi le atrăgea admiraţia tuturor. Şi dacă aceia dăduseră pe nedrept poruncă să se purceadă la confiscări, jefuindu-i pe credincioşii lui Dumnezeu de tot mijlocul de trai[179], Constantin li-l dăduse înapoi adăugînd de la sine încă multe alte daruri. În edictele lor, cei dinainte răspîndiseră în popor împotriva cîrmuitorilor Bisericii toate calomniile; ei bine, Constantin a făcut ca prestigiul acestora să crească din nou, la loc, după care (datorită cinstirii ce le-o arăta) i-a înălţat şi mai mult, făcîndu-i – prin hotărîri şi prin legi – să sporească încă şi mai tare în autoritate. 4. Pe urmă, în timp ce aceia se străduiseră să stîrpească lăcaşurile de rugăciune, prăvălindu-le pînă în temelii, împăratul a statornicit prin lege ca, din banii vistieriei împărăteşti, bisericile încă existente să fie făcute mai înalte, iar lor să li se adaoge altele noi şi cît mai mîndre. Sau iar, faţă de cei dinaintea sa, care porunciseră ca dumnezeieştile lăcaşurile de rugăciune, prăvălindu-le pînă în temelii, împăratul a statornicit prin lege ca, din banii vistieriei împărăteşti, bisericile încă existente să fie făcute mai înalte, iar lor să li se adaoge altele noi şi cît mai mîndre. Sau iar, faţă de cei dinaintea sa, care porunciseră ca Dumnezeieştile

178. Sau: «al patimilor» (n. tr.)
179. Sau: «avutul» (βίος) (n. tr.)

Scripturi să fie puse pe foc și nimicite, el unul a poruncit ca acestea să fie copiate și răspîndite tot pe cheltuiala împărăteștii vistierii, într-o formă de toată frumusețea[180]. 5. Porunca acelora fusese ca episcopii să nu îndrăznească sub nici un cuvînt a se întîlni în adunări; or, Constantin a adunat în jurul său episcopi sosiți de prin toate provinciile imperiului, îngăduindu-le accesul în chiar inima palatului împărătesc, ba chiar pînă în umbra[181] dormitorului, sau făcîndu-și-i meseni. Și în vreme ce aceia îi vredniceau pe demoni cu daruri[182], el le-a dat în vileag rătăcirea și a împărțit materia ajunsă nefolositoare a acestor daruri, altora, care aveau ce face cu ea – și încă pentru totdeauna. Cei dinainte porunciseră ca templele să fie împodobite cu multă sîrguință; or, Constantin a nimicit pînă-n temelii tocmai pe cele pe care închinătorii lor le prețuiau mai mult. 6. Aceia îi supuseseră pe mărturisitorii de Dumnezeu celor mai îngrozitoare pedepse; or, împăratul tocmai pe prigonitorii acestora i-a urmărit și i-a cumințit, abătînd asupra lor pedeapsa cuvenită lor de la Dumnezeu și cinstindu-le sfinților de-Dumnezeu-mărturisitori necurmat amintirea. Față de aceia, care-i izgoniseră pe de-Dumnezeu-iubitorii bărbați de la palat, el unul tocmai în aceștia din urmă și-a pus nădejdea, ținîndu-le partea fățiș și recunoscînd că se încredea în ei mai mult decît în oricine altul. 7. Iar dacă aceia s-au arătat atît de setoși de avere, că-și robiseră sufletul supunîndu-l patimii lui Tantal, Constantin și-a desferecat cu împărătească dărnicie toate cămările vistieriei, împărțind din ele îmbelșugat, cu mîna largă. Față de nenumăratele crime săvîrșite de înaintașii săi numai ca să le poată confisca și răpi celor uciși averile, cît a ținut domnia lui Constantin sabia n-a contenit a atîrna nefolosită de împărțitorii dreptății, fiindcă populația și autoritățile din provincii se călăuzeau mai curînd după datinile locuitorilor[183] decît prin legi impuse lor.

8. Luînd noi aminte la acestea, cu bună dreptate am putea spune că domnia lui Constantin a însemnat începutul unei vieți noi și a unui suflu nou, lumina zorilor mijind pe neașteptate deasupra bieților pămînteni, în plină beznă – și încă mai minunată ca oricînd; încît nu ne rămîne decît să recunoaștem în totul numai lucrarea lui Dumnezeu, a Celui care a știut să răzbească numeroasa ceată a necredincioșilor prin tăria împăratului Său celui de-Dumnezeu-iubitor.

2. 1. Or, dacă luăm aminte la faptul că aceia s-au purtat așa cum nimeni nu se mai purtase pînă atunci, cutezînd să lovească în Biserică așa

180. μεγαλοπρεπεῖ κατασκευῇ: «într-o ediție admirabilă» sau «sub o formă minunată» (n. tr.)

181. Textual: «pînă-n centrul dormitorului» sau, mai exact, «pînă în dormitorul împărătesc, locul cel mai ferit (al palatului)» – (n. tr.)

182. ἀναθήματα putînd însemna și statui sau monumente (n. tr.)

183. Sau: «în virtutea unei autorități părintești» (n. tr.)

cum din veac nu se pomenise, era firesc ca Însuşi Dumnezeu să înfăţişeze lumii un bărbat cu totul neobişnuit, cu ajutorul căruia să poată înfăptui lucruri nemaiauzite şi nemaivăzute. 2. Dar ce putea fi mai ieşit din comun decît miracolul revărsării – prin mijlocirea dumnezeieştii înţelepciuni – a însuşirilor acestui împărat asupra neamului omenesc? Împăratul se făcea tuturor, cu toată îndrăzneala – şi stăruitor – vestitorul Hristosului lui Dumnezeu, fără a tăinui cuiva numele Mîntuitorului[184] – ba dimpotrivă, mîndrindu-se cu el şi dîndu-l lesne în vileag, cînd însemnîndu-şi chipul cu semnul aducător al mîntuirii, cînd fălindu-se cu mărturia biruinţei sale.

3. 1. Acest semn, Constantin a pus să fie înfăţişat într-o pictură de mari dimensiuni pe care a aşezat-o chiar la intrarea în curtea palatului ca să poată fi văzută de toată lumea. În imagine, izbăvitorul semn era înfăţişat deasupra capului său; iar fiara cea vrăjmaşă şi ucigaşă care prin tirania celor fără de Dumnezeu se năpustise asupra Bisericii lui Dumnezeu, era înfăţişată ca un balaur prăvălit în străfundurile adîncurilor. (Chiar sfintele cărţi ale proorocilor lui Dumnezeu ne-o înfăţişează în chip de balaur sau de şarpe încolăcit, 2. fapt care lămureşte de ce a pus împăratul ca ea să fie închipuită pe suprafaţa cerată a picturii ca un balaur străpuns în plin de o săgeată şi căzut sub picioarele sale şi ale fiilor săi, pînă în adîncurile mării). Aşadar, prin el Constantin îl dădea în vileag pe însuşi vrăjmaşul cel nevăzut al neamului omenesc, pe care-l arăta pus pe fugă pînă-n străfundul pierzării, datorită puterii mîntuitorului semn aflat deasupra capului său.

3. Cam aşa arăta pictura aceea atît de viu colorată. Pe mine, însă, m-a minunat îndeosebi înălţimea de cuget a împăratului, care, din îndemnul lui Dumnezeu, a înfăţişat tocmai ceea ce glasul proorocului grăise cîndva despre fiara aceea: «În ziua aceea Domnul Se va năpusti cu sabia Sa cea grea, mare şi înfricoşătoare asupra balaurului, asupra încolăcitului şarpe, asupra şarpelui care fuge, şi va ucide balaurul în mare».

Iată, dar, ce a pus împăratul să fie înfăţişat cu cît mai mare fidelitate, şi cu jocuri de lumini şi de umbre.

4. Toate lucrurile acestea le-a dus împăratul la bun sfîrşit, aşa cum îi poftise inima. Era însă nu în mică măsură tulburat de zîzania ivită din pizmă şi care ajunsese să clatine îngrozitor viaţa bisericii lui Dumnezeu din Alexandria, precum şi de ponoasele schismei celor de la Thebaida şi din Egipt. Oraş după oraş, un episcop se ridica împotriva altuia; mulţimile ajunseseră să se învrăjbească şi ele unele cu altele; puţin a lipsit ca ele să nu se înfrunte în luptă deschisă; aduse pînă în pragul nebuniei, ele

184. Sau, mai exact: «fără a tăinui cuiva calitatea Lui de mîntuitor» (n. tr.)

nu se mai dădeau înapoi de la nici un fel de fărădelege, ajungînd chiar pînă la a îndrăzni să batjocorească imaginea împăratului. Numai că prin asemenea fapte ele nu izbuteau să-i trezească împăratului mînia, ci mai curînd să-i umple inima de compătimire, fiindcă nebunia acelor smintiți îl durea pe Constantin peste fire.

5. 1. Mai era însă și altă boală – mai veche și necruțătoare – care de multă vreme iscase neînțelegeri în Biserică, anume sfada privitoare la sărbătorirea Paștelui[185]. Unii susțineau că se cuveneau păstrate rînduielile iudeilor, în vreme ce alții cereau să fie respectată data exactă, și să nu ne luăm după rătăcirea unor oameni și așa aflați în afara[186] binecuvîntării evanghelice. 2. Or, de vreme ce și în privința aceasta mulțimile de pretutindeni ajunseseră de multă vreme să nu se mai poată înțelege, încurcînd Dumnezeieștile Scripturi în așa fel încît nimeni nu le mai putea descurca (fiindcă la vremea unuia și aceluiași praznic, datorită deosebirilor de dată, prăznuitorii îi aduceau cinstire în chipuri foarte deosebite: în timp ce unii se mai nevoiau în post și asceză, ceilalți își și aflaseră limanul de liniște), nimeni nu se mai dovedea în stare să afle acestui rău leacul; părțile învrăjbite păreau deopotrivă de puternice.

Numai Dumnezeului Celui Atotputernic îi era lesne să le găsească leacul; or, spre revărsarea facerilor Sale de bine, iată că dintre toți oamenii de pe lume El l-a aflat doar pe Constantin.

3. Auzind acesta ce se petrecea și văzînd el că scrisoarea trimisă la Alexandria rămăsese fără ecou, s-a cufundat în meditație, zicînd mai apoi că nevăzutul vrăjmaș care răscolise în asemenea măsură viața Bisericii se cerea război în cu totul alt chip.

6. 1. Și atunci – ca pentru a-l înfrunta într-o bătălie hotărîtoare – s-a hotărît împăratul să adune întreaga oaste a lui Dumnezeu într-un sinod ecumenic, poftind prin scrisori pline de curtenie pe episcopii de pretutindeni să vină cît mai degrabă spre a lua parte la el. N-a fost o poruncă oarecare, fiindcă la îndeplinirea ei și-a spus cuvîntul străduința personală a împăratului, fie în alegerea curierilor oficiali, fie spre înlesnirea procurării nenumăratelor animale de povară de care avea să fie nevoie. A fost desemnat și orașul potrivit sinodului, un oraș purtînd numele biruinței: anume Niceea, din provincia Bitiniei.

2. De cum s-a răspîndit porunca, cu bună inimă s-au grăbit toți într-acolo – aidoma alergătorilor, cînd pornesc de la semn[187] mînați de nădejdea că vor izbîndi întru bine și că-și vor afla pacea; la care se adăuga fascinația exercitată asupra lor de prilejul ce le era dat să poată da ochii cu un asemenea împărat. Cînd în cele din urmă s-au aflat toți laolaltă, s-a

185. Textual: «privitoare la sărbătoarea mîntuirii» (n. tr.)
186. Sau: «vrăjmași» (n. tr.)
187. Sau: «barieră» (n. tr.)

putut într-adevăr vedea că la mijloc fusese mîna lui Dumnezeu, Care izbutise să aşeze alături, unii cu alţii, oameni ce nu se osebeau între ei numai prin firea lor (şi cît de mult se osebeau!), ci şi ca înfăţişare, după ţara şi locul şi neamul lor de baştină! Pe toţi izbutise să-i găzduiască una şi aceeaşi cetate, dînd ochilor prilejul de a se desfăta de privirea celei mai bogate cunune de feţe bisericeşti, alcătuită numai din flori de foarte mare preţ.

7. 1. S-au adunat acolo, trimişi de toate bisericile (care cuprindeau Europa întreagă, Libia şi Asia), cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu. În una şi aceeaşi casă de rugăciune au putut încăpea şi sirieni şi cilicieni şi fenicieni şi arabi şi palestinieni (de parcă însuşi Dumnezeu ar fi făcut-o deodată mai încăpătoare), iar odată cu aceştia: egipteni, tebani, libieni şi trimişi veniţi tocmai din Mesopotamia; era de faţă şi un episcop al Persiei; nu lipsea din ceată nici cel al sciţilor; Pontul, Galatia, Capadocia şi Asia, Frigia şi Pamfilia îşi aveau şi ele trimişii lor; la fel cu tracii şi cu macedonenii, cu aheenii şi cu epiroţii, precum şi cu celelalte neamuri, aflate încă şi mai departe; pînă şi foarte-cunoscutul episcop de Spania făcea parte din mulţimea celor prezenţi. 2. Bătrîneţea îl făcuse însă pe cel al împărăteştii cetăţi să nu poată veni; erau totuşi de faţă prezbiteri, trimişi de el să-l reprezinte.

Asemenea cunună - prinsă cu legătura păcii - din veac numai împăratul Constantin l-a putut-o închina lui Hristos, Mîntuitorului său, ca un dar cu adevărat vrednic să fie primit de Dumnezeu pentru biruinţa sa asupra vrăjmaşilor şi potrivnicilor săi: chiar în zilele noastre, imaginea unui sobor apostolic.

8. Fiindcă şi odinioară - precum scris este - s-au adunat «din toate neamurile pe care le acoperă cerul, bărbaţi credincioşi», adică: «şi parţi şi mezi şi elamiţi, mesopotamieni şi iudei şi capadocieni, oameni veniţi din Pont şi din Asia, din Frigia şi din Pamfilia, egipteni, bărbaţi din părţile Libiei şi ale Cirenei, romani de pretutindeni[188], iudei şi prozeliţi, cretani şi arabi»; singurul lucru osebitor faţă de soborul acelora stînd în faptul că, de astă dată, nu se numărau toţi în rîndurile slujitorilor lui Dumnezeu. Aşadar, din adunarea celor de acum făceau parte mai mult de douăsutecincizeci de episcopi, înconjuraţi de o mulţime cu neputinţă de apreciat de prezbiteri şi de diaconi.

9. Din rîndurile slujitorilor lui Dumnezeu, unii străluceau prin graiul lor plin de înţelepciune, alţii prin străşnicia vieţii pe care o duceau şi prin îndelungatele lor privegheri[189], alţii prin modestie. Unora le stîrnea în jur

188. Sau: «în treacăt» (n. tr.)
189. Sau: «prin (viaţa lor de) îndelungate înfrînări» (n. tr.)

admirația vîrsta lor înaintată; alții, dimpotrivă, sclipeau de tinerețe și de avînt, și erau unii care abia de curînd pășiseră pe calea preoției.

La porunca împăratului, întreținerea lor, a tuturor acestora, le fusese asigurată zilnic și prisositor.

10. 1. La data rînduită sinodului spre lămurirea[190] subiectelor controversei, s-au adunat toți cei ce urmau să hotărască într-o sală[191] aflată chiar în inima palatului. În sală – care părea că le depășește pe toate celelalte ca mărime – fusese așezat în ordine, de o parte și de cealaltă, un mare număr de scaune. Pătrunzînd înăuntru, cei chemați s-au așezat fiecare pe locul său[192]. 2. Și după ce – cu fastul cuvenit – au șezut cu toții în așteptarea împăratului (care trebuia să apară dintr-o clipă în alta), s-a așternut, stăpînă, tăcerea. În fine, a apărut din suita împăratului mai întîi unul, pe urmă încă unul, apoi și un al treilea bărbat. Pe urmă au început să se înșire și alții, nu însă aparținînd oastei sau obișnuiților soldați din gardă, ci numai dintre cei ce-i erau prieteni apropiați. 3. La un semn – vestind apropierea lui Constantin – s-a ridicat întreaga adunare. Atunci a intrat și împăratul, pătrunzînd pînă chiar în mijlocul lor, aidoma unui înger trimis de Dumnezeu din cer. Constantin era îmbrăcat în veșminte atît de strălucitoare că aruncau în jur talazuri de fulgere înfocate, cărora li se adăuga orbitoarea sclipire a aurului și a pietrelor nestemate.

4. Or, (spre deosebire de impunătoarea) înfățișare a lui Constantin, se vedea cît de colo că el se îngrijise să-și înveșmînteze sufletul cu podoabele fricii lui Dumnezeu și ale cucerniciei: dovadă privirile sale plecate, roșeața așternută în obraji, felul cum pășea, și – de altminteri – întreg felul său de a fi[193] (chiar dacă înălțimea lui îl făcea să-i depășească pe toți cei aflați în preajma sa); dovadă, frumusețea lui, ținuta lui atît de impunătoare, vigoarea de nebiruit a trupului; și toate aceste calități, concurate de blîndețea și de marea sa bunătate, făceau ca extraordinara-i limpezime de cuget să nici nu poată fi redată în cuvinte.

5. După ce, pășind mai departe, a ajuns în mijlocul rîndului din față, Constantin s-a oprit în dreptul unui scăunel[194] făcut din aur, care-l aștepta, dar pe care n-a primit să șadă, mai înainte ca episcopii să-l fi poftit să ia loc. La fel cu toți cei din alai.

11. Apoi s-a ridicat, din cinul episcopilor, cel ce ședea primul în partea din dreapta. Acesta a rostit un cuvînt destul de scurt, adresînd împă-

190. Sau: «spre adoptarea unei hotărîri» (n. tr.)
191. οἶκος ar mai putea însemna aici «corp de clădire» (n. tr.)
192. Sau: «pe locul cuvenit (rangului său)» (n. tr.)
193. Sau: «de a se arăta». Textual: «aparență» (εἶδος). – În continuare, textual: «precum și înălțimea (trupului), prin care îi depășea pe toți cei din jurul său». Text nesigur (n. tr.)
194. Sau: «mic jilț» (n. tr.)

ratului şi Atotstăpînitorului Dumnezeu un imn de bucurie şi mulţumire. După ce şi-a reluat locul, s-a făcut tăcere. Toate privirile erau îndreptate spre împărat. Atunci, cătînd spre ei cu ochii săi limpezi, cu privirea lui senină, adunîndu-şi gîndurile, cu glas liniştit, cu vorba dulce, acesta le-a vorbit în felul cum urmează:

12. 1. «Dorinţa mea cea mai arzătoare era să mă pot cîndva, bucura de prezenţa voastră aici, dragi prieteni. Acum că lucrul acesta s-a împlinit, îmi voi mărturisi făţiş recunoştinţa înaintea Împăratului întregii lumi pentru a-mi fi hărăzit, pe lîngă atîtea alte faceri de bine, să-mi pot bucura ochii şi de lucrul pentru mine mai presus decît oricare altul, acela de a vă putea găzdui pe toţi laolaltă; căruia-I voi adăuga mulţumirea de a vă vedea mînaţi de un singur cuget şi stăpîniţi de acelaşi duh.

2. «Să nu îngăduim atunci pizmaşului nostru vrăjmaş să-şi bată joc de tot ce ne este mai scump; şi – după ce, prin puterea Mîntuitorului şi Dumnezeului nostru, a fost spulberat din calea noastră războiul ridicat de tirani împotriva lui Dumnezeu – să nu îngăduim diavolului, iubitorului de rele, să se năpustească cu noi ponoase[195] asupra dumnezeieştii legi. Fiindcă, după mine, vrajba ascunsă în sînul Bisericii lui Dumnezeu este mai înspăimîntătoare decît războiul sau decît o bătălie, oricît ar fi ea de grea; ea-mi pare mult mai de temut decît o primejdie ameninţînd de undeva din afară. 3. După ce – cu îngăduinţa şi cu împreună-lucrarea lui Dumnezeu – mi-am biruit unul după altul duşmanii, socoteam că nu-mi mai rămăsese decît să-mi mărturisesc recunoştinţa înaintea lui Dumnezeu şi să mă bucur de bucuria celor izbăviţi de El cu mîna mea. Dar cînd am aflat de cearta iscată între voi (o ceartă la care nu m-aş fi aşteptat niciodată), n-am nesocotit cîtuşi de puţin cele ce-mi ajunseseră la ureche, ci dimpotrivă, rugîndu-mă în sinea mea[196] să-mi fie îngăduit să iau asupra mea şi această purtare de grijă, v-am chemat grabnic la mine pe toţi. 4. Iată în ce sens pot eu spune astăzi că adunarea voastră mă bucură într-atîta.

Totuşi, numai atunci am să pot eu socoti că mi s-a îndeplinit cu adevărat dorinţa, cînd vă voi vedea mînaţi de aceeaşi bunăvoire unii faţă de ceilalţi, şi cînd, deasupra tuturor, va stăpîni – singură aducătoare de armonie – pacea; pacea aceea pe care voi, ca unii ce v-aţi afierosit lui Dumnezeu, s-ar fi cuvenit să o binevestiţi în jurul vostru.

5. «Aşadar, nu mai zăboviţi, prietenii mei, cei ce sînteţi totodată vrednici slujitori ai lui Dumnezeu, stăpînul nostru, al tuturor, şi Mîntuitorul nostru. Începeţi prin a scoate pe loc la vedere pricinile neînţelegerii

---

195. Cu înţelesul de «calomnii», «hule» (n. tr.)

196. «În sinea mea» încearcă să redea nuanţa intensivă a grecescului εὐξάμενος (n. tr.)

voastre, și despovărați-le – sub semnul păcii – de cătușele ambiguității. Așa veți putea săvîrși și ce îi este plăcut Atotstăpînitorului Dumnezeu; iar mie – celui ce deopotrivă cu voi mă străduiesc a-I sluji – îmi veți putea face darul unei bucurii fără seamăn».

13. 1. Și încheindu-și cuvîntarea – ținută de el în limba latină, dar imediat tălmăcită de altcineva – le-a dat împăratul cuvîntul mai-marilor sinodului. Atunci au început aceștia să-i moralisească pe ceilalți, care însă nu pregetau să se apere și să răspundă la rîndu-le cu învinuiri. Fiecare grupare se sprijinea pe o mulțime de argumente, ceea ce a făcut ca la început să se iște sfadă mare. Împăratul asculta pe toți vorbitorii și cîntărea temeiurile[197] spuselor lor cu luare-aminte și fără părtinire. Și tot reținînd cîte ceva din tezele fiecărei grupări, a făcut ca ireductibila lor înverșunare să facă loc, treptat, apropierii. 2. Și de vreme ce cu fiecare ședea de vorbă cu omenie, folosindu-se și de limba elină (care nu-i era străină), impresia pe care o lăsa era aceea a unui om din cale afară de plăcut; lucru care i-a și îngăduit ca pe unii să-i convingă, la alții să mai poată stărui, să-i laude pe cei ce vorbiseră bine – pe toți aducîndu-i pe calea împăcării. Și așa a fost pînă cînd, în cele din urmă, i-a făcut pe toți să se poată înțelege deplin în legătură cu toate subiectele contestate.

14. Așa au ajuns toți să mărturisească o singură credință și să se înțeleagă deplin în privința datei la care urma să se țină Paștele[198]. Cele hotărîte împreună au fost pe dată întărite[199] printr-un act semnat de fiecare (episcop). După încheierea lucrărilor, împăratul a descris sinodul drept cea de a doua izbîndă purtată de el asupra vrăjmașului Bisericii, și a hotărît sărbătorirea evenimentului spre slava lui Dumnezeu.

15. 1. La aceeași vreme, împăratul împlinea douăzeci de ani de domnie. Cu acest prilej, în toate provinciile s-a adunat lumea în sărbătoare; dar pentru slujitorii lui Dumnezeu, împăratul a rînduit el însuși un ospăț, la care – de vreme ce-și aflaseră cu toții pacea – a luat și el parte, astfel încît – prin mijlocirea lor – să-l poată închina lui Dumnezeu, întrucîtva în chipul unei jertfe pe potriva Lui. De la această masă dată de împărat n-a lipsit nici unul dintre episcopi.

2. Ce s-a petrecut acolo nu poate fi redat prin cuvinte. De jur-împrejur, în curtea palatului, gărzile și soldații ședeau de pază cu sabia scoasă din teacă; dar dincoace de ei[200], oamenii lui Dumnezeu pășeau nestingheriți, pătrunzînd pînă în adîncurile palatului. Ba unii din ei au și șezut, pînă

197. Textual: «primea premisele» (n. tr.)
198. Textual, ca mai înainte: «sărbătoarea mîntuirii» (n. tr.)
199. ἐκυροῦτο, cu înțelesul de «au căpătat putere de lege», «au devenit oficiale» (n. tr.)
200. Textual: «în mijlocul lor» (n. tr.)

la urmă, chiar alături de Constantin, în vreme ce ceilalţi şi-au avut locul pe sofale aşezate de o parte şi de cealaltă. Chipul acestei rînduiri îndemna la asemuirea cu împărăţia lui Hristos, fiindcă aducea mai mult cu o imagine de vis decît cu una aievea.

16. Pe la mijlocul acestui minunat banchet, ca să-şi dovedească odată mai mult faţă de cei prezenţi atît de prietenoasa-i ospeţie, Constantin i-a acoperit – împărăteşte[201] – cu daruri, pe fiecare după însemnătatea rangului. Iar amintirea sinodului, Constantin a reţinut-o şi pentru cei ce nu luaseră parte la el într-o scrisoare pe care o voi adăuga istorisirii vieţii lui, spre luare la cunoştinţă[202].

Scrisoarea arăta în felul următor.

17. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către Biserici.

Încredinţîndu-mă eu din fericita întorsătură pe care au luat-o lucrurile la noi cît bine se poate ascunde în puterea lui Dumnezeu, socotit-am că cea mai frumoasă ţintă pe care mi-aş putea-o pune în viaţă ar fi să fac aşa încît fericitele mulţimi intrate în Biserica universală să poarte în ele o singură credinţă, o dragoste neîntinată precum şi cuvioşia cea într-un singur gînd în faţa lui Dumnezeu, stăpînul nostru, al tuturor. 2. Dar întrucît în această privinţă nu se putea ajunge la o rostuire nepărtinitoare şi nestrămutată altfel decît prin convocarea tuturor – sau măcar a majorităţii – episcopilor şi prin amănunţita cercetare[203] a fiecăruia în legătură cu articolele preasfintei noastre credinţe, voi n-aţi pregetat a vă aduna – ba încă a veni chiar în număr cît mai mare (voi adăuga aici că am fost eu însumi de faţă, ca şi cum aş fi făcut parte din cinul vostru; de ce să o tăgăduiesc de vreme ce faptul de a mă fi pus, alături de voi, în slujba aceluiaşi scop, îmi face atîta bucurie?). Aşa, lucrurile au fost cercetate cu cea mai mare luare-aminte, toate, pînă ce – în duh de înţelegere şi unire[204] – a ieşit la lumină şi cugetul cel plăcut lui Dumnezeu, pretutindeni veghetorul, şi pînă nu le-au mai rămas, dihoniei şi îndoielii într-ale credinţei, nici cea mai mică urmă de loc.

18. 1. «Cu acelaşi prilej făcutu-s-a sfat şi pentru prăznuirea preasfintei sărbători a Paştelui; şi a părut tuturor că se cuvine ca tot omul să o serbeze pretutindeni la aceeaşi dată. Fiindcă ce poate fi pentru noi mai frumos, ce ar putea fi mai demn de noi decît ca toţi să ţinem mai departe neştirbită, după o singură rînduială (şi după criteriul cel mai vădit), o sărbătoare ca aceasta, datorită căreia ne este azi îngăduit să purtăm în noi speranţa nemuririi?

---

201. Textual: «cu dărnicie» (n. tr.)
202. Textual: «ca (o inscripţie pe) o stelă» (n. tr.)
203. Cu înţelesul de «consultare» (n. tr.)
204. Textual: «spre perfecta înţelegere, care ţine de unire», sau «care duce la unire» (n. tr.)

2. «Înainte de orice, ni s-a părut lipsit de cuviinţă ca noi să ţinem un praznic atît de sfinţit ca acesta după acelaşi tipic cu iudeii, care, prin josnica lor trădare[205], şi-au întinat mîinile, şi care din aceasta au rămas ca nişte orbi la suflet. Dacă, deci, nu vom mai ţine seama de prescrierile[206] lor, vom putea păstra veacurilor viitoare – după un tipic mai aproape de adevăr, transmis nouă pînă astăzi încă din cea dintîi zi a patimilor – tradiţia acestei rînduieli. Noi nu avem nimic de împărţit cu îndărătnicul popor al iudeilor. 3. Fiindcă nouă Mîntuitorul ne-a deschis alt drum; preasfintei noastre credinţe îi şade înainte o cale dăruită cu lege şi cu măreţie. De aceasta să ne ţinem, scumpii mei fraţi, într-un singur cuget, şi să lepădăm de la noi orice ne poate îngreuia conştiinţa! Într-adevăr, ar fi cum nu se poate mai absurd ca aceia să se poată mîndri că, de nu ne vom ţine după învăţătura lor, noi nu sîntem în stare să păzim vie această tradiţie! 4. Or mă întreb eu, cum vor putea cugeta după dreptate unii care, după ce au ucis pe Domnul şi Părintele lor, ieşindu-şi din minţi, nu se mai poartă astăzi după canoanele chibzuinţei, ci numai potrivit cu pornirile lor dezlănţuite, lăsîndu-se tîrîţi oriîncotro îi trage moştenita lor sminteală? – De aceea nici nu sînt ei în stare să recunoască adevărul acestor lucruri, pînăntr-atît încît – cel mai ades – în rătăcirea lor în loc să primească cu bine cuvenitul îndemn la îndreptare, ei ajung să prăznuiască Paştele de două ori în cursul aceluiaşi an! De ce, dar, să le urmăm noi pilda unora care în chip mărturisit se arată suferinzi de o boală[207] atît de grea? Fiindcă în nici un caz nu avem de ce să îngăduim o a doua prăznuire a Paştelui în cuprinsul unuia şi aceluiaşi an.

În caz că atîta nu vă este de ajuns, atunci îngăduiţi, înţelepţiile voastre, ca fervoarea şi rugăciunea voastră să se facă simţită pretutindeni, astfel încît curăţia sufletelor voastre să nu aibă în nici un caz de suferit asemuindu-se unor oameni cu obiceiuri atît de rele!

5. «Faţă de cele arătate, cuvine-se să ne dăm seama că – dată fiind însemnătatea cauzei (şi fiind vorba de praznicul cel mai de seamă al credinţei noastre) – ar fi cu totul necuvios să îngăduim dezbinării să domnească peste noi ! O singură zi ne-a lăsat Mîntuitorul pentru prăznuirea eliberării noastre: ziua preasfintelor Sale patimi; iar după voia Lui, şi Biserica Lui universală tot una cuvine-se să fie; fiindcă chiar dacă mădularele ei se află răspîndite pe tot soiul de meleaguri deosebite între ele, pe toate le încălzeşte acelaşi Duh – adică voia lui Dumnezeu. 6. Judecaţi, dar, cu iscusinţa potrivită sfinţeniei voastre, cît de crunt şi cît de nepotrivit ar fi ca în cuprinsul aceloraşi zile unii să şadă şi să postească iar

205. Sau: «crimă» (n. tr.)
206. ἔθους pentru ἔθνους: «(acelui) popor». – «vom putea păstra»: textual, «vom transmite» (n. tr.)
207. Textual: «rătăcire» (n. tr.)

alții să benchetuiască; iar după trecerea zilelor Paştelui, să se lase ceilalți în voia petrecerilor şi a feluritelor îngăduințe, în vreme ce întîii ar urma să se dedice din nou postirilor celor după canon! De aceea şi voieşte dumnezeiasca pronie ca noi să adoptăm în această privință cuvenita îndreptare şi să-i găsim o formulare unică. Lucru de care eu cred că voi toți vă puteți da şi singuri seama.

19. 1. «Or, vădindu-se acum cerința dreptei rostuiri a praznicului, astfel încît să nu mai rămînem legați prin nimic de un popor ce a fost în stare să ucidă pe Părintele şi Domnul său, (cuvine-se să luăm aminte la) existența unei rînduieli ce se bucură de bun nume în toate Bisericile de la apus, de la miazăzi şi de la miazănoapte, precum şi în unele dintre cele de pe meleagurile de la soare-răsare. Ceea ce a şi făcut ca, deocamdată, tuturor să li se pară de aşteptat (eu însumi am recomandat această idee agerimii voastre) că o rînduială ce se ține într-un singur fel şi întru bună înțelegere la Roma, în Italia şi în toată Africa, în Egipt, în Spania, în Gallia, în Britania, în Libia, în întreaga Eladă, în diocezele Asiei şi Pontului şi în Cilicia, va căpăta şi chibzuita voastră încuviințare, luînd voi aminte – de bună seamă – nu numai la covîrşitoarea mulțime a Bisericilor şi a meleagurilor abia pomenite, ci şi la faptul că pentru noi toți, un lucru ca acesta (care pare să aibă de partea sa toată greutatea unei cumpăniri amănunțite, şi care ne îngăduie să nu mai fim legați cu nimic de sperjurul iudeilor) trebuie socotit ca vrednic de dorit întru toată cuvioşia. 2. Pe scurt: după ce au cercetat întreolaltă pricina, tuturor de acolo plăcutu-le-a ca preasfîntul praznic al Paştelui să fie ținut pretutindeni în una şi aceeaşi zi. Fiindcă deosebirile de vederi nu-şi au locul în pricini atît de încărcate cu sfințenie; şi e mai bine să urmăm unui astfel de gînd, străin rătăcirii celor de altă credință[208] şi oricărei putințe de a păcătui[209].

20. 1. «Iar dacă lucrurile aşa stau, atunci se cade ca voi să primiți harul lui Dumnezeu – adevărată poruncă dumnezeiască – cu inima deschisă: pentru că toate cele hotărîte[210] în sfintele soboare ale episcopilor trebuie înțelese ca tot atîtea arătări ale voii dumnezeieşti. 2. Astfel că, de îndată ce veți fi dat de ştire tuturor iubiților noştri frați despre cele scrise mai sus, voi înşivă veți fi ținuți să nu vă abateți de la hotărîrea[211] mai înainte luată (aidoma prăznuirii preasfintei zile a Paştelui), şi chiar să o transmiteți mai departe sub poruncă, aşa încît, atunci cînd voi veni la voi spre a mă împărtăşi de îndelung-dorita voastră revedere şi împreună-

208. Textual: «străin rătăcirii (spirituale) a străinilor (de noi)» (n. tr.)
209. Textual: «străin oricărei imixtiuni a păcatului» sau «străin căderii în păcat» (n. tr.)
210. Textual: «săvîrşite» (n. tr.)
211. Textual: «să țineți hotărîrea» (n. tr.)

ședere, să pot sărbători laolaltă cu voi Sfîntul Praznic în aceeași zi și să mă pot veseli de toate alături de voi, văzînd cum puterea lui Dumnezeu a zdrobit ticăloșia diavolului prin mijlocirea faptei voastre, și mai văzînd credința voastră, pacea și buna voastră înțelegere înflorind pretutindeni. Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiți!»

3. Împăratul a trimis cîte un asemenea exemplar al scrisorii – care-i avea în vedere pe toți – în toate provinciile imperiului. În ea, oricine putea să vadă oglindindu-i-se – întru deplina curăție a gîndurilor – fervoarea credinței în Dumnezeu.

21. 1. Iar la sfîrșitul lucrărilor sinodului, Constantin i-a îndemnat pe episcopi să se mai adune odată laolaltă într-o anumită zi, cînd, venind ei acolo, le-a dat a înțelege că se cădea[212] ca de atunci înainte ei să se poarte unii cu alții în duh de pace, să se lepede de ambiții, să ocolească pricinile de zîzanie și să uite de zavistie atunci cînd se va întîmpla ca vreunul dintre episcopi – dînd glas din el duhului înțelepciunii – să strălucească, ci să vadă în harul unuia un dar sortit tuturor oamenilor. Apoi pe cei mai înzestrați i-a mai îndemnat să nu caute a se înălța deasupra celor mai puțin înzestrați (Dumnezeu fiind singur în măsură să judece cine este pe drept mai bun), de vreme ce înaintea celui mai slab decît tine cuvine-se mai curînd să te pleci și să-ți arăți osîrdia, atunci – mai ales – cînd lipsa de cusururi[213] este pretutindeni un dar întîlnit atît de rar. 2. Iată de ce – a mai spus împăratul – trebuie să ne trecem unul altuia cu vederea micile noastre scăderi, să ne arătăm înțelegători și să iertăm omului ce este omenesc, fiindcă nu există lucru mai de preț ca armonia și buna-înțelegere; așa nici potrivnicii noștrii, cei oricînd dornici să batjocorească dumnezeiasca lege nu vor mai găsi în vrajbele dintre noi un subiect bun de luat în rîs; îndeosebi dacă ne gîndim că față de ei – care încă n-au cunoscut calea mîntuirii – noi trebuie să ne purtăm tot timpul și în toate cu cea mai mare grijă; fiindcă numai cînd vor vedea că totul, la noi, merită prețuire, numai atunci (vor voi și ei să se lase mîntuiți). Or, bine este să nu uităm că vorba nu are asupra tuturor același efect, 3. de vreme ce unii sînt mulțumiți să-și poată asigura traiul, alții își cheltuiesc energia pentru a se pune sub ocrotirea unui protector; unii știu să-i prețuiască pe cei ce li se adresează cu bunăvoință, în vreme ce dragostea altora nu poate fi trezită decît prin daruri. Puțini sînt cei dornici de învățătură curată, și rar e un om îndrăgostit de adevăr! De aceea și trebuie să ne arătăm deschiși tuturor, de fiecare îngrijindu-ne să-i dăm ce-i poate fi lui spre mîntuire, aidoma medicilor; iar astfel vor ajunge toți să slăvească[214] în toate mîntuitoarea învățătură.

212. Textual: «trebuiau să-și dea toată silința» (n. tr.)
213. Textual: «desăvîrșirea» (n. tr.)
214. Cu înțelesul de «să traducă în fapt», «să înalțe prin faptă» (n. tr.)

4. Cam aşa le-a vorbit[215] el mai întîi; iar la urmă i-a îndemnat să înalţe lui Dumnezeu prisos de rugăciune pentru sine. În fine, luîndu-şi rămas bun, s-a despărţit de ei, lăsîndu-i să plece fiecare într-ale sale; iar aceia s-au dus plini de bucurie, călăuziţi de un singur gînd (la care ajunseseră de faţă cu împăratul). Totodată, cei care de atîta vreme se rupseseră de trupul Bisericii erau acum din nou mădulare ale ei.

22. Bucuros de fericitul deznodămînt al sinodului, împăratul le-a scris celor ce nu luaseră parte la el scrisori în care-l descria în termenii cei mai entuziaşti[216], în acelaşi timp dînd poruncă de însemnate gratificaţii către tot omul şi de la ţară şi de la oraş; gratificaţii prin care el înţelegea să onoreze cea de a douăzecea aniversare a venirii sale la domnie.

23. Dar pe cînd toţi îşi aflaseră liniştea, singur Egiptul mai era răscolit de încleştările unei nestăvilite vrajbe; lucru care a început iarăşi să-i dea împăratului de gîndit (chiar dacă fără a-i trezi mînia). De aceea el i-a înconjurat pe cei de acolo cu toată cinstea, de parcă i-ar fi fost părinţi (ba nu, ci mai curînd ca şi cum ar fi fost nişte prooroci ai lui Dumnezeu!), chemîndu-i pentru a doua oară în faţa sa şi din nou mijlocind între unii şi alţii plin de răbdare; şi iar i-a învrednicit de daruri; după care şi-a făcut cunoscută hotărîrea printr-o scrisoare în care întărea şi pecetluia dogmele stabilite de sinod şi îndemna stăruitor la armonie (astfel ca ei să nu mai dezbine Biserica şi să o ferească de sfîşiere, precum şi ca ei să păstreze în gîndurile lor amintirea hotărîrii date de Dumnezeu). Şi lucrurile acestea le-a consemnat împăratul într-o scrisoare.

24. 1. A mai scris împăratul foarte adesea despre subiecte asemeni acestora, întocmind scrisori nenumărate: parte din ele, pentru a le împărtăşi episcopilor hotărîri luate de el spre binele Bisericilor lui Dumnezeu; iar altele, pentru a vorbi mulţimilor în care scop acest suflet ales[217] se adresa omenirii din biserici ca unor fraţi şi laolaltă-slujitori ai săi! . 2. Ar fi nevoie de timp mult spre a le putea aduna la un loc; însă a face lucrul acesta acum, ar însemna ca noi să îmbucătăţim întregul[218] istorisirii de faţă.

25. Curînd după aceea[219] a mai înălţat iubitorul-de-Dumnezeu Constantin şi un magnific monument[220] pe pămîntul Palestinei. – Iată despre ce este vorba: împăratul socotea că era de datoria lui ca atît de binecuvîntatul loc al mîntuitoarei Învieri de la Ierusalim să arate frumos şi să fie venerat de lume. De aceea a dat poruncă nezăbavnic să se înalţe [acolo]

215. Textual: «i-a îndemnat» (n. tr.)
216. Textual: «ca un fruct bine copt» (n. tr.)
217. Textual: «omul acesta de-trei-ori-fericit» (n. tr.)
218. Textual: «trupul» (n. tr.)
219. Textual: «Aşa stînd lucrurile» sau «între timp» (n. tr.)
220. Textual: «mormînt» (n. tr.)

un sălaş al rugăciunii; iar gîndul acesta nu i-a venit din uitarea de Dumnezeu, ci dintr-o pornire a duhului stîrnită de Mîntuitorul însuşi.

26. 1. Fiindcă într-un rînd, nişte hulitori – mai bine-zis prin mijlocirea lor, întreg neamul demonilor – se siliseră să abată întunericul uitării asupra dumnezeiescului mormînt în care ne fusese dăruită nemurirea – adică acela unde, scăldat într-o lumină orbitoare, îngerul coborît din cer răsturnase piatra celor cu mintea împietrită (care-şi închipuiau că Cel viu mai putea încă fi găsit printre morți), şi le dăduse femeilor vestea cea bună, prăvălind piatra necredinței care le înăbuşea înțelegerea şi încredințîndu-le că Cel căutat de ele era viu. 2. Or, nişte inşi fără Dumnezeu şi haini îşi puseseră cîndva în gînd să piardă de pe fața pămîntului[221] peştera aducătoare de mîntuire, închipuindu-şi în sminteala lor că odată cu ea vor putea fereca şi adevărul. Şi îşi dăduseră silință multă aducînd acolo, de afară, o grămadă de pămînt cu care înfundaseră şi acoperiseră întregul loc; deasupra lui făcuseră o movilă pe care o presăraseră cu pietre, astfel ascunzînd undeva, dedesubtul ei, sub povara movilei, dumnezeiasca peşteră. 3. Mai apoi – ca să nu rămînă nimic la vedere – pregătiseră acolo sus, deasupra, un îngrozitor şi adevărat mormînt al sufletelor închinat idolilor celor fără viață, în care au zidit neînfrînatului duh al Afroditei un locaş întunecos. Acolo, pe nişte altare blestemate şi spurcate, îşi aduceau ei jertfele, încredințați că numai acoperind aducătoarea-de-mîntuire peşteră cu spurcatele lor întinări vor putea face să li se împlinească dorințele.

4. Sărmanii de ei nu erau în stare să priceapă că Aceluia ce biruise moartea nu I se potrivea să-şi lase mărturia izbînzii să zacă undeva sub povara uitării – la fel cum nefiresc îi este şi soarelui ca, după ce a răsărit şi şi-a început cursa pe crugul ceresc, să nu-şi arate lumina nimănui aflat oriunde pe întinsul pămîntului! Fiindcă cu atît mai vîrtos lumina aducătoarea de mîntuire putere a lui Dumnezeu (şi nu trupurile, ci chiar sufletele oamenilor), umplînd întreaga lume cu fulgerătoarele ei revărsări! 5. Şi totuşi, uneltirile făcute împotriva adevărului de către oamenii aceia fără Dumnezeu şi fără credință au dăinuit vreme îndelungată, pentru că nu se găsise nimeni – nici un demnitar, nici un general şi nici un singur împărat! – în stare să nimicească cele cutezate acolo, pînă la Constantin, cel iubit de Împăratul Cel mai presus decît toți împărații. 6. Mînat cum era de Duhul lui Dumnezeu, Constantin nu putea răbda să mai vadă pomenitul loc ajuns – datorită uneltirii vrăjmaşilor, sub maldărul acela de necurății – prada uitării şi a ignoranței; şi nesuferind el să se arate îngăduitor față de

221. Textual: «să facă nevăzută dinaintea oamenilor» (n. tr.)

reaua-credinţă a pricinuitorilor răutăţii, L-a chemat pe Dumnezeu întrajutor[222] şi a dat poruncă să se curețe locul, încredinţat că, prin purtarea sa de grijă, urma ca tocmai meleagurile acelea - care fuseseră atît de pîngărite de vrăjmaşi - să se bucure pe viitor de arătări cu atît mai mari ale ajutorului Celui Prea Bun.

7. Îndată după primirea poruncii, fost-a prăvălit eşafodajul acela al înşelăciunii din înaltul său şi pînă jos; şi s-a prăbuşit şi a pierit sălaşul rătăcirii dimpreună cu toate statuile lui şi cu toţi demonii (ce-şi făcuseră acolo sălaşul).

27. Dar rîvna împăratului nu s-a mărginit la atît, ci a poruncit ca prăbuşirile acelea ajunse numai piatră şi lemn, anume să fie luate de acolo şi aruncate cît mai departe. Şi această poruncă a fost înfăptuită fără nici o întîrziere. Totuşi, Constantin nu s-a mulţumit numai cu atît, ci, din îndemnul Celui de Sus, a poruncit oamenilor să sape cît mai adînc şi să ducă şi săpătura aceea mînjită cu sîngele jertfit demonilor cît se putea mai departe.

28. Pe dată s-au făcut şi acestea. Iar cînd, luîndu-se deoparte strat după strat[223], a început să apară pămîntul aflat în fundul săpăturii, ivitu-s-a împotriva tuturor aşteptărilor şi însăşi minunata şi preasfînta dovadă a aducătoarei de mîntuire învieri, peştera cea între toate sfîntă, oferind privirilor icoana convingătoare[224] a întoarcerii la viaţă a Mîntuitorului (Care, după pogorîrea Sa în întuneric, a revenit la lumină) aducînd celor sosiţi acolo ca să vadă, temeinica dovadă a minunilor petrecute, şi a mărturisit învierea Mîntuitorului prin fapte mai întăritoare decît toată spusa omului.

29. 1. Îndată după aceea, poruncit-a împăratul ca în temeiurile unor legiuiri pline de cucernicie şi ale unor mari daruri băneşti să se zidească în (preajma) mîntuitoarei peşteri un sălaş de închinare vrednic de numele lui Dumnezeu, bogat şi de o strălucire împărătească. (Era ca şi cum el şi-ar fi pus aceste lucruri în gînd mai de mult şi - prin grija [Celui] - de-sus - le-ar fi putut vedea mai dinainte înfăptuindu-se).

2. Guvernatorilor provinciilor răsăritene le-a dat în grijă ca, prin daruri de bani cît mai bogate şi prisositoare, lucrarea aceasta să arate şi ea neobişnuit de frumoasă , mare şi împodobită bogat. Şi i-a mai scris şi episcopului de atunci al Bisericii Ierusalimului următoarea scrisoare, care-i arată în termeni foarte lămuriţi puterea de credinţă şi desăvîrşita dăruire faţă de învăţătura Mîntuitorului.

Iată cum glăsuia scrisoarea:

30. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către Macarie.

Atît de mare este harul Mîntuitorului nostru, că nici o risipă de

222. σύνεργος - aici, ca şi în alte locuri: «împreună-lucrător» (n. tr.)
223. Textual: «un element după altul» (n. tr.)
224. Textual: «asemănătoare» (n. tr.)

cuvinte nu-mi pare pe măsura minunii petrecute acum; iar faptul că mărturia preasfintelor Sale patimi a putut zace atît amar de ani acoperită de țărînă (pînă cînd, prin nimicirea dușmanului nostru, al tuturor, ea le-a putut în sfîrșit lumina slujitorilor Săi eliberați, viața) adevărat că întrece toată puterea de mirare. 2. Dacă toți oamenii ținuți drept înțelepți pe acest pămînt s-ar aduna la un loc și ar vrea să rostească niște vorbe care să poată fi socotite pe potriva întîmplării, ei nu i-ar putea face față nici măcar într-o cît de mică măsură, fiindcă într-atîta întrece puterea de adeverire a acestei minuni toată puterea de înțelegere a minții omenești pe cît se arată cele cerești mai puternice decît cele pămîntești[225]. 3. Iată de ce și primul și ultimul meu gînd e necurmat la faptul că, la fel cum se arată adevărul și cum se întărește el zilnic prin minuni mereu noi, tot astfel s-ar cuveni ca și sufletele noastre ale tuturor să sporească în zelul lor pentru sfînta lege întru prisos de cumpătare, de armonie și de bună - înțelegere.

4. «Voiesc cu tărie să te încredințez de acest lucru care socot eu că nu mai înseamnă o pricină de îndoială pentru nimeni, anume că dorința mea cea mai fierbinte este ca acea sfîntă așezare salvată[226] de mine, după porunca lui Dumnezeu, de rușinoasa ei adăugire idolească, ca de povara unei nesuferite greutăți (locul acela care, din voia lui Dumnezeu, a fost sfînt încă de la început, iar care acum - de cînd a adus cu sine la lumină mărturia mîntuitoarelor Lui patimi - a ajuns încă și mai sfînt), să o înzestrez cu o zidire cît mai frumoasă.

31. 1. «Cuvine-se, deci, iscusinței tale să chivernisească lucrurile astfel și să prevadă toate cele trebuitoare așa fel ca nu numai lăcașul bisericii, ci și tot restul să se arate în cele din urmă pe potrivă, încît pînă și cele mai mîndre zidiri din orașele noastre să fie umbrite de frumusețea ei. 2. Pentru înălțarea zidurilor ei - cît și ca acestea să arate cît mai frumos - bine este să știi că i-am dat-o în grijă bunului nostru prieten Dracilianus, locțiitorul prefectului eparhiei, precum și guvernatorului provinciei. Acestora doi, credincioșia mea le-a trimis poruncă, pentru ca tot ce iscusința ta va socoti de trebuință spre înălțarea lăcașului, și meșteri și calfe, de le vei face cunoscut, pe dată prin osteneala lor să-ți trimită. 3. Privitor la coloane și la celelalte lucruri din marmură, rogu-te ca singur să chibzuiești ce anume material le-ar putea mai bine pune în valoare și le-ar face mai potrivite cu scopul[227], apoi neîntîrziat scrie-mi, astfel încît din scrisoarea ta să ne putem și noi face o părere privitor la cantitatea și la calitatea lor, și să le putem trimite acolo de pe oriunde va fi nevoie. Căci

225. Textual: «omenești» (n. tr.)
226. «Salvată» sau «scăpată». Textual: «ușurată» (n. tr.)
227. Textual: «le-ar face mai utile» (n. tr.)

se cuvine ca locul cel mai vrednic de admirat din întreaga lume să strălucească potrivit cu însemnătatea lui!

32. 1. «Cît despre tavanul acestei biserici, doresc să-ţi cunosc părerea: anume dacă să fie căptuşită cu lemn sau dacă te gîndeşti la vreun alt material. În cazul cînd ea ar urma să fie căptuşită cu lemn, socot că el ar putea fi şi poleit cu aur. 2. În rest, rog pe cuvioşia ta să încunoştiinţeze cît mai grabnic pe pomeniţii demnitari de cîte calfe, cîţi meşteri şi ce cheltuieli va avea nevoie, şi să se ostenească a-mi face cunoscut şi mie, neîntîrziat, şi nu numai privitor la lucrările în marmură şi la coloane, ci şi cu privire la părţile căptuşite cu lemn – în caz că ele ţi s-ar părea mai frumoase.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate!»

33. 1. Iată, dar, ce a scris împăratul; iar porunca lui numaidecît s-a şi făcut faptă, înălţînd chiar pe locul aducătorului de mîntuire mormînt un Ierusalim nou în schimbul celui vechi, care, după uciderea Domnului său, se prăbuşise, căzînd pradă pustiirii şi plătind astfel miria cuvenită pentru necredincioşii săi locuitori. 2. Aşadar, în faţa oraşului a început împăratul să înalţe locaşul său închinat mîntuitoarei biruinţe a Domnului asupra morţii, înzestrîndu-l cu prisos de bogăţie şi dărnicie. Încît lesne ne vine nouă a spune că aceasta ar putea fi acea nouă şi înnoită cetate a Ierusalimului dinainte vestită prin profeţii, pe care ne-o vestesc şi ne-o cîntă un noian de texte inspirate.

3. Mai întîi – şi ca lucru de căpetenie al întregii lucrări – Constantin s-a îngrijit de înfrumuseţarea sfintei peşteri: mormîntul însuşi era purtătorul a nenumărate amintiri nemuritoare, fiind el dovada biruinţei avute de marele nostru Mîntuitor împotriva morţii; era chiar acel venerat mormînt în dreptul căruia îngerul, străfulgerînd de lumină, a dat tuturor de ştire buna veste a învierii[228] adeverite de Mîntuitorul Însuşi.

34. Deci spre aceasta – ca spre tot ce putea fi mai de seamă – s-a îndreptat înainte de toate rîvna împăratului, împodobind (locul) cu coloane lucrate ales şi cu alte lucrări de toată frumuseţea, şi făcînd ca mărita peşteră să arate neasemuit de mîndră întru mulţimea podoabelor ei.

35. Apoi s-a mai îngrijit ca o mare întindere de pămînt aflată acolo sub cerul liber să fie acoperită cu piatră lustruită, şi, pe trei laturi, înconjurată de un impunător peristil.

36. 1. Biserica însăşi se afla în faţa peşterii, de cealaltă parte, adică spre răsărit: era o construcţie cu totul neobişnuită, nespus de înaltă,[229] foarte lungă şi foarte lată, pe dinăuntru acoperită în întregime cu plăci de marmură felurit colorată; pe dinafară, zidurile – făcute din piatră lus-

228. «A învierii»: textual, «a naşterii din nou» – τὴν παλιγγενεσίαν – (n. tr.)
229. Textual: «înaltă la nesfîrşit» (n. tr.)

truită, pretutindeni desăvirşit îmbinată – sclipeau în neasemuita lor frumuseţe, întru nimic mai prejos decît marmura. 2. Sus, acoperişul era pe dinafară acoperit cu plumb (ca un scut împotriva ploilor de iarnă), iar pe dinăuntru se înfăţişa ca o suprafaţă sculptată şi căptuşită cu lemn: un ocean de motive care se înlănţuiau dominînd întregul interior al lăcaşului, pretutindeni poleit cu aur strălucitor şi răsfrîngînd din tot locul o revărsare de lumină.

37. De o parte şi de cealaltă, zidul se prelungea în cîte două porticuri cu coloane suprapuse, lungi cît ţinea biserica şi cu coamele aurite: cele aflate în imediata apropiere a faţadei se sprijineau pe stîlpi masivi, iar cele dinăuntrul lor se sprijineau pe nişte zidării de formă cubică, foarte bogat ornamentate pe dinafară. Trei porţi foarte îngrijit croite chiar în latura de răsărit a clădirii se deschideau mulţimilor ce şiroiau într-acolo.

38. În faţa lor se afla partea de căpetenie a întregii lucrări: o absidă dominînd lăcaşul, încununată de un brîu alcătuit din douăsprezece coloane (după numărul Apostolilor Mîntuitorului), avînd capitelurile ornate cu vase mari de argint – un dar minunat adus de împăratul însuşi Dumnezeului său.

39. De acolo, înaintînd spre intrările din faţa bisericii, se deschidea un al doilea atrium, care avea de amîndouă părţile exedre precedate de un spaţiu descoperit şi de cîte o colonadă, cărora le urmau trecerile spre curte. Următoare acestora – şi în chiar mijlocul piaţetei – se afla intrarea principală, lucrată foarte frumos şi prilejuind lumii de afară o privelişte copleşitoare a celor aflate dincoace de ea.

40. Această biserică a înălţat-o, dar, împăratul, ca o mărturie impunătoare a mîntuitoarei Învieri, îngrijindu-se să fie nespus de frumoasă în toate părţile ei, cu cheltuială şi cu un fast de-a dreptul împărăteşti. Şi a mai înzestrat-o, ca podoabă, cu nenumărate şi minunate daruri făcute din aur, din argint şi din pietre nestemate – acestea prinse în materiale foarte osebite, prin lucrături care, la fiecare din ele, dovedeau (datorită mărimii, şi numărului şi felurimii lor) un meşteşug atît de măiestrit, cît nu ne putem noi îngădui acum a-l arăta prin cuvinte.

41. 1. Pe aceleaşi meleaguri a mai înfrumuseţat Constantin – bogat înzestrîndu-le – şi alte două locuri, foarte cinstite de lume datorită unor tainice peşteri aflate pe cuprinsul lor. Peşterii în care avusese loc cea dintîi dumnezeiască arătare[230] a Mîntuitorului – adică acolo unde se născuse El în trup – i-a dat şi el cuvenita preţuire; în vreme ce, în cazul celei de a doua, el a consfinţit amintirea înălţării la ceruri, petrecute cîndva pe înăl-

230. Sau: «teofanie» (n. tr.)

ţinea din apropiere. 2. Şi în timp ce cu atîta dăruire săvîrşea aceste lucruri, s-a îngrijit împăratul şi de pururea-pomenirea maicii sale, cea care fusese lumii pricina unui atît de mare bine.

42. 1. Aceasta, după hotărîrea luată de a răspunde lui Dumnezeu, Împăratul împăraţilor, cu o viaţă de cucernicie, socotise ca fiind de datoria ei să înalţe rugăciuni de mulţumire pentru fiul său şi marele împărat, precum şi pentru fiii lui, prea-cucernicii cezari, nepoţii ei. În acest scop, bătrîna s-a grăbit să vină, ca mînată de sprinteneala unei femei încă foarte tinere, dornică să vadă şi să afle cît mai multe de pe aceste binecuvîntate meleaguri, precum şi să viziteze provinciile, aşezările şi popoarele de la răsăritul împărăţiei. 2. Şi închinare – după cuviinţă – aducînd ea (pămîntului pe care se purtaseră odinioară) paşii Mîntuitorului, după proorocescul cuvînt ce zice: «Închina-ne-vom locului unde au şezut picioarele Lui», pe dată a vădit rod de credinţă şi pentru viitor.

43. 1. Drept aceea, ea i-a consacrat Dumnezeului căruia I se închinase, darul a două biserici: una, cea de la peştera în care Se născuse (Mîntuitorul); cealaltă, cea de pe muntele Înălţării Sale. («Dumnezeu împreună cu noi» a primit pentru noi pînă şi faptul de a Se naşte, locul naşterii Sale trupeşti purtînd la evrei numele de Betleem. 2. Iată de ce a şi înfrumuseţat prea-cuvioasa împărătească (locul) în care a adus Născătoarea de Dumnezeu Pruncul pe lume, cu construcţii vrednice de toată mirarea, îmbogăţind sfînta grotă în tot chipul. Puţin mai tîrziu i-a arătat şi împăratul cuvenita cinstire, înzestrînd-o împărăteşte cu darurile sale şi adăugînd rîvnei maicii sale (o sumedenie de) vase de argint şi de aur, şi ţesături de toate culorile).

3. Apoi a glorificat maica împăratului prin zidiri uimitoare şi locul[231] aflat pe Muntele Măslinilor, de unde avusese loc Înălţarea la ceruri a Mîntuitorului (nostru, al) tuturor: în vîrf, sus – deci în partea cea mai înaltă a muntelui – a pus să se înalţe un sfînt lăcaş de biserică, loc de închinare Mîntuitorului, Care sălăşluise acolo, (tradiţia, vrednică de crezare, spune că în aceeaşi peşteră îşi iniţiase Mîntuitorul lumii învăţăceii, făcîndu-le cunoscute învăţăturile Sale cele tainice şi negrăite). 4. Dar şi aici, împăratul a adus cinstire Marelui Împărat ceresc prin felurite daruri şi podoabe.

Aşadar, augusta Elena (cuvioasa maică a iubitorului de Dumnezeu împărat) a înălţat cele două sfinte, impunătoare, frumoase şi pururea vrednice de amintire lăcaşuri, în dreptul celor două tainice grote, închinîndu-le lui Dumnezeu, Mîntuitorul ei, ca tot atîtea mărturii ale evlaviei sale. În care lucrare trebuie spus că mult s-a ajutat ea, totuşi, şi de împărătească putere a fiului.

231. Textual: «amintirea» (n. tr.)

5. Rod, pe măsură, avea să-i vină bătrînei după nu multă trecere de vreme. Fiindcă (după o viață în care, pînă în pragul cărunției, avusese parte numai de bine, aducînd prin vorbă și prin faptă bogăția de roade a poruncilor Mîntuitorului, astfel și mai apoi – și cu mintea mereu tînără – depănînd zile ferite de necazuri trupești și de griji sufletești), în cele din urmă, pentru toate, ea a avut parte de la Dumnezeu de un sfîrșit potrivit evlaviei sale, și de o bună răsplătire încă din vremea vieții de aici.

44. Străbătînd întregul Răsărit înconjurată de strălucirea ce i-o aducea autoritatea[232] împărătească, Elena împărțea în jur daruri din belșug, atît poporului de prin orașe, cît și oricărui ins care venea la ea să-i ceară ; și tot din belșug împărțea ea cu darnicu-i braț și unităților armate. Dar cel mai mult își arăta dărnicia înaintea săracilor celor goi și neajutorați: față de unii, cu daruri în bani; iar față de alții, împărțindu-le cu prisosință veșminte ca să-și acopere trupul. Pe cîte unii i-a scăpat din închisoare sau de pătimirile lor din mine; a slobozit de prigoană pe mulți asupriți; în sfîrșit, cîte unora le-a trimis vorbă să se întoarcă din surghiun.

45. Deși strălucind de asemenea fapte de bine, Elena nu dădea uitării nici dovezile de credință în Dumnezeu: în biserica lui Dumnezeu putea fi văzută oricînd, casele de rugăciune le înzestra cu daruri minunate și nu dădea uitării nici măcar lăcașurile aflate în cele mai neînsemnate cetăți. Merita cu adevărat să vezi cum umbla femeia aceasta extraordinară, înveșmîntată simplu și modest, în mijlocul poporului înghesuit în jurul ei, vădindu-și evlavia față de Dumnezeu prin tot soiul de fapte bine-plăcute Lui.

46. 1. Și stingîndu-se ea întru mulțime de zile, odată ajunsă la vîrsta de optzeci de ani și simțindu-se chemată la o viață mai bună, știindu-și sfîrșitul aproape, și-a luat rămas bun de la cei apropiați, rînduindu-și toate cele ale sale și exprimîndu-și ultimele dorințe în favoarea singurstăpînitorului împărat al întregii lumi, singurul ei fiu, și în favoarea copiilor lui (nepoții ei). Fiecăruia dintre aceștia i-a lăsat moștenire cîte ceva din averea ei răspîndită pe toată fața pămîntului. 2. Iar după ce a făcut acestea, și-a dat duhul[233] de față cu minunatul ei fiu care o veghea și-i purta de grijă și-i ținea mîinile între ale sale. Fapt care – dacă ne gîndim bine – ne-ar putea îndemna să spunem că această preafericită femeie nici nu arăta aidoma uneia aflate în pragul morții, ci mai degrabă ca una ce se pregătea să lase în urma ei viața pămîntească spre a o căpăta pe cea cerească. Fiindcă în timp ce se pregătea să fie primită de Mîntuitorul ei, în sufletul său ea ajunsese de pe acum să se împărtășească din nepieritoarea stare a îngerilor.

---

232. Textual: «puterea» (n. tr.)
233. Textual: «a încheiat și cu sfîrșitul vieții» (n. tr.)

47. 1. Pînă şi trupul fericitei a avut parte de onoruri neobişnuite: însoţit de o foarte numeroasă escortă armată, a fost adus în cetatea împărătească, unde a fost aşezat între mormintele împăraţilor.

Aşa s-a sfîrşit maica împăratului, ființă vrednică de necurmata noastră aducere-aminte, atît pentru faptele ei plăcute lui Dumnezeu, cît şi datorită mlădiţei celei fără de pereche şi minunate căreia-i dădu-se ea viaţă; 2. mlădiţă care – pe lîngă toate celelalte – merită să fie binecuvîntată[234] şi pentru pietatea sa faţă de aceea căreia-i datora viaţa. Constantin izbutise să facă din Elena – care mai înainte nu fusese credincioasă – o ființă atît de cuvioasă, de parcă Însuşi Mîntuitorul tuturor ar fi povăţuit-o încă din frageda ei tinereţe. Şi atîta o acoperise cu împărăteştile onoruri, că pretutindeni, în toate provinciile (şi chiar prin garnizoane) era aclamată ca împărăteasă augustă; iar pe unii bani de aur pusese să i se bată şi ei chipul. 3. Mai mult decît atît, Constantin îi dăduse drepturi depline pînă şi chiar asupra vistieriei împărăteşti, ca Elena să se poată folosi de ea după cum îi era vrerea şi să o administreze aşa cum avea ea să creadă că ar fi mai bine, pe toate chivernisindu-le după voie şi cum socotea ea să fie mai potrivit: or, şi prin acestea din urmă o făcuse împărătescul ei fiu să se distingă şi să poată fi invidiată.

Astfel că printre faptele lui vrednice de pomenire noi şi pe acelea le vom trece, prin care – cu prisos de cuvioşie cinstindu-şi Constantin maica – a împlinit şi dumnezeieştile porunci ce rînduiesc cele privitoare la cinstirea părinţilor.

4. Aşa a săvîrşit împăratul frumoasele lucrări mai sus arătate de pe meleagurile Palestinei, înălţînd prin toate provinciile biserici noi care le întreceau cu mult în strălucire pe cele vechi.

48. 1. Pe de altă parte, oraşul ce-i purta numele el l-a arătat vrednic de o cinstire deosebită, făcîndu-l să strălucească prin numeroase case de rugăciune, cu biserici mari închinate mucenicilor şi cu alte clădiri minunate, pe care le-a zidit atît în afara cetăţii, cît şi chiar în inima ei, şi prin care Constantin înţelegea să aducă cuvenita cinstire amintirii acelora şi să-şi pună oraşul sub ocrotirea Dumnezeului lor. 2. Plin de dumnezeiescul duh al înţelepciunii, împăratul a hotărît să cureţe cetatea ce-i purta numele de toate formele de idolatrie, astfel încît prin templele ei să nu mai rămînă nici urmă de statui ale aşa-zişilor zei, care să poată fi venerate, nici altare mînjite de sîngele jertfelor, nici arderi-de-tot, nici sărbători închinate demonilor, nici vreo altă formă de superstiţie.

49. La fîntînile aflate în mijlocul pieţelor putea fi văzut chipul Păstorului celui bun, bine cunoscut nouă, celor ce ne călăuzim după Dumne-

234. Textual: «felicitată» (n. tr.)

zeieştile Scripturi, precum şi acela al lui Daniel înconjurat de lei, totul lucrat în bronz şi prins în plăci de aur strălucitor. Atîta se încinsese sufletul împăratului de dumnezeiasca dragoste, încît pînă şi în domneştile încăperi ale palatului – şi anume în cea mai însemnată dintre ele –, pe un panou mare poleit cu aur aflat în plin centrul tavanului, pusese să fie prins simbolul mîntuitoarelor Patimi, alcătuit din felurite pietre prețioase de mai multe culori, fixate în prinderi din aur masiv – care dădea impresia unui scut acoperitor al însăşi domniei iubitorului de Dumnezeu împărat.

50. 1. Iată, dar, cu ce lucrări şi-a înfrumusețat el oraşul. Apoi, în amintirea biruinței asupra vrăjmaşilor săi şi ai lui Dumnezeu, a dăruit Constantin şi Capitalei bitinice – pe spezele propriei vistierii – o biserică foarte mare şi impunătoare închinată Mîntuitorului său. 2. Tot aşa a îmbogățit el şi oraşele mai însemnate ale celorlalte provincii, cum a fost cazul metropolei orientului, purtînd numele lui Antioh, căreia – în calitatea ei de întîi-stătătoare a tuturor acelor provincii – i-a închinat o biserică cu totul neobişnuită prin mărime şi prin frumusețe, străjuită din toate părțile de ziduri puternice, în mijlocul cărora locaşul însuşi – de formă octogonală – se înălța neînchipuit de semeț, înconjurat de jur-împrejur cu (două caturi de) încăperi, unele la nivelul pămîntului, altele deasupra lor.

Şi acest locaş l-a încununat Constantin cu mult aur, cu risipă de bronz şi cu tot soiul de alte materii prețioase.

51. 1. Acestea au fost locaşurile cele mai însemnate afierosite de împărat lui Dumnezeu. Dar aflînd el că acelaşi Mîntuior, Care nu de mult Se arătase lumii, Se mai descoperise în vremurile de demult unor oameni cu frica lui Dumnezeu la stejarul ce se cheamă Mamvri de pe meleagurile Palestinei, a dat poruncă să se înalțe şi acolo o casă de rugăciune Dumnezeului ce i se făcuse văzut atunci. 2. În acest scop a trimis el fiecărui guvernator de provincie cîte o scrisoare autografă prin care ordona să-i fie dusă porunca la bun sfîrşit. Iar nouă, celor ce scriem această istorisire, ne-a trimis o scrisoare de înştiințare plină de tîlc, a cărei copie mă gîndesc să o inserez acestor rînduri, spre o mai exactă recunoaştere a rîvnei iubitorului de Dumnezeu bărbat.

Certîndu-ne, dar, pentru cele aflate de el că s-ar petrece chiar în acel loc, împăratul scria – cuvînt cu cuvînt – următoarele:

52. «Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, lui Macarie şi celorlalți episcopi din Palestina.

Fost-a un act de mare bunăvoință acela pe care prea-cucernica mea soacră şi l-a îngăduit față de noi atunci cînd, prin mijlocirea unei scrisori, ne-a făcut cunoscută sminteala pînă azi tăinuită vouă a unor nelegiuiți, astfel ca greşeala pînă acum trecută cu vederea să-şi capete prin noi – chiar dacă cu oarecare întîrziere – cuvenita îndreptare şi vindecare.

Fiindcă pîngărirea sfintelor noastre locuri cu întinăciunile răspîndite de nişte ticăloşi este, fără nici o îndoială, o nelegiuire foarte mare. Dar ce anume, prea-iubiţii mei fraţi, n-a putut fi trecut sub tăcere – în dăruirea ei către Dumnezeu – de amintita persoană, deşi scăpase agerimii voastre?

53. 1. «Ei bine, spune dînsa că locurile acelea – care-şi iau numele de la stejarul din Mamvrì (unde ştim noi că sălăşluise Avraam) – au fost pîngărite în fel şi chip de nişte închinători ai demonilor; adăugînd că tot acolo, în apropiere, au fost aşezaţi nişte idoli care ar trebui neapărat nimiciţi, şi un altar unde – cum spune dînsa – se aduc necurmat jertfe spurcate.

2. «Lucrul acesta este şi împotriva mersului vremilor noastre şi îmi pare totodată şi nepotrivit cu sfinţenia acelor locuri. De aceea voiesc ca înălţimile voastre să ştie că noi i-am făcut cunoscut prea-strălucitului comite şi prieten al nostru Acachie, prin scrisoare, să arunce neîntîrziat în foc toţi idolii de care va da acolo şi să dărîme jertfelnicul din temelii; pe scurt, să curețe bine întreg locul de orice asemenea lucruri, ostenindu-se pentru aceasta din răsputeri, urmînd ca mai apoi să aibă grijă să înalţe pe aceleaşi meleaguri, sub îndrumarea voastră, un locaş vrednic de universala şi apostolica Biserică.

Revine, deci, în seama chibzuinţei şi a cuvioşiei voastre ca, de îndată ce vi se va spune că toate spurcăciunile de acolo au fost nimicite, să vă adunaţi în acel loc împreună cu episcopii Feniciei (pe care-i veţi putea chema în temeiul scrisorii de faţă), şi să trasaţi planul unei biserici potrivite năzuinţelor mele, astfel ca – prin purtarea de grijă a pomenitului nostru comite – lăcaşul să poată fi dus la bun sfîrşit cît mai grabnic şi – precum a primit el poruncă – cît mai frumos, după cum o cere şi vechimea şi însemnătatea locului.

Mai mult ca orice vreau să vă îngrijiţi ca, pe viitor, nici unul din oamenii aceia blestemaţi şi îngrozitori să nu mai îndrăznească să se apropie de aceste meleaguri. Fiindcă – după porunca acum de noi dată – dacă într-un loc de o asemenea însemnătate (privitor la care dat-am poruncă să fie împodobit cu lăcaşul fără pată al unei biserici care să merite a primi în ea adunarea unor oameni sfinţiţi) se va mai petrece un singur asemenea sacrilegiu, bine este să se ştie că noi nu-l vom mai trece cu vederea, şi că pe toţi cei care vor fi îndrăznit la el, îi vom socoti buni de pedeapsă. Iar de va fi să se mai petreacă ceva potrivnic celor poruncite, cuvine-se ca nezăbavnic – şi uitînd de orice îngăduinţă – să-mi daţi voi înşişi de ştire prin scrisoare, ca să-l supunem pe cel găsit vinovat de asemenea nelegiuire la cea mai grea ispăşire.

3. «Ştiţi, doar, că acolo S-a arătat şi i-a vorbit întîia oară Dumne-

zeu, stăpînul a toate, lui Avraam. Acolo și-a aflat întîia ei înfățișare[235] cinstirea sfintei legi. Acolo l-a învrednicit întîia oară, pe Avraam, Mîntuitorul Însuși, arătîndu-i-Se însoțit de cei doi îngeri. Acolo a pus Dumnezeu început a Se arăta oamenilor. Acolo i-a făgăduit El lui Avraam cele legate de seminția lui viitoare, și tot acolo Și-a ținut El, neîntîrziat, legămîntul. Acolo i-a prevestit El că va fi tatăl multor neamuri. 4. Iar dacă așa stau lucrurile, atunci mie de cuviință îmi pare ca, prin purtarea voastră de grijă, un asemenea loc să se păstreze curat de toată întinăciunea și să-și primească din nou sfințenia de odinioară prin aducerea cuvenitei închinări lui Dumnezeu, Atoatecîrmuitorului și stăpînului tuturor – și numai Lui[236].

Iată, deci, ce va trebui să urmăriți voi, cu cuvenită grijă, în caz că sfințiile voastre veți voi să mă ajutați întru împlinirea unor dorinți pătrunse de cucernicie și de cele mai alese gînduri față de Dumnezeu.

Că veți voi, sînt încredințat.

Dumnezeu să vă aibă în pază, frați iubiți».

54. 1. Pe toate le-a înfăptuit împăratul ducîndu-le la bun sfîrșit spre slava puterii Mîntuitorului. Și în vreme ce aducea necurmată cinstire lui Dumnezeu, Mîntuitorul său, Constantin dădea în vileag prin toate mijloacele idoleasca rătăcire de credință a neamurilor. 2. Atunci – din împărăteasca poruncă – au fost zmulse prin toate orașele porțile intrărilor în temple, care astfel au rămas cu vestibulurile lor goale. Alte temple s-au ales cu țiglele zmulse, și, ca atare, cu acoperișul distrus. În cazul altora, admirabilele bronzuri cu care înșelăciunea celor de odinioară s-a mîndrit atît de îndelung, au fost expuse în văzul tuturor prin toate piețele Capitalei. Privirea trecătorului se putea opri acum disprețuitoare cînd asupra trepiedului pithic, cînd asupra celui smintian; în hipodrom fuseseră expuse cele de la Delfi, iar la palat – muzele Heliconului.

3. Întreg orașul purtător al numelui împăratului a fost înțesat cu daruri votive din bronz foarte frumos lucrate și adunate de prin toate provinciile, prin care – în numele zeilor, veac după veac – cei bolnavi de atare sminteală în van își aduseseră mulțimea de jertfe și de arderi-de-tot, pînă într-un tîrziu, cînd, făcînd din asemenea jucării rîsul și batjocura privitorilor, împăratul i-a învățat să priceapă adevărul.

4. Însă cu statuile de aur a făcut altfel. Băgînd de seamă că sperietorile acelea înfricoșătoare, din aur și argint, ale smintitei închinări izbuteau să înșele mulțimea celor fără de minte și să-i înspăimînte ca pe niște bieți copii, socotit-a Constantin de trebuință să le îndepărteze dinaintea lor ca pe tot atîtea pietre de poticnire așezate-n calea celor ce pășesc

235. τὴν καταρχήν: «începutul», «intrarea în vigoare». – «Cinstirea» sau «tradiția» (θρησκεία) (n. tr.)

236. Textual: «și nimic altceva să nu se săvîrșească (acolo)» (n. tr.)

prin întuneric, şi să facă în aşa fel încît împărătescul drum al credinţei să li se arate tuturor neted şi ferit de primejdii[237]. 5. Totuşi, în pofida acestor intenţii, împăratul n-a găsit că ar avea nevoie nici de oaste, nici de puternicele sale garnizoane, ca să poată triumfa asupra acelor rătăcite credinţe ; ajunsu-i-au în acest scop cîte unul sau altul din prietenii săi, pe care-i trimitea cu aceeaşi poruncă prin toate provinciile imperiului. 6. Bizuindu-se pe puterea de credinţă a împăratului şi pe propria lor dăruire către Dumnezeu, aceştia n-au pregetat a coborî în mijlocul unor mulţimi nenumărate şi alcătuite din tot soiul de oameni de toate rasele, urmărind fără cruţare străvechea rătăcire prin toate cetăţile şi peste toate meleagurile, silind pe preoţii ei – în hohotele de rîs şi în batjocura gloatei – să-şi ducă zeităţile afară, în plină lumină, din întunecatele lor unghere, ca apoi să le despoaie de podoabe şi să descopere tuturor privirilor, sub stratul de culoare, urîţenia[238] materialului . După aceea ei desfăceau de pe material stratul ce li se părea că merita reţinut, topindu-l şi trecîndu-l prin foc, după care strîngeau tot ce socoteau că ar mai putea folosi la ceva, şi-l puneau de o parte; iar restul – care nu mai era bun de nimic – li-l lăsau vanilor închinători, ca să nu uite cumva ruşinea păţită.

7. Şi a mai săvîrşit acest minunat împărat următorul lucru: în timp ce idolii cei fără viaţă erau – aşa cum am arătat – spoliaţi de toată materia lor preţioasă, s-a înverşunat şi împotriva statuilor turnate din bronz; astfel că pînă şi aceşti zei de poveste, cu pletele albite de vreme, au fost în cele din urmă legaţi cu frînghii şi duşi ca să fie topiţi .

55. 1. Ca o încununare a celor ce se petreceau[239], împăratul – care părea să fi aprins o vîlvătaie de foc prealuminoasă – veghea el însuşi cu împărătească-i privire să nu mai rămînă pe undeva vreo rămăşiţă ascunsă a rătăcirii. Şi aidoma vulturului, care-şi poartă zborul în slăvile cerului, şi care de acolo, din înalt, e în stare să deslușească cu agerimea privirii sale cele aflate atît de departe sub el, pe pămînt, tot aşa – şezînd el de veghe în împărătescul sălaş al frumosului său oraş – a putut şi Constantin desluşi că undeva, departe, pe pămînt fenician, ameninţa întrascuns ceva ce putea deveni o mare primejdie pentru suflet. 2. Acolo – undeva, departe de forfota oraşelor, a pieţelor şi a locurilor publice, cu care sînt ele de obicei onorate spre a putea fi mai atrăgătoare – se afla o dumbravă şi un templu înspre care nu te îndruma nici o răscruce şi nu ducea nici o cărare şi nici un drum. Locul fusese închinat îngrozitorului demon al Afroditei şi se afla la Aphaka, undeva în înaltul muntelui Liban. 3. Era pentru toţi desfrînaţii – care, ca urmare a vieţii lor uşura-

237. Textual: «neted şi plan» (n. tr.)
238. αμορφία, literalmente «informitatea» (n. tr.)
239. Sau: «Aşa stînd lucrurile» (n. tr.)

tice, își distruseseră sănătatea – o adevărată școală a viciului. Bărbați cu înfățișare de femeie (și care nici nu mai erau tocmai bărbați), uitînd de demnitatea proprie însăși firii lor, căutau să se pună – adoptînd stricate purtări femeiești – sub ocrotirea acestei iazme. Raporturi cu femei, neîngăduite de lege, desfrînări, adultere, apucături de nedescris și de-a dreptul scîrboase, se săvîrșeau la adăpostul templului ca într-o țară fără legi și fără cîrmuitor. Și nimeni nu scotea nici o vorbă despre toate acestea fiindcă nici un bărbat mai cu vază nu cuteza să meargă într-un asemenea loc.

4. Totuși, faptele nu puteau rămîne tăinuite și marelui nostru împărat, care – după ce, în împărăteasca-i purtare de grijă, și-a dat seama de gravitatea lor – a hotărît că un astfel de sanctuar nu merita mîngîierea razelor soarelui și a poruncit să fie dărîmat din temelii împreună cu toate darurile aduse și închinate zeiței .

5. Așa au fost destrămate pe dată – și la un simplu semn al împăratului – urzelile nerușinatei rătăciri. De curățirea locului s-a îngrijit o mînă de soldați; iar cei care pînă atunci trăiseră în desfrînări, de teama împăratului au deprins învățăturile cumpătării, la fel ca grecii filosofaștri și închinători idolești, care din proprie experiență au învățat cît de vane le erau învățăturile .

56. 1. Căci, pe de altă parte, rătăcirea filosofaștrilor, legată de demonul din Cilicia, luase o mare amploare: mii și mii de oameni erau impresionați la gîndul că, arătîndu-se cînd și cînd (în somn) unor suferinzi veniți să doarmă (în sanctuarul său, intervenția lui) salvatoare și tămăduitoare îi putuse vindeca de boală. De fapt, el era o mare pierzanie pentru suflet, fiindcă izbutea să zmulgă sufletele mai lesne de amăgit din brațele adevăratului lor Mîntuitor și să le îmbulzească pe rătăcitoarea cale a celor fără Dumnezeu. Statornic cu sine însuși, împăratul – care știa că Mîntuitorul adevărat nu era altul decît Dumnezeul cel zelos – a poruncit ca și acest templu să fie dărîmat din temelii. 2. La un singur semn, minunea aceea atît de cîntată de neprețuiții filosofi (o dată cu cel care, fără a fi nici demon, nici Dumnezeu, se ascunsese înăuntrul ei, ademenind bietele suflete de-a lungul a multe și nesfîrșite veacuri), s-a prăbușit pînă la pămînt sub loviturile unui pumn de soldați. Ei bine, duhul acela, care pe alții se fălise că i-ar putea scăpa de necazuri, n-a mai găsit spre a se feri de năpastă decît leacul de care se zice că ar mai fi avut el parte atunci cînd a fost lovit de trăznet. 3. Or prețioasele înfăptuiri săvîrșite și închinate lui Dumnezeu de împăratul nostru nu erau numai niște vorbe, de vreme ce, cu puternicul ajutor al Mîntuitorului său, el a izbutit să facă una cu pămîntul și templul de acolo (din Cilicia), așa fel încît în urma lui să nu mai rămînă nici urmă din sminteala trecutului.

57. 1. În ceea ce-i priveşte pe foştii închinători ai idolilor, văzînd ei toţi chiar cu ochii lor înfrîngerea rătăcitei lor credinţe (precum şi pretutindeni neîntrerupta[240] pustiire a templelor şi a idolilor), unii au alergat să se pună sub ocrotirea mîntuitoarei învăţături a lui Hristos, iar ceilalţi, chiar dacă n-au purces la aceasta, totuşi n-au mai pregetat să se lepede acum de deşarta lor învăţătură părintească, să rîdă şi să zeflemisească ceea ce mai înainte socotiseră că ar fi zeităţi. 2. Şi cum să nu gîndească ei aşa văzînd cîtă spurcăciune se putea ascunde sub înfăţişarea exterioară a acestor idoli? Fiindcă dedesubtul lor au fost găsite oseminte adunate de pe la morţi şi ţeste goale, cu care se făcuseră felurite vrăji, precum şi zdrenţe murdare şi pătrunse de cea mai cumplită îngălare, sau tot soiul de gunoaie şi pleavă. 3. Or, dînd ei cu ochii de lucrurile acestea adunate în interiorul (statuilor) lipsite de viaţă, sigur că n-au pregetat să se lepede de multa sminteală care le întunecase şi lor, şi înaintaşilor lor, minţile; după cum au mai priceput şi că nici în tainicele unghere ale templelor, nici măcar înlăuntrul statuilor, nu se ascundea nici un fel de duh, nici un prezicător, nici un zeu şi nici un prooroc (cum ştiau ei pînă atunci) – nici chiar cea mai palidă arătare.

4. Faptul acesta a făcut ca, înaintea trimişilor împăratului, cea mai întunecată văgăună – ba pînă şi cele mai ascunse firide – să se deschidă fără nici o greutate. Cele mai tainice şi mai ferite locuri (sau spaţii din temple) au fost răscolite de paşii soldaţilor; aşa a fost descoperită acea orbire a neamurilor care din străvechi timpuri se făcuse stăpînă peste minţile oamenilor, şi a fost dată în vileag înaintea tuturor.

58. 1. Or, şi aceste evenimente pot fi destul de bine trecute în rîndul înfăptuirilor împăratului, deopotrivă cu porunca dată de el fiecărei provincii în parte (aşa cum a fost cazul la Heliopolis, în Fenicia, unde – în numele Afroditei – destulă lume nu făcea decît să se dedea plăcerilor celor mai neînfrînate, privind cu îngăduinţă cum soţiile şi fiicele lor se destrăbălau în voie). 2. Atunci s-a răspîndit şi vestea despre noua şi înţeleapta lege dată de împărat, care punea oprelişte învăţăturilor înaintea cărora nu pregetaseră ei pînă atunci; lege căreia el îi adăugase şi anumite îndemnuri scrise, ca şi cum Însuşi Dumnezeu l-ar fi mînat în aşa fel încît să-i poată forma pe toţi oamenii după dreptarele virtuţii. Ceea ce l-a făcut să nu şovăie a le trimite şi acestora o scrisoare în care-i îndemna să se grăbească la cunoaşterea Celui atotputernic. 3. Însă şi de data aceasta şi-a însoţit el vorbele cu fapta, punînd şi în locul acela temeliile unei mari biserici, ca locaş de rugăciune. Şi aşa s-a înfăptuit pentru prima oară ce nu se făcuse[241] niciodată, din chiar pragul veacurilor: cetatea închinătorilor idoleşti a fost socotită vrednică a primi în dar o biserică a lui Dumne-

240. Sau: «în curs» (n. tr.)
241. Textual: «Ce nu s-a mai auzit» (n. tr.)

zeu, cu preoți și cu diaconi, precum și un episcop sfințit Dumnezeului Celui Prea Înalt, spre a-i călăuzi. 4. Doar că, în grija sa de a trage și acolo pe cît mai mulți spre dreapta învățătură, a trimis împăratul din timp (bani) mulți pentru ajutorarea sărmanilor – încă un îndemn pentru ei să meargă și să primească cît mai degrabă învățătura mîntuitoare.

Era aproape ca și cum ar fi rostit și el vorbele acelea: «... pe ocolite sau fățiș, numai să-L propovăduim pe Hristos».

59. 1. Dar pe cînd toți își duceau zilele în bucurie – și în vreme ce Biserica lui Dumnezeu se înălța pretutindeni, sub toate formele și în toate provinciile, din ce în ce mai mîndră – din nou s-a strecurat invidia, pizmuitoarea bunătăților, în buna așezare a unor lucruri atît de frumos orînduite, trăgînd nădejde ca – plictisit de multele noastre gîlcevi și îndemnuri la dezordine – să-l poată cît de curînd îndepărta de noi pe împărat. 2. Și aprinzîndu-se o vîlvătaie de foc, a mistuit Biserica Antiohiei, atrăgînd peste ea nenorocire peste nenorocire, încît puțin a mai lipsit ca cetatea ea însăși să se surpe de-a binelea.

Credincioșii acestei Biserici se împărțiseră în două. Dar Și restul lumii din oraș – căreia i se adăugau autoritățile și garnizoana – ajunsese să se dușmănească în asemenea grad încît cu siguranță că ar fi tras sabia, de n-ar fi fost purtarea de grijă a lui Dumnezeu, precum și teama ce le-o inspira împăratul, care să domolească pornirile de mînie ale gloatei. 3. Astfel, din nou a lucrat îndelunga-răbdare a împăratului în chipul unui salvator și tămăduitor de suflete, aducînd acelor suferinzi, prin vorbele sale, vindecare. Și răspunzînd stării de lucruri cu toată blîndețea, a trimis Constantin în mijlocul poporului – din rîndurile celor apropiați lui și onorați cu titlul de comite – pe omul său de mare încredere, ca să stea de vorbă cu ei, și, în temeiul unor scrisori, să-i îndemne din partea sa la împăcare. Acestui îndemn el îi adăuga un al doilea, anume ca ei să se închine lui Dumnezeu după cuviință. În rîndurile sale Constantin își dădea multă osteneală față de ei și își mărturisea deplina înțelegere, după avusese prilejul să-l asculte pe însuși pricinuitorul tulburării. 4. Or, eu aș fi transcris aici scrisorile acestea atît de pline de tîlc și de neobișnuit folos, dacă prin asta nu i-aș fi pus în același timp pe cei certați de împărat într-o lumină neplăcută. 5. Pentru care pricină voi lăsa atari epistole de o parte (fiindcă-mi pare mai cuminte să nu împrospătez amintirea unor fapte urîte), nemaiadăugînd cărții de față decît acele scrisori alcătuite de el sub semnul bucuriei, în clipa cînd mulțimea s-a văzut iarăși unită și împăcată; prin care rînduri el îi sfătuia pe cei din Antiohia, să nu ridice pretenții asupra acelui cîrmuitor străin de ei care le mijlocise împăcarea, ci, după rînduiala Bisericii, să-și aleagă drept păstor un bărbat pe care li-l va face cunoscut Mîntuitorul Însuși, al tuturor.

Constantin s-a adresat osebit, de o parte poporului, de cealaltă episcopilor, scriindu-le, deci, următoarele:

60. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul – locuitorilor Antiohiei.

Cîtă bucurie înseamnă pentru toată lumea înzestrată cu pricepere şi înţelepciune, înţelegerea dintre voi! Iar după îndemnul legii, după îndemnul vieţii şi al rîvnei voastre, hotărît sînt eu însumi, fraţii mei, să vă iubesc şi să vă port o prietenie fără moarte. Fiindcă a purta cu adevărat – şi în duh de adevăr – roade bune nu înseamnă altceva decît să te poţi ajuta de o judecată dreaptă şi sănătoasă. 2. Însă mă întreb atunci ce anume vi s-ar potrivi vouă mai bine? Fapt este că ar trebui să şovăi a spune despre voi că adevărul vă este mai curînd o cale de scăpare decît o ţintă pentru discordie[242]. Or, pentru nişte fraţi mînaţi cu toţii de acelaşi crez (anume că a urma neabătut drumul cel drept către Dumnezeu chezăşuieşte faptul de a-ţi avea numele înscris în lăcaşul cel preacurat şi sfînt), ce anume ar putea fi mai minunat decît ca ei să se facă părtaşi – prin propăşirea lor – la binele obştesc? Iar dacă pilduitoarea învăţătură a Sfintei Scripturi vă mînă zelul pe calea unor împliniri încă şi mai bogate, atunci firesc este ca şi noi să dorim să ne întărim judecata în învăţăturile cele bune.

3. S-ar putea întîmpla să vă întrebaţi cu mirare unde anume vreau eu să ajung printr-o asemenea introducere. Ei bine, nu voi pregeta (şi nici nu mă voi da în lături) de la a vă spune cum stau lucrurile. Trebuie să ştiţi că v-am citit mesajul, din care – în temeiul strălucitelor mărturii aduse acolo – am putut pricepe că voi aţi dori cu înfrigurare să-l aduceţi la voi pe Eusebiu, astăzi încă episcop al Cesareei – pe care-l ştiu şi îl preţuiesc şi eu foarte mult, de multă vreme, pentru învăţătura şi pentru blîndeţea lui. 4. Or, ce vi se pare vouă că aş putea eu gîndi, în străduinţa mea de a-mi aduce partea la o cît mai bună aşezare a lucrurilor? Ce anume griji mi-a putut mie da rîvna voastră?

O, credinţă sfîntă, care prin cuvîntul şi după voia[243] Mîntuitorului nostru ne pui în faţă ca o icoană de viaţă, cît de greu ţi-ar fi să te lupţi cu păcatele omeneşti, de n-ar fi să te lepezi de la bun început de gîndul folosului! De unde şi eu cred că biruinţa este de partea cui se străduieşte mai cu osîrdie la dobîndirea stării de pace; dar şi că acolo unde ceea ce îi este omului cuvenit îi este înfăţişat doar sub formă de posibilitate, nimeni nu va ajunge de bunăvoia sa.

5. «De aceea vă întreb, fraţii mei: de ce să luăm o hotărîre care altora nu le-ar putea aduce decît amărăciune? De ce să stricăm ceva ce n-ar duce decît la prăbuşirea încrederii oamenilor în bunele noastre intenţii?

242. Sau: «o cale de ieşire la larg (mai curînd) decît o pricină de ură». – Întregul text pare foarte corupt. (n. tr.)

243. γνώμη: «hotărîrea», «rînduiala» (n. tr.)

Am și eu o părere foarte bună despre bărbatul pe care l-ați socotit că merită prețuirea și preferința voastră; dar mie nu-mi pare bine venit să șubrezim chiar într-atîta temeiurile unei stări de fapte care fiecăruia ar trebui să i se înfățișeze drept cît mai bine întemeiată și cît mai statornică, astfel încît nimeni să nu se mai poată încrede în propria sa putere de hotărîre, iar la o confruntare a calităților cîte unora cu cele ale acestui bărbat, să nu se poată ajunge ca nu numai unul dintre ei, ci chiar mai mulți să strălucească înaintea semenilor lor ! 6. Așa că să nu vi se pară nici surprinzător, nici greu de suferit, văzînd cît de egale – și, mai ales, cît de egal prețuite – pot fi între ele demnitățile, în sînul Bisericii. Fiindcă nu are nici un rost ca cercetarea (purtată după felurite criterii) să pună-n valoare pe cîte unii – fie ei mici, fie ei mari – cînd puterea de judecată a tuturor se împărtășește deopotrivă din tăria dumnezeieștilor dogme și le păzește pe acestea în așa fel ca, în temeiul unei Legi sortite deopotrivă tuturor, nimeni să nu aibă de suferit din asemuirea lui cu altul.

7. «Spunînd lucrurilor pe adevăratul lor nume, toate cele de mai sus[244] nu vă îndeamnă să căutați a aduce la voi pe bărbatul (despre care vorbim), ci vă îndeamnă mai curînd să vă luați gîndul de la el; iar tot ce a fost pînă acum arată mai mult ca o faptă de silnicie decît ca una făcută după dreptate – orice ar gîndi, în această privință, mulțimea. Vă grăiesc fățiș și cu toată tăria că îndrăzneala voastră se face adevărată pricină de osîndă, iar nu numai pricină de tulburare măruntă. Să nu uităm pilda ce ne-o dau mieii: anume, cum li se vădește lor și lipsa de putere și starea sănătății în starea dinților, sau atunci cînd – din nesîrguința păstorului – se întîmplă să li se înrăutățească viața! 8. Or, dacă lucrurile stau într-adevăr așa – și dacă nu ne înșelăm – atunci cuvine-se ca la asta să luați voi aminte mai întîi, frații mei (după care îndată vor urma destule altele, și nu mărunte!), și anume – înainte de orice – ca ceea ce este nobil, ca și schimbul deschis al gîndurilor să nu aibă nimic de suferit între voi. Apoi cuvine-se să aveți în vedere că bărbatul sosit în mijlocul vostru pentru a vă da sfatul potrivit și-a luat între timp de la Dumnezeu dreapta plată, bucurîndu-se de daruri neobișnuite (așa cum ați fost chiar voi de părere, cu gîndul la multa lui blîndețe).

Și așa, potrivit îmi pare ca (întru deplina curăție a cugetului – precum vă și stă în obicei) să vă siliți la găsirea unui bărbat cu adevărat pe măsura cerințelor voastre. Ferecați tot îndemnul la răzmeriță și la neorînduială, care niciodată nu aduce după sine dreptatea! Din ciocniri nu ies decît scîntei și flacără. 9. Or, eu așa mă voi putea face bine-plăcut lui Dumnezeu, așa voi putea simți împlinindu-se urările voastre de viață

244. Textual: «cele petrecute» (n. tr.)

lungă, anume pe măsura dragostei mele pentru voi şi pentru înclinarea voastră spre omenie; lucru ce s-a şi putut vedea de cînd aţi lepădat de la voi întinăciunea aceea şi aţi început să vă înţelegeţi împreună în bună pace, dîndu-mi în această privinţă un semn sigur, croindu-vă cale cerească în plină lumină şi ţinîndu-vă ca de o cîrmă de fier.

Povara voastră este povara nestricăciunii; tot ce ar fi putut dăuna corabiei voastre a fost lepădat din pîntecele ei. De asta şi trebuie să vă folosiţi de toate aşa fel încît să nu pară din nou că ni s-a împotmolit corabia de tot – ca urmare a unei pripeli nechibzuite şi fără rost – sau că tot ce am încercat noi era de la început sortit eşecului.

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, fraţi iubiţi!»

61. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul – către Eusebiu.

Citit-am cu plăcere multă scrisoarea întocmită de înţelepciunea ta şi mi-am dat seama că te ţii cu adevărat de canonul pravilei bisericeşti. Rămîi deci neclintit în el, de vreme ce aşa pare că-I vei putea face lui Dumnezeu pe plac şi că te vei potrivi şi tradiţiei apostolice.

Te mai poţi socoti fericit şi pentru că ai fost găsit vrednic – ca să spunem aşa – de tot omul,[245] să fii episcop al oricărei Biserici; fiindcă de vreme ce toţi îşi doresc să vii la ei, bucuria ta [de a fi cu ei] va avea numai de sporit.

2. «Înţelepciunea ta (care s-a priceput să păzească atît poruncile lui Dumnezeu şi canonul apostolic cît şi rînduiala Bisericii) ai făcut foarte bine neprimind episcopatul Antiohiei, spre a rămîne mai departe în sînul acelei Biserici în care, de la început, din voia lui Dumnezeu, ai primit demnitatea episcopală. 3. Poporului scrisu-i-am privitor la aceasta o scrisoare. Şi celorlalţi liturghisitori din preajma ta (care-mi scriseseră şi ei unele lucruri pe care le poate şi sfinţia ta lesne citi şi cumpăni) le-am scris din îndemnul lui Dumnezeu să le spun că nu au dreptatea de partea lor. Va trebui însă ca pe viitor înţelepciunea ta să te alături sfatului lor, aşa ca tot ceea ce lui Dumnezeu şi Bisericii le va părea de cuviinţă, să poată prinde rădăcină şi în Biserica Antiohiei.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate!»

62. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către Teodot, Teodor, Narcis, Aetius, Alfeu, şi către ceilalţi episcopi din Antiohia.

Citit-am cele scrise de înţelepciunea voastră şi am încuviinţat chibzuita hotărîre a lui Eusebiu, cel uns episcop, deopotrivă cu voi. Şi aflînd de toate cele petrecute (parte din scrisoarea voastră, parte dintr-ale iluştrilor comiţi Akakios şi Strategius), le-am cumpănit după cuviinţă; apoi am scris poporului Antiohiei ce anume ar putea fi plăcut lui Dumnezeu şi potrivit intereselor Bisericii. Poruncit-am totodată să se adauge scrisorii

245. Textual: «prin mărturia întregului univers» (n. tr.)

de față o copie a aceleia, ca să vă fie și vouă cunoscut ce anume am hotărît eu să spun poporului în clipa în care mi s-a cerut să judec după dreptate.

În scrisoarea voastră se spune că, după o îndelungată chibzuință, alegerea și voia – atît a poporului cît și a voastră înșivă – îl cer pe Eusebiu, prea-sfințitul episcop al Bisericii din Cesareea, să se așeze pe scaunul Bisericii din Antiohia și să primească a lua grijile acesteia asupra sa. 2. Pe de altă parte, scrisoarea lui Eusebiu – care mie îmi pare că este în consensul rînduielilor Bisericii – susține părerea contrarie, zicînd că el nu va părăsi sub nici un cuvînt o Biserică ce i-a fost cîndva dată în grijă de Dumnezeu. Drept urmare, am socotit că se cuvine mai curînd să se facă așa cum o cere atît de dreapta lui hotărîre – el, adică, să nu fie zmuls din sînul Bisericii sale –, iar voi toți să o încuviințați.

Se cere totuși ca înțelepciunea voastră să aibă cunoștință și mai departe de părerea mea. Or, din cîte am aflat, prezbiterul Eufronios – cetățean al Cesareii Capadociei – ca și Georgios – și el prezbiter în Arethusa (care, amîndoi, au fost numiți în acele locuri de Alexandru cel din Alexandria), sînt amîndoi foarte încercați într-ale credinței. 3. Cuvine-se, deci, să fac cunoscute înțelepciunii voastre numele acestora, ca putînd fi alese – totuși neuitînd și de alții pe care i-ați putea socoti vrednici demnității episcopale fără să vă abateți de la rînduielile apostolice. Or, numai așa pregătindu-vă va putea înțelepciunea voastră să-și potrivească alegerea cu canoanele Bisericii și cu tradiția apostolică, precum o cere bisericeasca pravilă[246].

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiți!»

63. 1. Scriind cîrmuitorilor Bisericilor în felul arătat, împăratul nu urmărea decît ca toate să fie făcute spre lauda Cuvîntului lui Dumnezeu. Dar după ce a pus stavilă pornirilor la dezbinare, așezînd Biserica lui Dumnezeu sub semnul bunei înțelegeri și al armoniei, Constantin a mers mai departe, socotind de datoria sa să nimicească încă un soi de oameni fără Dumnezeu, ca pe un rău cumplit printre oameni. E vorba de niște înșelători, care, sub o înfățișare ce impunea, făcuseră un adevărat prăpăd prin orașe; proorocescul glas (al Mîntuitorului) îi pomenise cîndva, zicîndu-le «prooroci mincinoși» și «lupi răpitori»: «Păziți-vă de proorocii mincinoși, care vor veni la voi cu chip de miei, dar care pe dinăuntru sînt lupi răpitori; după faptele lor îi veți putea recunoaște». 3. O poruncă dată de Constantin și trimisă guvernatorilor de provincie a spulberat întreaga – și de tristă amintire – tagmă a acestora; iar legii, el i-a adăugat și o învățătură dătătoare de viață pentru persoana lor, în care-i îndemna să nu pregete a se căi, de vreme ce Biserica lui Dumnezeu li se făcea ca o poartă deschisă spre calea mîntuirii.

246. Textual: «știință» (n. tr.)

Ascultă, cititorule , în ce fel le grăia el în scrisoarea aceea:

64. 1. «Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către eretici.

Cuvine-se să recunoaşteţi în temeiul acestei legiuiri (atît voi, novaţienilor, cît şi voi: valentinieni, marcioniţi, paulieni, sau voi care vă trageţi numele de la frigieni; pe scurt, voi toţi care, în adunările voastre, aţi dat glas[247] unor crezuri sectare) cu cît fir de minciună s-a împletit deşarta voastră credinţă şi în ce leacuri amestecate cu otravă s-a îmbibat învăţătura voastră – fapt care pe cei sănătoşi îi făcea să alunece în neputinţe, iar pe cei aflaţi pe calea vieţii, să ajungă – datorită vouă – pradă morţii celei de-a pururi!

2. «O voi, ce sînteţi potrivnici adevărului, vrăjmaşi ai vieţii şi sfetnici ai pierzării! Totul la voi este făcut să se împotrivească adevărului, dar şi să se potrivească celor mai cumplite vicii, să se mărginească la sminteli şi simulacre, prin care voi nu faceţi decît să daţi chip minciunii, pe cei nevinovaţi să-i asupriţi iar pe credincioşi să-i lipsiţi de lumină! Voi nu faceţi decît să vă pierdeţi vremea cu un chip părelnic al dumnezeirii; voi pîngăriţi totul şi crestaţi în conştiinţele curate şi nevinovate ale oamenilor răni aducătoare de moarte; pot spune aproape că voi răpiţi oamenilor văzul şi lumina zilei! 3. E oare nevoie să vă înşir toate vinile? Nici lipsa noastră de timp, nici mulţimea grijilor, nu ne îngăduie să zăbovim cît de cît – aşa cum s-ar cere – asupra răutăţilor voastre. Iar nebunia voastră este nu numai mare, ci chiar atît de mare, atît de hîdă şi de degradantă, că o singură zi nu mi-ar ajunge spre a o descrie. Şi altminteri se cuvine mai curînd să ne astupăm urechile şi să ne întoarcem privirea de la asemenea lucruri, astfel ca înşirarea lor amănunţită să nu întineze cumva spontana şi curata înflăcărare a credinţei noastre!

4. «Este oare cazul să mai îngăduim dăinuirea unor atît de mari rele? Cînd depăşeşte o anumită măsură, îngăduinţa ajunge să li se facă şi oamenilor sănătoşi pricină de bube ciumate. De ce, atunci, să nu zmulgem acest rău – ca să spunem aşa – din rădăcină, urmărindu-l făţiş, înaintea tuturor?

65. 1. «De vreme ce grozăvia pierzaniei voastre a ajuns pînă întracolo încît să nu mai poată fi îngăduită, legea de acum vă previne că nici unuia dintre voi nu i se va mai îngădui pe viitor să meargă la adunări. Drept urmare, am poruncit ca toate casele în care ţineţi voi adunare să fie sechestrate. Îngrijorarea noastră este atît de mare, încît vrem să nu vă mai puteţi ţine nelegiuitele şi nebuneştile adunări nu numai în locurile cunoscute îndeobşte, dar nici prin casele oamenilor sau prin cine ştie ce alte locuri aparţinînd unor particulari.

247. Textual: «aţi împlinit» (n. tr.)

2. «Lucrul cel mai bun ar fi ca voi toți care vă sîrguiți a-I sluji Domnului în duh de adevăr și cu bună credință să vă alăturați Bisericii universale pentru a vă împărtăși din sfințenia ei, prin care veți putea ajunge și la cunoașterea adevărului. În tot cazul, înșelăciunea întortocheatelor voastre învățături va fi cu desăvîrșire scoasă de pe răbojul luminoșilor ani ai domniei noastre; vreau anume să zic: blestemata și pustiitoarea dihonie a ereticilor și a schismaticilor. Fiindcă potrivit îmi pare, cu fericirea de care am avut eu parte întru Dumnezeu, să îndrumăm pe toți cei ce-și deapănă viața sub semnul nădejdii, pe drumul drept, ca să fie feriți de rătăcirile de credință dezordonate, și să-i aducem de la întuneric la lumină, de pe calea deșertăciunii, pe aceea a adevărului, și din moarte, la mîntuire.

3. «Spre întărirea mijloacelor acestei tămăduiri, dat-am poruncă - cum am mai spus - ca toate [locurile de] adunare închinate înșelătoarei voastre credințe (deci lăcașurile de rugăciune - dacă așa pot fi ele numite - ale ereticilor) să fie sechestrate și negreșit predate Bisericii universale, celelalte locuri revenind fiscului. În felul acesta, pe viitor nu vă va mai rămîne nici o posibilitate de adunare; și așa, începînd cu ziua de astăzi, nu veți mai putea cuteza să vă țineți nelegiuitele adunări nicăieri: nici în public, nici pe la oameni acasă.

«Spre știre».

66. 1. Așa a risipit împărăteasca poruncă ascunsele întruniri ale celor de altă credință; așa au fost prinse-n capcană[248] jivinele, pricinuitoarele înrăitei lor necredințe. O parte dintre cei înșelați de ele au luat calea Bisericii cu gînduri ascunse (cu toate că și de teama împăratului), prefăcîndu-se pentru o vreme, cu atît mai mult cu cît legea cerea ca și cărțile lor să fie puse sub urmărire, iar tot cel ce se mai deda la relele și neîngăduitele lor năravuri era înhățat. De aceea se și prefăceau aceia în tot chipul, anume ca să se poată salva. Alții însă au pășit cu adevărat - și cu cele mai bune gînduri - pe calea nădejdii în Atotputernicul Dumnezeu. 2. Or, cîrmuitorii Bisericilor au avut mult a veghea atunci pentru amănunțita osebire a unora ca aceștia de ceilalți: cînd încercau ei să se apropie, pe prefăcuți îi izgoneau cît mai departe de turma lui Dumnezeu, ca pe niște lupi ascunși sub blană de oaie; în schimb, pe cei ce o făceau de bună-credință, după ce mai întîi - și pentru o vreme - îi cercetau cum se cuvine, în cele din urmă îi numărau în rîndurile celor primiți [de Biserică].

3. Așa a făcut Constantin cu nemernicii cei de altă credință. În schimb Biserica a primit fără nici o zăbavă pe unii care, în învățăturile lor de credință, nu strecuraseră nimic netrebnic, dar care fuseseră ținuți de schismatici departe de obștea credincioșilor prin alte mijloace. Oame-

248. Textual: «vînate» (n. tr.)

nii aceştia arătau aidoma celor întorşi în pîlcuri din surghiun înapoi în patria lor; fiindcă şi ei îşi revedeau maica - Biserica - de care fuseseră atîta vreme despărţiţi, şi la care acum reveneau cu atîta bucurie!

Aşa s-au unit la loc, în deplină armonie, mădularele unicului trup (al Bisericii). Singură continua să-şi răspîndească lumina - revenită la ea însăşi - Biserica universală (cea iubită) de Dumnezeu; în afara ei nu mai rămăsese nici urmă de erezie sau de schismă. Iar cauza acestei mari şi unice izbutiri nu are cum reveni altcuiva decît numai împăratului celui atît de iubit de[249] Dumnezeu.

Cuprinsul cărţii a patra

249. Textual: «atît de intrat în grija lui Dumnezeu» (n. tr.)
250. Textual: «egalizarea», «nivelarea» (n. tr.)
251. Textual: «dăruit» (n. tr.)

252. Sau: «rugile» (n. tr.)

CARTEA A PATRA

1. 1. Dar săvîrşind el asemenea fapte spre buna rostuire şi spre proslăvirea Bisericii lui Dumnezeu – silința dîndu-şi-o întreagă ca să înalțe în cugetele oamenilor învățătura Mîntuitorului la loc de preț –, Constantin nu nesocotea nici celelalte osteneli, străine ei. Peste întreaga omenire ce-şi ducea viața pe meleagurile provinciilor el n-a încetat nici o clipă să-şi reverse belşugul feluritelor binefaceri, punînd în valoare cînd părintească-i grijă (cu care-i înconjura pe toți, fără osebire), cînd priceperea de a-i răsplăti pe fiecare dintre prietenii săi de nădejde, cu demnități felurite. Față de toți îşi răspîndea filotimia cu inima cea mai largă, aşa că oricine-i cerea o oarecare favoare putea fi încredințat că n-avea să dea greş: nimeni, nici unul dintre suplicanți nu fusese vreodată înşelat în aşteptări. 2. Tuturor, el le răspundea dăruinde-le fie belşug de bani, fie posesiuni; pe cîte unii îi învrednicea cu demnitatea de guvernator, pe alții, cu cea senatorială; mulți căpătau titluri înalte; unii erau ridicați la treapta de comiți de rangul întîi, alții de rangul doi sau trei, iar alții, nenumărați se vedeau de asemenea înzestrați cu apelativul «înalt», precum şi cu numeroase alte onoruri: fiindcă prin mijlocirea feluritelor onoruri împăratul se sîrguia să mulțumească pe cît mai mulți.

2. Cît de mult se silea el să facă oamenilor viața plăcută ne putem da seama dintr-o pildă de mare folos, ştiută pînă-n zilele noastre de toată lumea. Din dările pentru pămînt, lui Constantin îi revenea în fiecare an o pătrime; această pătrime el totuşi a împărțit-o la loc proprietarilor de pămînt, lucru care – dacă punem la socoteală darea din fiecare an – a făcut ca o dată la patru ani aceştia să nu mai plătească nici un fel de dare. Faptul a fost de el întărit prin lege, rămînînd aşa şi pentru viitor şi făcînd ca ocîrmuirea împăratului să dăinuiască pentru totdeauna de neşters în amintirea contemporanilor săi şi a urmaşilor lor.

3. Totuşi, unii au contestat măsurătorile de pămînt făcute sub cîrmuitorii de mai înainte, plîngîndu-se că țarinile lor fuseseră încărcate cu dări împovărătoare. Aşa cum o cerea dreptatea, împăratul a trimis la fața locului bărbați împuterniciți să îndrepte[253] aceste dări şi să nu le socoată acelora plîngerea ca o vină.

4. La alte procese, pentru ca pierzătorii să nu rămînă mai întristați decît cei cărora li se făcuse dreptate, împăratul le dăruia acelora – din

253. Sau: «să niveleze» (n. tr.)

propria-i avere – fie pămînt, fie bani. Astfel, învinsul la judecată se putea bucura în aceeaşi măsură cu învingătorul şi îşi putea ridica privirea ca să-şi bucure ochii de vederea lui Constantin. Era cu neputinţă ca, odată ajuns (întru adîncul umilinţei şi al necazului tău) înaintea acestui atît de mare împărat, să pleci altminteri (decît cu bucuria în suflet). Aşa, şi unii şi ceilalţi se întorceau de la judecată senini şi veseli, făcînd ca toată lumea să se minuneze de multa mărinimie a împăratului.

5. 1. Mai este oare nevoie să amintesc aici că împăratul avea să-i supună pe barbari, silindu-i să asculte de puterea romană? Că el a izbutit pentru prima oară să subjuge popoarele sciţilor şi ale sarmaţilor (care mai înainte nu ştiau ce înseamnă să slujeşti altuia), făcîndu-i – chiar împotriva voii lor – să-i recunoască pe romani drept stăpîni? Fiindcă ocîrmuitorii mai vechi (ai Romei) ajunseseră chiar să le plătească sciţilor un tribut, făcînd astfel – în virtutea acestei mirii anuale – din romani un popor aflat la cheremul[254] barbarilor!

2. Împăratul nu se putea socoti împăcat cu un asemenea gînd. Unui biruitor ca el nu i se părea potrivit ca – după pilda celor care-l precedaseră – să plătească mai departe birul. De aceea, punîndu-şi el nădejdea în Mîntuitorul său şi înfruntîndu-i şi pe aceştia cu biruitorul semn (al crucii), pe toţi i-a supus într-un timp foarte scurt: pe cei mai nărăvaşi i-a cuminţit pe calea armelor, iar pe ceilalţi i-a atras de partea sa pe calea unor solii foarte bine gîndite, făcîndu-i şi pe ei să se lepede de viaţa animalică şi fără ştiinţă de lege pe care o duceau, în schimbul unei vieţi chibzuite şi puse sub semnul legii.

Aşa au învăţat sciţii, pînă la urmă, să le slujească romanilor.

6. 1. Dar şi pe sarmaţi i-a prăvălit Dumnezeu Însuşi sub călcîiul lui Constantin, care i-a zdrobit în pofida multei lor semeţii de barbari – şi iată cum:

Cînd s-au ridicat sciţii împotriva lor, ca să se poată apăra, stăpînii au fost nevoiţi să împartă sclavilor lor arme. Aceştia au ieşit biruitori, dar mai apoi au întors armele împotriva stăpînilor, pe care i-au izgonit din casele lor, pînă la ultimul om.

2. Constantin ajunsese acum singura lor salvare. Şi întrucît ştia să vină în ajutorul oamenilor, pe toţi izgoniţii i-a găzduit pe meleagurile romane: pe cei mai buni de luptă[255] i-a înrolat în propriile sale unităţi; celorlalţi, ca să poată trăi, le-a împărţit pămînt ca să-l lucreze. Ceea ce i-a şi făcut pe aceia să mărturisească cum că nenorocirea ce se abătuse asupra lor se sfîrşise în cele din urmă cu bine, de vreme ce le îngăduise

254. Textual: «robit» (n. tr.)
255. Sau: «destoinici» (n. tr.)

ca, în schimbul neomeneștii lor vieți de barbari, să se poată și ei bucura de viața liberă a romanilor.

Așa i-a dăruit Dumnezeu lui Constantin biruința împotriva tuturor neamurilor vrăjmașe. Încît, pînă la urmă, nu puține au fost semințiile de barbari care au venit să se supună lui chiar și de bună voia lor.

7. 1. Soli sosiți de pretutindeni îi aduceau necontenit daruri de mare preț de prin părțile lor. Într-un rînd, ducîndu-ne acolo, am putut vedea și noi pe acești barbari așteptînd cuminți și înșiruiți în dreptul porților palatului, în ciuda înfățișării lor ciudate și impunătoare. Purtau veșminte cu totul neobișnuite, aveau trăsături foarte deosebite de ale noastre și tot atît de deosebite le erau pieptănătura și forma bărbii. Barbarul era încruntat, cu totul altfel la înfățișare (decît noi), cu trupul neobișnuit de înalt. Unii erau roșcovani, alții mai albi ca zăpada; unii erau mai negri la chip decît abanosul sau pucioasa, iar alții mijlociu de negri: luînd bine aminte la cei chemați înăuntru, puteai vedea acolo pînă și blemizi și inzi și etiopi sosiți «de la capătul pămîntului, oameni nespus de osebiți». 2. Fiecare dintre aceștia aducea împăratului, la rîndul său, daruri de preț de pe meleagurile sale - așa cum și sînt ei înfățișați: unii, cununi de aur; alții, diademe bătute în pietre scumpe; alții, feciori cu părul bălai; unii, veșminte de ale barbarilor cu motive florale, țesute cu fir de aur; alții, cai sau scuturi sau lănci lungi sau săgeți și arcuri - care, toate, nu erau altceva decît simbolul dorinței lor de a sluji cauzei împăratului și de a lupta alături de el, în caz că i-ar fi dobîndit bunăvoința. 3. Împăratul le lua din mîinile aducătorilor și le dădea să fie puse la locul cuvenit; apoi le întorcea darul cu atîta mărinimie, că, de la o clipă la alta, făcea din acești trimiși niște oameni bogați. Pe cei mai aleși dintre ei îi învrednicea și de felurite demnități romane - lucru care a făcut ca multora să le și placă atare îndeletnicire pînă la a da uitării drumul de întoarcere în patrie.

8. Iar cînd a socotit regele Persiei să-i dea lui Constantin de știre, prin solii, despre gîndul său de pace, a trimis și el daruri doveditoare ale intențiilor aflate la temelia prieteneștii învoieli (pe care și-o dorea). Împăratul a încheiat cu el înțelegerea dorită, dar pînă la urmă l-a întrecut în mărinimie și în așteptări pe acela, care-l onorase mai întîi cu bunul său gînd. Aflînd că Bisericile lui Dumnezeu se înmulțiseră pe pămîntul Persiei și că o mare mulțime de popor își căuta adăpost în stînele păstoriei lui Hristos, s-a bucurat, de parcă lui i-ar fi stat în grijă menirea oamenilor de pretutindeni, și din acea clipă a și început să ia aminte la soarta tuturor. Lucru pe care ni-l înfățișează cu propriile sale cuvinte în stăruitoarea și meșteșugita scrisoare trimisă regelui Persiei în intenția de a-i așeza pe aceia sub ocrotirea sa.

Și scrisoarea aceasta - scrisă în latinește de împăratul însuși - se află la îndemîna noastră. Tălmăcită în limba elinească, ea îi va fi desigur mai lesne de priceput cititorului. Iat-o, deci:

9. «Dumnezeiasca credință păzind-o, părtaş mă fac al luminii celei adevărate. Lumina adevărului avînd-o drept călăuză, iată mărturisesc dumnezeiasca credință; faptele mele o întăresc. Şi zicînd aşa, eu nu fac decît să-mi recunosc fățiş închinarea în fața preasfintei predanii, văzînd în ea adevăratul meu dascăl pe calea cunoaşterii lui Dumnezeu celui preasfînt.

Întărit de puterea Acestuia[256], am trezit pe rînd întreaga lume – de la îndepărtatele meleaguri din apropierea oceanului începînd – la speranța de neclintit într-o mîntuire. Tot cel ce sub înfricoşătorii tirani de mai înainte purta asupră-şi jugul unei robii care – lovind în toți, zi după zi – pe toate le ducea de rîpă, văzîndu-se acum părtaş al răsplatei[257], ca însănătoşit (după o lungă suferință) a prins puteri de viață nouă.

Pe Acest Dumnezeu – al cărui semn este purtat pe umeri de o întreagă oaste închinată Lui – Îl mărturisesc eu. Şi oriîncotro o cheamă glasul dreptății, într-acolo o şi trage semnul negreşit. Asemenea pricini mi-au adus şi mie mulțumirea unor izbînzi strălucite şi năpraznice. Deci acestui Dumnezeu mărturisesc eu a-I sluji spre nemuritoare aducere-aminte; cu mintea mea ageră şi curată, pe El Îl desluşesc eu aievea, acolo, întru cele de sus.

10. 1. Cînd îngenunchez, pe El Îl chem. Mă țin departe de toată spurcăciunea aducerii de jertfe[258], de neplăcuta şi respingătoarea ei miasmă, şi fug de toată lumina lumească, de care – toate – nelegiuita şi îngrozitoarea rătăcire (a închinării la idoli) întinîndu-se, a prăbuşit foarte multe popoare – ba neamuri întregi –, prăvălindu-le pînă în adîncuri.

2. «Dumnezeul a toate nu îngăduie ca acelea aduse de El la ființă în pronia Sa asupra oamenilor (şi datorită iubirii Sale de oameni) spre a le fi acestora de folos la nevoie, să ajungă bătaia-de-joc a oricui. Oamenilor, El nu le cere nimic altceva decît curăția gîndului şi un suflet fără prihană, prin care singure cumpăneşte El faptele noastre de bine şi credința noastră. 3. Plăcute Îi sînt lucrările smereniei şi ale blîndeței: pe cei umili îi iubeşte tot atît precît îi urăşte pe gîlcevitori. Iubeşte credincioşia iar necredincioşia o osîndeşte, împilarea celor ce nu se pricep decît la vorbe goale negreşit surpînd-o. El osîndeşte îngîmfarea celor trufaşi şi îl prăvăleşte pe tot cel tras în sus de fumurile semeției – răspunzînd, în schimb, după cuviință celor smeriți la cuget şi neținători-de-rău.

4. «De aceea şi are El foarte la inimă orice domnie ce se deapănă în duh de dreptate, întărind-o cu purtările Sale de grijă şi ocrotind regescul nostru cuget cu harul păcii aducător de adîncă linişte.

256. Textual: «Sprijinindu-mă pe alianța cu puterea Acestui Dumnezeu» (n. tr.)

257. Textual: «profitînd de răzbunarea generală». – În realitate, textul grecesc are aici nuanțe mai puțin violente decît ar lăsa să se creadă redarea lui literală, accentul părînd să cadă pe o stare de fapte în care rolurile s-au inversat. (n. tr.)

258. Textual: «fug de toată spurcăciunea sîngelui» (n. tr.)

11. 1. «Or, frate, mie nu-mi vine a crede că greşesc atunci cînd pe Acest Dumnezeu unic – pe Care mulți dintre împărații noştri, aflîndu-se sub înrîurirea unor credințe rătăcite şi nebuneşti, L-au tăgăduit – Îl mărturisesc a fi Cîrmuitorul şi Părintele a toate. De altminteri toți aceia au avut parte de un sfîrşit atît de înfiorător, încît, mai tîrziu, de cîte ori şi-a pus El în minte să le aducă cîte unora ce se sîrguiau pe aceeaşi cale (cu tiranii) o povață menită să-i întoarcă din drum, nimănui nu i-a stat la îndemînă o pildă mai bună decît prăbuşirea acelora înşişi. 2. Unul dintre ei cred că a fost şi omul asupra căruia abătîndu-se mînia lui Dumnezeu ca o furtună, l-a spulberat de pe pămîntul nostru, abătîndu-l pe meleagurile voastre ca să predea acolo însemnul cel atît de mult discutat al biruinței, spre ruşinea lui.

12. «Sincer vorbind, mie-mi pare că darea pe față, astăzi, a tristei lor sorți este, pînă la urmă, un lucru bun, mai ales că eu putusem să o prevăd din clipa în care ei se porniseră să tulbure poporul lui Dumnezeu cu nelegiuitele lor rînduieli. De aceea şi trebuie să-I fim noi recunoscători lui Dumnezeu pentru faptul că-n desăvîrşita-I pronie asupra tuturor robilor dumnezeieştii legi, dăruindu-le acestora din nou pacea, El le îngăduie să se şi bucure şi să se mîndrească de ea. Ceea ce mă şi face să fiu încredințat că la noi toate lucrurile vor sta bine şi statornic atîta vreme cît va vrea şi El să ne țină pe toți strînşi în juru-I prin mijlocirea curatei şi încercatei credințe a acelora şi a unității crezului nostru în Dumnezeu.

13. «Or, nici nu-ți închipui cît de mult m-a bucurat să aud că creştinii – fiindcă la ei îmi este gîndul în tot ce-ți scriu – au început (aşa cum mi-aş fi dorit şi eu) să se răspîndească[259] pe cea mai mare parte a meleagurilor Persiei. Precum îți doresc eu ție tot binele, tot astfel li-l doresc eu şi lor, ca supuşi ai tăi – prin care fapt Îl vei şi putea avea de partea ta pe Însuşi Stăpînul a toate, miluitor şi blînd.

Pe ei, deci – gîndindu-mă eu la puterea ta – ți-i aşez eu sub a ta ocrotire; pe ei, chiar pe ei ți-i încredințez eu cu totul, cunoscîndu-ți multa credincioşie: iubeşte-i cu toată tăria iubirii tale de oameni, şi-ți vei dobîndi prin credincioşie o mulțumire fără margini, de care să ne putem bucura şi noi».

14. 1. Îndrumate, parcă, de o singură călăuză, bucuroase să-şi ducă viața sub (privegherea) slugii lui Dumnezeu, popoarele de pe întreg pămîntul îşi vedeau toate de ale lor, propăşind[260] în netulburată pace. Nimic nu mai putea şedea în calea Romei. 2. Totuşi, încredințat că nimic nu-i putea fi mai de ajutor spre paza acestei stări decît rugăciunile iubito-

259. Textual: «să împodobească», «să pună în valoare (cu prezența lor)» (n. tr.)
260. Textual: «statornice» (n. tr.)

rilor de Dumnezeu, împăratul se străduia să şi le dobîndească, se ruga osîrdnic lui Dumnezeu şi poruncea capetelor Bisericilor să înalţe rugăciune pentru el.

15. 1. Cît de puternic i se înrădăcinase lui Constantin credinţa în Dumnezeu se mai poate vedea şi dacă luăm aminte că el s-a gîndit singur să bată o monedă de aur înfăţişîndu-l cu privirea parcă ridicată, aşa cum fac cei ce se roagă fierbinte lui Dumnezeu. 2. Acest tip de monedă a avut curs pe întreaga arie a lumii romane. Iar în palatele imperiale din unele cetăţi, Constantin a fost înfăţişat – stînd în picioare – deasupra imaginilor aflate pe la porţi, cu privirea ridicată spre înaltul cerului şi cu braţele de asemeni întinse – ca unul aflat în rugăciune.

16. Aşa a cerut el să fie înfăţişat în imagini – adică rugîndu-se. Iar una din legile date de el nu mai îngăduia reprezentarea persoanei sale în templele idoleşti, pentru ca nici măcar imaginea pictată să nu poată fi atinsă de necurăţia smintitei şi neîngăduitei credinţe.

17. Am putea însă pune la socoteală un lucru mult mai însemnat, dacă luăm seama că el înjghebase un fel de biserică a lui Dumnezeu în chiar lăuntrul palatului său, precum şi faptul că-i întrecea cu mult în fervoare pe toţi cei ce se adunau acolo. Cu Sfintele Scripturi în mînă, Constantin urmărea cu luare-aminte tîlcul inspiratelor ei cuvinte; apoi, împreună cu lumea de la palat, înălţa rugăciunile ce se cereau spuse.

18. 1. Împăratul s-a mai gîndit să facă, din ziua închinată rugăciunii, cea mai însemnată – şi cea dintîi – zi (a săptămînii), ca una ce şi era, de fapt, o zi închinată Domnului şi aducătoare de mîntuire. Diaconi şi alţi slujitori ai lui Dumnezeu – oameni cu o viaţă fără cusur şi înzestraţi cu toate virtuţile – au fost puşi de el să vegheze asupra întregii sale case. Străjile, credincioase lui, şi soldaţii corpului de gardă, parcă încinşi cu platoşa dăruirii de sine, vedeau în el pe învăţătorul lor întru cele ale cuvioşiei şi nu cinsteau mai puţin mîntuitoarea şi sărbătoreasca zi a Duminicii, ci înălţau şi ei rugăciunile cele atît de dragi împăratului. 2. De altfel, fericitul Constantin s-a îngrijit ca toată lumea să (poată) face ca ei, fiindcă-şi pusese în gînd să facă treptat din tot omul un închinător la Dumnezeu. Aşa a hotărît el prin lege ca ziua închinată Mîntuitorului să le fie zi de odihnă tuturor cetăţenilor imperiului, iar cea din ajunul sîmbetei să fie şi ea o zi aleasă – cred eu că spre aducere-aminte a celor săvîrşite, după tradiţie, de Mîntuitorul în asemenea zile. 3. În tot cazul, întreaga sa oaste a fost învăţată de el să cinstească osîrdnic această zi a Mîntuitorului – chemată şi «zi a luminii» sau «a soarelui»; soldaţilor care împărtăşeau şi ei dumnezeiasca credinţă le era acum îngăduit să zăbovească în voie în biserica lui Dumnezeu, ca să se poată ruga nestingheriţi.

19. Dar şi celor ce nu îmbrăţişaseră încă dumnezeiasca învăţătură

le-a dat – prin altă lege – poruncă să meargă Duminica pe un cîmp deschis din imediata apropiere a cetății, unde, la un semn, ei urmau să înalțe cu toții laolaltă lui Dumnezeu o rugăciune învățată anume. Fiindcă (nici lor) nu li se cădea să-și pună nădejdea în lănci și în platoșe sau în vigoarea lor trupească, ci se cuvenea ca și ei să recunoască în Dumnezeu, Cel aflat mai presus de toate, pe Dăruitorul a tot binele și chiar al biruinței, și, ca atare, li se cuvenea și lor să-I înalțe unele rugăciuni de mulțumire, cu brațele întins ridicate spre cer, cu ochii gîndului de asemenea ațintiți asupra Împăratului ceresc, și să-L pomenească în ruga lor drept dătător de biruință, izbăvitor, străjuitor și sprijin[261].

Însuși împăratul i-a învățat pe toți ostașii săi această rugăciune, zicîndu-le să grăiască pe latinește următoarele:

20. 1. «Pe Tine singur Te știm Dumnezeu, pe Tine drept împărat Te cunoaștem, pe Tine într-ajutor Te chemăm; de la Tine ne-am dobîndit biruințele, prin Tine mai presus de vrăjmași arătatu-ne-am, Ție recunoștință îți datorăm pentru bunurile dobîndite; în Tine am nădăjduit că și pe cele viitoare ni le vei dărui: cu toții Ție ne rugăm; iar pentru împăratul nostru Constantin dimpreună cu evlavioșii săi fii, fierbinte ne rugăm: viață dă-le cît mai lungă și de biruință plină!»

2. Așa a hotărît el să facă unitățile oștii sale în fiecare zi de Duminică[262], și așa le-a învățat el să zică, de se rugau lui Dumnezeu.

21. Așijderi a pus el să fie trecut și pe arme mîntuitorul semn al crucii , după cum oastea însăși, odată echipată și gata de luptă, n-avea să mai înalțe înaintea ei nici unul din auritele chipuri de altădată[263], ci numai mîntuitorul însemn de biruință.

22. 1. Or, la anumite ceasuri ale zilei, Constantin se zăvora în ascunzișul celor mai ferite cămări ale palatului, singur cu Dumnezeul său Cel Unul, Căruia, îngenunchind, fierbinte-I cerea în rugăciune ceea ce avea el mai multă nevoie, ca un adevărat părtaș al lucrărilor de taină[264]. Pentru zilele mîntuitoarei sărbători (a Paștelui) își prelungea mult reculegerea, prăznuind-o[265] în sfintele-i slujbe cu toate puterile sufletești și trupești adunate, cu totul dăruit unei vieți pline de har, și, prin asta, pe toți părtașii la praznic întrecîndu-i. 2. Sfînta veghe de noapte o prelungea pînă-n zi: anumiți oameni trimiși de el aprindeau pe întreg cuprinsul orașului lumînări lungi de ceară, cărora li se adăugau făcliile aprinse la tot pasul – ceea ce făcea ca tainica noapte a veghii să ajungă în cele din urmă mai

261. Textual: «săritor în ajutor» (n. tr.)

262. Textual: «de ziua luminii» (n. tr.)

263. Textual: «obișnuită (pînă atunci)» (n. tr.)

264. οἷά τις μέτοχος ἱερῶν ὀργίων – «ca un participant la sfințitele mistere», expresie cu referire la cultul Demetrei.

265. Verbul ἐτελεῖτο, prezent în text, sugerează o participare directă, activă, propriu-zis exercitarea unei funcții sacerdotale. (n. tr.)

dăruită cu lumină decît miezul zilei. Iar în zori – după pilda mîntuitoarelor revărsări de dar (ale învierii) – îşi întindea şi împăratul generosul său braţ peste toate provinciile şi neamurile şi popoarele împărăţiei, tuturor făcîndu-le daruri bogate.

23. În felul acesta preoţea Constantin Dumnezeului său. Tuturor popoarelor aflate sub administraţie romană, precum şi militarilor, porţile tuturor templelor idoleşti le-au fost cu desăvîrşire închise; aducerea de jertfe a fost şi ea oprită cu totul. O lege dată pentru guvernatorii provinciilor hotăra de asemenea cinstirea zilei Domnului; ba, la îndemnul împăratului, aceştia au început să cinstească şi zilele amintirii mucenicilor, acordîndu-le în biserici cuvenita sărbătorire şi făcînd împăratului pe plac în toate.

24. Fapt care i-a şi îngăduit să spună odată, la primirea unor episcopi, că şi el ar fi un fel de episcop, sau – cum l-am putut eu însumi auzi zicînd – «Voi sînteţi episcopi întru cele dinăuntru ale Bisericii; pe mine, însă, m-a aşezat Dumnezeu episcop al celor aflate în afara ei». În duhul acestor vorbe, Constantin şi-a păstorit toţi supuşii cu multă chibzuinţă; şi îi îndemna din răsputeri să meargă pe calea unei vieţi cuvioase.

25. 1. Şi a ajuns el ca printr-o strînsă înşiruire de legi şi rînduieli să dea în cele din urmă poruncă aşa: nimeni să nu mai jertfească idolilor, să nu se mai îndeletnicească cu prezicerile, să nu mai înalţe chipuri cioplite, să nu oficieze cine ştie ce culte secrete şi să nu întineze arenele oraşelor cu sîngeroasele lupte dintre gladiatori. 2. Dar pentru Egipt – şi mai ales pentru Alexandria – unde lumea obişnuia să-şi venereze fluviul sub înfăţişarea unor fameni, a dat Constantin o lege deosebită în care cerea ca tot acel neam de oameni nici-bărbaţi-nici-femei să dispară negreşit din viaţa (publică), astfel ca lumea să nu mai poată da ochi cu nişte inşi supuşi unor asemenea dezmăţuri.

3. Idololatrii aceia îşi închipuiau acum că fluviul nu va mai curge ca întotdeauna. Fapt este că Dumnezeu – prezent în lucrările lui Constantin – i-a inspirat acestuia o lege în care totul era împotriva aşteptărilor lor, fiindcă după dispariţia acestei tagme, care cu spurcatele ei obiceiuri, întina oraşele, fluviul a curs mai abitir ca odinioară, ca peste nişte meleaguri într-adevăr gătite să-l primească, şi n-a contenit să le ude egiptenilor ţarinele cu ape încă şi mai bogate, silindu-i să ia aminte din faptă să nu mai aibă de-a face cu inşi spurcaţi şi smintiţi ca aceia, ci să caute cauza a tot binele numai la Cel care este în măsură să dăruiască tot binele.

26. 1. Dar nenumărate au fost cele săvîrşite de împărat în fiecare provincie, înlesnind mult sarcina celor ce şi-ar pune rîvna să scrie despre ele. Între aceste lucrări s-au numărat şi nişte legi cărora Constantin le-a dat o formă nouă, insuflînd duh de sfinţenie unei idei străvechi.

Să spunem, deci, cîteva vorbe şi despre ele.

2. Vechile legi îi pedepseau pe oamenii lipsiţi de copii, neîngăduindu-le să lase moştenire persoanelor apropiate lor. Legea era foarte crudă, întrucît pedepsea pe inşii rămaşi fără copii ca pe nişte tîlhari. De aceea s-a şi gîndit împăratul să facă aici unele osebiri, îngăduind în anumite cazuri moştenirea, şi a insuflat legii un duh de sfinţenie, zicînd că printr-o asemenea măsură nu trebuiau pedepsite decît persoanele dovedite a fi de rea intenţie. 3. Fiindcă există mulţi oameni rămaşi fără copii şi care o! cîţi copii n-ar fi vrut ei să aibă, de nu le-ar fi fost lor piedică la aceasta nu ştiu ce slăbiciune fizică; după cum mai există persoane rămase fără copii nu pentru că n-ar fi vrut să-i aibe, ci numai fiindcă se feresc să aibă a face cu vreo femeie, preferînd să se dăruiască alesei căi a înţelepciunii[266]. Tot aşa cum sînt şi femei care, dăruindu-se pe de-a-ntregul lui Dumnezeu, au ales calea neîntinării şi a deplinei feciorii, dedicîndu-se, trup şi suflet, unei vieţi fără pată şi pătrunsă de sfinţenie. 4. Şi întreb, atunci: asemenea fiinţe meritau ele să fie pedepsite? Nu meritau ele mai curînd admiraţia şi încuviinţarea noastră? Fiindcă dacă voia cea bună este prin ea însăşi vrednică de mare preţ, hotărîrea de a o trece în faptă este mai presus decît ce ne propune nouă firea.

Dar dacă aşa stau lucrurile, atunci cuvine-se mai curînd ca noi să le plîngem de milă oamenilor lipsiţi de bucuria de a avea copii - datorită cine ştie căror neputinţe fizice - iar nu să-i pedepsim; iar de tot cel ce-şi dăruieşte puterea de dragoste Celui Atotputernic, mai potrivit îmi pare mie să ne minunăm din cale afară, decît să ne înverşunăm împotriva lui. Or, în acest sens a schimbat şi împăratul - şi cu dreaptă socoteală - prevederile legii.

5. În continuare, vechile legi stabileau şi îndatoririle şi termenii preciși de care cei ce-şi făceau testamentul erau obligaţi să se ţină, chiar de-ar fi fost ei pe patul lor de moarte. Era o stare de lucruri care - la formularea ultimelor dorinţi ale celor ce se stingeau din viaţă - ducea la multe necazuri. 6. Lucru pe care înţelegîndu-l împăratul, a schimbat şi aceste prevederi, zicînd ca acela ce se săvîrşea să-şi arate voia în cuvintele simple ale vorbirii obişnuite şi să-şi exprime hotărîrea fie în scris, aşa cum i se părea lui mai potrivit, fie (de-i va fi lui voia altfel) fără să o mai treacă în scris, dar în prezenţa unor martori de crezare şi cu adevărat în măsură să nu-i schimbe înţelesul cuvintelor.

27. 1. Şi a mai legiuit Constantin ca nici un creştin să nu mai poată fi rob iudeilor; fiindcă nu era admisibil celor eliberaţi de Mîntuitorul să robească sub jugul ucigaşilor proorocilor şi ai Domnului. Iar de ar mai fi fost găsit vreunul robind, trebuia numaidecît lăsat liber, în vreme ce iudeul avea să fie pedepsit cu plata unei anumite sume de bani.

266. Textual: «a filosofiei» (n. tr.)

2. În privința hotărîrilor luate de episcopi la sinoade, Constantin le-a întărit cu (propriul său) sigiliu, astfel ca guvernatorii provinciilor să nu poată împiedica aducerea lor în faptă, fiind preoții lui Dumnezeu mai presus decît orice fel de judecător.

3. Şi a mai închipuit Constantin pentru supuşi nenumărate alte hotărîri asemănătoare acestora; dar pentru cuprinderea lor într-o carte[267] şi pentru amănunțita urmărire a chibzuinței împăratului ar fi nevoie de mult mai mult răgaz.

Şi se cade, oare, să mai arăt în tot amănuntul cum se dăruia el Dumnezeului său Celui mai presus de toate? Cum din zori şi pînă seara nu-i era gîndul la altceva decît cui i-ar putea el face bine, şi cum se arăta el dornic să facă tuturor binele, fără nici o osebire?

28. 1. Cu toate acestea, față de Bisericile lui Dumnezeu s-a întrecut Constantin pe sine însuşi în dărnicie, fiindcă le-a înzestrat cu pămînturi sau le-a împărțit grîu pentru întreținerea săracilor, a orfanilor şi a femeilor năpăstuite de soartă. De altminteri el se îngrijea şi singur îndeaproape de cei goi, cărora le dăruia veşminte cu nemiluita; 2. dar pe toți cei ce-şi închinau viața dumnezeieştii înțelepciuni[268] îi socotea vrednici de o atenție cu totul deosebită, în timp ce cinul preasfintelor pururea-fecioare se bucura din partea sa aproape de aceeaşi venerație ca Dumnezeu însuşi, fiind el încredințat că Acesta – Căruia ele îşi dăruiau întreaga lor viață – îşi şi făcuse sălaş în sufletele lor.

29. 1. El însuşi îşi îmbogățea mintea în cuvintele dumnezeieştii Scripturi, petrecîndu-şi nopțile în priveghere iar în clipele de răgaz scriind cuvîntări, căci îi plăcea să se înfățişeze necontenit (înaintea oamenilor), încredințat că e bine să domnească peste supuşi prin puterea convingerii, făcînd din cîrmuirea sa o domnie a chibzuinței. 2. Astfel că nu pregeta să cheme lumea la sine; iar oamenii nu pregetau nici ei să se adune puhoi ca să asculte înțeleptele vorbe ale împăratului.

Cînd i se oferea prilejul să glăsuiască despre un subiect cu caracter teologic, Constantin îşi îndrepta ținuta, lua o înfățişare severă şi cobora glasul, pătrunzîndu-te în gîndul că – prin marea lui putere de credință – va izbuti să-şi inițieze ascultătorii în taina dumnezeieştii învățături. Publicul îi răspundea cu strigăte de încuviințare. Atunci împăratul îi făcea un semn prin care-l îndemna să privească spre înaltul cerului şi să-şi îndrepte minunarea şi slavosloviile numai asupra Împăratului Celui a toate, 3. după care, venind mai la obiect, începea prin a critica smintelile credinței în zei sub cuvînt că demonicele culte ale neamurilor nu erau decît înşelăciune şi paravan pentru necredință, ca apoi să-şi învețe ascul-

267. Textual: «în cadrul subiectului (acestei cărți)» (n. tr.)
268. Textual: «filosofii» (n. tr.)

tătorii să recunoască în Dumnezeu pe Împăratul suprem, şi, în fine, să le vorbească atît despre pronia Lui cea îndeobşte, cît şi despre cea legată de fiecare dintre ei în parte. În cele din urmă ajungea şi la iconomia lucrării mîntuirii, unde arăta că şi aceasta se făcuse, în chip necesar, aşa cum trebuia ea să se petreacă. Pe urmă schimba subiectul, trecînd la învăţătura despre judecata lui Dumnezeu, 4. şi, adresîndu-se ascultătorilor săi cu putere de pătrundere sporită, se pornea să mustre pe furi, pe siluitori şi pe cei lacomi şi nesătui de avere. Iar de se întîmpla să lovească cu şfichiul vorbelor sale pe cîte unii dintre cei apropiaţi lui şi aflaţi de faţă, îi făcea să le simtă puterea pînă-n adîncul conştiinţei, şi-i silea pînă la urmă să-şi plece capetele, prevenindu-i fățiş şi cu glas răspicat că aveau să dea socoteală lui Dumnezeu pentru faptele lor, adăugînd că aşa cum Dumnezeu Cel Prea Înalt îi dăruise lui împărăţia celor pămînteşti, tot astfel, după pilda Atotputernicului, le încredinţase şi el lor cîte ceva din împărăţia sa, spre bună gospodărire, şi că toţi aveau să dea seama – fiecare la vremea sa – de faptele lor înaintea Împăratului tuturor.

5. Aşa nu pregeta el niciodată să mărturisească şi să le amintească acestora, dăscălindu-i. Dar, în pofida nobilelor sale convingeri – care-i determinau întreaga ţinută – în ciuda ideilor lui şi a hotărîrilor pe care le lua, întotdeauna se mai iveau niscai îndărătnici şi surzi la chemarea binelui, pricepuţi în a-l încuviinţa pe Constantin cu vorba şi chiar cu strigăte de consimţire, dar care, de atîta cupiditate, în faptă nu ţineau de loc seama de vorbele lui.

30. 1. De aceea, odată a şi prins el pe unul din însoţitorii săi (de mînă) şi i-a zis:

«Pînă cînd vom tot zăbovi noi în lăcomie, prietene?»

După care, schiţînd pe jos cu o lance pe care întîmplător o ţinea în mînă, conturul unui om, a adăugat:

«Dacă ai dobîndi toate bogăţiile lumii şi întreg pămîntul, pînă la urmă tot n-ai avea parte de nimic mai mult decît de atîta petic – şi încă nici asta nu e sigur».

2. Dar, în ciuda unor asemenea vorbe şi iniţiative, fericitul împărat nu izbutea să le stăvilească pornirile, chiar dacă faptele şedeau mărturie că de Dumnezeu inspiratele sale graiuri nu erau cîtuşi de puţin lipsite de tîlc.

31. Or, de vreme ce teama de moarte nu izbutea să-i tragă pe cei răi înapoi de la facerea răutăţii (şi asta din pricina desăvîrşitei iubiri de oameni a împăratului, care făcea ca nici unul dintre guvernatorii provinciilor să nu primească niciodată şi sub nici un cuvînt să ia măsuri împotriva celor ce călcau legea), faptul se prefăcea în oprobriu deloc lipsit de însemnătate, aruncat asupra întregii sale administraţii: dacă pe bună-

dreptate sau dacă nu, judeca-va fiecare aşa cum i se va părea lui mai bine; grija mea se opreşte numai la arătarea stării reale a lucrurilor .

32. Împăratul îşi alcătuia cuvîntările în latină; existau însă anumiţi oameni cărora le revenea sarcina de a le tălmăci în greceşte. Am de gînd ca în continuarea acestei scrieri să adaug, în chip de exemplu, o anumită cuvîntare a lui pe care el însuşi a intitulat-o *Către adunarea sfinţilor* şi pe care a închinat-o Bisericii lui Dumnezeu, astfel ca mărturia ce o aduc eu întru acestea să nu poată părea o simplă înşirare de vorbe goale.

33. 1. Şi mai este ceva ce cred eu că merită să nu fie dat uitării – ceva săvîrşit de omul acesta minunat, chiar în legătură cu noi. Îmboldit de marea lui evlavie, l-am rugat într-o vreme să ne îngăduie să rostim de faţă cu el un cuvînt privitor la sfîntul mormînt al Mîntuitorului[269]. Constantin s-a arătat foarte bucuros să-l asculte şi s-a amestecat în mulţimea publicului, rămînînd în picioare chiar acolo, în mijlocul palatului, (unde se petreceau lucrurile). Noi am început prin a-l pofti să şadă pe unul dintre jilţurile împărăteşti, care-l aştepta; dar Constantin nu s-a lăsat înduplecat, ci a urmărit cu cea mai mare încordare cele ce se rosteau, cumpănind şi aducînd în spusele cu caracter dogmatic mărturia sa spre recunoaşterea adevărului. 2. Dar timpul trecea şi cuvîntarea se lungea. Ne-am gîndit, aşadar, să-i punem capăt; el însă s-a împotrivit, îndemnîndu-ne să o continuăm pînă la sfîrşit. L-am rugat, atunci, din nou să şadă; dar el s-a întunecat la chip şi ne-a răspuns că nu e bine să asculţi cu delăsare o dezbatere legată de dumnezeieştile dogme, şi că de altminteri, acestea îi sînt de mare folos şi ajutor sufletesc – adăugînd că se cuvine să asculţi stînd în picioare atunci cînd se vorbeşte despre cele ale lui Dumnezeu.

Cînd totul a luat sfîrşit, am plecat fiecare acasă, la ale sale.

34. Dar împăratul, în marea lui purtare de grijă pentru bisericile lui Dumnezeu, ne-a trimis o scrisoare avînd ca subiect copierea de Dumnezeu inspiratelor Scripturi, şi încă una despre prea-sfîntul praznic al Paştelui. (Noi îi lămurisem atunci unele înţelesuri tainice ale acestei sărbători; or, din răspunsul său poate oricine vedea cît de mult preţuise el spusele noastre).

35. 1. «*Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către Eusebiu.*

Mare reuşită – şi mai presus de toată puterea cuvintelor – îmi pare mie să cuvintezi după cuviinţă despre tainele lui Hristos; asemenea faptului de a fi lămurit într-un fel potrivit sfada privind şi ţinerea şi originea praznicului Paştelui, precum şi atît de folositoarea – dar şi chinuita – lui încropire. Fiindcă pînă şi celor ce izbutesc

269. Textual: «privitor la mîntuitorul mormînt» (n. tr.)

să pătrundă, cu înţelegerea lor, cele ale lui Dumnezeu[270] nu le este la îndemînă să grăiască despre ele aşa cum s-ar cuveni.

Ei bine, învăţătura şi rîvna ta pe mine m-au umplut de admiraţie: de aceea am şi citit cu multă plăcere cartea [trimisă], şi, aşa cum ţi-a fost dorinţa, am poruncit ca ea să le fie dată cît mai multora dintre cei dornici să-i slujească lui Dumnezeu cu vrednicie.

2. «Văzînd deci, tu, cu cît prisos de mulţumire primim noi daruri ca acesta trimis de luminăţia ta, sileşte-te să ne bucuri cît mai des cu astfel de lucruri (în care, precum spui, ai fost format). Fiindcă, chiar dacă – precum vine vorba – e multă vreme de cînd alergi, noi tot te îmboldim să dai mai mult zor la subiectele ce-ţi sînt la îndemînă.

Marea ta încredere o dovedeşte şi faptul că pe insul care-ţi tălmăceşte strădaniile în limba latinească, tu nu l-ai socotit nevrednic de scrierile tale, chiar dacă tălmăcirea lui nu este, cel mai ades, în măsură să redea pe potrivă frumuseţea cuvintelor tale.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate».

Aşa arăta, deci, scrisoarea lui privitoare la acest subiect. Cea privitoare la copierea Sfintelor Scripturi grăia în felul următor:

36. 1. «*Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către Eusebiu.*

Cu ajutorul proniei lui Dumnezeu, Mîntuitorul nostru, în oraşul ce ne poartă numele o mare mulţime a oamenilor s-a dăruit pe sine preasfintei Biserici. Acest avînt – care acolo se face simţit pretutindeni – face totodată să ni se pară foarte potrivită înjghebarea în acele locuri a mai multor Biserici. 2. Primeşte, dară, cu voie bună hotărîrea asupra căreia ne-am oprit, ştiind că ni s-a părut potrivit să o împărtăşim mai întîi înţelepciunii luminăţiei tale: urmează, anume, ca tu să porunceşti scrierea – de mîna unor meşteri caligrafi care-şi cunosc bine meseria – a cincizeci de tomuri din Sfintele Scripturi (pe care, anume, le vei socoti a fi mai preţioase, atunci cînd le ai, şi mai de folos unei Biserici), pe foaie de pergament de cea mai bună calitate, cu caractere uşor de citit şi într-o formă uşor de mînuit. 3. Trimis-am pentru asta procuratorului diocezei o scrisoare arătătoare a bunăvoinţei noastre, ca să se îngrijească de tot ce va fi nevoie pentru întocmirea acestei ediţii; încît, vrînd să grăbim scrierea tomurilor, nu mai lipseşte decît purtarea ta de grijă.

4. «În temeiul scrisorii de faţă vei avea de azi înainte dreptul la două care oficiale pentru transport; fiindcă numai aşa vor putea ajunge cît mai repede frumos-aşternutele scrieri sub ochii noştri. În care scop desigur că va fi nevoie şi de ajutorul unuia dintre diaconii bisericii tale: să ştie acesta că atunci cînd va ajunge la noi va avea a se bucura de mărinimia noastră.

---

270. Tradus larg. Textual: «celor capabili să priceapă», determinativul fiind exprimat independent, în continuare. – «La îndemînă»: textual, «posibil» (n. tr.)

Dumnezeu să te aibă în pază, frate iubit».

37. Aşa a poruncit împăratul.

Cuvîntul lui a fost trecut numaidecît în faptă. În tomuri minunat lucrate, noi am trimis cîte trei sau cîte patru[271].

Încă un fapt din care se poate vedea răspunsul împăratului: aflînd el că cetatea Constantiei de pe meleagurile noastre (cetate care mai înainte vreme fusese în mod covîrşitor populată de închinători ai idolilor) se lepădase – ca urmare a unei răbufniri de credinţă – de idoleasca-i rătăcire, ne-a mărturisit bucuria sa, adăugînd că era favorabil faptului[272].

38. Îndată după îmbrăţişarea mîntuitoarei credinţe în Dumnezeu, palestiniana cetate a Constantiei a crescut mult, atît înaintea lui Dumnezeu Însuşi cît şi în ochii împăratului: a fost – ce nu fusese ea niciodată – declarată oraş şi şi-a schimbat numele spre a-l putea adopta pe cel (cu mult mai potrivit) al iubitoarei de Dumnezeu surori a împăratului.

39. 1. La fel s-a petrecut şi în multe alte locuri, precum în cetatea feniciană purtînd numele împăratului, cetate ai cărei locuitori dăduseră flăcărilor un număr neînchipuit de mare de sculpturi idoleşti, spre a se putea pune sub legea mîntuirii. 2. Deci şi prin alte ţinuturi venea lumea către mîntuitoarea cale a cunoaşterii, distrugînd pe dată, prin oraşe şi pe la sate, tot ce ţinuse ea pînă atunci drept sfînt, ca nişte lucruri goale de orice înţeles. Templele zeităţilor şi celelalte locaşuri închinate lor, semeţe foarte, le dărîmau oamenii fără nici un îndemn dinafară şi înălţau pe temeliile lor, în schimbul amăgitorului loc de închinăciune, cîte o biserică.

3. Dar scrierea amănunţită a faptelor iubitorului de Dumnezeu Constantin nu cred să mi se potrivească mie cît li se potriveşte celor ce au fost socotiţi vrednici a-l însoţi pretutindeni. Pricină pentru care am şi dorit ca, după ce vom fi dat scrisului, pe scurt, lucrurile cunoscute nouă, să ajungem şi la zilele sale cele mai de pe urmă.

40. 1. După patruzeci de ani de cîrmuire, trei fii ai săi şi prea-mîndri cezari se văzuseră chemaţi în vremi diferite să împartă cu el povara împărăţiei: Constantin, care purta numele tatălui său, se împărtăşise primul din această cinste cam după primii zece ani de domnie părintească; al doilea, Constanţiu, care purta[273] numele bunicului său, se împărtăşise din ea în preajma celei de a douăzecea aniversări, în vreme ce Constans, cel de al treilea, (al cărui nume îi oglindeşte statornicia de caracter şi autoritatea), ajunsese la ea cam după trecerea celei de a treia decade. 2. Împăratul, care se vedea moştenit – după chipul treimic – de trei fii plăcuţi lui Dumnezeu, şi care, din decadă în decadă, îi ridicase la marea cinste a

271. Text lacunar (n. tr.)
272. Text lacunar (n. tr.)
273. Textual: «care fusese împodobit cu» (n. tr.)

împărtăşirii domniei, a socotit această a treizecea aniversare a sa drept foarte potrivită spre a-şi arăta recunoştinţa înaintea Împăratului tuturor.

În acest scop a hotărît el tot pentru atunci şi data sfinţirii locaşului înălţat de el cu atîta rîvnă şi dragoste de frumos la sfîntul mormînt din Ierusalim.

41. 1. Dar şi întru acestea s-a ridicat iubitoarea de rău invidie, ameninţînd să tulbure fastul sărbătoririi aşa cum ameninţă norul întunecat, aducător de furtună, să acopere strălucitoarea lumină a razelor soarelui: anume, semănînd din nou neastîmpărul şi duhul zîzaniei în rîndurile Bisericii din Egipt. 2. Numai că, spre a putea lupta cu zavistia diavolului, de Dumnezeu iubitul împărat n-a pregetat să adune[274] cît mai grabnic, ca o adevărată oaste a lui Dumnezeu, un sinod la care a chemat nenumăraţi episcopi din întregul Egipt, din Libia, din Asia şi din Europa, trimiţîndu-le cuvînt să vină cît mai repede, atît pentru lămurirea sfadei cît şi – după aceea – în vederea sfinţirii bisericii despre care a fost vorba.

3. Deci cu prilejul acestei călătorii le-a poruncit Constantin episcopilor să poposească în capitala Feniciei spre a lămuri acolo searbedele certuri ivite, sub cuvînt că nu se cuvenea ca ei să se adune spre slujirea lui Dumnezeu dezbinaţi în cuget, de vreme ce însuşi dumnezeiasca poruncă îndemna pe cei învrăjbiţi să nu-şi aducă darurile mai înainte de a se fi împăcat cu lumea, mai înainte de a fi făcut pace cu toţi cei din jur.

4. Scrisoarea ce urmează stă mărturie rîvnei cu care împăratul s-a străduit să traducă el însuşi în faptă porunca Mîntuitorului, în duh de înţelegere pentru toţi şi întru deplină armonie:

42. 1. «*Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către sfîntul sinod din Tir.*

Ar fi fost probabil nimerit, şi întru totul pe potriva vremurilor noastre priitoare, ca Biserica universală să se dovedească invulnerabilă, ca toţi slujitorii lui Hristos să fi putut rămîne în afara atingerii oricărei certări. Dar de vreme ce cîte unii s-au aşternut la drum îmboldiţi de duhul neliniştitor al rivalităţii (şi drept urmare unei vieţi nu tocmai vrednice de ei), ajungînd să încurce toate lucrurile (o nenorocire mai mare, după a mea părere, decît oricare altă nenorocire), vă îndemn (pe voi care, cum vine vorba, aţi ajuns să alergaţi) să vă adunaţi neîntîrziat în sinod pentru a sări în ajutorul celor ce au nevoie de îngrijire şi pentru a-i lecui pe fraţii aflaţi în primejdie de moarte, reunind între ele întru bună înţelegere mădularele astăzi dezbinate şi îndreptîndu-i (cît îngăduie timpul) pe cei greşiţi, ca să aduceţi din nou pe cuprinsul unor asemenea eparhii cuvenita bună înţelegere, (pe care – vai, ce cumplit lucru! – fost-au de ajuns atît de puţini ca să o tulbure!)

274. Textual: «să înarmeze» (n. tr.)

2. «Toţi oamenii socot eu că-mi dau dreptate să spun despre această bună-înţelegere că dacă lui Dumnezeu, Stăpînului a toate, ea îi este bineplăcută (iar nouă înşine nepreţuită[275]), pentru unii ca voi – în caz că le veţi reda pacea – ea se va preface într-un motiv de nu tocmai măruntă mîndrie. Aşadar: nu zăboviţi, ci pe loc puneţi-vă la încercare rîvna, şi puneţi-le celor mai înainte arătate capăt – aşa cum se cuvine –, înţelegîndu-vă întreolaltă întru deplina voastră curăţie şi putere de credinţă. Fiindcă atîta ne cere nouă întru deplină tăcere (dar mai ales vouă vă cere să o faceţi în tot locul) Mîntuitorul, Căruia îi slujim.

3. «Nu vă va lipsi nimic din cele în care credincioşiei mele îi revine cuvîntul hotărîtor. Am făcut tot ce mi-aţi cerut în scrisorile voastre. Trimis-am vorbă episcopilor despre care mi-aţi vorbit – aşa cum doreaţi –, ca să vină şi ei să ia parte acolo, alături de voi, la dezbateri. L-am trimis şi pe consularul Dionisie să le amintească aceasta celor ce vor lua parte la sinod alături de voi, şi să vegheze el însuşi necurmat şi în mod suveran la buna desfăşurare a lucrurilor.

4. «Dacă însă cineva încerca-va şi de data aceasta să-şi astupe urechile ca să nu-mi audă porunca de a merge acolo (ceea ce însă nu-mi prea vine a crede), eu voi trimite numaidecît pe altcineva care, în temeiul unui ordin împărătesc, îl va expulza, făcîndu-l să priceapă că nu era cazul să se împotrivească unor porunci venite din partea împăratului, şi în folosul adevărului.

5. «Altminteri, sfinţiilor voastre vă revine sarcina ca – întru deplinul consens al hotărîrilor voastre şi neluînd aminte nici la antipatii şi nici la simpatii – potrivit canoanelor bisericeşti şi apostolice, să închipuiţi un leac pe potriva greşelilor descoperite – sau, mai bine spus, spre lecuirea celor ce vor fi căzut în greşeală – ca să scăpaţi Biserica de orice ocară, ca să-mi uşuraţi grijile şi ca – redîndu-le învrăjbiţilor de astăzi pacea – să vă dobîndiţi un nume cum nu se poate mai bun.

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, fraţi iubiţi!»

43. 1. Dar pe cînd se treceau aceste porunci în faptă, un alt purtător de cuvînt al împăratului s-a înfăţişat chemaţilor la sinod cu o scrisoare de la împărat, prin care scrisoare ei erau îndemnaţi să se zorească şi să-şi continue cît mai neîntîrziat călătoria spre Ierusalim. 2. Ca urmare s-au şi aşternut cu toţii la drum, şi au călătorit cu poştalioanele oficiale din Fenicia pînă acolo unde erau ei aşteptaţi, înţesînd meleagurile toate. Aşa s-au adunat la Ierusalim, laolaltă, minunaţii episcopi ai fiecărei eparhii. 3. Macedonenii îşi trimiseseră şi ei mitropolitul; popoarele Pannoniei şi ale Mysiei, frumoasele şi tinerele lor mlădiţe ale lui Dumnezeu; apoi era

275. Textual: «covîrşind toată rugăciunea» (n. tr.)

acolo și o sfîntă față trimisă de episcopii din Persia (un foarte subtil cunoscător al Sfintelor Scripturi). Bitinienii și tracii împodobeau cu prezența lor întreaga adunare. 4. Nu lipseau nici episcopii cei mai de frunte ai Ciliciei. Pentru puterea lor de convingere, fruntașii episcopilor Capadociei străluceau, înconjurați de toți ceilalți. Toată Siria și Mesopotamia, Fenicia, Arabia, Palestina ea însăși, Egiptul și Libia, ținutul Tebei, toate laolaltă [erau prezente acolo], înțesînd prin trimișii lor bogata ceată a slujitorilor lui Dumnezeu. Lor le urma, venită din toate eparhiile, mulțime nenumărată de norod. Iar pentru trebuințele tuturor acestora, împăratul se îngrijise anume, trimițîndu-și cei mai încercați slujbași de la palat spre a înfrumuseța sărbătoarea, dîndu-i un fast de-a dreptul împărătesc.

44. 1. Deosebit de ei toți se numără o bună cunoștință de-a împăratului, un bărbat din cale afară de credincios și de evlavios și de încercat în cunoașterea Sfintelor Scripturi. Acesta se făcuse remarcat, strălucind încă de pe vremea tiranilor pentru statornicia lui în credință: de aceea pe bună dreptate i se și încredințase sarcina de a-i îndruma pe cei sosiți acolo. Traducînd cît mai neocolit în faptă voia împăratului, acesta a salutat adunarea cu un foarte prietenos cuvînt de bun sosit, cu ospețe bogate și festinuri. Sărăcimii cerșetoare (precum și mulțimii celei fără număr a mișelimii – bărbați și femei – care nu avea ce pune în gură și ducea lipsă de toate), el le-a împărțit cu multă mărinimie bani și îmbrăcăminte, iar pe deasupra a mai înzestrat și însăși biserica toată, înfrumusețînd-o cu o sumedenie de daruri trimise de împărat.

45. 1. Așa își împlinea acela însărcinarea. La rîndul lor, slujitorii lui Dumnezeu făceau să sporească frumosul praznicului prin rugăciunile și – totodată – prin convorbirile lor, în care dacă unii preamăreau devotamentul iubitorului de Dumnezeu împărat față de Mîntuitorul a toate, înșirînd amănunțit marile lui merite legate de înălțarea locașului, alții le bucurau tuturor auzul dîndu-le prilejul să ia parte (odată cu slavosloviile ce-și aveau rădăcina înfiptă în dumnezeieștile dogme) la celălalt ospăț, cel gîndit. 2. Unii aduceau tîlcuiri la citirile din dumnezeiasca Scriptură, scoțînd la lumină învățăturile ei ascunse. Iar cei care nu se încumetau în nici una din aceste direcții, se străduiau să-L înduplece pe Dumnezeu săvîrșind jertfele cele fără sînge și felurite tainice ierurgii și înălțînd lui Dumnezeu fierbinți rugăciuni pentru pacea tuturor, pentru Biserica lui Dumnezeu, și chiar pentru împărat, ca pricină a tuturor acestora – precum și pentru de Dumnezeu iubitorii lui copii.

3. Așa am cinstit și noi praznicul – noi care am fost socotiți vrednici de un bine aflat deasupra meritelor noastre – prin felurite cuvîntări ținute în public, cuvîntări în care am pus în lumină tîlcul înțeleptelor

cugetări cuprinse în scrisoarea împăratului, sau am tălmăcit simbolurile aflate în discuție, legîndu-le de viziunile profetice[276].

Așa s-a săvîrșit cu bucurie mare praznicul acestei sfințiri în cel de al treizecilea an de domnie al împăratului.

46. Dar înfățișarea acestei biserici închinate Mîntuitorului, a mîntuitoarei peșteri, precum și arătarea podoabelor trimise de împărat și a mulțimii de daruri meșteșugite din aur, din argint și din pietre nestemate, noi am făcut-o – după puterile noastre – într-o scriere osebită închinată de noi împăratului însuși, pe care cîndva o vom publica, după încheierea lucrării de față, adăugîndu-i și cuvîntarea ținută la împlinirea celor treizeci de ani (de domnie), adică numai puțin mai tîrziu, după sosirea noastră în cetatea ce poartă numele împăratului, și pe care am putut-o rosti chiar în auzul împăratului; și era atunci pentru a doua oară cînd înălțam laudă lui Dumnezeu, Împăratului tuturor, chiar înăuntrul palatului împărătesc. Ascultînd-o de Dumnezeu iubitul Constantin, părut-a să-i facă plăcere multă, așa cum ne-a și dat el a înțelege îndată după aceea, la ospățul dat de el episcopilor prezenți; iar aceștia s-au bucurat la rîndul lor de multele și de feluritele lui dovezi de prețuire.

47. Întrunirea – atît de mare, făcută de împărat la Ierusalim – este după știrea noastră imediat următoare, ca însemnătate, celei – renumite – izbutite de el mai înainte în orașul din Bitinia. Dar în vreme ce aceea avea înfățișarea sărbătoririi unei izbînzi – la care atunci, în al douăzecilea an de domnie, erau înălțate rugăciuni (de mulțumire pentru biruința avută) chiar acolo, în Niceea, asupra potrivnicilor și vrăjmașilor săi –, aceasta de acum sporea strălucirea celei de a treia decade sub chipul bisericii (înălțate și) închinate de împărat, ca un dar de pace lui Dumnezeu, dătătorului a tot binele, chiar în preajma mormîntului aducător de mîntuire

48. Toate aceste înfăptuiri ale împăratului îl făceau prețuit de toți pentru virtuțile sale plăcute lui Dumnezeu. Lucru care a și făcut pe unul dintre slujitorii lui Dumnezeu să cuteze a-l ferici – de față cu el – pentru a se fi învrednicit el încă din viața de acum să ia singur în mînă frîiele împărăției peste atîta mulțime de oameni, urmînd ca în cea de apoi să împărățească împreună cu Fiul lui Dumnezeu. Constantin i-a ascultat vorbele cu enervare, îndemnîndu-l apoi să nu se mai încumete a rosti asemenea lucruri, ci mai curînd să se roage pentru împărat, astfel ca acesta din urmă să poată fi găsit vrednic a-i sluji lui Dumnezeu atît în timpul vieții de aici cît și în cea de pe urmă.

49. După scurgerea celui de al treizecilea an de domnie a făcut Constantin nuntă celui de al doilea fiu al său (după ce mai demult și-l căsăto-

276. Text corupt. (n. tr.)

rise şi pe cel mai vîrstnic). Şi s-au ţinut (cu acest prilej) banchete şi ospeţe, împăratul aducîndu-şi el însuşi fiul la altar, (iar mai apoi) sporind strălucirea petrecerii, arătîndu-se cînd printre grupurile bărbaţilor, cînd printre cele de femei, acestea aflate deosebit, de o parte.

Mulţimii de rînd - precum şi feluritor oraşe - le-au fost făcute daruri bogate.

50. Cam tot atunci au venit la el soli trimişi de inzii cei de la soare-răsare, cu daruri: pietre de mare preţ şi de tot soiul, străfulgerînde, şi animale foarte diferite de cele cunoscute pe la noi. Ei îi aduceau aceste daruri în semn de recunoaştere că stăpînirea lui se întindea pînă la ocean, adăugînd că la dînşii căpeteniile ajunseseră să-l cinstească în asemenea măsură încît îl înfăţişau în picturi şi în sculpturi, recunoscîndu-l drept (singurul) împărat şi stăpîn pe destinele tuturor.

La începutul domniei lui Constantin, britanii cei dinspre ocean, de la soare-apune, i se supuseseră primii; or iată-i acum alăturîndu-li-se şi pe inzii cei de la soare-răsare!

51. 1. Dar, odată ajuns stăpîn de la un capăt la celălat al pămîntului, Constantin a împărţit conducerea întregii împărăţii între cei trei fii ai săi, cum şi-ar fi lăsat el părinteasca avere moştenitorilor săi celor mai iubiţi. Partea ce fusese cîndva a bunicului său i-a lăsat-o fiului său mai mare; răsăritul, celui de al doilea; iar întinderile cuprinse între acestea două, celui de al treilea. 2. Însă adevărata moştenire bună şi mîntuitoare de suflet pe care le-a lăsat-o el a fost sămînţa fricii de Dumnezeu: el însuşi îi adusese pe calea cunoaşterii dumnezeieştilor învăţături, dîndu-i apoi în seama unor dascăli încercaţi în credinţă. Şi pentru disciplinele de rînd le-a tocmit în chip de dascăli oameni ajunşi la măsura deplină a învăţăturii. Unii le făceau cunoscută arta războiului; alţii îi familiarizau cu ştiinţa conducerii unui stat; alţii, în fine, îi învăţau aplicarea legilor. 3. Fiecare fiu avea în jurul său o curte a sa cu pedestrime, cu lăncieri, cu gardă personală şi cu tot soiul de unităţi, cărora li se adăugau ofiţeri, centurioni, generali şi comandanţi de unităţi, cărora părintele lor le cunoştea atît priceperea la război cît şi devotamentul.

52. 1. Pe timpul cînd cezarii nu ajunseseră încă la vîrsta coaptă, ei avuseseră, fireşte, trebuinţă de ajutor din partea altora care duceau, de fapt, greul treburilor statului; dar odată intraţi în vîrsta bărbăţiei, povaţa părintelui lor le-a fost singură de ajuns. Cînd se strîngeau toţi laolaltă, Constantin îi îndemna stăruitor - dînd cale convingerilor sale - ca ei să-şi dea silinţa a-l urma în pilda lui de cucernicie; iar cînd erau plecaţi departe, ţinea legătura cu ei prin scrisori în care se făcea auzit glasul autorităţii sale împărăteşti, a cărei preocupare de căpetenie era mărturisirea credinţei în Dumnezeu, împăratul a toate, şi care se cerea ţinută la

loc mai de cinste decît chiar demnitatea împărătească. 2. Mai tîrziu el le-a dat în sfîrşit putere să se ostenească şi singuri spre binele statului, îndemnîndu-i totuşi să aibă grijă mare de Biserica lui Dumnezeu şi cerîndu-le să se poarte înainte de toate ca nişte creştini.

Aşa şi-a povăţuit împăratul fiii, care însă nu s-au mulţumit cu îndemnul venit de la părintele lor, ci, ca de la ei pornind, au mers mai departe, pătrunzîndu-şi gîndurile de sfinţenia închinării lui Dumnezeu şi împlinind bisericeştile pravile în chiar inima palatului, dimpreună cu toţi ai lor, 3. (Deşi pînă şi într-acestea – adică în faptul de a-i fi înconjurat cu prieteni unul şi unul, pătrunşi de frica lui Dumnezeu – se făcea simţită grija veghetoare a tatălui. După cum aceleiaşi categorii de oameni îi aparţineau şi persoanelor cele mai de vază, pe umerii cărora apăsau cu precădere grijile ţării. Ceea ce-l şi făcuse pe împărat să-şi lase fiii în grija acestor oameni pătrunşi de credinţa în Dumnezeu aşa cum i-ar fi aşezat la adăpostul unor puternice metereze).

4. Iar după buna săvîrşire a tututor lucrurilor, socotit-a Dumnezeu, chivernisitorul a tot binele, că de trei ori fericitul Constantin îşi dusese la sfîrşit bun tot ce avusese de făcut în viaţă şi că-i sosise ceasul mutării la o viaţă mai bună; aşa că a îngăduit şi asupra lui ce ţine de firea tuturor făpturilor.

53. Domnia lui Constantin a ţinut treizeci şi doi de ani fără numai cîteva luni şi cîteva zile; iar viaţa, cam de două ori pe atîta. Pînă la acea vîrstă, trupul său n-a cunoscut nici boală, nici slăbiciune, rămînînd întreg, nevătămat, parcă mai tînăr decît oricare tînăr. Era o adevărată plăcere să-l priveşti şi să-i vezi vigoarea de cîte ori avea de dus ceva la capăt prin propriile sale puteri, ca atunci cînd făcea exerciţii fizice sau cînd umbla călare, ori cînd se aşternea la drum, cînd se încleşta în luptă cu duşmanul, cînd triumfa asupra vrăjmaşilor sau cînd – aşa cum se întîmpla de cele mai multe ori – şi-i supunea în lupte lipsite de vărsare de sînge.

54. 1. La fel şi cu virtuţile lui sufleteşti, care atinseseră culmile desăvîrşirii aflate la îndemîna omului, făcîndu-l să se distingă în toate privinţele, dar cu precădere în facerea de bine unde, de altminteri, lumea era înclinată mai curînd să-l critice, şi acest lucru din cauza răutăţii celor răi, care-şi găseau în îngăduinţa împăratului un paravan pentru ticăloşia lor. 2. Fapt este că noi înşine am fost martori în anii aceia următoarelor două necazuri: o năvală de oameni dezlănţuiţi în facerea de rele, gata să distrugă întreaga viaţă (socială), şi ipocrizia de nedescris a cîte unora care, furişaţi în Biserică, nu erau creştini decît cu numele. 3. Ei bine, bunătatea şi omenia lui Constantin, fervoarea şi înnăscutul său simţ al adevărului îl îndemnau să se încreadă în prefăcătoria acestor aşa-zişi

creștini, care, ascunzîndu-și adevăratele lor simțăminte, simulau față de el buna-credință. Or, încrezîndu-se în asemenea oameni, i s-a întîmplat cînd și cînd și lui să alunece pe cărări îndoielnice. O pată pe care invidia – stîrnită de meritele sale – (era de așteptat să) le aștearnă asupra lor.

55. 1. Dar dreptatea dumnezeiască avea să se întoarcă împotriva acelora, și încă nu după mult timp.

În schimb, împăratul se deprinsese atît de mult să trudească întru cele ale duhului încît pînă în ceasul său din urmă nu înceta să scrie cuvîntări, pe care le ținea ca de obicei, și își îndestula ascultătorii cu învățături de credință. La fel de vie păstra el legătura cu viața publică și cu armata, avînd întotdeauna în vedere, înainte de orice, ce le putea fi oamenilor mai de folos.

2. Fapt vrednic de luat în seamă: cu puțin înainte de a-și da sufletul, a ținut obișnuitului său auditoriu un fel de cuvîntare funebră, zăbovind ca niciodată asupra nemuririi sufletului, asupra celor ce-și săvîrșiseră viața în cucernicie precum și asupra răsplăților pregătite de Însuși Dumnezeu iubiților Săi. Nu mai puțin și-a dat Constantin osteneala atunci să-i facă a pricepe și ce sfîrșit îi așteaptă pe cei din ceata potrivnică Lui, zălogind pieirea hulitorilor de Dumnezeu.

Cuvintele sale, rostite cu mare gravitate, au părut a face asupra celorlalți o impresie puternică, încît l-a și determinat să-l întrebe pe un închipuit filozof ce anume avea de spus despre toate acestea. Filozoful i-a răspuns dînd grai adevărului și lăudînd cu tărie – deși cam împotriva convingerilor sale – învățătura potrivnică credinței în mai mulți zei.

3. Vorbindu-le prietenilor săi despre aceste lucruri chiar în pragul morții, împăratul dădea impresia că-și ușura și-și netezea singur calea spre o viață mai bună.

56. 1. Vrednic de amintit ar mai fi și faptul că în aceeași vreme – auzind el de niște mișcări ale barbarilor de la Răsărit – a pornit cu război împotriva perșilor, zicînd că aceea era singura biruință căreia îi simțea lipsa. 2. După luarea acestei hotărîri s-a așternut la drum cu oastea, împărtășindu-le știrea și episcopilor din preajma lui și socotind ca unii dintre ei să rămînă alături de el pentru îndeplinirea celor legate de cult. 3. Aceia însă i-au răspuns că, dacă așa îi era lui voia, ei aveau să-l urmeze din toată inima, și chiar – departe gîndul de a-l lăsa singur – că erau dornici să-l însoțească în război și să lupte alături de el cu rugăciunile pe care aveau să le înalțe către Dumnezeu. Bucurîndu-se foarte de vorbele lor, împăratul le-a arătat cam cum avea să fie drumul. Totodată, mînat de mult-ai credință, în pregătirile pentru acel război Constantin a pus să i se facă cortul după chipul bisericii, astfel încît să-și poată înălța înăuntru, împreună cu episcopii, rugăciunile către Dumnezeu, (singurul) dătător de biruință.

57. Între timp, aflînd perşii despre pregătirile lui de război şi temîndu-se rău să se încumete la luptă cu el, au trimis o solie ca să-l înduplece la pace. Şi primind acest prea făcător de pace împărat pe solii perşilor, s-a învoit cu bucurie la împăcare.

În sfîrşit, apropiindu-se marele praznic al Paştelui, a privegheat împăratul dimpreună cu toţi ceilalţi, ca să-şi poată înălţa rugăciunile către Dumnezeu, apoi a luat toate măsurile pentru înălţarea, în oraşul ce-i purta numele, a bisericii închinate apostolilor[277].

58. Această biserică, după ce a făcut-o să se înalţe cît să nu găseşti cuvinte a spune, a acoperit-o de jos pînă sus cu pietre de toate culorile, care-ţi furau privirile; partea ei de deasupra a împărţit-o în fîşii înguste şi a poleit-o în întregime cu aur. Deasupra acesteia el i-a pus ca pază sigură împotriva ploilor un acoperiş de aramă – nu de ţiglă; dar şi el strălucea de atîta mulţime de aur încît îi puteai vedea chiar din depărtare străfulgerările revărsîndu-se în lumina soarelui.

De jur-împrejur, acoperişul era mărginit de un soi de rebord reticular, lucrat numai din aramă şi aur.

59. Aşa a fost înfrumuseţată biserica prin marea rîvnă a împăratului. În jurul ei se deschidea sub cerul liber o curte descoperită şi foarte mare, mărginită pe cele patru laturi ale ei de patru porticuri care închideau între ele şi curtea şi biserica. Porticurile erau înconjurate de clădiri aparţinînd palatului, de terme şi de locuri de agrement, ca şi de multe alte construcţii legate îndeosebi de necesităţile de cazare ale personalului de pază.

60. 1. Toate le-a consacrat împăratul spre dăinuirea pomenirii Apostolilor Mîntuitorului nostru. Totuşi, prin această construcţie Constantin urmărise şi o a doua ţintă, pe care la început o ţinuse ascunsă, dar de care pînă la urmă avea să-şi dea seama toată lumea: 2. (anume că-şi) alesese singur din timp acest loc pentru clipa de neocolit cînd avea să se săvîrşească din viaţă, prevăzînd în nemăsurata lui credinţă că după moarte trupul lui, ajuns vrednic de împreună şederea cu Apostolii, va avea parte şi dincolo de moarte de rugăciunile ce aveau să se aducă acolo spre cinstirea acelora. Motiv pentru care şi poruncise el să se slujească acolo, ridicînd la mijloc un altar înconjurat de douăsprezece sarcofage şi de coloane sfinţite, spre cinstirea şi pomenirea cetei Apostolilor. În centrul lor pusese să-i fie aşezat propriul sarcofag, străjuit de o parte şi de cealaltă de cîte şase Apostoli; pentru care lucru spunea el că iarăşi dăduse ascultare unui gînd înţelept, scopul său fiind ca, după moarte, trupul rămas fără viaţă să i se poată odihni după merit.

277. Tot textul cuprins între « » lipseşte din manuscrise, el apărînd abia în aşa-numite «Editio Genevensis» din anul 1612 (n. tr.)

3. De mult, deci, frămîntase el asemenea gînduri.

Constantin – care așteptase această clipă atît de îndelungat, închipuindu-și-o mereu – a închinat Apostolilor biserica, încredințat că printr-un asemenea act avea să-și atragă din partea lor un foarte temeinic ajutor pentru suflet; și Dumnezeu nu l-a amăgit și nu l-a arătat nevrednic de cele cerute în rugăciuni.

4. După săvîrșirea primelor îndatoriri[278] ale praznicului Paștelui, Constantin a petrecut mîntuitoarea sărbătoare cu fast și cu bucurie multă, făcînd din ea și pentru sine și pentru ceilalți un prilej de voioșie, în care a zăbovit pînă în ultimele-i clipe de viață, cînd Dumnezeu – Care-l ajutase la săvîrșirea tuturor acestora – l-a găsit vrednic, la sorocul potrivit, să fie mutat la o viață mai bună.

61. 1. Totul a început cu o stare de slăbiciune care mai apoi s-a înrăutățit și l-a făcut pe Constantin să-și părăsească orașul și să se ducă într-o localitate cu băi calde – de unde, în fine, a ajuns în orașul purtînd numele mamei sale. Și zăbovind el acolo în casa de rugăciune închinată mucenicilor, a înălțat lui Dumnezeu rugăciuni și litanii. 2. Dar încredințîndu-se, pe clipă ce trecea, de apropierea sfîrșitului, Constantin s-a pătruns de gîndul că venise vremea să se curețe de toată greșala săvîrșită de el de-a lungul întregii vieți, încredințat fiind că tot păcatul ce-l va fi putut el face ca un simplu om ce era îi putea fi curățat de pe suflet prin puterea de care erau pătrunse cuvintele sacramentale și prin mîntuitoarea baie (a botezului). 3. Convins, deci, de acest lucru, a îngenuncheat și a început a se ruga fierbinte lui Dumnezeu, spovedindu-se pe loc în biserica aceea închinată mucenicilor și învrednicindu-se pentru întîia oară de rugăciunile însoțitoare punerii mîinilor.

Pe urmă a părăsit cetatea și a ajuns într-una dintre localitățile aflate în imediata apropiere a Nicomidiei, unde, chemînd la sine pe episcopi, le-a vorbit în felul cum urmează:

62. 1. «A sosit în cele din urmă și clipa în care am nădăjduit atîta vreme și la care tînjind, atîta vreme m-am rugat, ca să dobîndesc mîntuirea cea întru Dumnezeu. A venit vremea ca și noi să merităm a fi însemnați cu pecetea nemuririi; vremea mîntuitoarei pecetluiri 2. pe care, cîndva, îmi doream să o agonisesc în apele Iordanului, acolo unde spune tradiția că și Mîntuitorul S-a făcut părtaș ei spre a ne da astfel pilda spălării (de păcat). Dar Dumnezeu, Care știe ce anume ne este spre folos, vrea să ne împărtășim de ea chiar aici și încă de pe acum. 3. Încît nu mai șovăiți, fiindcă chiar dacă Dumnezeul vieții și al morții va vrea ca noi să rămînem încă în viață, oricum, eu mă voi alătura poporului lui Dumnezeu aici, și, bucurîndu-mă de părtășia Bisericii, voi putea astfel lua parte dimpreună cu ceilalți (creștini) la rugăciunile de obște.

278. ἀσκήσεις, acte de devoțiune (n. tr.)

Lucrul acesta e un bun dobîndit, iar de acum mă voi supune învățăturilor vrednice de viața întru Dumnezeu».

4. Auzindu-i vorbele, (episcopii) au purces la cele cuvenite[279], săvîrșind și împărtășindu-l cu dumnezeieștile Taine, nu însă înainte de a-i fi cercetat credința cu multă grijă[280]. Așa a ajuns Constantin să fie, din veac, cel dintîi[281] împărat care s-a învrednicit de desăvîrșirea celei de a doua nașteri întru Tainele lui Hristos. Și învrednicindu-se a fi însemnat cu dumnezeiasca pecete, duhul său s-a bucurat, s-a primenit și s-a umplut de lumină dumnezeiască. Nemăsurata-i credință îi covîrșea sufletul cu fericire, uimindu-l la arătarea lucrătoarelor (dovezi ale) puterii lui Dumnezeu.

5. După îndeplinirea celor cuvenite, Constantin s-a îmbrăcat în straie împărătești, majestuoase și strălucitoare ca lumina, și s-a întins pe un pat alb ca neaua, nemaiprimind pe el purpura.

63. 1. Iar în urmă, ridicînd glasul, a înălțat lui Dumnezeu o rugăciune de mulțumire, adăugînd următoarele: «În clipa asta pot cu adevărat spune că sînt fericit; acum știu că m-am învrednicit de viața cea fără moarte și că m-am împărtășit din dumnezeiasca lumină...». După care și-a amintit și de cei nefericiți, căinîndu-i pe toți cei lipsiți de o asemenea bucurie[282].

2. Apoi au început să se perinde pe dinaintea lui comandanții de armată și cei de mari unități, cărora le dădeau lacrimile și care se văitau între ei că sînt pe cale să rămînă singuri - urîndu-i, de aceea, viață cît mai lungă; dar împăratul le-a răspuns că abia acum fusese el găsit vrednic de adevărata viață și că numai el avea cum să știe din ce fel de răsplată începuse să se împărtășească; fapt care-l îndemna mai curînd să-și grăbească - și în nici un caz să-și mai amîne - călătoria spre Dumnezeul său. 3. Și zicînd aceste vorbe, a mai dat unele porunci, făcîndu-le romanilor - adică locuitorilor Capitalei - privilegiul unor daruri anuale în bani, lăsînd împărăția moștenire fiilor săi ca un bun strămoșesc și dînd glas tuturor gîndurilor sale celor mai scumpe.

64. 1. Toate acestea s-au petrecut în marele, prea-cinstitul și preasfînțitul praznic al Rusaliilor, care se ține la șapte săptămîni și care poartă pecetea acelei zile unice cînd spun Dumnezeieștile Scripturi că a avut loc și înălțarea la ceruri a Mîntuitorului nostru și coborîrea printre oameni a Sfîntului Duh. 2. Așadar, într-o asemenea sărbătoare a fost învrednicit Constantin de cele arătate mai sus; iar în cea din urmă zi (pe care am putea să o numim sărbătoarea sărbătorilor, fără teamă de greșeală), pe la

279. Prescrise de cult (textual: «de lege», «legiuite») (n. tr.)
280. Sau: «însă nu mai înainte de a-i fi spus ce urma el să mai facă» (n. tr.)
281. Textual: «singurul» (n. tr.)
282. Textual: «bunătăți» (n. tr.)

amiază a fost și el înălțat, la Dumnezeul său, lăsîndu-ne nouă, muritorilor, ceea ce avea el înrudit cu firea noastră, ca să se unească Dumnezeului său cu tot ce era în sufletul său mai duhovnicesc și mai încins de dragostea de Dumnezeu.

Așa s-a sfîrșit Constantin.

Noi însă vom urmări lucrurile mai departe.

65. 1. Îndată (după aflarea veștii), soldații gărzilor precum și cei din garda de corp au început toți să-și sfîșie straiele, și, căzînd la pămînt, să se bată cu pumnii în cap, jeluindu-se, tînguindu-se și gemînd de mult amar, chemîndu-și stăpînul și domnul și împăratul nu ca pe un stăpîn ce le fusese, ci așa cum își cheamă fiii pe nume un venerabil părinte. 2. De altfel atît generalii comandanți[283] cît și centurionii nu-l pomeneau pe Constantin decît (zicîndu-i) «salvator», «strajă» și «binefăcător». Restul oastei, dîndu-i onorurile cuvenite, îi simțea lipsa așa cum simt turmele lipsa unui bun păstor. 3. Și tot așa a început și lumea să alerge prin întreg orașul, revărsîndu-și adînca durere din suflet prin țipete și prin strigăte; unii păreau pradă unei adevărate prăbușiri lăuntrice; fiecare resimțea jalea ca ceva de la sine, ca la o lovitură primită de el însuși, ca și cum nimănui nu i-ar fi mai rămas acum nimic care să-i facă viața vrednică să fie trăită.

66. 1. Apoi, ridicîndu-i soldații trupul, i l-au așezat într-un sicriu de aur pe care, acoperindu-l cu purpura imperială, l-au dus pînă-n orașul ce-i poartă numele, unde l-au așezat în principala încăpere a palatului, în înaltul unei platforme. Acolo, în jurul ei, pe sfeșnice de aur, au aprins lumini, oferind privirilor o priveliște extraordinară, cum nu mai văzuse nimeni și cu nici un prilej, din negura vremilor începînd, sub soare: 2. și anume, trupul (neînsuflețit al) împăratului așezat chiar în inima palatului, sus, în sicriul lui de aur, împodobit cu însemnele imperiale, cu purpura și cu diadema, păzit zi și noapte, de jur-împrejur, de străji fără număr.

67. 1. Comandanții întregii armate, comiții și întregul cin al dregătorilor, cărora datina le ceruse pînă atunci să îngenuncheze înaintea împăratului, nu și-au schimbat cu nimic atitudinea, ci – fiecare dintre ei la momentul potrivit – pătrundeau înăuntru și, îngenunchind, îi aduceau omagiul lor ca și cum el ar mai fi fost încă în viață.

Aceștia, deci, au fost cei dintîi. Lor le-au urmat membrii senatului și toți înalții funcționari ai statului, iar mai pe urmă poporul de rînd, puhoi, venit cu femei și cu copii – ca să nu scape asemenea priveliște.

2. Scena s-a prelungit vreme foarte îndelungată (în care răstimp soldații luaseră hotărîrea să lase trupul lui Constantin în același loc și să-l

283. Sau: «taxiarhii», comandanți de detașament (n. tr.)

păzească mai departe), pînă ce au sosit şi fiii lui ca să aducă părintelui lor ultimul lor salut. 3. Aşa a continuat fericitul Constantin să împărăţească pînă şi după moarte – şi a fost singurul om (învrednicit cu asemenea soartă). Totul se petrecea ca şi cum el ar mai fi fost în viaţă; şi a fost o dovadă de preţuire de care, de cînd cerul şi pămîntul, Dumnezeu l-a găsit vrednic numai şi numai pe el. De altfel, Constantin a şi fost singurul împărat care a cinstit pe Dumnezeu, Împăratul a toate, precum şi pe Hristosul Lui, cu fapte atît de mari; încît nu-mi pare de mirare ca tot el singur să fi fost găsit vrednic de o asemenea soartă, şi ca Dumnezeul cel Prea Înalt să-i hărăzească lui ca şi după moarte să mai împărăţească peste cei vii, astfel ca tot omul cu inima[284] neîmpietrită să poată pricepe ce este aceea împărăţia cea fără vîrstă şi fără sfîrşit pregătită sufletului nostru.

Deci aşa s-au petrecut lucrurile.

68. 1. Iar generalii comandanţi de mare unitate[285] au ales din toate unităţile bărbaţi bine cunoscuţi pentru credinţa şi devotamentul lor faţă de împărat, pe care i-au trimis să le dea limpede de ştire cezarilor cele întîmplate. În răstimp, 2. peste garnizoanele militare răspîndite pe toată faţa imperiului s-a abătut ca un fel de suflare trimisă de Cel Atotputernic, aducătoare a veştii despre moartea împăratului şi făcîndu-le parcă să hotărască într-un singur gînd – ca şi cum marele lor împărat ar mai fi fost încă în viaţă – să nu recunoască pe scaunul împărăţiei romanilor pe nimeni altul decît numai pe fiii lui. Drept care, nu după multă vreme ei au cerut ca toţi aceştia să nu mai fie salutaţi ca nişte cezari ci să poarte titlul de auguşti – primul şi cel mai însemnat simbol al investiturii imperiale.

Cum zic, aşa s-au petrecut lucrurile prin garnizoane, ale căror unităţi îşi trimiteau unele altora, în scris, rezultatele voturilor şi aclamaţiilor lor, făcînd ca într-o singură clipită lumea de pretutindeni să afle unitatea de cuget din sînul armatei.

69. 1. Îndată după aflarea veştii despre moartea împăratului, în rîndurile locuitorilor Capitalei, ale senatului precum şi ale poporului de rînd, s-a cuibărit – de nestăvilit – jalea; pentru ei toţi nu putea fi o nenorocire mai mare şi mai cumplită. Termele şi pieţele au fost închise; aceeaşi soartă au avut-o şi spectacolele şi toate cele ce aveau loc de obicei pentru desfătarea iubitorilor de distracţii. Recunoscuţi pînă atunci pentru senzualitatea lor, aceştia arborau acum expresia unor fiinţe zdrobite, ridicîndu-l cu un singur glas în slăvi pe Constantin – «fericitul, de Dumnezeu iubitul Constantin, care a dat dovadă că merita cu adevărat să fie împărat».

284. Textual: «cu mintea» (n. tr.)
285. «Taxiarhii» (n. tr.)

2. Dar, nemaiputîndu-se mulțumi doar să strige, au început să treacă la fapte, înălțîndu-i imagini ca unuia aflat încă în viață – cu toate că-l știau dus din lumea celor vii; în ele era înfățișat cerul (cu culoare) și Constantin odihnindu-se în eterica înălțime a bolților cerești. Pe de altă parte, și ei tot doar fiilor lui le recunoșteau titlurile de auguști și de cezari; cărora însă cu sfîșietoare strigăte le cereau ca trupul împăratului lor să fie adus și înhumat acolo, în împărătească cetate și în mijlocul lor.

70. 1. Iată deci onorurile de care i-au făcut ei parte aici celui aflat de Dumnezeu la atît de mare preț.

Ajuns în oraș, fiul cel mijlociu a trimis să fie adus trupul părintelui său, apoi s-a așezat singur în fruntea cortegiului funebru, urmîndu-i oștimea grupată pe unități, iar acesteia o mulțime fără număr de oameni de rînd.

Trupul împăratului era străjuit din toate părțile de lăncieri și de ostași ai infanteriei grele.

2. Ajungînd la Biserica Apostolilor Mîntuitorului, aceștia au depus sarcofagul, îngăduind noului lor împărat, Constanțiu, să-și cinstească părintele atît prin prezența sa cît și printr-a tuturor celor de față, și să plinească tot ce-i cerea lui solemnitatea clipei.

71. 1. Mai apoi el s-a retras (de o parte), și unitățile de soldați i-au urmat exemplul. În mijloc au pășit slujitorii lui Dumnezeu, puhoiul curioșilor și mulțimea credincioșilor, toată; iar aceia au săvîrșit dumnezeiasca slujbă a înmormîntării, înălțînd cuvenitele rugăciuni. Culcat în înaltul acelei platforme, fericitul Constantin primea dovada măreției sale: nemaistăpînindu-și lacrimile, mulțimea nenumărată a poporului își unea glasul cu preoții lui Dumnezeu, strigîndu-I Acestuia cu glas de jale rugile lor spre (mîntuirea) sufletului împăratului, și astfel îndeplinind fierbintea dorință a acelui om atît de plăcut lui Dumnezeu, 2. Cel Care-Și vădea acum bunăvoința față de el și prin aceea că, în clipa sfîrșitului, le dăruia iubiților și vrednicilor lui fii, drept moștenire, scaunul împărăției, iar lui însuși privilegiul de a putea fi pomenit împreună cu Apostolii în locul acela atît de mult rîvnit de el; lucru care poate fi văzut și astăzi, fiindcă pînă și astăzi rămășițele acelui prea-fericit suflet continuă a fi slăvite odată cu numele Apostolilor, iar mulțimea credincioșilor întru Dumnezeu se adună acolo după dumnezeieștile rînduieli spre a-l vrednici în slujbele-i pline de taină și spre a-l face să se împărtășească din puterea sfintelor rugăciuni.

Așa continua Constantin să împărățească pînă și după moarte – ca un întors la viață – peste întreaga împărăție romană, ca un adevărat «Biruitor», ca un adevărat «Mărit» și «August» – cum fusese el numit.

72. Și nu atît după pilda acelei păsări din Egipt, căreia-i merge vestea că ar fi singura în stare să-și prezică moartea (răspînditoare de bune

miresme), ca apoi să revină la viaţă din propria ei cenuşă şi să-şi ia zborul întocmai ca mai înainte; ci după aceea a Mîntuitorului său, Care, aidoma bobului de grîu, Se înmulţeşte sub binecuvîntarea lui Dumnezeu, dă în spic şi acoperă toată faţa pămîntului cu roadele Sale. Lui I s-a asemuit prea-fericitul, fiindcă prin succesiunea fiilor (numele lui) nu a mai rămas singur; ceea ce a făcut ca prin toate provinciile el să fie înfăţişat în imagini împreună cu ei şi ca numele să-i dăinuiască şi după moarte.

73. Chipul i-a fost înfăţişat şi pe monede; pe una din feţe, fericitul era înfăţişat cu capul acoperit, iar pe cealaltă faţă mînînd un car tras de patru cai şi înălţat de o mînă întinsă lui de sus.

74. Dumnezeul Cel mai presus de toate, Care în persoana lui Constantin - singurul împărat de pînă atunci ce se arătase făţiş creştin - ne-a pus sub priviri o pildă atît de frumoasă, ne-a înlesnit totodată să ne dăm seama cîtă deosebire stă între închinătorii Săi şi ai Hristosului Său, de o parte, şi, de cealaltă parte, potrivnicii acestei credinţe, care s-au constituit prigonitori ai Bisericii Sale, şi, prin aceasta, şi L-au înstrăinat şi L-au făcut lor vrăjmaş: înfiorătorul sfîrşit al fiecăruia dintre ei nu era altceva decît pedeapsa care-i aştepta în chip hotărît pentru potrivnicia lor faţă de Dumnezeu, la fel cum sfîrşitul lui Constantin le făcea tuturor tot atît de vădită chezăşia dragostei Aceluiaşi Dumnezeu.

75. Dintre toţi împăraţii Romei, Constantin a fost singurul care L-a proslăvit pe Dumnezeu, Împăratul a toate, cu o atît de mare dăruire; el singur a mărturisit şi a răspîndit făţiş, tuturor, învăţătura lui Hristos; el singur a proslăvit Biserica Lui, aşa cum nimeni nu mai făcuse vreodată; el şi numai el a spulberat rătăcita credinţă cea în mulţi zei, (stîrpind-o) cu totul. El a desfiinţat toate formele de idololatrie, şi a fost singurul învrednicit atît în timpul vieţii cît şi după moarte cu asemenea dovezi de preţuire cum nu i-au fost date niciodată nici unui elin, nici unui barbar, ba chiar nici măcar vreunuia dintre romanii cei mai de seamă; asemenea om nu s-a mai pomenit din adîncurile vremilor.

CUVÎNTARE
ŢINUTĂ CU PRILEJUL SĂRBĂTORIRII A TREIZECI DE ANI DE DOMNIE AI ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN

PROLOG

1. M-am înfăţişat aici nu spre a depăna poveşti sau spre a istorisi cu vorbe meşteşugite şi cu glas ca de sirenă cine ştie ce lucruri plăcute auzului; şi nici nu voi oferi iubitorilor de desfătare, în potire de aur ornate cu frumuseţea de ornamente a întorsăturilor de cuvinte, cine ştie ce licoare menită să le facă lor plăcere. Nu; ci – după îndemnul înţelepţilor – propun să ne depărtăm cu toţii de căile bătute şi chiar să ne abatem de la ele; ba chiar vă previn să nu vă înghesuiţi la acel soi de lucruri spre care lumea se adună puhoi. 2. Eu în tot cazul am venit cu gîndul de a slăvi înaintea voastră faptele împăratului nostru, într-o formă nouă. Fiindcă, cu toată mulţimea fără număr a celor ce se sîrguiesc azi în acelaşi scop, îmi propun să pornesc pe o cale nu tocmai umblată de lume, pe care, de altfel, nici nu se cuvine să păşim cu (aşa-zicînd) picioarele neîmbăiate.

Admiratorii stilului comun brăzdat de întorsături de cuvînt puerile se bucură în faţa dovezilor de inspiraţie ieftină şi la îndemîna tuturor; să-i lăsăm atunci pe ei să le farmece oamenilor de rînd auzul cu istorisiri tot de rînd[286], cu care să-i poată bucura. Fiindcă iniţiaţii înţelepciunii supreme, cunoscătorii ştiinţei atît a celor dumnezeieşti cît şi a celor legate de om, care identifică voia[287] Celui Atotputernic cu binele, s-au fixat din vreme asupra meritelor plăcute lui Dumnezeu şi asupra faptelor de Dumnezeu inspirate ale împăratului nostru, pe care ei le socot mai de preţ decît cele numai omeneşti; ei vor îngădui, desigur, celor mai puţin dăruiţi să-i laude împăratului calităţile lui mai mărunte. 3. Or, fiind împăratul înzestrat atît cu ştiinţa celor dumnezeieşti cît şi cu a celor privitoare la om (cea dintîi ţintind către Dumnezeu; cea de a doua avîndu-l drept

286. Textual: «să farmece auzul muritor cu istorisiri muritoare»
287. «voia»: textual, «alegerea». (n. tr.)

țintă pe om), să-i lăsăm, atunci, pe cei cu adevărat apți pentru astfel de lucruri să pună în valoare, spre priceperea celor aflați în afara incintelor sacre, trăsăturile lui omenești – care, de altminteri, au însemnătatea lor și care au adus foarte mult bine în viața noastră (fiindcă întreaga înzestrare a împăratului este frumoasă; doar că ele nu pot fi puse chiar alături de trăsăturile lui de-a dreptul divine), 4. iar noi, în schimb, care ne aflăm înăuntrul unei asemenea sfinte incinte și care am pătruns pînă-n adîncurile ei tainice și neumblate, să zăvorîm auzurilor nesfințite porțile și să amintim tainicele mistere ale vieții împăratului înaintea acelor persoane care singure au cunoștință de ele, care și-au cufundat urechile în apele purificatoare ale credinței și care și-au concentrat toată atenția asupra celor mai înaripate facultăți ale sufletului omenesc; cu ei, cei care umblă înaintea Împăratului a toate, săvîrși-vom noi acest dumnezeiesc rit în tăcere, 5. făcînd din inspiratele cuvinte ale înțelepților (noștri) – pătrunse nu de spiritul propriu divinației (mai bine spus: al freneziei și al pierderii stăpînirii de sine), ci străbătute de lumina dumnezeieștii inspirații – călăuza noastră întru asemenea tainică lucrare, spre a ne învăța ce trebuie să înțelegem prin a domni; spre a ne vorbi despre Împăratul suprem, despre dumnezeieștile oști care-L înconjoară pe Împăratul tuturor, despre acea pildă de domnie pe care o avem în fața ochilor, precum și despre opusul ei, și despre urmările amîndurora. Călăuzindu-ne după inspiratele lor luminări, să începem, deci, acest dumnezeiesc ritual.

1. 1. Iată-ne, așadar, în toiul sărbătoririi unui împărat mare. Noi, vlăstarele acestei domnii, ne veselim inspirîndu-ne din preceptele acelor învățături înaripate, mai cu seamă că bucuria noastră îl are în frunte și de față chiar pe Împăratul suprem – prin care cuvinte eu Îl am în vedere pe Cel cu adevărat mare, adică pe Acela aflat dincolo de toate (și trag nădejde că, împăratul nostru, care stă de față cu noi, nu ne va ține de rău pentru aceste vorbe, ci că dimpotrivă se va alătura sfintei noastre cugetări); mă gîndesc, deci, la Cel aflat mai presus de toate, la Împăratul suprem, la Cel nemăsurat, șezînd pe scaunul de domnie al bolților cerești, Care a făcut pămîntul scăunel la picioarele Sale. Nimeni nu-L poate închipui într-un fel vrednic de El. De jur-împrejurul Său lumina strălucește ca fulgerul, făcîndu-L – prin puterea[288] străluminărilor ei – de nevăzut privirilor noastre, ale tuturor.

2. În jurul Său dau roată oștile cerești și-I stau de strajă Puterile cele de sus, mărturisindu-L ca fiind Stăpînul și Domnul și Împăratul lor. Mulțimile fără sfîrșit ale îngerilor, cetele arhanghelilor și corurile de sfinte

288. Textual: «prin ascuțimea» (n. tr.)

duhuri răsfrîng la rîndul lor lumina ce se revarsă din jurul Său, adăpîndu-se din ea ca dintr-un izvor nesecat. Toate aceste lumini, divinele şi duhovniceştile feluri de lumină netrupească ce sălăşluiesc dincolo de bolta cerească, înalță Marelui Împărat cele mai sublime şi mai inspirate cîntări de slavă. La mijloc a fost întins marele şi albastrul acoperiş al cerului, pentru osebirea celor aflați în afara sălaşurilor împărăteşti de cei aflați înăuntrul lor; în jurul său, soarele şi luna şi luminătorii cereşti îşi poartă faclele parcă în curtea unui palat, dînd slavă Împăratului Celui de dincolo de toate, iar la semnul şi la cuvîntul Lui agățîndu-şi pururea-arzîndele torțe în ajutorul celor ce sălăşluiesc în zonele mai umbroase din afara cereştii bolți.

3. Pe Acest Mare Împărat pînă şi mult biruitorul nostru împărat Îl slăveşte, dîndu-şi seama că Lui Îi datorează el de fapt domnia; tot despre El mărturisesc şi de Dumnezeu iubitorii noştri cezari – învățătura de la părintele lor luînd-o, că este izvorul a tot binele; iar grosul armatei, omenirea de la țară şi de prin oraşe, precum şi înalții demnitari din provincii, în adunările lor Lui I se închină, luînd în aceasta învățătură de la Mîntuitorul, Cel mai mare dintre dascăli.

De fapt, toată suflarea omenească (feluritele popoare şi neamuri şi limbi, care altminteri sînt însuflețite de mentalități atît de deosebite), toate – şi oficial şi în particular – nu izbutesc să se potrivească unele cu altele decît în această singură situație, anume atunci cînd în gîndurile lor de la sine – izvorîtoare şi spontane şi în liberele lor deducții, Îl invocă pe Unul şi Singurul Dumnezeu.

4. Fiindcă, oare, nu este adevărat că întreaga stihie a pămîntului pe El Îl recunoaşte drept stăpîn atunci cînd, prin roadele şi prin viețuitoarele pe care le poartă şi le aduce la lumină, îşi mărturiseşte ascultarea în fața voii Celui Atotputernic? Şi bogat curgătoarele ape ale rîurilor, ca şi susurul nesfîrşit, venit din adîncuri, al izvoarelor, Îl vădesc pe Cel ce este cauza unei asemenea minunății. Tot pe El Îl arată şi adîncul ținut în chingile din străfunduri ale mării, ca şi zbuciumul valurilor, atunci cînd se înalță spre cer, umplînd pămîntul de groază, ca apoi – apropiindu-se de țărm – potolite de ordinea dumnezeieştii legi, să se chincească! Tot pe El şi stăpînita şiroire a ploii de iarnă, bubuitul tunetului şi scînteierile fulgerelor, joaca mereu înnoită a vîntului, goana norilor în înaltul văzduhului; tot pe El Îl mărturisesc, pentru toți cei ce nu sînt în stare să-L vadă cu înşişi ochii lor.

5. Soarele, atotstrălucitorul, care străbate prin vremi, numai pe El Îl ştie de stăpîn, şi, plecat în fața voii Lui, nu se încumetă să se abată din cale. Luna – cu lumina ei mai palidă decît a soarelui – supusă rînduielilor lui Dumnezeu, în unele răspasuri se împuținează, ca apoi să crească iar la

loc. Cerul în frumusețea sa, scînteind din noianul său de stele (care-l străbat în pîlcuri[289] și în bună rînduială, pe același neabătut drum), dă și el de știre despre dăruitorul a toată lumina. Așadar, toți luminătorii cerești, la semnul și la cuvîntul Lui se supun împreună aceleiași armonii, gonind de-a lungul imenselor lor cruguri pe pista din înaltul văzduhului. Alternanța zilei cu noaptea, scurgerea timpului și schimbările anotimpurilor, ritmurile și rînduiala întregului univers aduc laudă nemărginit-feluritei înțelepciuni a nemăsuratei Lui puteri.

Tot Lui îi răspund cu necesara și cuvenita dumnezeiască cunoaștere nevăzutele Puteri care își deapănă zborul prin cuprinsul văzduhului. Întregul univers și în asamblu, tot Lui – acestui Mare Împărat – Îi înalță laudă; tot Lui și cerurile cerurilor și crugurile bolților celor de sus; oștirile îngerilor laudă Îi înalță cîntîndu-i cîntări de netălmăcit; duhurile zămislite de duhovniceasca-I lumină își binecuvintează și ele, întru dumnezeiască cunoaștere, Zămislitorul; pe El Îl arată singur mare domn și stăpîn pînă-n vecii cei fără de timp, anteriori cerului pe care-l vedem cu ochii, anteriori zidirii lumii, și infinitele vecii anterioare apariției întregii lumi văzute.

6. Cel care El Însuși este mai presus de toate, anterior și ulterior tuturora, așadar Cuvîntul Său preexistînd ca Unul Născut, suprem arhiereu al lui Dumnezeu Celui Însuși suprem, Cel mai vîrstnic decît timpul și decît toți vecii – întîiul și singurul închinat măririi Tatălui, întru mila Sa mijlocește spre mîntuirea tuturor, slăvindu-Se în fruntea stăpînirii a toate și încununîndu-Se ca un al doilea întru (lăuntrica) împărăție a Tatălui; findcă El este tocmai lumina cea mai presus de toate, cea care se mișcă în jurul Tatălui, făcînd în același timp și legătura și hotarul între substanța ființelor create și esența[290] cea fără început și necreată. Fiindcă El este chiar lumina care se revarsă de sus, din dumnezeirea cea veșnică și fără început, îmbăind în înțeleptească (și mai strălucitoare decît soarele) străluminare tărîmul cel mai presus de cer, precum și toate cele cerești. Putem spune despre El că este cîrmuitorul acestei lumi întregi – El, Cuvîntul lui Dumnezeu, Cel care dăinuiește totodată și mai presus de toate și întru toate și în toate cele văzute și nevăzute; El, Cel de la Care (și prin Care) icoana împărăției celei de sus avînd-o, de Dumnezeu iubitul nostru împărat își dă silința să țină bine cîrma întregii noastre vieți pămîntești, după pilda Atotputernicului.

2. 1. Cuvîntul cel Unul-Născut al lui Dumnezeu împărățește din vecii cei fără început și pînă-n vecii fără de sfîrșit împreună cu Tatăl Său. Tot așa, iubitul Său (împărat al nostru), călăuzit de împărăteasca binecuvîn-

289. Textual: «în ordine» (n. tr.)
290. ἰδέα (n. tr.)

tare[291] pe care o primeşte de sus, şi întărit de divina sa investitură, domneşte şi el aici pe pămînt de foarte îndelungată vreme. 2. Mîntuitorul a toate face ca toate – cerul întreg şi lumea, precum şi împărăția de sus – să ajungă vrednice de Tatăl Său; la fel şi iubitul Său, adunîndu-şi supuşii de aici, de pe pămînt, în jurul Cuvîntului Celui Unul-Născut şi aducător de mîntuire, îi pregăteşte împărăției Aceluia. 3. Pe de altă parte, Mîntuitorul nostru, al tuturor, ca un păstor bun ce este, ține prin nevăzuta şi dumnezeiasca-I putere duhurile ce s-au lepădat de El (şi care au obiceiul să se poarte prin aer şi să se năpustească în sufletele oamenilor) ca pe nişte sălbăticiuni, cît mai departe de turma Sa. Dar tot aşa şi iubitul Său, dăruit de El, de sus, cu atîtea triumfuri asupra vrăjmaşilor, îi cuminţeşte pe duşmanii declarați ai adevărului, pe calea războiului! 4. Sau iar – aşa după cum Cuvîntul (deşi anterior universului şi în acelaşi timp mîntuitor a toate) împărtăşeşte cetaşilor Săi semințele cunoaşterii şi ale mîntuirii, luminîndu-i şi făcîndu-i vrednici a afla împărăția Tatălui – ei, bine, tot aşa şi iubitul Său, ca un adevărat tălmaci al Cuvîntului lui Dumnezeu, cheamă după sine întreg neamul omenesc la cunoaşterea Atotputernicului, strigînd cu glas tare ca să fie auzit de întreg pămîntul şi dînd de veste normele noii credințe! 5. Şi, după cum deschide Mîntuitorul a toate cereştile porți ale împărăției Tatălui înaintea călătorilor plecați din lumea noastră într-acolo, la fel şi cu acesta, după ce (din zelul său față de Cel Atotputernic) a curățat pămînteasca lui împărăție de toată murdăria smintelilor necredincioşilor (în nemijlocita-i purtare de grijă față de întreaga turmă a supuşilor), a chemat cetele sfinților şi cuvioşilor în palatul său!

Dintre toți împărații Romei, el singur a fost învrednicit de Dumnezeu, Împăratul a toate, cu o domnie care să fi ținut treizeci de ani. Dar nu face aidoma înaintaşilor săi, adică să închine (această sărbătoare) duhurilor htonice sau cine ştie căror demoni chemați să se arate sub chipuri care să smintească lumea – unor amăgiri, deci, unor prostii puse la cale de nişte oameni fără Dumnezeu; ci o închină Celui Care l-a înconjurat de glorie, ca o recunoaştere a facerilor de bine cărora el le-a fost ținta, totuşi fără a spurca palatul cu sîngele prelins (al jertfelor) – aşa cum se făcea odinioară – şi fără a-şi mai face grijă să înduplece puterile htonice prin fum, prin foc şi prin arderi de tot, ci aducîndu-I Însuşi Împăratului a toate, în chip de jertfă bineplăcută şi bineprimită, chiar împărăteasca sa ființă, precum şi cugetul său atît de înalt țintind către Dumnezeu! Fiindcă Acesta nu-şi află placul decît în felul de jertfă pe care împăratul nostru s-a deprins să o aducă în gîndurile şi în mintea lui ajunsă fără pată, departe de ruguri şi de vărsările de sînge. Stăpîn pe credința Sa în ascunsul miş-

291. Textual: «şiroire», «revărsare» (n. tr.)

cărilor neînşelătoare ale sufletului, el a adus prin puterea gîndirii sale o contribuţie însemnată în teologie, sîrguindu-se ca în calitatea sa de împărat să oglindească cît mai mult iubirea de oameni a lui Dumnezeu, dăruindu-se Lui pe de-a-ntregul şi aducîndu-I-se în chip de pîrgă a lumii ce i-a fost încredinţată, chiar pe sine.

Dar această supremă jertfă împăratul o aduce în folosul nostru al tuturor; şi, ca un bun păstor ce este, aşa aduce el ...«minunate hecatombe de mieluşei întîi-născuţi...» adică purtînd după sine spre cunoaşterea şi cinstirea Lui, sufletele duhovniceştii sale turme.

3. 1. De o astfel de jertfă Se bucură Dumnezeu şi-i bineprimeşte cu drag darul, sporindu-i (la vederea unei atît de însemnate şi minunate jertfiri) sporindu-i spun, hierofantului nostru – cu mirare – domnia cu încă foarte mulţi ani. În chip de răspuns la un asemenea sacrificiu, El îşi înteţeşte facerile de bine, îngăduindu-i acestuia să-şi sărbătorească domnia prin fel de fel de serbări plăcute, şi, la fiecare zece ani, să împărtăşească unuia din fiii lui cele ale domniei, ca pentru a prelungi cît mai mult înflorirea plantei ajunse la ceasul împlinirii.

2. Dintre fii, cel care poartă acelaşi nume cu părintele său a fost primit de el să-i împărtăşească domnia la capătul celor dintîi zece ani; următorul în vîrstă, după încă zece ani; iar cel de al treilea tot aşa, adică după alţi zece ani şi cu prilejul sărbătorii de acum. Cum cea de a patra decadă a şi început – iar timpul nu încetează să se depene – suindu-şi neamul la domnie, împăratul se arată pregătit să înmulţească strălucirea acestui tron, numind cîte un nou cezar; în felul acesta ajunge el să-şi împlinească proorocia rostită cîndva, de mult, de dumnezeieştii prooroci, atunci cînd strigau: «Primi-vor sfinţii Celui Prea Înalt împărăţia»

3. De unde se vede că Însuşi Dumnezeu, Împăratul a toate, îl dăruieşte pe preacucernicul împărat, înmulţindu-i atît anii cît şi copiii, şi făcînd stăpînirea lui peste popoarele pămîntului înfloritoare şi tînără, ca şi cum abia de curînd ar fi prins rădăcină. Tot Dumnezeu i-a înlesnit şi această sărbătorire, dîndu-i biruinţa peste toţi vrăjmaşii şi potrivnicii şi făcînd din el o pildă de cucernicie adevărată pentru omenirea întreagă. 4. Iar el – împăratul – străluceşte ca soarele, răspîndindu-şi razele de lumină prin lumina cezarilor pînă-n cele mai depărtate locuri cunoscute lumii. Nouă, celor de la răsărit, ne-a desemnat o odraslă demnă de un asemenea părinte; altora, pe al doilea fiu; iar pe celălalt l-a sortit altora – ca pe nişte luminători, ori ca nişte facle răspîndind propria lui lumină. Constantin a înhămat cu mîna lui – prinzîndu-i cu aceleaşi hăţuri şi dîndu-le să tragă telega împărăţiei – pe cei patru şi atît de avîntaţi cezari ca tot atîţia mînji, strunindu-i prin aceste divine hăţuri ale bunei înţelegeri şi armoniei; aşa, din înaltul său, străbate el toată faţa lumii, fiind prezent pretutindeni şi nelăsînd să-i scape nimic.

5. Dar încă ceva! Binecuvîntat cum este el a reflecta imaginea împărăției cerești, împăratul, cu privirile ațintite sus spre această imagine arhetipală, îi călăuzește pe cei de aici, jos, prinzînd tot mai puternică rădăcină în exercitarea investiturii sale monarhice (cu care Împăratul suprem a dăruit aici, pe pămînt, numai neamul omenesc), a cărei lege hotărăște stăpînirea unuia singur asupra tuturor. 6. Or, forma monarhică întrece toate celelalte constituții și moduri de guvernare: bunăoară poliarhia, rezultînd din egalitatea în drepturi, capătă pînă la urmă chipul anarhiei și al răsturnării de valori[292]. Iată de ce avem și un singur Dumnezeu, iar nu doi, nici trei și nici mai mulți, mai ales că (mărturisirea) mai multor divinități echivalează în mod cert cu a nu recunoaște pe niciuna. Nu este decît un singur Împărat, iar Cuvîntul și împărăteasca-I Lege, tot Unul sînt – Lege nerostită în cuvinte articulate sau supusă stricăciunilor timpului în cărți sau pe table, ci Cuvîntul cel viu și Însuși Dumnezeu, Cela ce le pregătește tuturor supușilor Săi, care I-au urmat în timp, împărăția Tatălui. 7. Pe El Îl înconjoară oștile cerești: miliardele de îngeri împlinitori ai voii lui Dumnezeu, puzderia cetelor mai presus de lume, apoi duhurile nevăzute din cer care asigură buna rînduială a universului; pe ele, pe toate, Cuvîntul-împărat le diriguiește ca un fel de guvernator al Împăratului suprem. Pe El L-au denumit cu toată hotărîrea cuvîntătorii de Dumnezeu în revelațiile lor: și Căpetenie a căpeteniilor, și Mare Arhiereu, și Prooroc al Tatălui, și Înger al sfatului celui mare, și Lumină a strălucirii Tatălui, și Fiu Unul-Născut, și cu nenumărate alte nume; dar Părintele Lui L-a făcut să fie cuvînt viu și lege și înțelepciune și plinătate a tot binele, și așa L-a dăruit tuturor supușilor împărăției Sale în chipul unui dar purtător al celor mai înalte binecuvîntări. Iar El, Care în toate răzbate și Se poartă pretutindeni, El Care tuturor îmbelșugat le împarte darurile Tatălui, le-a oferit și creaturilor Sale cuvîntătoare de pe Pămînt un chip al investiturii Sale împărătești atunci cînd a înzestrat sufletul omului – suflet făcut după imaginea Sa – cu niște îngăduințe de-a dreptul dumnezeiești,[293] care fac ca omul să se poată bucura și de celelalte virtuți ce șiroiesc din același dumnezeiesc izvor. Iar înțelept nu este decît numai Acela Care singur este și Dumnezeu. El singur este bun prin însăși esența Sa, numai El e adevărata putere și izvorul adevăratei dreptăți; El, Tatăl Cuvîntului și al Înțelepciunii, izvorul luminii și al vieții, iconomul adevărului și al virtuții, diriguitorul Însuși al împărăției Sale și a toată cîrmuirea și investitura[294].

292. Sau «al războiului civil», cum a mai fost tradus *στάσις*: traducere mai aproape de literă, dar mai departe de trama ideilor textului: război civil a fost la Roma și în timpul republicii, și după întronarea conducerii monarhice (n. tr.)

293. θεικαῖς δυνάμεσι τὴν [...] ἀνθρώπου ψυχὴν κατακοσμήσας «înzestrînd sufletul (...) omului cu puteri dumnezeiești (n. tr.)

294. Cu înțelesul de «legitimă exercitare a puterii», ἐξουσία (n. tr.)

4. 1. Ne putem însă întreba: de unde ştim noi oamenii asemenea lucruri? De unde îndrăzneala asta a limbii mele – care nu e decît carne – de a da glas unor idei atît de străine acestei cărni şi trupului? Cine L-a putut zări pe Împăratul cel nevăzut, ca să poată vedea la El astfel de puteri? – Prin simţuri noi luăm contact cu realităţile din aceeaşi familie cu trupul şi percepem relaţiile dintre ele; în schimb nimeni nu a cutezat vreodată să se laude că ar fi văzut cu ochii săi această împărăţie nevăzută şi atît de deosebită de tot (ce ştim)! Nici un muritor n-a cuprins vreodată frumuseţea adevăratei înţelepciuni! Cine – ajutîndu-se de puterea simţurilor – a contemplat chipul dreptăţii? De unde s-au cuibărit în mintea omului conceptele de «autoritate legitimă» şi de «investitură împărătească»? De unde i-a putut veni unei fiinţe lucrate din carne şi din sînge ideea puterii monarhice? Cine a răspîndit pe pămînt asemenea idei (care nu au în ele ceva vizibil şi formal) – sau şi (conceptul unei) fiinţe netrupeşti, nedefinite prin formă? 2. Ei bine, pentru asemenea lucruri nu era posibil decît un singur mijlocitor: Cuvîntul lui Dumnezeu, Cel prezent în toate[295], principiul facultăţii cuvîntătoare şi înţelegătoare a omului, Care, singur nedespărţit fiind de dumnezeirea Tatălui, împrăştie peste odraslele Sale revărsările de daruri ale Tatălui. De aici, această facultate firească de a gîndi, care este aceeaşi şi la greci şi la barbari; de aici, conceptele de raţiune şi de înţelepciune, seminţele cumpătării şi ale dreptăţii; de aici, înjghebarea meşteşugurilor; de aici şi ştiinţa deprinderii virtuţii, dulcele nume al înţelepciunii şi nobila pasiune pentru filosofie; de aici, putinţa de a cunoaşte tot ce e bine şi tot ce e frumos; de aici chiar şi (lăuntrica) reprezentare a lui Dumnezeu şi posibilitatea unei vieţi vrednice slujirii Lui cu credinţă; de aici şi împărăteasca învestitură[296] a omului şi neduşmănoasa Lui stăpînire a tot ce este pe pămînt. Fiindcă atunci cînd Cuvîntul – Părintele fiinţelor cuvîntătoare – a aşezat în sufletul omului amprenta (alcătuirii lui) după chipul şi după asemănarea lui Dumnezeu, prin asta el a şi făcut ca fiinţa aceasta să capete stare împărătească; iar cînd, de pe întreg pămîntul, numai pe el l-a ales ca să-l înveţe a împărăţi şi a se supune (precum şi pentru a intui sau chiar a căpăta învăţătura a ceea poate însemna făgăduita nădejde a împărăţiei cereşti), ei bine, atunci înseamnă că Părintele nu va şovăi să Se şi facă El Însuşi cunoscut fiilor săi muritori, ci că va culege roadele semănăturii Sale şi că, odată cu înnoirea binecuvîntării pogorîte de sus peste ei, El le-a adus tuturor buna veste a împărtăşirii împărăţiei cereşti. Că-i cheamă şi că-i îndeamnă să se arate pregătiţi pentru urcuş, îmbrăcînd veşmîntul potrivit acestei chemări. Cu o putere cu neputinţă de arătat prin vorbe, El a umplut de această chemare tot

295. ὁ διὰ πάντων ἥκων – «Principiul»: textual, «părintele» (n. tr.)
296. Aici ἰσχύς «capacitate» (n. tr.)

(pămîntul nostru) scăldat de lumina soarelui și a dat pămînteștii împărății drept model pe cea cerească, îndemnînd neamul omenesc întreg să rîvnească la ea ca spre cea mai sublimă dintre nădejdi[297].

5. 1. Or, se poate spune că de Dumnezeu iubitul împărat s-a și împărtășit din acestea, fiind el înzestrat de Dumnezeu cu asemenea firești calități și, pe deasupra, lăsîndu-și sufletul pătruns de revărsarea darurilor pogorîte asupra lui de acolo, de sus! Ajuns ființă desăvîrșit rațională prin lucrarea Cuvîntului, Care este rațiunea însăși; ajuns înțelept prin împărtășirea din izvorul înțelepciunii; ajuns bun și drept prin împărtășirea binelui și a dreptății; ajuns și cumpătat așa cum numai cumpătarea poate fi, el își adună vitejia din puterea (trimisă lui) de sus. 2. Adevărul este că împăratul nostru și-a potrivit sufletul acestor virtuți suverane luîndu-se după modelul acelei împărății din altă lume. Or, cine nu s-a împărtășit din ele și se leapădă de Împăratul a toate; cine nu-L cunoaște pe Tatăl cel mai presus de ceruri al sufletelor noastre și nici nu și-a pus podoabele potrivite [înfățișării înaintea] unui împărat; cine se lasă stăpînit de urît[298] și de josnicie; cine se leapădă de regescul har al blîndeții, luînd chipul mîniei și parcă prefăcîndu-se într-o fiară; cine în locul unei purtări îngăduitoare se lasă pătruns de otrava greu-amenințătoare a răutății; cine în loc să-și ascută chibzuința, se smintește; cine se leapădă și de rațiune și de înțelepciune, lăsîndu-se în voia nesocotinței (cea mai cumplită pornire a sufletului, care, în străpezeala ei, scaldă cele mai îngrozitoare vlăstare: desfrîul, rapacitatea, crima, sacrilegiul, nereligiozitatea); așadar, cine ajunge sub stăpînirea lor, chiar dacă puterea uzurpată de el îl va face pentru o vreme să pară că domnește, în realitate nu poartă cu adevărat titlul de împărat. 3. Am să și întreb: cum ar putea el să se arate vrednic a prelua aparența autorității monarhice, el – adică omul – al cărui suflet a ajuns să găzduiască chipurile amăgitoare ale unei liote de diavoli? Cum își va exercita puterea în chip de stăpîn absolut unul care și-a agonisit un roi de stăpîni plini de cruzime și care a ajuns robul plăcerilor rele, un afemeiat împătimit, rob al cîștigului pe căi de necinste, irascibil și rob al izbucnirilor de mînie, robul fricii și al spaimelor, rob al diavolilor setoși de sînge și al duhurilor ucigătoare de suflet?

4. De aceea spun eu că , în temeiul adevărului însuși, numai împăratul acesta iubit de Dumnezeu, de Împăratul suprem, poate fi declarat împărat al nostru; el singur a ajuns cu adevărat liber (și nu spun bine, ci mai curînd stăpîn peste sine), mai presus de dorința de îmbogățire și de pofta de femei, biruitor peste plăceri – chiar și peste cele firești. A ajuns să poată stăpîni peste izbucnirile de mînie și peste furie, să le stăpînească,

297. Textual: «propunînd acest lucru în chip de veste-bună» (n. tr.)
298. Cu înțelesul de «dezordine», «haos» (n. tr.)

iar nu să fie stăpînit de ele! Ei da, unul ca el este un adevărat împărat, şi merită titlul de «biruitor» pe care-l poartă, fiindcă el s-a arătat biruitor peste patimile de care sînt stăpîniţi oamenii; fiindcă el s-a străduit să întruchipeze aici forma aceea arhetipală a Împăratului suprem, şi fiindcă (prin reflectarea în oglinda minţii sale a luminii virtuţilor decurgînd din această arhetipală formă) el s-a transfigurat, atingînd astfel măsura înţelepciunii[299], a bunătăţii, a dreptăţii, a vitejiei, a cucerniciei şi a iubirii de Dumnezeu. Ajuns la cunoaşterea de sine însuşi, se poate cu adevărat spune că numai el, împăratul acesta al nostru, a ajuns să fie şi un filosof, căruia, în plus, i s-a dat şi înţelegerea tuturor binecuvîntărilor pe care avea să le primească el din afara fiinţei sale – mai bine spus: din cer. El s-a priceput să pună în valoare venerabilul titlu decurgînd din monarhica sa învestitură, prin admirabila robă pe care o poartă, fiind de altfel, şi singura persoană ce-şi îngăduie să îmbrace pe drept împărătească mantie.

5. Împăratul acesta invocă, noapte după noapte şi zi după zi, pe Tatăl Cel mai presus de ceruri; Îl cheamă în rugăciunile sale; el nu tînjeşte după altceva decît după împărăţia cea de sus. Fiindcă el ştie prea bine că prezentul (fiinţele dimpreună cu toate cele trecătoare ale vieţii , care parcă ar curge, aidoma unui fluviu, ca pînă la urmă să piară) nu se poate măsura în vreun fel cu Dumnezeu, Împăratul suprem; de aceea şi însetează el după împărăţia aceea nepieritoare şi netrupească a lui Dumnezeu, rugîndu-se să poată avea parte de ea, înălţîndu-şi mintea – prin măreţia cugetării – pînă dincolo de bolta cerului şi lăsîndu-se pătruns pînă-n adîncul inimii de negrăita sete după luminile întrezărite acolo, prin comparaţie cu care măririle acestei lumi nu par a fi decît întuneric. În faptul de a domni peste oameni el vede doar un fel de autoritate măruntă şi foarte trecătoare, exercitîndu-se într-o viaţă şi ea supusă morţii, efemeră; o autoritate nu foarte substanţial diferită de cea a păcurarilor, a miorarilor sau a ciurdarilor, dar pe care în schimb el o socoate mult mai anevoie de adus la faptă decît a acelora – şi încă peste nişte fiinţe cu mult mai îndărătnice. Lui – în temeiul caracterului său greu de clintit precum şi a educaţiei sale alese – uralele mulţimii şi vorbele măgulitoare mai degrabă îi sînt povară, decît plăcere.

6. Să nu se creadă totuşi că privirea proteguitorului său anturaj, a oştilor sale fără număr, a puzderiei de infanterişti şi de pedestraşi şi de călări dăruiţi lui cu trup şi suflet, produce asupra lui o impresie mai mare. Nu! nici măcar faptul de a le putea porunci acestora nu-l ameţeşte, căci Constantin nu uită în nici o clipă să-şi adune gîndurile în sine însuşi şi, astfel, să descopere neîncetat în el aceeaşi natură comună nouă, tuturor

299. Referire la înţelepciunea practică, la cumpătare sau chibzuinţă (n. tr.)

oamenilor. Un zîmbet se abate peste buzele lui atunci cînd constată impresia produsă asupra mulţimii (impresie de copii la vederea cine ştie cărei ciudăţenii) de mantia lui înflorată, ţesută cu fir de aur, de purpura imperială, de însăşi cununa ce o poartă. Cu desăvîrşire străin de asemenea simţăminte, de vreme ce a gustat din dumnezeiasca cunoaştere, el şi-a îmbrăcat sufletul cu podoabele cumpătării şi dreptăţii şi cucerniciei şi ale celorlalte virtuţi; podoabe într-adevăr împărăteşti de astă-dată .

7. Mai mult decît atît. Lucrurile acelea atît de rîvnite de lume – vreau să spun: aurul şi argintul şi pietrele (preţioase), a căror frumuseţe pe noi ne uimeşte – el nu le ţine drept mai mult decît nişte pietre de rînd, sau decît o materie oarecare, fără valoare (adică tocmai ce şi sînt ele, în realitate), de nici un ajutor în lupta noastră cu năvala răului. Într-adevăr, ne pot ele vindeca de boală? Ne pot ele ajuta în vreun fel să scăpăm de moarte? Or, conştient de toate acestea, Constantin nu şovăie să se folosească de ele (dar cu bună ştiinţă! – şi numai atît cît să le facă supuşilor săi plăcere prin demnitatea întruchipată), fără însă a se lăsa amăgit; ba, dimpotrivă, îngăduindu-şi să zîmbească la priveliştea celor care, în imaturitatea lor lăuntrică, se lasă impresionaţi de ele! Şi tot aşa se mai reţine el şi de la zaiafet şi beţie, precum şi de la excesivul rafinament al mîncărurilor făcute pe gustul mîncăilor (care mîncăruri – îşi dă el seama – fie ele potrivite cine ştie cui, în tot cazul lui nu-i sînt potrivite, mai ales că ele fac omului mult rău, înceţoşîndu-i facultatea contemplativă a sufletului). 8. Pentru toate aceste motive, împăratul – îndrumat dumnezeieşte şi învăţat cum este cu înălţimile cugetului – nu conteneşte a urmări realităţile care transced cele ale vieţii, pe cerescul Tată invocîndu-L şi de Împărăţia Lui însetîndu-se, pe toate întru credinţă săvîrşindu-le, iar supuşilor săi – luînd chip de bun dascăl – împărtăşindu-le dumnezeiasca ştiinţă a cunoaşterii Împăratului suprem.

6. 1. Or, Dumnezeu – Care cere de la noi zălogul reciprocităţii – iată că-l dăruieşte acum cu cununile sărbătoririi de treizeci de ani, alcătuite din perioade pline de propăşire; iar nouă, tuturor, ne dă îngăduinţa de a-l prăznui pretutindeni cu serbări – dar ce spun eu «pretutindeni»? Fiindcă întreg universul ia parte la ele. 2. Şi în timp ce noi, aici, pe pămînt, ne veselim de o asemenea înflorire a cunoaşterii lui Dumnezeu, eu nu cred că vom greşi închipuindu-ne cum crugurile făpturilor celor din cer, sub imboldul propriei lor naturi, se alătură bucuriei noastre, a celor de pe pămînt; mai mult chiar, că Însuşi Împăratul Cela ce peste toate împărăteşte Se bucură, ca un părinte bun ce este, de sfînta putere de cinstire a bunilor Săi fii, precum şi că mai cu osebire pentru asta l-a învrednicit El pe călăuzitorul nostru, pe acela căruia-i datorăm noi propăşirea noastră, de onorurile sărbătorii de astăzi, încărcate de ani! Căreia trei decade de

domnie neajungîndu-i, a hotărît El să o viitorească pînă cît mai departe, întru vecie.

3. Or, vecia este pe deplin imuabilă, lipsită de sfîrşit; nici originea ei, nici circumscrierea, nu sînt accesibile minţii omeneşti, cel puţin pe cale firească. Ea nu e înzestrată, să zicem, cu un centru de la care pornim să o putem cuprinde, şi nu îngăduie nici măcar sesizarea a ceea ce numim noi «prezentul» – cu atît mai puţin viitorul sau trecutul –, concepte temporale[300], fiindcă ce a fost nu mai are, propriu-zis, existenţă; viitorul, pe de altă parte, nu o are încă, iar prezentul s-a şi dus pe aripile gîndului, odată cu vorba, mai iute chiar decît îi rostim noi numele. El nu are o anumită stare, ca noi să-l putem cuprinde în vreun fel; sîntem nevoiţi fie să privim înainte, în viitor, fie să-l vedem în trecut; fiindcă, repet, prezentul alunecă pe lîngă noi, cu neputinţă de prins, odată cu însuşi gîndul. Or, vecia (înţeleasă în maxima ei extindere), nu se lasă cu nici un chip cuprinsă de gîndul omului, ci dimpotrivă se sustrage oricărei încercări a lui de a o stăpîni. 4. În schimb, ea nu se dă în lături să se mărturisească Împăratului său, pe Care-L poartă pe umeri, mîndrindu-se cu zestrea primită de la El. Iar El, Cel de deasupra ei, conducîndu-i carul, nu o ţine – după cuvîntul poetului – prinsă cu împletitura unor hăţuri de aur, ci o stăpîneşte – precum prin nişte hăţuri – cu legăturile nepătrunsei sale înţelepciuni, hotărîndu-i minunata întocmire a lunilor şi a anotimpurilor, a epocilor,a anilor, precum şi alternanţa zilei cu noaptea, şi ţinînd-o în legăturile unor determinări şi unor măsuri foarte felurite. Fiindcă vecia este în ea însăşi în continuă extindere spre infinit, acceptîndu-şi numele cu înţelesul unui prezent perpetuu[301] şi identic cu sine (chiar dacă o considerăm în componentele ei; dar ea, de fapt, nu are nici un fel de componente, nimic care să o facă în vreun fel divizibilă); un prezent depănîndu-se continuu şi la nesfîrşit. Şi iată-L, totuşi, pe Dumnezeu stabilind pe parcursul lui anumite intervale; iată-L parcă însemnînd din loc în loc mereu cîte un punct pe linia aceasta dreaptă ce parcă fuge ca să se piardă în infinit![301b] Ea rămîne unitară, asimilabilă însăşi ideii de unitate; şi iat-o totuşi prinsă-n chingile a tot soiul de cifre şi prefăcută de El, din ceva lipsit de chip[302] (şi din diversitatea inclusă în ea), într-o realitate cu multe chipuri.

5. Mai întîi şi înainte de orice El a strecurat în ea o materie fără formă, un fel de substanţă a-toate-cuprinzătoare. În al doilea rînd a

300. αἰών – «vecia», fiind un concept supratemporal. În textul prezent, el pare să implice în mod expres durata, ceea ce nu contravine ideii de bază a termenului grecesc, ci doar îl particularizează (n. tr.)

301. Eusebiu propune aici etimologia αἰών din ἀεὶ ὤν, «perpetuu-fiitor». De notat absenţa din discuţie a termenului χρόνος, specializat pentru noţiunea de timp (n. tr.)

301 b. Imagine remarcabilă a conceptului de durată devenit timp.

302. Sau «informal» (n. tr.)

înzestrat această materie cu o anume calitate, actualizînd în ea, prin puterea însăşi a doimii, forma - din informal -; prin puterea triadei, El i-a dat cele trei dimensiuni - lăţimea, lungimea şi înălţimea - şi, din îmbinarea materiei cu forma, a întocmit un soi de trup. Mai apoi, prin dedublarea doimii, a conceput tetrada stihiilor (pămîntul, apa, aerul, focul), hotărînd astfel în temeiul stării lor pururea izvorîtoare rînduiala universului întreg. Or, noi ştim că decada îşi are rădăcina în tetradă: unul, doi, trei, patru, dau naştere numărului zece. Zecele înmulţit cu trei determină componenţa unei luni; iar douăsprezece repetări ale lunii alcătuiesc un ciclu solar. Aşa, deci, iau naştere anii şi anotimpurile, făcînd ca vecia cea fără chip şi înfăţişare să capete totuşi o anumită formă, ca toate lucrurile care gonesc prin ea, croindu-şi un drum în viaţă, să-şi afle locul şi să se poată desfăta ca la privirea unei picturi pline de culoare şi prospeţime. 6. La fel cum - pentru cei care vor să-şi dispute premiile la alergare - se înseamnă pe stadioane anumite distanţe, şi tot după cum parcursul alergătorilor care au de străbătut distanţe mari este însemnat cu unele puncte de odihnă şi cu felurite marcaje - ca nimeni să nu deznădăjduiască şi să nu slăbească ritmul - tot aşa îmboldeşte şi urneşte Împăratul a toate şi vecia în întregul ei, prin legile[303] înţelepciunii, cuprinzînd-o şi mînînd-o în chipurile cele mai neaşteptate, aşa cum socoate El că este bine.

Dar atunci înseamnă că tot El (care a ştiut să aşeze peste vecia iniţial nedeterminată veşmîntul acesta plin de culoare şi mereu înfloritor) este şi Acela care a făcut ca soarele să-şi reverse strălucirea în zi şi ca noaptea să se mohorască la culoare, prinzînd în ţesătura ei scînteierile aurii, ca de lampion, ale stelelor, aprinzînd lumina vie a Luceafărului, atît de diferitele faze ale lunii şi sclipitoarele oşti ale aştrilor, şi aşezînd pe creştetul cerului întreg, ca un val imens, cununa inepuizabilei frumuseţi. După ce a extins aerul, de sus, din înalt, pînă-n hăuri, după ce a însufleţit întregul univers, în lung şi în lat, cu putere, El a îngăduit şi neamului păsăresc să se adauge chipului lumii, depănînd pentru toate fiinţele din aer - atît pentru cele nevăzute cît şi pentru cele văzute - ca un fel de imensă mare. Pămîntului i-a păstrat locul de la mijloc, dîndu-i rostul unui centru şi înconjurîndu-l cu apele oceanului, ca spre a-i spori frumuseţea prin albastrul straielor, 7. iar mai apoi, făcîndu-l să fie vatra, maica şi manca tuturor vieţuitoarelor de pe cuprinsul lui, udîndu-l cu roura ploilor şi a susurelor de apă şi rost dîndu-i să rodească prin pădurile lui şi prin minunatele lui flori, întru sporirea bucuriei vieţii.

Vieţuitoarelor pămîntului le-a sortit una - preţuită şi iubită de El mai mult decît oricare alta - pe care a plăsmuit-o după chipul Său, înzestrînd-o cu intelect şi cu putere de cunoaştere - odraslă a puterii

303. Θεσμοί, aici cu nuanţa de «legi constitutive» (n. tr.)

cuvîntătoare[304] şi a înţelepciunii: fiinţa chibzuitoare a omului, căreia i-a dat autoritatea[305] să stăpînească peste toate cîte mişună şi îşi duc zilele acolo. Spun deci că, dintre toate fiinţele de pe pămînt, omul Îi era lui Dumnezeu cel mai drag. Lui i-a îngăduit El, ca un adevărat părinte, să fie slujit de animalele necuvîntătoare. Lui, adică omului – în scopul căruia a îngăduit El şi mării să se lase străbătută (de corăbii), împodobind totodată pămîntul cu nesfîrşita felurime a plantelor. Lui i-a dat putere şi peste jivinele care mişună în adîncuri, şi peste zburătoare. Pe el l-a înzestrat cu puterea cunoaşterii, ca să poată îmbrăţişa toate ştiinţele, dîndu-i spre contemplare pînă şi alcătuirea cerurilor, învăţîndu-l ciclurile soarelui, fazele lunii, orbitele planetelor şi poziţiile stelelor fixe. El, omul, este singura fiinţă de pe pămînt căreia El i-a poruncit să ajungă la cunoaşterea Tatălui Celui mai presus de ceruri şi să proslăvească în cîntări pe Împăratul suprem al întregii vecii.

8. Dar la toate acestea a mai încins Creatorul vecia cea identică cu ea însăşi şi cu legăturile celor patru anotimpuri, punînd iernii hotar primăvara, iar mai apoi nelăsînd nici acest prim anotimp să tragă mai mult la cîntar, ci, odată cu cununa belşugului, făcînd ca întreaga desfăşurare a timpului să se reverse în toiul verii. Ca pentru a-i cruţa timpului o parte de trudă, i-a mai adăugat şi intervalul toamnei; după care – adică: după ce l-a scăldat, ca pe un nobil telegar, cu cernerea răcoritoare a ploilor iernii, şi după ce, astfel scăldîndu-l, i-a reîmprospătat vigoarea[306], iată că-l aduce din nou – curat şi îndestulat de căderea ploilor – la potoul primăverii. 9. Or, din clipa în care a prins Împăratul suprem veacul în harnaşamentul ciclului anual, El l-a şi pus sub ascultarea unui mînaş de seamă, adică sub ascultarea Cuvîntului Său Celui Unul-Născut, Mîntuitorul întregii creaţiuni, Căruia I-a încredinţat hăţurile acestui întreg. Iar Acesta, primind darul din mîinile bunului Său părinte şi – ca să spunem aşa – prinzînd întreg cuprinsul cerului cu tot ce se află în el înăuntru, ca şi pe din afară, în chingile uneia şi aceleiaşi armonii, îi dă aşezarea potrivită, urmărind în duh de dreptate cerinţele odraslelor Lui cuvîntătoare de pe pămînt. Fiinţelor cărora le-a dat a străbate viaţa aceasta pusă sub semnul morţii le-a hotărît şi nişte praguri de viaţă, dînd astfel tuturor oamenilor putinţa de a se pregăti din timp să păşească în viaţa ce li se deschide dincolo de veacul de acum. Fiindcă există – ei da, există! – dincolo de veacul de acum şi o astfel de viaţă dumnezeiască şi fericită, despre care El ne-a încredinţat că ea le-a fost pregătită celor ce se luptă cu pricepere şi cu nădejdea răsplăţilor făgăduite. Căci El ne-a învăţat următorul lucru: anume că toţi

304. Sau «facultăţii înţelegătoare» – λόγος, care este mai mult decît «raţiunea» propriu-zisă, διάνοια, putînd implica şi modalităţile de cunoaştere supraraţională (n. tr.)
305. ἀρχικὴ δύναμις – sintagmă remarcabilă (n. tr.)
306. Textual: „l-a făcut să strălucească de curăţenie «sau: de frumuseţe»" (n. tr.)

cei care vom fi dus o existență cumpătată și pătrunsă de cucernicie vom pleca de aici spre a ne lua locul în sălașurile unei vieți mai bune, în vreme ce aceia ce se vor fi făcut vinovați aici vor avea parte de cuvenita Sa (mînie).

10. Lucrurile se petrec deci întrucîtva ca la întrecerile noastre, unde învingătorilor le sînt făgăduite de mai înainte diverse cununi[307]. Dar dacă pe alții îi dăruiește pentru virtuțile lor cu cununa anumitor daruri, pentru bunul nostru împărat, care s-a înconjurat cu podoaba credinței în Dumnezeu, îl aud dînd de știre că a pregătit încă de pe acum o răsplată mai bogată decît cea a obișnuitei întreceri; o răsplată de a cărei arvună ne-a dat El îngăduința să ne minunăm și să o lăudăm încă de pe acum, odată cu această aniversare alcătuită din numere perfecte – adică din întreirea atît a decadei cît și a unității.

11. Întîia triadă poate fi socotită odrasla unității, care este maica însăși a numerelor, diriguind lunile toate, anotimpurile și anii și orice altă desfășurare în timp. Ea ar putea fi considerată principiul însuși, temeiul și elementul de bază al oricărei mulțimi. Unitatea își trage numele de la «a rămîne»; într-adevăr, în timp ce orice mulțime poate descrește (sau – dimpotrivă – poate crește) după regulile descreșterii sau creșterii numerice, numai unitatea are permanență și rămîne stabilă cînd o despovărezi de mulțime (de orice soi de mulțime) și de (relația ei cu) numerele care decurg din ea. Ea poartă în sine asemănarea cu esența cea neîmpărtășită și atît de deosebită de toate realitățile celelalte, din a cărei putere și participare își trag ființa toate creaturile. 12. Unitatea este zămislitoarea oricărui număr am vrea noi, întregul și nesfîrșitul șir al numerelor fiind supus legii combinării și adaosului unităților. În afara unității, esența numerelor este de neconceput; însă tocmai de aceea și trebuie ea socotită în afara mulțimii, mai osebită și mai prețioasă decît oricare alt număr, pe toate producîndu-le, tuturor stîndu-le temei, dar rămînînd totuși cu neputință de modificat prin vreo intervenție din afara naturii sale[308]

13. Situația lui trei este înrudită. Este și el indivizibil și inseparabil, fiind cel dintîi întocmit dintr-un număr cu soț și unul fără soț. Unu adăugat lui doi – număr cu soț – generează cel dintîi număr compus propriu-zis, adică trei. Or, triada – alcătuită cum este ea din : început, din mijloc și din sfîrșit, iar acestea egale între ele (purtînd deci pecetea echilibrului) – este o întruchipare a dreptății. Sigur că prin aceasta ea devine un simbol[309] al Treimii celei tainice, celei preasfinte și împărătești, a Cărei

307. Lacună (n. tr.)
308. Textual: «cu neputință de extins de către /alt/cineva» (n. tr.)
309. Sau «chip», «imagine» – εἰκών (n. tr.)

ființă fără început și nesupusă devenirii tăinuiește[310] germenii ființării tuturor creaturilor, principiile și rosturile[311] lor.

14. De aceea se și cade să vedem în puterea[312] triadei începutul a toate. Pe de altă parte, decada (care încheie șirul numeric, pe toate conținîndu-le în sine însăși) poate să fie socotită un număr complet și perfect. Fiindcă în ea sînt cuprinse și tiparele și ideile ce stau la baza rațiunii, raporturilor și proporțiilor dintre toate. Bunăoară unitățile, adăugîndu-se una alteia, duc pînă la urmă la zece și se opresc la el ca la părintele lor și ca într-un fel de limită sau de împrejmuire în jurul căreia sînt nevoite să tot gonească la nesfîrșit, 15. dîndu-i un al doilea ocol, pe urmă un al treilea, apoi un al patrulea, și așa mai departe pînă la zece, alcătuind din zece decade, suta. De acolo se întorc din nou la punctul lor de plecare și o iau din nou de la început, ajung iarăși la zece și din zece în zece la o sută, invariabil trimise înapoi la întîlnirea aceleași limite. Așa întocmesc ele mai departe pînă și cele mai mari mulțimi - adică întotdeauna prin revenirea la ele însele. 16. Așa devine zecele unitatea decadelor - adică tot așa cum în întocmirea decadei intră zece unități (pentru care decada se preface într-un fel de limită, un reper final, care însă e în același timp și un punct de întoarcere, o împrejmuire arătînd - în calitatea ei de ultim termen, de limită a unităților - spre infinitul numeric).

Combinînd acum triada cu decada (prin întreita cuprindere a crugului zecilor), ia naștere numărul treizeci - cel mai natural dintre toate numerele, de vreme ce el este față de decadă în același raport în care este triada față de unitate. 17. Numărul treizeci, pentru cel de al doilea luminător care urmează soarelui este un soi de limită fermă, de vreme ce de la o conjuncție la alta el determină ciclul unei luni, după care, luînd-o de la început[313], dă la iveală o lumină nouă și un nou șir de zile, împodobit cu frumusețea altor treizeci de unități, înzestrat cu noblețea altor trei decade și cu strălucirea altor zece triade.

18. Ei bine, după același tipic, binecuvîntările[314] pogorîte din partea (lui Dumnezeu), Dăruitorul a tot binele, asupra suveranei domnii a biruitorului nostru împărat, se prefac acum într-un nou început de binecuvîntată domnie. Căci, să nu uităm tocmai de această sărbătorire de trei-

310. Textual: «conține» - ἀπείληφε. Germenii creațiunii nefiind implicați în economia lăuntrică a Sfintei Treimi, am preferat «tăinuiește», deși ceva mai depărtat de sensul propriu termenului grecesc; dar și așa trebuie procedat cu discriminare, raportul propriu referit de Eusebiu fiind mai curînd unul cauzal (n. tr.)

311. Λόγοι καὶ αἰτίαι - («rațiunile și cauzele», în terminologie modernă) par să expliciteze sensul celor discutate anterior (n. tr.)

312. «Puterea» sau «încărcătura», «întocmirea». - «Începutul»: ἀρχή, însemnînd concomitent și «principiu» și «început» (n. tr.)

313. Textual: «zămislindu-se din nou» (n. tr.)

314. Textual: «dovezile» sau «prilejurile de cinstire» (n. tr.)

zeci de ani! Or, ea se deapănă mai departe, urmărind umplerea unor intervale încă şi mai mari şi împrospătîndu-ne nădejdea în dobîndirea viitoarelor bunătăţi ale împărăţiei cereşti, în care nesfîrşitele şi luminoasele oşti se rotesc în jurul Împăratului a toate. (Nu este lumina izvorîtă din acest soare singuratic al nostru , fiindcă ele toate răspîndesc acolo o lumină mai puternică decît cea a soarelui, licărind şi scînteind de străluminarea revărsată în ele de veşnicul lor izvor). 19. Acolo sufletul fiinţează îmbăiat în neîntinata frumuseţe a bunătăţilor; acolo viaţa nu ştie ce este necazul; acolo ne vom putea împărtăşi din bucuria cea cuminte şi preasfîntă; timpul devine durată fără sfîrşit şi încetează de a mai fi timp, fiindcă ajunge să capete altă dimensiune, nemaifiind supus unei limite, nemaiputîndu-se măsura nici în zile, nici în luni, nici în ani, nici în anotimpuri sau în perioade. Nu va mai fi decît un singur fel de viaţă, întinzîndu-se la nesfîrşit; o viaţă luminată nu de soare, nici de puzderia stelelor sau de razele lunii, nu, ci o viaţă al cărei soare va fi însuşi Dumnezeu-Cuvîntul, Fiul cel Unul-Născut al Împăratului suprem. 20. De altminteri, sfintele noastre învăţături Îl şi numesc tainic: Soare al dreptăţii şi Lumină mai presus de toată lumina, El fiind Cel ce luminează preafericitele oştiri cu razele dreptăţii şi cu scînteierile înţelepciunii; El fiind Cel care, primind sufletele ce s-au rostuit întru credinţă (primindu-le, adică, nu undeva în cuprinsul cerului, ci în chiar sînul Său), le aduce prin faptă dovada făgăduinţelor Sale. 21. Privirea nici unui muritor n-a văzut, auzul nimănui nu a desluşit, şi nici măcar mintea – cît timp e în trup – n-a fost vreodată în stare să desluşească bine (răsplăţile) dinainte pregătite celor ce s-au gătit cu podoabele cuvioşiei, aşa cum eşti tu însuţi – o, Preacucernice împărat! – căruia – singurul dintre toţi oamenii care au existat vreodată! – Însuşi Dumnezeu, Suveranul împărat a toate, i-a îngăduit să se purifice încă din timpul vieţii sale pămînteşti! Tu, căruia El Ţi-a descoperit mîntuitorul semn prin care El a biruit moartea şi a triumfat asupra vrăjmaşilor (simbol al biruinţei şi scut temut de demoni!). Tu, care ai pornit lupta împotriva înşelătoarelor năluciri, ieşind biruitor din înfruntarea tuturor celor fără Dumnezeu, a tuturor duşmanilor şi barbarilor şi chiar a diavolilor!

7. 1. În noi stau împletite două naturi, cea spirituală şi cea trupească. Ultima se răsfrînge în trăsăturile noastre aflate la îndemîna oricui; cealaltă este alcătuită din ceea ce nu poate fi văzut. Fiecare dintre ele are de înfruntat cîte o liotă vrăjmaşă şi de neam străin, dintre care una îşi duce războiul în chip nevăzut, în vreme ce a doua se năpusteşte asupra noastră pe faţă. Adică în vreme ce aceasta din urmă loveşte în trupurile noastre trupeşte, cealaltă izbeşte din plin cu netrupeştile ei arme, în sufletul golaş al omului. 2. Dar dacă adevăraţii barbari – bunăoară nomazii sălbatici, pe care nici nu-i poţi osebi de fiare – dau tîrcoale furnicarelor civilizate ale (celorlalţi) oameni, le pustiesc ţinuturile, le subjuga cetăţile,

atacînd lumea din oraşe cu nemila unor lupi apăruţi din pustiu şi făcînd cît mai multe victime, ceilalţi duşmani, cei nevăzuţi, diavolii pierzători de suflete (cei mai cruzi decît toţi barbarii, şi care străbat prin aer), pun stăpînire pe om înrobindu-l prin nefericita urzeală a credinţei în zei şi făcîndu-l pînă la urmă să nu mai recunoască pe adevăratul Dumnezeu, pe care-L înlocuiesc cu imensa eroare a necredinţei, furişînd de nu ştiu unde (în temple) pe unii care nu au nici un fel de existenţă; în schimb pe Cela ce *este* - pe Cel care cu adevărat şi singur *este* - făcîndu-L cu totul uitat, ca şi cum nici n-ar fi.

3. Aşa au ajuns ei să zeifice naşterea - zămislirea trupească - la fel cum au făcut un zeu şi din opusul ei, adică din dezagregarea trupului, din moarte. Celei dintîi - văzută în principiul ei germinativ - i-a fost închinat cultul orgiastic al Afroditei; cealaltă a luat numele de Pluto (sau de Thanatos) din cauza nemăsuratei sale puteri asupra neamului omenesc. Necunoscînd alt soi de viaţă în afara celei care începe cînd te naşti, ei - oamenii de altădată - au făcut din cauza ei, un zeu; şi cum, de asemenea, ei nu-şi închipuiau că după moarte ai mai putea fiinţa, iată-i proclamîndu-l pe Thanatos zeu suprem şi a-toate-biruitor. Or, pornind de aici - şi neputîndu-se supune nici unui fel de dreptare (moartea punînd totul sub semnul pieirii) - ei au ajuns să ducă o viaţă nevrednică de acest nume şi să facă nişte lucruri pentru care ar fi meritat de mii de ori moartea: nemailuînd aminte la Dumnezeu, nevrînd să mai ţină seama de hotărîrile judecăţii dumnezeieşti, refuzînd să-şi împrospăteze amintirea naturii lor spirituale şi nemaisupunîndu-se decît unui singur şi cumplit stăpîn, anume Moartea. Şi închipuindu-şi ei cu tărie că destrămarea trupului, care urmează morţii, ar putea însemna sfîrşitul a toate, iată-i făcînd din moarte un zeu mare şi avut - de unde şi numele de Pluto. De fapt, Moartea nu era singura lor zeitate; ei i-au fost asociate toate cele ce căpătau preţ în ochii lor în raport cu ea, adică lucrurile care contribuiau să le îndulcească viaţa. 4. Astfel au ajuns ei să zeifice plăcerea trupească; mîncarea era şi ea o zeitate; tot zeitate era şi producerea ei; rodul copacilor, un zeu; plăcerea beţiei, încă un zeu; pofta trupească, iar un zeu; iar plăcerea rezultînd de aici, alt zeu. Aşa au luat naştere misteriile Demetrei şi Proserpinei; aşa, răpirea de către Hades a Corei, iar mai apoi întoarcerea ei. De aici, misteriile lui Dionysos şi înfrîngerea lui Heracle de către mai puternicul zeu al beţiei; de aici, orgiile pline de destrăbălări închinate lui Eros şi Afroditei. De aici desfrînările care nu l-au cruţat nici pe Zeus, făcînd din el iubitul lui Ganimede, şi tot de aici şi licenţioasele istorioare despre nişte divinităţi iubitoare de plăceri şi de desfrîu.

5. Ei bine, da, acestea toate nu erau decît tot atîtea săgeţi trase de temuţii vrăjmaşi, duşmanii Împăratului suprem, împotriva noastră, a

locuitorilor pămîntului, ca să ne facă rău cît mai mult, cu sminteala înverşunării lor contra lui Dumnezeu. Prin ele, ei chiar ajunseseră să se facă stăpîni peste tot neamul oamenilor: mărturii[315] ale impietăţii erau înălţate pretutindeni; prin toate colţurile răsăreau temple şi sanctuare închinate unor culte amăgitoare. 6. Pînă şi conducătorii de popoare de atunci erau şi ei atît de împătimiţi acestei sminteli încît au fost în stare să sacrifice zeilor lor – deci să ucidă pentru ei! – fiinţe omeneşti de acelaşi sînge – ba chiar rude cu ei – şi să ridice sabia împotriva mărturisitorilor adevărului! Aşa s-au prins ei într-o încleştare pe viaţă şi pe moarte şi fără Dumnezeu, şi nu împotriva unor străini de neam, ci împotriva celor mai apropiate fiinţe şi chiar a prietenilor lor: fraţi sau rubedenii sau tovarăşi credincioşi, care în răstimp se hotărîseră să cinstească şi să slăvească pe Dumnezeu ducînd o viaţă cît mai demnă, pusă sub semnul cumpătării şi ţinîndu-se de pravilele adevăratei credinţe! 7. Ca nişte adevăraţi scoşi din minţi, ei au prins să ucidă în neştire pentru demonii lor pe cei ce-şi închinaseră fiinţa lor Împăratului a toate. Şi totuşi, pentru vitejii mărturisitori ai adevăratei credinţe (cărora o moarte izbînditoare şi în duh de adevăr le era mai dragă decît însăşi viaţa), asemenea cumplite silnicii n-au însemnat nimic. Ca nişte adevăraţi ostaşi ai lui Dumnezeu, ei se pătrundeau de puterea veghei, sfidînd toate chipurile morţii: şi focul, şi sabia, şi răstignirea, şi fiarele sălbatice, şi adîncurile mării, ciopîrţirea mădularelor ori arderea cu fierul roşu, scoaterea ochilor sau mutilarea întregului trup. În temeiul dragostei lor fără margini pentru Împăratul lor, ei preferau – în schimbul a tot ce poate fi bun sau plăcut în viaţă – înfometarea sau lucrul în mine sau lanţurile. Iar prin curajul lor plin de înflăcărare, femeile nu se dovedeau mai prejos decît bărbaţii. Unele dintre ele au şi fost supuse aceluiaşi fel de încercări ca şi bărbaţii; pe care biruindu-le, au avut parte şi de o aceeaşi răsplată. Altele, luate cu sila spre a fi pîngărite, au ales moartea, numai să nu-şi vadă trupul terfelit, şi multe mii dintre acestea n-au suferit nici măcar cea dintîi şoaptă, nici cel dintîi îndemn la destrăbălare, venit din partea cine ştie cărui înalt demnitar al meleagurilor, lăsîndu-se schingiuite şi înfruntînd cu tărie sentinţa de moarte, oricum ar fi sunat ea.

8. Aşa – adică rămînînd de neclintit – au biruit ostaşii Împăratului suprem, în luptă, oastea celor cu mulţime de zei, făcîndu-i pe vrăjmaşii lui Dumnezeu şi ai mîntuirii oamenilor – care-s mai de temut pînă şi decît cei mai cruzi dintre barbari – să se bucure de atîta prisos de jertfe, în timp ce slujitorii acelor zei sorbeau cu nesaţ din sîngele vărsat de ei pe nedrept, chefuind la banchetul lor tragic şi blestemat care putea însemna pieirea întregului neam omenesc.

315. Textual: «stîlpi» (n. tr.)

9. Aşa stînd lucrurile, ce-i rămînea de făcut Împăratului căzuţilor sub obidă? S-ar fi cuvenit oare să nu-I pese de mîntuirea credincioşilor săi prieteni, să se prefacă a nu băga de seamă ce năvală înfruntau ei din toate părţile? Despre nici un cîrmaci n-am putea spune că dă dovadă de pricepere dacă l-am vedea lăsîndu-şi corabia cu întreg echipajul pradă valurilor, fără a schiţa vreun gest în încercarea de a-şi salva oamenii de naufragiu. Nici un general n-ar fi în stare de atîta cruzime încît să-şi dea oamenii în mîinile duşmanilor, fără a urmări un plan anume[316]. Şi nici un păstor cu adevărat bun nu va rămîne nesimţitor la gemetele mielului rătăcit de turmă, ci va lăsa oile sale neprimejduite la adăpost, ca să poată veni în ajutorul celui rătăcit, cu orice risc, adică chiar de ar fi să înfrunte niscai fiare sălbatice. 10. Or, în cazul nostru, îngrijorarea[317] Împăratului suprem nu avea drept obiect una din făpturile Sale necuvîntătoare, ci chiar întregul oştii celor ce se războiau de partea Sa. De aceea a şi bineprimit El încleştările şi luptele date de ei pentru credinţă, cinstindu-i pe cei porniţi în căutarea Sa cu răsplăţi cum numai El poate împărţi, şi trecîndu-i în rîndurile îngereştilor Sale cruguri din cer; celor de pe pămînt le-a stat de strajă ca să poată ajunge ca nişte germeni vii ai credinţei urmaşilor lor, dîndu-le să vadă singuri soarta necredincioşilor, să-i afle tîlcul şi să povestească lucrurile mai departe. 11. Mai apoi, întinzîndu-şi dreapta împotriva vrăjmaşilor, pe dată, cu un singur semn i-a făcut să dispară, lovind în ei prin mijlocirea pedepsei venite lor de sus şi silindu-i să rostească cu propriile lor buze, şi împotriva voii lor, lunga mărturisire a nelegiuirilor săvîrşite de ei. Astfel a ridicat El pe cei prăbuşiţi în ţărînă, pe cei umiliţi şi pe toţi obidiţii înălţîndu-i.

12. Şi au devenit faptă lucrurile acestea vrute de Împăratul suprem, din cer, Care Şi-a încins starostele, făcînd din el un ostaş de nebiruit (eu ştiu că multa lui cuvioşie îl face pe împăratul nostru să se bucure auzindu-se numit astfel) şi i-a dat pe mînă întregul neam al duşmanilor săi, mulţumindu-Se să lupte împotriva unei asemenea puzderii cu ajutorul unuia singur. Ceilalţi erau mii şi zeci de mii (erau atît de mulţi fiindcă aveau de partea lor şi mulţimea demonilor; deşi tot aşa se poate spune şi că nu aveau pe nimeni, de vreme ce aceştia nu au nici o realitate, pe cînd împăratul nostru este un împărat legitim, icoană a Împăratului Celui unic şi suprem). Contrar acelora – al căror cuget fără Dumnezeu îi îndemna să ucidă cu cruzime şi să se mînjească cu sîngele cucerniciei –, Constantin, luînd pildă de la Mîntuitorul şi neavînd nimic altceva în minte decît numai şi numai salvarea, a ajuns să-i mîntuiască pînă şi pe cei fără Dumnezeu, învăţîndu-i tocmai cucernicia! 13. Astfel, ca un adevărat biruitor ce este, Constantin a învins neamul acela de două ori barbar, îmblînzind neîndu-

316. Textual: «fără vreo compensaţie» (n. tr.)
317. σπουδή, aici cu înţelesul de «angajament», «interes», «luare-aminte» (n. tr.)

plecatele sale populații prin solii pline de pricepere, și, silindu-i să recunoască și să nu mai poată ignora de partea cui este puterea, le-a schimbat viața, dintr-un trai nelegiuit și animalic făcîndu-i să ia calea cumpănirilor și a legii și aducînd (spre rușinarea lor) prin fapte dovada că cumplita, sălbatica și nevăzuta natură a demonilor fusese de mult învinsă de Cel Atotputernic. Fiindcă Mîntuitorul a toate îi biruise pe cei nevăzuți tot prin nevăzute mijloace; dar, în calitatea lui de staroste așezat de Împăratul suprem, (Constantin) i-a urmărit mai departe pe învinși, spoliindu-i pe aceia care, de fapt, își dăduseră duhul și muriseră demult, și împărțind îmbelșugata pradă între ostașii unui biruitor ca el.

8. 1. Fiindcă de îndată ce a înțeles că în van (și aidoma unor copii) se temea duiumul gloatei fără minte de gogorițele plăsmuite din aur și argint, de care era plină smintita lor credință; și, iar, de cum și-a dat Constantin seama că aceste gogorițe trebuiau neapărat scoase și aruncate din calea lor (ca tot atîția bolovani de care se pot poticni pașii cui orbecăie prin beznă), el a netezit împărătescul drum (al credinței), făcîndu-l tuturor de nepoticnit. 2. Hotărîrea odată luată, s-a mai gîndit el că pentru a duce la bun sfîrșit lupta cu ele nu avea nevoie de soldați și de mai știu eu cîtă oaste: unul singur – sau cel mult doi – dintre înalții demnitari din preajma sa, trimiși la un singur semn al său în fiecare provincie, erau de ajuns. 3. Iar aceia, încrezători în puterea credinței lor, n-au șovăit să se arunce în vălmășagul atîtor popoare și seminții, stîrpind pretutindeni – prin toate cetățile și peste toate meleagurile – amăgirea înveterată acolo, și, în rîsetele mulțimii, silind însăși preoțimea (acelor credințe) să-și scoată plină de rușine la lumină, din cele mai întunecate cotloane, zeii; pe care i-au despuiat de podoabe, ca să poată arăta tuturor materia informă rămasă la vedere sub culoare. Mai apoi le-au jupuit de ceea ce ar fi putut eventual să fie vreun material prețios – pe care l-au și topit în foc, și, din ce se arăta să fie bun la ceva, luau pentru ei și puneau la loc sigur atîta cît socoteau ei că le-ar fi de trebuință; restul – împreună cu ce nu avea valoare – îl lăsau mai departe acolo, în seama amăgiților închinători, spre aducere aminte a rușinii pățite. 4. Dar iată ce a mai făcut minunatul nostru împărat: chiar atunci – adică pe cînd idolii fără viață erau despuiați de materia lor prețioasă în felul arătat – s-a hotărît să lovească și în statuile făcute din bronz. Și așa au fost tîrîte de la locurile lor, legate cu frînghii, reprezentările acelora care în mitologie erau venerați drept zei. Marele nostru împărat a aprins un imens rug și a vegheat cu împărăteasca-i privire să nu scape nici cea mai măruntă rămășiță a acelei sminteli.

5. Dar așa cum vede vulturul din înaltul cerului pînă tocmai jos, pe pămînt, nelăsînd privirii să-i scape nimic, tot așa și el – deși era prins în multele îndatoriri ale palatului și ale frumosului său oraș – iată, și-a putut

da seama din înaltul depărtărilor că în ţara Feniciei se ivise o îngrozitoare primejdie de suflet!

Anume, se aflau acolo o dumbravă şi un templu, situate în mijlocul oraşului, iar nu în vreo piaţă sau la vreo întîlnire de drumuri – aşa cum se străduiesc de obicei să le aibă orăşenii, datorită frumuseţii lor – nu; 6. ci locul – închinat nemernicului demon (ce se ascunde sub numele) Afroditei – se afla tocmai în înaltul Libanului, departe de încrucişările şi de traseele şoselelor. Era pentru toţi neînfrînaţii care-şi măcinau puterile trupeşti în dulceaţa depravării ca o adevărată şcoală a relelor: bărbaţi cu înfăţişare de femeie (un fel de ne-bărbaţi care-şi necinsteau sexul) îşi omagiau demonul-zeiţă cu purtări pătimaşe, de femeie; femeile se purtau şi ele tot nelegiuit; acolo, în acel templu, îşi avea începutul alunecarea în adulter şi se săvîrşeau lucruri îngrozitoare – pentru care nu găsesc cuvinte! – ca într-un loc nelegiuit şi cu totul nepriveghеat!

Or, nimeni nu avea cum da de ştire ce se petrecea acolo, fiindcă nici o persoană cu demnitate nu îndrăznea să se apropie de un asemenea loc. 7. Cu toate acestea, asemenea fapte nu puteau în nici un chip rămîne ascunse unui împărat mare ca al nostru. Martor el însuşi, datorită împărăteştii sale puteri de veghe, al stării de lucruri, Constantin s-a încredinţat că un asemenea templu nu merita să mai fie mîngîiat de lumina zilei, şi a poruncit ca el să fie dărîmat din temelii, cu ofrandele aflate înăuntru, cu tot. Aşa a pierit dintr-o dată, la un singur semn dat de împărat, urzeala acelei sminteli neînfrînate. O mînă de ostaşi s-a îngrijit de curăţirea locului. Iar de teama împăratului, desfrînaţii de pînă atunci au trebuit să înveţe ce este simţul măsurii, 8. fiindcă el, împăratul, le dădea tuturor necontenit în vileag lucrarea născocirilor făcute să amăgească pe cei mulţi, şi îşi binecuvînta Mîntuitorul înaintea tuturor. Fapt este că în ajutorul vinovaţilor nu s-a înfăţişat nici un apărător, fie el demon sau zeu, şi nu s-a produs nici un oracol, nici o profeţie. Adevărul este că mintea[318] omului încetase de a mai fi cufundată în beznă: luminată de neamăgitoarele raze ale cuvioşiei, ea ajunsese să critice singură ignoranţa strămoşilor şi să le compătimească miopia, socotindu-se fericită că a scăpat de o atît de mare amăgire. 9. Or, în timpul cel mai scurt, din voia Dumnezeului Celui Mare şi cu ajutorul împăratului, întreg neamul vrăjmaşilor şi potrivnicilor noştri, atît văzuţi cît şi nevăzuţi, a fost spulberat; pacea – dulcea şi buna noastră mamă – s-a lăsat peste noi toţi; războaiele au luat sfîrşit (de vreme ce se sfîrşise şi cu zeii); sfîrşit au luat şi încleştările de la ţară sau de la oraş (încleştări care, mai înainte, pe vremea închinării la demoni, se înteţiseră); sfîrşitu-s-au vărsările de sînge din anii de glorie ai nălucitei credinţe în mulţi zei!

---

318. Textual: «sufletul» (n. tr.)

9. 1. Deci, așa stînd lucrurile, înseamnă că a sosit ceasul să comparăm starea de lucruri de acum cu cea de altădată și să urmărim cum, din decăderea inițială, s-a ajuns la înfloritoarea situație de azi; să revedem în minte și să ne dăm seama ce înseamnă faptul că, pe atunci, prin toate cetățile, zeilor le erau dedicate cu multă grijă porticuri, sanctuare, parcuri și temple, sau că altarele lor erau încărcate de podoaba mulțimii de daruri votive.

2. Tiranii din acele vremuri făceau mare caz de zeitățile lor. Feluritele seminții și popoare își cinsteau credința strămoșească fie la cîmp, fie în oricare alt loc, chiar și în casa fiecărui om, prin altare și prin chipuri cioplite prezente pretutindeni, în căminele și chiar în încăperile lor de dormit. Totuși, rodul acestei cucernicii nu se poate asemui cu duhul de pace care domnește azi pretutindeni și care ne sare în priviri; ba chiar dimpotrivă, el se făcea simțit doar prin războaie, prin încleștări și prin răzmerițe: măcinați tot timpul vieții de asemenea porniri, oamenii își înecau meleagurile în sîngele frățesc vărsat de ei în războaie purtate de unii împotriva altora. 3. Pe de altă parte, inși ținuți de ei la mare cinste aduceau la cunoștința puternicilor zilei preorociri și oracole și felurite prevestiri, însoțite – de bună seamă – de multă lingușire. Oricum, propria lor pieire nu se pricepeau ei să o prevestească, așa cum nu se pricepeau ei să prevadă propriul lor viitor, în general – lucru ce poate fi socotit drept cea mai bună dovadă a înșelătoriei lor.

4. Nici măcar unul singur dintre cei de a căror profetică putere se minuna lumea odinioară n-a fost în stare să vestească luminoasa apariție printre oameni a Mîntuitorului și nici măcar noua cale de cunoaștere a lui Dumnezeu, vestită și deschisă de El. Nici Apollo și nici altul din acei mari demoni nu s-a priceput să prevadă și să prevestească propria lor părăsire, numele Celui ce avea să Se războiască cu ei și să-i biruie! 5. Existat-a printre ei vreun prezicător sau vreun vizionar care să fi prevestit că avea să apară printre oameni ceva cu totul nou care urma să le acopere de uitare tot ce aveau ei mai scump pe lume? Care avea să deschidă tuturor oamenilor calea cunoașterii și a proslăvirii Împăratului tuturor? Cine a cunoscut de mai înainte domnia glorioasă și cucernică, de azi, sau cine a știut de victoriosul nostru împărat, care peste tot pămîntul n-a făcut decît să zdrobească lucrarea demonilor? Cine a știut că cei mari (dinaintea lui) vor pieri? 6. Și care dintre eroi a arătat semnul topirii în foc și al prefacerii unor lucruri fără viață și de nici un folos în ceva care să poată fi de folos? Care dintre zei au dat de știre că propriile lor statui vor fi îmbucătățite în rîsetele mulțimii, și puse pe foc? 7. Unde au fost atunci partizanii lor ca să împiedice atingerea de mînă omenească a acelor scumpe daruri votive? Unde erau toți cei care mai înainte vreme nu șovăiau în fața luptei – tocmai acum cînd își puteau vedea asediatorii adînciți în uita-

rea păcii? Unde mai sînt aceia care-şi puneau nădejdea în nişte simple lucruri ca în nişte zeităţi, şi care, în searbedele lor convingeri începînd să bată cîmpii, înălţaseră rătăcita lor credinţă în slăvi şi iscusiseră împotriva părtaşilor adevărului un război atît de viclean?[319] 8. Unde mai este astăzi oastea aceea de uriaşi încinşi în luptă cu Dumnezeu? Unde şuieratul balaurilor care cu limbile lor ascuţite dădeau glas unor graiuri atît de nelegiuite împotriva Împăratului a toate? Încrezători în mulţimea fără număr a zeilor lor, duşmanii Împăratului a toate s-au năpustit asupra noastră cu oaste şi oştime multă, purtînd înaintea lor chipurile lipsite de viaţă ale fantomaticilor lor idoli. Dar încingîndu-şi pieptarul credinţei, Constantin a chemat în luptă[320] mîntuitorul şi de viaţă făcătorul semn, întîmpinînd cu el puhoiul vrăjmaşilor precum cu o sperietoare sau piazăbună şi învingînd simultan şi pe vrăjmaşii lui, şi pe demoni; ca mai apoi, din recunoştinţă, să nu uite a înălţa cu glas tare rugăciune de mulţumire Celui ce-i înlesnise biruinţa, şi să dea lumii spre cunoştinţă – prin inscripţii – aducătorul de biruinţă însemn. (Să nu uităm că) aici, în chiar centrul Capitalei, a înălţat Constantin un monument măreţ în amintirea biruinţelor avute împotriva tuturor duşmanilor săi – o mărturie de neşters a salvării statului roman şi un simbol al trainiciei stăpînirii lui asupra lumii!

9. Or, cele spuse de mine mai înainte, sînt lucruri pe care el a ţinut să le facă tuturor cunoscute, dar mai cu osebire ostaşilor lui, (pe care nu ostenea să-i dăscălească) să nu-şi pună mari speranţe în armele, în armurile sau în deprinderea lor , cu scopul de a-şi apăra trupul, ci să ia aminte la Dumnezeul Cel Prea Înalt, adevăratul dătător a tot binele şi chiar al biruinţei!

10. Oricît de necrezut ar părea, iată, aşa a ajuns împăratul învăţătorul de viaţă religioasă al oştii sale, înălţînd cu ea rugăciuni pline de fervoare şi inspirate, potrivite dumnezeieştilor predanii, adică înălţîndu-şi braţele spre cer, iar privirile cugetului şi mai sus, spre Împăratul cel mai presus de ceruri, chemîndu-L în rugăciunile sale drept dătătorul său de biruinţă, Mîntuitorul, Straja şi ajutorul Său. Tot el a mai socotit că se cuvine ca o anumită zi să fie închinată rugăciunii – ziua cea pe drept cuvînt de căpetenie în săptămînă , ca fiind cea dintîi, domnească şi mîntuitoare, ziua luminii şi a vieţii, a nemuririi şi a tot binele. 11. Făcîndu-se şi ajungînd singur propriul său dascăl într-ale binelui, el nu s-a dat în lături să se închine Mîntuitorului său în chiar lăuntrul palatului, săvîrşind prin rugăciune dumnezeieştile pravile. Dar el îşi strunea şi cugetul, şi lua aminte la învăţăturile sfinte. Slujitorii şi oamenii lui de încredere sînt cu toţii din rîndurile celor făgăduiţi lui Dumnezeu, oameni care s-au distins

319. ἀκήρυκτος, «de culise» «dus din umbră» (n. tr.)
320. Textual: «a aliniat în formaţia sa de luptă, spre înfruntarea duşmanului» (n. tr.)

prin deosebita lor demnitate și prin virtuțile de care au știut să dea dovadă. Lor le-a încredințat el veghea peste întreaga lui stare. Ei au devenit paznicii lui devotați, străji încinse cu toate armele omeniei, care pe împăratul lor și l-au făcut la rîndul lor dascăl de viață cu frica lui Dumnezeu.

12. Și a prețuit împăratul mult aducătorul de biruință semn, după ce din experiență și-a putut da seama ce dumnezeiască binecuvîntare se ascunde în el. În fața semnului acestuia a dat înapoi mulțimea oștilor vrăjmașe; de el s-a sfărîmat trufia dușmanilor lui Dumnezeu; datorită lui au tăcut glasurile defăimătorilor și ale necredincioșilor; prin el au fost supuse semințiile barbare și au fost puse pe fugă oștile nevăzuților demoni; prin el au fost date în vileag balivernele din care se hrănea smintita credință în zei. Datorită lui a împînzit împăratul tot locul cu monumente triumfale, ca țelul final și suprem al unei datorii pe care o avea de plătit, recomandînd tuturor, pretutindeni (cu adaosul împărăteștii sale dărnicii) să înalțe biserici și lăcașuri și sfinte case de rugăciune. 13. Neîntîrziat, în chiar inima provinciilor și a orașelor, au prins a se înălța mari lucrări doveditoare ale geniului împărătesc, lucrări cărora nu le-a trebuit vreme multă ca să lumineze peste toate popoarele, și care aduceau cu ele mărturia biruinței asupra tiraniei celor fără Dumnezeu: fiindcă toți cei care fuseseră hotărîți pînă cu puțin înainte, în rătăcirea minții lor, să se încingă în luptă cu Dumnezeu, se năpustiseră ca turbați, ca niște cîini asupra zidurilor cîte unor biete și neînsuflețite lăcașuri (cu Însuși Dumnezeu sigur că le-ar fi fost cu neputință să se lupte!), pe care le dărîmaseră pînă la pămînt – ba chiar distruseseră din temelii asemenea (nevinovate) lăcașuri de închinare, făcîndu-le să arate aidoma unei cetăți căzute sub dușmani!

Așa-și făcuseră ei cunoscută multa lor răutate (prin care parcă ar fi vrut să se răzbune asupra lui Dumnezeu!). Dar n-a trecut vreme multă și iată-i simțind pe propria lor piele riscul unei atare încumetări: dintr-o singură suflare ca de vîntoasă, furtuna stîrnită asupră-le de Cel de sus i-a spulberat, oamenilor nemailăsîndu-le în urma lor nici urmă de familie sau de urmași, nimic care să le aducă aminte cine au fost ei; și pe dată – oricît de mulți s-ar fi numărat ei – toți s-au stins în șuierul biciuștii abătute peste ei de sus!

14. Așa, deci, și-au aflat sfîrșitul cei ce se încleștaseră în luptă împotriva lui Dumnezeu, lăsîndu-l pe Constantin (care se pusese de unul singur sub oblăduirea mîntuitorului însemn – dar de ce zic eu «de unul singur», de vreme ce alături și împreună-lucrînd cu el, Constantin Îl avea pe (Însuși Dumnezeu Cel) Unul? – să refacă lăcașurile mai adineauri distruse și să le facă să arate cu mult mai minunate decît fuseseră ele, să

înfrumusețeze cu tot felul de biserici ale lui Dumnezeu orașul care-i poartă numele, dar să și onoreze capitala Bitiniei cu una mai mare și mai frumoasă dcît toate, și să împodobească celelalte orașe de frunte din provincii în același chip. 15. Cu toate că, dintre toate provinciile imperiului, Constantin s-a oprit cu precădere asupra a două, amîndouă din răsărit: una, cea a Palestinei, ca fiind cea de unde putem spune că a izvorît - iar apoi s-a revărsat pretutindeni - apa vie (a adevărului); cealaltă fiind metropola răsăriteană purtînd numele lui Antioh. În aceasta din urmă - fiind ea principalul oraș al tuturor provinciilor răsăritene[321] - a inaugurat el o lucrare extraordinară[322], unică prin amploarea și prin frumusețea ei. Pe dinafară a încercuit întreaga biserică cu un șir lung de ziduri, în lăuntrul cărora a înălțat locașul neînchipuit de mult, înscriindu-l - pentru sporită diversitate - într-un plan octogonal, străjuindu-l de jur împrejur cu tot soiul de construcții și de curți și ornîndu-l cu tot ce putea fi mai frumos!

16. Cam așa a făcut el acolo.

Dincoace, în provincia Palestinei, chiar în inima regatului evreiesc, chiar pe locul aducătorului de mîntuire mormînt[323], a înălțat o imensă casă de rugăciune, o sfîntă biserică închinată mîntuitorului nostru însemn, pe care a înzestrat-o cu daruri nespus de bogate, cinstind cu odoare de o negrăită frumusețe acest sălaș de veșnică aducere aminte a biruinței marelui nostru Mîntuitor asupra morții. 17. Tot acolo[324] a mai luat el seama la trei locuri unde se aflau tot atîtea tainice peșteri ținute de lume la mare preț, pe care de asemenea le-a dăruit cu construcții costisitoare. În peștera primei teofanii a adus împăratul cuvenitele dovezi de prețuire; dincolo - adică acolo unde, în final, s-a petrecut înălțarea la cer - o zidire chiar pe înălțime, spre aducere aminte; iar în centrul întregii scene pe care s-a dat bătălia mîntuirii noastre [325], a glorificat mîntuitoarea biruință (asupra morții).

Toate aceste locuri le-a înfrumusețat împăratul din dorința lui de a face cunoscut tuturor mîntuitorul semn, 18. adică acela care l-a și răsplătit pentru puterea lui de credință, înmulțindu-i casa și neamul, întărindu-i scaunul împărăției peste mulțime de ani și agonisind bunilor săi fii, neamului său și urmașilor acestuia, roadele virtuții. 19. Eu cred că această nepărtinitoare lucrare a dreptății, în temeiul căreia fiecare a primit pînă la urmă ce i se cuvenea, poate fi socotită cea mai convingătoare dovadă a puterii Celui proslăvit de Constantin, mai cu seamă dacă ne gîn-

321. Textual: «de pe acolo» (n. tr.)
322. Textual: «divină» (n. tr.)
323. Gr. μαρτύριον, ca în multe alte locuri (n. tr.)
324. Adică în ținuturile Palestinei (n. tr.)
325. τῷ δὲ μέσῳ τοῦ παντὸς ἀγῶνος, membru de frază cu înțeles incert, sensul de bază al termenului ἀγών fiind acela de confruntare (n. tr.)

dim la ceilalți, la cei care odinioară se înverșunaseră împotriva lăcașurilor noastre de închinare, și pe care plata nemerniciei i-a ajuns atît de curînd, spulberîndu-i, lăsîndu-i deodată fără casă, fără cămin și chiar fără ființă! Or, iată, priviți în schimb la Constantin, cel care-și cinstește Stăpînul slujindu-I cu nețărmurită evlavie și înălțîndu-I cîte un palat, iar alteori revelîndu-L supușilor săi de pretutindeni prin înzestrarea (cîte unor biserici); iată-l – spun – cum își află în El salvatorul și slujitorul și străjuitorul casei, al domniei și al neamului!

Așa a vădit mîntuitorul semn (al crucii), prin dumnezeiasca-i virtute, lucrările lui Dumnezeu.

10. 1. Încredințată inițiaților într-ale teologiei, tălmăcirea acestui însemn se poate întinde mult. Minunat lucru e să-l poți cuprinde în cuvinte! Dar încă și mai minunat, să cugeți la acest cu adevărat mîntuitor semn, care, neajutat, a fost în stare să arunce în negura uitării noianul de minciuni și celelalte sminteli care din străvechi timpuri s-au tot pus în seama zeilor – aprinzînd în sufletele tuturor oamenilor duhovniceasca lumină a descoperirii unicului adevărat Dumnezeu! 2. Ceea ce face ca astăzi toți cei care doresc să-și desăvîrșească viața pot să-și bată joc de asemenea idoli neînsuflețiți, să calce în picioare nelegiuitele pravile ale demonilor și să ia în rîs înșelătoarele rituri ale strămoșeștii lor predanii. Oamenii s-au rostuit pretutindeni sub semnul învățăturilor sfinte și cugetă cu luare aminte la mîntuitoarea noastră predanie; iar acest lucru îi face acum să nu se mai teamă de nici o făptură care le-ar încăpea în priviri și nici să mai privească cu minunare în înalt, la soare, la lună, la stele; ci, dimpotrivă, îi îndeamnă să-L mărturisească pe Cel aflat mai presus de ele, pe Creatorul lor nearătat și nevăzut (pe care – și numai pe El! – sînt ei acum deprinși să-L proslăvească!). 3. Iată, dar, cît de mari daruri le-a adus oamenilor semnul acesta mare și de neînțeles, care a scos la vedere înșelăciunea celor lipsite de realitate și a pus tuturor în lumină cele ce mai înainte nu le erau cunoscute, scăldîndu-le în razele credinței! 4. Cuvintele, învățăturile și îndemnurile la o viață chibzuită și închinată lui Dumnezeu răsună astăzi în auzul tuturor neamurilor – mai ales că însuși împăratul se îngrijește să le dea de știre. Or faptul ca un atît de mare împărat să nu pregete a striga cu toată tăria glasului său (în chipul unui tălmaci al lui Dumnezeu, împăratul suprem), să strige, spun, întregii zidiri, să-și păstorească și să-și îndrume întreaga turmă spre cunoașterea adevăratului Dumnezeu, mie îmi pare a fi o minune dintre cele mai mari! 5. Așa încît astăzi în inima palatului n-ai să mai auzi înălțîndu-se, ca altădată, uguitul gîngav al celor fără Dumnezeu, ci, dimpotrivă, preoți și alte sfințite fețe binecuvîntînd prin cîntări cucernicia împăratului. Unul Dumnezeu El Însuși, Împăratul tuturor, este vestit

întregii lumi, iar binevestitorul cuvînt al îndurărilor Sale adună astăzi pe toţi oamenii sub acoperămîntul Aceluiaşi suprem Împărat, încredinţînd pe pămînteştii Săi fii de milostivirea şi de dragostea Părintelui lor celui mai presus de ceruri. Coruri peste coruri Îi dedică Acestuia cîntări de biruinţă, făcînd întreg neamul omenesc să se armonizeze cereştilor cete ale îngerilor. Folosindu-se de trupurile lor[326] ca de nişte instrumente muzicale, sufletele cugetătoare Îi înalţă cuvenitele imnuri şi cîntări de taină. Popoarele de la apus Îi deprind învăţăturile într-un acelaşi timp cu cele ale răsăritului, pe cînd cele de la miazăzi (la unison cu cele de la miazănoapte) dau glas unor cîntări pline de armonie, strunindu-şi viaţa închinată lui Dumnezeu în temeiul aceloraşi pravile şi învăţături, mărturisind cu tărie un singur Dumnezeu – Cel aflat mai presus de toate –, recunoscîndu-L pe Mîntuitorul Cel Unul-Născut ca fiind cauza a tot binele şi adeverind aici, pe pămînt, pe singurul lor împărat, laolaltă cu de Dumnezeu iubiţii fii ai acestuia. 7. Asemenea unei călăuze pricepute, împăratul veghează sus, la cîrmă, îngrijindu-se ca vasul să nu se abată din cale şi purtîndu-şi întreaga ceată a corăbierilor, cu vînt prielnic, pînă la ocrotitorul şi dătătorul lor de linişte liman. De sus, Însuşi Dumnezeu, Împăratul suprem, Şi-a întins spre el dreapta pînă ce l-a făcut să biruie peste toţi vrăjmaşii şi potrivnicii, sporindu-i domnia întru mulţime de ani. Şi sigur că de acum înainte El îl va învrednici de daruri încă şi mai mari, spre a-şi întări prin fapte asemenea făgade cum nu ni se cade nouă acum a grăi.

(Ar trebui, pentru asta, să ne aşteptăm ultimul drum; fiindcă nici ochilor acestora ai noştri, supuşi morţii, nici urechilor acestora de carne ale noastre, nu le este în fire să poată cuprinde tainele lui Dumnezeu).

---

326. Textual: «de trupurile în care-s învelite» sau «înfăşurate» (n. tr.)

DESPRE SFÎNTUL MORMÎNT

11. 1. Îngăduie-mi acum – o, biruitorule şi mare între cei mari, Constantin! – să strecor în această împărătească cuvîntare despre supremul Împărat a toate anumite învăţături de taină: nu spre a ţi le descoperi ţie, celui înţelepţit de Dumnezeu, şi nici cu gîndul de a da pentru tine în vileag anumite arcane, pe care de fapt Însuşi Dumnezeu ţi le-a descoperit înainte de a rosti eu aceste vorbe (astfel încît să nu le afli de la oameni, şi nici prin mijlocirea omului, ci chiar de la Mîntuitorul nostru, al tuturor, şi, totodată, prin repetatele viziuni acoperite de dumnezeiască slavă, prin care El te-a făcut să vezi şi să descoperi tainele ascunse în sfintele pravile); ci doar ca pe cei lipsiţi de învăţătură să-i putem trage spre lumină şi să facem cunoscute, celor ce nu au cunoştinţă de ele, temeiurile şi cauzele sfinţitelor acte izvodite de puterea ta de credinţă.

2. Buzele oamenilor de pretutindeni te laudă pentru osîrdia cu care te-ai îngrijit ca oriunde pe lume, zilnic, să I se închine slujbe şi să-I fie adusă cinstire lui Dumnezeu, Împăratului a toate. Dar privitor la darurile închinate de tine Străjuitorului şi Mîntuitorului tău în chiar vatra aceea a noastră care este Palestina şi în oraşul acela din care cuvîntul aducător de mîntuire s-a răspîndit şiroind ca dintr-un izvor spre toţi oamenii, precum şi la trofeele doveditoare ale izbînzii asupra morţii, înălţate drept case de rugăciune şi sfinţite biserici (sau la semeţele, preafrumoasele, măreţele, împărăteştile lucrări monumentale, roade ale unui cuget de împărat, construite[327] deasupra mîntuitorului mormînt de nemuritoare aducere-aminte) 3. – ei bine, motivele (injghebării acestor lucrări) nu le pot fi tuturora limpezi. Cine s-a luminat în dumnezeieştile învăţături prin puterea Duhului lui Dumnezeu, ştie şi, desigur, îşi poate da seama (iar de tine pe drept se minunează – şi totodată te fericeşte – că ai putut ajunge la asemenea hotărîri şi fapte – de altminteri nu fără chemare de sus); dar cine-i lipsit de priceperea lor nu vede în ele – în lăuntrica-i orbire – decît un motiv de ridicol şi de făţişă luare în rîs, fiindcă el socoate nedemn şi cu totul nepotrivit ţinutei unui împărat cu adevărat mare să-şi dea atîta osteneală pentru nişte monumente şi pentru mormintele unor trupuri lipsite de viaţă. 4. «N-ar fi totuşi mai normal» – ar putea spune oricare

327. Propriu-zis «amenajate» (n. tr.)

dintre aceştia – «să rămînem cu datinile noastre strămoşeşti, să cinstim mai departe pe eroii şi pe zeii meleagurilor noastre, iar nu să ne lepădăm de ei şi să-i părăsim ca urmare a unei asemenea restrişti? Sau de ce nu i-am diviniza şi pe ei, asemenea Aceluia, de vreme ce şi ei au pătimit, aidoma Lui? Sau invers: dacă aceia nu pot fi acceptaţi din cauza omeneştilor lor slăbiciuni, atunci se cere ca şi Aceluia să i se aplice acelaşi criteriu!»

Iată este, aşadar, cam ce ar putea grăi vreunul dintre ei, clipind şiret, şi îmbrăcîndu-şi aroganţa în arătoasele straie ale falsei înţelepciuni.

5. Or, iată, totuşi, că iubitorul de oameni Cuvînt al Preabunului Tată nu Se mulţumeşte să-l socoată pe unul ca acesta vrednic de compătimit pentru ignoranţa lui, aşa cum îl socoate pe tot omul umblînd pe căi rătăcite; ba iată-L chiar înjghebînd sălaşuri şi rînduind învăţătură pretutindeni, pe toate meleagurile; chemînd cu insistenţă de pe cîmp, din cătune, de pe ţarini, din pustie sau din toate oraşele, la deprinderea dumnezeieştilor Sale învăţături, şi pe elini şi pe barbari, pe învăţaţi laolată cu lumea de rînd, pe săraci laolaltă cu bogaţii, pe slugi laolată cu stăpînii, pe cîrmuitori şi pe supuşii lor, pe netrebnici, pe cei nedrepţi, pe neştiuitorii de carte, pe făcătorii de rele, pe hulitori; îndemnîndu-i – ca un iubitor de oameni Mîntuitor şi doctor al sufletelor, cum şi este – să se grăbească a se lăsa în seama dumnezeieştilor Sale îngrijiri! Aducînd tuturor vestea ştergerii vechilor ticăloşii, auziţi-L strigînd cît se poate de desluşit: «Veniţi la mine voi toţi cei trudnici şi împovăraţi, şi Eu vă voi odihni»; şi «Nu pe drepţi am venit Eu să-i chem la pocăinţă, ci pe păcătoşi», ca mai apoi să şi motiveze de ce: «Fiindcă nu sănătoşii, ci bolnavii au nevoie de doctorească îngrijire», şi «Eu nu voiesc moartea păcătosului, ci pocăinţa lui». 6. Toate acestea fac ca numai cunoscătorii dumnezeieştilor taine (care vor fi pătruns rostul rîvnei cerute la asemenea înfăptuiri) să poată recunoaşte că împăratul nostru a avut parte de o inspiraţie mai bogată decît au de obicei oamenii, să se minuneze de cucernicia lui şi să-şi dea seama că zelul arătat de el faţă de mormîntul aducător de mîntuire şi de nemurire n-a luat fiinţă fără voia lui Dumnezeu, ci dimpotrivă, numai sub insuflarea Celui Atotputernic, al Cărui slujitor credincios şi mijlocitor[328] se şi mîndreşte el că este.

7. Or – mărite împărate – fiind eu pe deplin încredinţat de bucuria şi de plăcerea ce ţi le dau asemenea lucruri, hotărîtu-m-am să aduc tuturor spre ştire în cuvîntul meu de astăzi temeiurile şi cauzele actelor tale de devoţiune. Îmi doresc cu tărie să mă pot preface acum într-un bun tîlcuitor al cugetului tău şi al sufletului tău închinat lui Dumnezeu, pentru

328. Propriu-zis «argat mijlocitor de lucruri bune» (n. tr.)

ca astfel să poată fi struniți întru deplină învățătură toți cei însetați să afle temeiurile puterii lui Dumnezeu, Mîntuitorul nostru, datorită cărora El, Care a fost dintotdeauna și înaintea tuturor, El, Care are totul în grijă, a coborît pînă la urmă din cer, venind în mijlocul nostru; temeiurile - spun - în virtutea cărora a luat El asupra-Și natura omenească și S-a supus pînă și morții. Totodată, voi putea astfel prilejui, celor la care se mai face simțită lipsa lor, nu numai cunoașterea cauzelor, ci și demonstrația pe cale logică precum și puternica țesătură de învățături legate de viața fără de moarte de mai apoi și de învierea din morți.

8. Sosit-a, deci, vremea să luăm în discuție și asemenea lucruri...

Ei bine, trebuie să spun că, în ochii mei, cine și-a întors puterea de credință de la Dumnezeu, Făcătorul întregii lumi și Supremul călăuzitor a toate, spre unele din creațiunile Sale - cum ar fi soarele, luna sau alte componente ale universului, sau cum ar fi elementele primare (pămîntul, apa, focul, aerul); cine le venerează pe ele cu același titlu ca pe Făcătorul și Creatorul lor; cine cinstește cu numele de zei niște lucruri cu desăvîrșire lipsite de existență, care n-ar fi fost niciodată și nici n-ar fi putut fi numite în vreun fel, de n-ar fi fost în voia[329] Cuvîntului lui Dumnezeu, Ziditorul lumii - ei bine, un asemenea om mie nu-mi pare a fi diferit de cei care, pătrunzînd în interiorul unui palat, în loc să se gîndească la arhitectul care a fost în stare să ducă la bun sfîrșit o lucrare de asemenea proporții, cad într-o admirație fără margini la vederea acoperișurilor și a zidurilor ei, a mulțimii motivelor ornamentale pictate și policrome sau dăltuite și poleite cu aur, a sculpturilor în piatră, și le atribuie lor o calitate pe care de fapt n-o poate avea decît artistul, în marea lui experiență; cînd, în realitate, numai arhitectul care le-a iscusit merită admirație, iar nu ele, care ne cad sub privire; încît, dacă putem spune despre ele toate că sînt niște reușite ale unei anumite iscusințe, nu-l putem recunoaște drept iscusit decît pe acela care le-a făcut să fie așa cum sînt! 9. Pot chiar să spun că ei nu se deosebesc cu nimic de acei copii nu tocmai copți la minte pe care-i uluiește - să zicem - lira cu șapte corzi, adică instrumentul în sine, fără să cugete la omul care a izvodit primul această iscusință și care s-a priceput să lucreze cu ea; sau care, nesocotind un viteaz, se apucă să-i celebreze - să zicem - lancea, sau scutul, și să le decoreze pe ele cu laurii victoriei. Sau iar: care admiră în egală măsură piețele și întretăierile de străzi, monumentele și incintele sacre (deși pustii de viață), sau gimnaziile unei metropole imperiale, cînd de fapt ei n-ar trebui să admire coloanele și pietrele, ci pe înțeleptul întemeietor și dătător de lege! 10 Ei bine, tot așa și cu cei ce privesc la cele din jur cu ochii trupului: nu soarelui, nu lunii, nici altui corp ceresc cuvine-se să-i atri-

329. Textual: «de n-ar fi fost prezent (în ele)» (n. tr.)

buie ei o funcţie cauzală; mult mai potrivit îmi pare ca aceştia să recunoască în toate lucrarea înţelepciunii, şi ca ele să nu se poată bucura de acelaşi preţ şi de aceeaşi cinstire ca şi Făcătorul şi Creatorul lor. După cum la vederea lor – chiar a lor! – se cuvine ca noi să ajungem la dumnezeiasca cunoaştere şi la închinarea Cuvîntului lui Dumnezeu, Împăratul împăraţilor, Cel ce nu poate fi văzut cu ochii trupului, ci doar[330] cu o minte luminată şi curată şi întru deplina năzuinţă a sufletului. Să ne gîndim cum stau lucrurile cu noi, oamenii, şi vom vedea că înţelepciunea şi puterea noastră de cunoaştere n-au fost niciodată atribuite nici ochilor, nici capului, nici mîinilor, nici picioarelor sau celorlalte mădulare, şi cu atît mai puţin straielor unui filosof sau mobilelor sau celorlalte lucruri ale lui de acasă; nevăzută şi insesizabilă, aşa cum este ea, numai mintea omului poate stîrni admiraţia oricărui ins cu putere de judecată.

11. Or, tot astfel – şi cu atît mai mult – cuvine-se să ne cutremurăm, dar nu privind la măiestrita lucrare a întregului univers (a cărui alcătuire are în ea ceva trupesc şi e făcută din una şi din aceeaşi materie), ci numai cu gîndul la nearătatul şi nevăzutul Cuvînt; pentru toţi, dătătorul de chip şi frumuseţe, Unul-Născut Fiu al lui Dumnezeu, pe Care Ziditorul a toate (Cel a Cărui fire este mai presus pînă şi decît cel mai înalt fel de a fi) L-a născut El Însuşi din Sine Însuşi şi I-a dat stăpînirea şi cîrmuirea a toate.

12. Şubreda trăinicie a trupului şi natura făpturilor noastre cugetătoare abia de curînd[331] create neputînd suferi apropierea de Atoatestăpînitorul Dumnezeu, din cauza nemărginitei lor imperfecţiuni şi depărtări de Cel Atotputernic (Care este nenăscut, mai presus şi dincolo de toate, negrăit, insesizabil, neajuns, sălăşluind în inima neapropiatei lumini – cum grăiesc dumnezeieştile Scripturi – în timp ce cealaltă, adusă la fiinţă din nefiinţă, se află undeva, la o foarte mare depărtare de starea Lui cea nenăscută), simţitu-s-a nevoia ca Preabunul Dumnezeu a toate să iscusească puterea mijlocitoare (şi ea dumnezeiască şi atotputernică) a Cuvîntului Său Celui Unul-Născut, cum nu se poate mai potrivită – de vreme ce se află într-o atît de strînsă legătură cu Tatăl, împărtăşindu-Se pînă şi de cele mai intime şi mai negrăite atribute ale Acestuia, dar împletindu-se într-o nemăsurată smerire (şi, ca să spunem aşa, conformîndu-se condiţiei) celor aflaţi atît de departe de ţel[332]. Fiindcă, altminteri, cum

330. Textul adaugă aici νοούμενος, «înţeles», «intuit», «conceput», cu referire la modalităţile de cunoaştere supraraţională. – Mai departe, pentru minte: νοῦς. (n. tr.)

331. τῶν ἄρτι γενομένων «mai-adineauri ivite», subliniază efemeritatea creaturii, inconsistenţa ei în relaţia cu divinul (n. tr.)

332. Sau de piscul cunoaşterii, al rostului fiinţei – τοῖς τῆς ἄκρας ἀπολιμπηανομένοις (n. tr.)

ar putea suferi Cel aflat dincolo şi mai presus de toate - fără încălcarea sfinţeniei Sale - părtăşia materiei pieritoare şi a trupului?

Iată, deci, cum se explică strînsa legătură[333] ce uneşte Cuvîntul dumnezeiesc de întreaga zidire şi-L face să ţină hăţurile universului, pe care-l pune şi îl menţine în mişcare prin netrupeasca şi dumnezeiasca-I putere, ghidîndu-l întru deplina-I înţelepciune aşa cum socoate El că-i este acestuia spre bine. 13. Demonstraţia acestui lucru îmi pare acuma evidentă. Fiindcă dacă acele componente ale universului pe care de obicei le numim «elemente primare[334]» (aşadar: pămîntul, apa, aerul, focul), a căror natură nu are în ea nimic raţional - după cum singuri ne dăm seama - ar putea fiinţa prin ele însele, sau dacă ar fi adevărat că în adîncul tuturor lucrurilor zace una şi aceeaşi esenţă (şi pe care învăţaţilor în ale acestei ştiinţe le place să o numească fie a-toate-primitoare, fie maică, fie mancă, dar despre care toţi ne spun că este lipsită de orice fel de înfăţişare sau chip, că este neînsufleţită şi lipsită de raţiune), atunci întreb: de unde şi-ar fi putut ea dobîndi rostuirea? Ce ar fi putut determina deosebirea dintre elemente, sau, dimpotrivă, atracţia şi unirea contrariilor? Cine a dat poruncă mai grelei stihii a pămîntului să se lase purtată de apă? Cine a inversat însuşirile apei (care ştim că nu curge decît în jos) şi a purtat-o pînă sus, în nori? Cine a silit vlaga focului să se furişeze în ascunzişurile lemnului şi să se amestece cu elementele atît de contrarii naturii lui? Cine a inclus în răcoarea aerului o anume virtute termică, punînd astfel capăt războiului dintre ele, sub forma îngăduinţei? Cine a înzestrat muritoarea spiţă a oamenilor cu posibilitatea perpetuării, prelungindu-i existenţa pînă-n vecia vieţii celei fără de moarte?[335] Cine a dat aici chip bărbatului şi a închipuit femeia, făcîndu-i să-şi corespundă unul altuia, într-o deplină armonie, şi a iscusit pentru toate fiinţele principiul generării? Cine preface fluiditatea seminţei bărbatului - care nu e mai mult decît o biată scursură pieritoare şi insensibilă - în ceva care să poată da viaţă unei fiinţe? Cine lucrează chiar şi astăzi toate acestea şi nenumărate alte minunăţii ale minunăţiilor, mai presus de puterea noastră de minunare? Cine duce la capăt, zi cu zi şi ceas cu ceas, prin nevăzuta şi insensibila Lui putere, toate aceste treziri la viaţă şi pieriri?

14. Ei bine, cauza tuturor acestor lucruri poate fi pe bună dreptate aflată în Cuvîntul lui Dumnezeu, Care lucrează în chip atît de neînţeles. În calitatea Sa de Cuvînt cu adevărat atotputernic al lui Dumnezeu, El S-a răspîndit în toate în chip netrupesc: şi sus, spre înalt, şi jos, spre

333. Textual: «întrepătrundere» (n. tr.)
334. Sau «stihii» - πρῶτα στοιχεῖα (n. tr.)
335. Textul, nu foarte precis aici, ar putea implica întrepătrunderea a două planuri: cel al perpetuării speţei şi acela al nemuririi atinse prin har. (n. tr.)

adînc – cuprinzînd (ca să spunem aşa) în braţele Sale desfăşurarea[336] întregului univers, adunîndu-l într-un tot şi legîndu-l întreolaltă. Prin preaînţeleapta şi raţionala Lui putere, El Şi-a întocmit, din iraţionala, din amorfa şi insesizabila natură a corpurilor, un instrument de o desăvîrşită armonie, făcînd să-i sune (corzile) în chipul cel mai plăcut, mînînd însuşi soarele, luna şi stelele cerului, prin cuvinte neştiute, pe o cale care să fie tuturor spre folos.

15. Acelaşi Cuvînt al lui Dumnezeu S-a plecat, pogorîndu-Se singur pe pămînt, unde a pus temeiul tuturor soiurilor de fiinţe şi al atît de frumoaselor plante, în toată felurimea lor. Şi tot acest Cuvînt al lui Dumnezeu S-a scufundat pînă-n adîncurile mării, dînd la iveală spiţa peştilor şi iscusind şi acolo fiinţe cu adevărat nenumărate, în nesfîrşita lor varietate. Şi tot El desăvîrşeşte (fătul) înăuntrul pîntecelui matern, plăsmuindu-l şi dîndu-i viaţă în făurăria naturii. El este Cel Care, schimbînd natura însăşi a apei, o sloboade de greutatea ce o face să curgă, după care, odată ajunsă uşoară, o înalţă pînă foarte sus (în care timp o şi îndulceşte); iar mai apoi o aduce din nou (şi cu măsură) pe pămînt – în anumite anotimpuri, totuşi, cu mai mare abundenţă. 16. Şi îndată, aidoma unui foarte bun gospodar care s-a îngrijit să-şi irige moşia şi să pătrundă de umezeală uscăciunea (pămîntului), El îi dă un chip pe de-a-ntregul nou, ajutîndu-Se pentru aceasta fie de farmecul florilor, fie de felurite alte efecte, de dulceaţa miresmelor, de succesiunea înnoitoare a fructelor, sau oferind gustului prilejuri de bucurii nenumărate. 17. Dar, oare, de ce ar trebui să mă încumet să înşir acum (toate) putinţele dumnezeiescului Cuvînt şi să încerc ceea ce, de fapt, nu poate fi făcut de nimeni, de vreme ce puterea (Lui) reduce puterea noastră de judecată la aproape nimic? Au fost unii care I-au dat numele de «Natură universală»; alţii, de «Suflet al universului»; iar alţii, acela de «Destin». Alţii însă au identificat în El pe Dumnezeu Cel mai presus de toate, confundînd în urma nu ştiu cărui fapt nişte lucruri care în realitate sînt foarte puţin compatibile între ele şi îmbrîncind pe Însuşi Stăpînul a toate, Puterea cea nenăscută şi neajunsă, de sus pînă aici, jos, pe pămînt; şi au şi înzestrat-o cu un trup material şi pieritor, despre Care mai apoi au zis că ar fi o fiinţă aflată undeva la mijloc, între făpturile necuvîntătoare şi cele cuvîntătoare, precum şi între cele muritoare şi cele nemuritoare.

Ei, aşa zic cîte unii.

12. 1. Dar dumnezeiasca Tradiţie ne învaţă că (Binele) Cel mai presus de tot binele şi Cauza tuturor este totodată şi mai presus de toată puterea de înţelegere, ceea ce-L face să fie de negrăit, de nedescris şi cu

336. Sau «direcţiile», «cardinilele». – Textual: «întinderile şi măsurile», πλάτη τε καὶ μέκη (n. tr.)

neputinţă de numit, mai presus de concepte şi de puterea noastră de judecată, cu neputinţă de categorisit, neexistînd nici în trup, nici în cer, nici în văzduh, sau în vreo altă parte a universului, ci ascunzîndu-Se desăvîrşit în afara tuturor în negrăitul adînc al cunoaşterii. Da, numai pe Acesta ne învaţă Dumnezeieştile Scripturi să-L mărturisim a fi pe drept cuvînt Dumnezeu: (o fiinţă) deosebită de orice mod de existenţă trupească şi opusă oricărui raport de dependenţă. Asta şi face ca toate să se poată trage din El, iar nu numai să capete existenţă prin El – ni se spune. 2. Iar El, sălăşluind ca un împărat undeva înăuntru, în ascunsul, în taina nepătrunsei lumini, pune lege şi ordonează totul numai prin puterea voii Sale. Fiindcă numai datorită voii Sale există toate cele ce sînt; ce nu voieşte El, nici nu poate fi. Toate cele vrute de El sînt bune, fiind El Însuşi bun prin însăşi fiinţa Sa. Fiindcă Cuvîntul lui Dumnezeu, prin Care îşi capătă fiinţă toate, izvorăşte în chip negrăit, revărsîndu-se de sus, din Bunul Tată, ca apa rîului dintr-un nesecat şi veşnic izvor, aducînd tuturor prisos de mîntuire.

3. Un soi de pildă poate fi aflată chiar din alcătuirea noastră. Intelectul[337] este o facultate cu desăvîrşire nevăzută. Nici un om nu s-a priceput vreodată să arate ce şi cum este el, de fapt. Aidoma unui împărat, el sălăşluieşte undeva înăuntru, în cele mai nepătrunse locuri ale alcătuirii noastre, de unde însă singur porunceşte ce anume trebuie făcut. Astfel purcede din el singură-născuta sa facultate a graiului, izvodită în chip tainic (şi în virtutea unei puteri cu neputinţă de numit) parcă în adîncurile cele mai secrete ale fiinţei părinteşti. Şi tot astfel ajunge aceasta să fie pentru toată lumea cel dintîi vestitor al cugetului părintesc, dînd făţiş de ştire cele vrute de părintele ei în acele ascunse locuri. 4. Şi iar aşa ajunge şi lumea să se împărtăşească din foloasele graiului, chiar dacă nimeni nu i-a putut vreodată vedea părintele cu ochii. Or, cam în acelaşi chip (deşi, mai curînd, mai presus de orice chip şi asemuire), Cuvîntul cel desăvîrşit al lui Dumnezeu, Împăratul a toate (Cuvîntul, spun, Care fiind Fiul Unul-Născut al Tatălui, nu-şi are temeiul numai în posibilitatea rostirii şi a Cărui natură nu e determinată nici de alcătuirea silabică, nici de substantive sau verbe, şi nu se face cunoscut sub chipul unui glas purtîndu-se spre noi prin aer, ci este Cuvîntul cel viu şi activ tocmai al lui Dumnezeu, Cel aflat mai presus de toate), fiind El esenţialmente – dacă se poate spune astfel – puterea şi înţelepciunea lui Dumnezeu, se naşte din împărăteasca Dumnezeire a Tatălui ca o odraslă bună a unui părinte şi el bun, rourînd – spre mîntuirea tuturor lucrurilor – întreaga zidire, şi scăldînd cu propria-I desăvîrşire totul în săvîrşirea vieţii şi a raţiunii, a înţelepciunii şi a luminii şi a tot binelui, cernind nu numai peste creaturile Sale

337. Sau mintea, νοῦς (n. tr.)

aflate cel mai aproape şi la îndemîna Sa, ci chiar şi peste cele de departe, de pe pămînt, din mări şi din oricare altă modalitate de existenţă. 5. Acestora, tuturor, El le rînduieşte cu cea mai mare dreptate limitele, domeniile, legea[338] şi ordinul de dependenţă, legiuind şi hotărînd fiecăruia, cu împărătească autoritate, ce i se cuvine: astfel, pe unele le sălăşluieşte în bolţile cele mai presus de lumea (văzută), pe altele chiar în cer, altora le rînduieşte sălaşurile din înaltul eterat, altora aerul sau pămîntul; iar mai tîrziu, cînd vine vremea ca ele să se mute din nou în altă parte, El le judecă viaţa cu luare aminte, cerîndu-le socoteală pentru starea lor sufletească şi pentru apucăturile deprinse. Şi se îngrijeşte de viaţa şi de hrana nu numai a făpturilor cuvîntătoare, ci şi de a celor necuvîntătoare – spre folosul celor cuvîntătoare. 6. Acelora, El le îngăduie bucuriile vieţii acesteia vremelnice şi supuse morţii; pe cînd acestora din urmă le oferă posibilitatea împărtăşirii din viaţa cea fără de moarte. Ca Fiu al lui Dumnezeu ce este, El pe toate le înzestrează cu putere, făcîndu-Se prezent în toate şi aşezînd peste toate pecetea chemării Sale[339]. Şi privind în sus la Părintele Său, ca fiind Mîntuitor comun tuturor, cu încuviinţarea Aceluia El le chiverniseşte după cuviinţă pe cele aflate jos, după Sine, rămînînd întrucîtva undeva, între Unul şi celelalte, ca să poată trage fiinţa creată spre (Dumnezeul) necreat.

7. Aşadar, ca mijlocitor, Cuvîntul lui Dumnezeu ajunge să fie ca un nod de nedesfăcut, legînd între ele două realităţi distincte şi neîngăduindu-le să se depărteze prea mult una de alta. El este pronia universală, straja şi cîrmuitorul tuturor lucrurilor. El este puterea lui Dumnezeu şi înţelepciunea Lui. El: Dumnezeu Cel Unul-Născut, Cuvîntul născut din Dumnezeu. «Întru început era Cuvîntul, şi Cuvîntul era la Dumnezeu, şi Dumnezeu era Cuvîntul. Toate prin El s-au făcut, iar fără El n-a fost nimic din cîte s-au făcut». Aşa ne învaţă sfinţita doctrină a cuvîntătorilor de Dumnezeu. El este deci şi grădinarul a toate, prin Care încolţeşte şi înfloreşte starea de fiinţă a tuturor. Pătrunzînd necontenit totul cu rourarea Sa, El îi primeşte pururi şi prospeţimea şi farmecul. 8. Astfel trăgînd din hăţuri, El străbate de-a dreptul prin toate, ţinînd sub semnul diriguitor al Tatălui Său cîrma imensei corăbii a universului.

Iată, dar, cît de iscusit este Fiul Acesta Unul-Născut pe Care Dumnezeu cel aflat dincolo de toate L-a născut – rob bun al unui Tată bun – dăruindu-L acestei lumi ca pe cel mai de preţ bun al ei, ca sufletul unui trup altminteri neînsufleţit, şi slobozindu-Şi Cuvîntul în necuvîntătoarea întocmire trupească, luminînd şi înviorînd cu dumnezeieasca putere a Acestuia, informa, nevăzuta, neînsufleţita şi neîntocmita noastră condiţie

338. Textual: «legile şi moştenirea» (n. tr.)
339. Textual: «şi îndestulînd toate lucrurile cu putere cuvîntătoare» sau «gîndită», «spirituală» – λογικός pentru νοερός (n. tr.)

de făptură. De aceea şi trebuie să-L mărturisim şi să-L proslăvim: fiindcă El este Cela Ce sălăşluieşte pretutindeni, înăuntrul materiei şi în stihii; El este Acela Care pe toate le generează; El însuşi este lumina – dar în acelaşi timp şi vlăstarul gîndit[340] – al negrăitei Lumini, unul în esența Sa (întrucît purcede din Tatăl cel Unul), dar înzestrat cu puteri fără număr.

9. Să nu ne închipuim cumva că de vreme ce universul este ceva atît de complicat, se cere să presupunem şi existența unei mulțimi de puteri care să-l diriguiască ; după cum mulțimea creaturilor nu presupune ființarea mai multor zeități. Ce cumplită copilărie au săvîrşit, în rătăcirea lor, adepții politeismului cînd au zeificat anumite componente ale marelui tot şi cînd au mărunțit universul cel unul! 10. Este ca şi cum am osebi ochiii de acel întreg care este omul şi am spune că ei sînt omul; sau, iar, ca şi cum am spune despre urechi că ele sînt alt om; despre cap, la fel; şi tot îmbucătățind noi cînd gîtul, cînd pieptul sau umerii sau picioarele sau mîinile sau celelalte mădulare (şi dacă am purcede tot astfel şi cu facultățile sale perceptive), am ajunge să facem din acel unic om o sumedenie de oameni şi sigur că ne-am face de rîsul oricărui ins de bun simț. Ei bine, tot aşa stau lucrurile şi cu cine, din părțile universului celui unul, ajunge să facă o grămadă de zei, sau cu cine zeifică însuşi acest univers creat, alcătuit din atîtea componente – nețiinînd seama de faptul că firea dumnezeirii nu este nicidecum divizibilă în părți componente: fiindcă în cazul cînd ar fi compusă, ea ar presupune existența unei realități superioare, în stare să o alcătuiască. Şi încă ceva: alcătuită din mai multe părți, ea n-ar putea în nici un caz fi ceva dumnezeiesc. Mă întreb, de altminteri: cum ar putea fi altfel, de vreme ce în alcătuirea ei ar însemna să fie cuprinse realități şi inegale şi deosebite – unele dintre ele mai rele, iar altele mai bune? Or, fiind ea şi simplă şi neîmpărțită şi fără alcătuire, iat-o dintr-odată lăsînd în urma ei întreaga rostuire a lumii văzute! 11. Asta şi voia să zică vestitorul adevărului atunci cînd spunea cu glas răspicat că numai Cuvîntul lui Dumnezeu, Care singur este anterior tuturor lucrurilor, poate fi numit mîntuitorul tuturor ființelor cuvîntătoare, în vreme ce Dumnezeul Cel transcendent, Cela ce-L naşte pe Cuvîntul, în calitatea Sa de cauză unică a toate, poate fi pe drept cuvînt numit Tatăl Cuvîntului Celui Unul-Născut, şi nu îngăduie intuirea nici unei cauze superioare Sie-şi. De aceea şi este El unul. De aceea şi Se naşte Mîntuitorul a toate din El ca Unul-Născut: El, Cuvîntul lui Dumnezeu, Cela Ce este în toate. Iar universul acesta văzut poate fi asemuit unei harpe alcătuite dintr-o mulțime de corzi, unele pentru sunete înalte, altele pentru sunete joase, unele mai încordate, altele mai slabe, iar altele potrivit de întinse – dar toate cît se poate de bine acordate ca să se poată cînta din ele

340. Sau «duhovnicesc», νοερόν (n. tr.)

aşa cum trebuie: fiindcă şi el, deşi alcătuit dintr-o mulţime de părţi şi de alcătuiri, din rece şi din opusul acestuia, adică din cald, din umed şi, iar, din opusul acestuia, adică din starea uscată - din clipa în care le-a văzut punîndu-se de acord între ele în temeiul uneia şi aceleiaşi armonii, sigur că ne apare ca un măreţ instrument muzical, creaţie a Dumnezeului Celui mare; din care instrument dumnezeiescul Cuvînt (Care nu e alcătuit din părţi sau din îmbinarea unor elemente contrarii, ci este unitar şi simplu), cîntă pretutindeni cu pricepere şi cu tîlc, înălţînd[341] Părintelui Său, Împăratului a toate, cîntarea cuvenită şi făcută pe potriva Lui. Fiindcă aşa cum trupul - un singur şi acelaşi trup - este alcătuit din alăturarea unei mulţimi nenumărate de mădulare şi de părţi, de organe şi de măruntaie, coordonate de indivizibila dar unitara prezenţă a sufletului şi de intelect (care şi el este nedivizat, netrupesc şi unic), la fel şi în cazul universului, care - deşi alcătuit din multe părţi - rămîne unitar; ceea ce face ca şi Cuvîntul lui Dumnezeu, Cel Preaputernic şi Atotputernic, purtîndu-Se singur prin toate şi pe toate coordonîndu-le în chip nevăzut, să poată fi socotit cauza tuturor celor din cuprinsul Lui.

12. Nu vedeţi oare cu ochii voştri cum arată universul? Cum unul şi acelaşi cer prinde într-o aceeaşi îmbrăţişare puzderia necuprinsă şi dănţuitoare a stelelor? Sori nu-s mai mulţi, ci unul singur; dar nu umbreşte el, prin prisosul său de lumină, scînteierile tuturor celorlalte stele? La fel şi cu Tatăl (deşi este unul singur); şi tot aşa I se cuvine şi Cuvîntului Său să fie, ca Fiu bun al unui Părinte bun. Dacă cineva va găsi de obiectat cum de nu-s ei mai mulţi, ei bine, îl aştept să se plîngă mai departe de faptul că nici sori şi nici luni nu-s mai mulţi şi mai multe, nici mai multe lumi, şi-l aştept cu încă zece mii de pricini de nemulţumire, în încercarea lui nebunească de a întortochea fără rost tocmai buna aşezare şi întocmire a lucrurilor. Fiindcă aşa cum în lumea noastră văzută un singur soare umple de lumină întregul spaţiu[342], tot aşa în ordinea gîndită Cuvîntul lui Dumnezeu cel Unul şi Atotputernic le luminează pe toate într-un fel care nouă ne rămîne nearătat şi nevăzut.

13. Şi la om, unul şi acelaşi suflet, una şi aceeaşi facultate raţională, poate fi temeiul unui mare număr de tendinţe. Munca cîmpului sau construcţia corăbiilor, navigaţia sau zidirea caselor - pe toate deprinzîndu-le, le poate face. Una şi aceeaşi facultate raţională a omului poate cuprinde nesfîrşitul şir al ştiinţelor: geometrie, astronomie, gramatică, retorică, medicină - excelînd nu numai în disciplinele teoretice, ci tot pe atît şi în cele practice. Şi uite că totuşi nimeni n-a presupus vreodată că în acelaşi trup ar putea exista mai multe suflete, şi nici nu s-a minunat de coexistenţa mai multor moduri [simultane] de a fi, pe care să le fi dedus

341. Sau «răspunzînd», «replicînd» (n. tr.)
342. Textual: «întreaga lume sensibilă» (n. tr.)

din varietatea înclinaţiei noastre spre cunoaştere! 14. Sau să admitem că am lua de jos un boţ inform de noroi şi că am începe să-l frămîntăm între degete, făcîndu-l să capete înfăţişarea unui animal avînd capul într-un fel, labele din faţă şi din spate în alt fel, ochii şi ei altfel, şi tot aşa mai departe, cu fălcile, cu urechile, cu botul, cu nările, cu coşul pieptului şi cu umerii – dar respectînd regulile artei; ei bine, alăturarea mai multor tipuri, părţi şi mădulare, în ansamblul unuia şi aceluiaşi trup, nu demonstrează nimic privitor la o presupusă multitudine de artişti [care să-i fi dat naştere]; lauda îi revine doar aceluia singur dintre noi, care va fi pus la cale totul în virtutea unei anumite intenţii şi a unui anumit impuls creator.

Or, tot aşa se petrece şi în cazul universului acestuia al nostru: unul fiind (deşi alcătuit dintr-o mulţime de părţi), nu are de ce încuraja presupunerea unei mulţimi de forţe creatoare (şi, ca atare, nu are cum să ne îndemne la identificarea unei pluralităţi de zei), ci ne obligă la teologhisirea dumnezeirii unice, prea-iscusite şi prea-armonioase, a puterii şi a înţelepciunii lui Dumnezeu, care pe toate le străbate cu forţa Sa unică şi cu unica Sa putere creatoare, umplînd totul cu prezenţa lor şi nelăsîndu-le să le scape nimic în lume, întocmind şi însufleţind totul; pe scurt, veghind asupra tuturor în ansamblu şi asupra fiecăruia în parte – fiinţe sau lucruri – în chipul cel mai felurit cu putinţă.

15. După acelaşi tipic străbate văzduhul, într-un iureş, una şi aceeaşi lumină a soarelui, luminîndu-ne ochii şi încălzindu-ne, îngrăşînd[343] pămîntul, făcînd plantele să crească, făcîndu-se măsura timpului, călăuză stelelor, străbătînd cerul, revărsîndu-se peste lume şi făcînd tuturor simţită puterea lui Dumnezeu. Ei bine, pe toate acestea ea le face în virtutea uneia şi aceleiaşi înzestrări fireşti a sa. Sau iar: puterea focului purifică aurul, dar topeşte plumbul; înmoaie ceara, întăreşte noroiul şi carbonizează lemnul – totul în virtutea unicei sale puteri de ardere. 16. Or, tot aşa şi Cuvîntul lui Dumnezeu, Împăratul suprem, Care pe toate le străbate, în toate sălăşluieşte şi este prezent pretutindeni, atît în cer cît şi pe pămînt, Se face călăuza tuturor celor nevăzute precum şi a celor văzute, mînînd cu negrăitele-I puteri soarele, cerul şi întregul univers. Cu puterea Sa dătătoare de putere, El Se face prezent în toate, pretutindeni purtîndu-Se, rourînd pînă şi peste soare, peste lună şi stele, lumină izvorîtă din veşnicu-I izvor de lumină. Cerul – pe care l-a făcut să fie cea mai adecvată replică a propriei Sale măreţii – este în veci stăpînirea Lui, Care puterile cele mai presus de cer şi de lumea [văzută] – a îngerilor, a duhurilor şi a (celorlalte) fiinţe spirituale – le umple de viaţă, de lumină, de înţelepciune, precum şi de toate virtuţile şi de tot binele potrivit lor, din

343. Sau «fertilizînd» (n. tr.)

propria-i vistierie. Potrivit aceleiaşi arte a creaţiei, El nu încetează a dărui stihiilor fiinţă, iar corpurilor posibilitatea combinării şi a amestecului, a formei, a chipului şi [a înscrierii într-un anumit] tip, activînd în virtutea aceleiaşi puteri feluri de existenţă nenumărate şi osebite între ele la nesfîrşit, pentru toate fiinţele şi plantele, pentru vietăţile cuvîntătoare şi pentru cele necuvîntătoare; astfel dovedindu-Se stăpîn nu peste lira cu şapte sau cu mai multe corzi, ci peste întregul univers răsunînd (ca lucrare a Cuvîntului creator al întregului) cu o inepuizabilă armonie.

13. 1. Aş vrea acum să stăm de vorbă şi să desluşim de ce anume (fiind El o realitate atît de mare) a trebuit să coboare Cuvîntul lui Dumnezeu spre oameni. Fiindcă El este cîrmuitorul cerului şi al pămîntului, Cuvîntul lui Dumnezeu cel născut ca din supremul izvor al dumnezeirii Tatălui; Cel pururi prezent în lume şi peste lume, Care cu tărie Îşi face cunoscută lucrarea pronietoare şi purtarea de grijă faţă de oameni.

Vezi însă că spiţa aceasta nesocotită a noastră, a oamenilor, n-a fost în stare să priceapă adevărul; din care pricină oamenii au început să privească la soare, la lună, la cer şi la stele ca la nişte dumnezei. Şi nu s-au mulţumit cu atît, ci s-au apucat să zeifice însăşi natura aceasta pămîntească a lucrurilor, roadele pămîntului şi diferitele feluri de hrană, înălţînd idoleşti chipuri Demetrei şi Korei, lui Dionysos şi altora asemenea. 2. Şi nu numai atît, de vreme ce n-au şovăit să zeifice cugetele propriei lor minţi – ba pînă şi graiul, care le face cunoscute. Mintea a luat numele Atenei iar graiului i-au dat numele de Hermes; facultăţile proprii ştiinţelor au fost denumite de ei Mnemosyne şi Muze. Dar nici atît n-a fost de-ajuns; în duhul unei sminteli sporite, şi ca o culme a fărădelegii, ei şi-au îndumnezeit pînă şi propriile porniri pătimaşe de care, dimpotrivă, s-ar fi cuvenit să se ferească şi să le poarte de grijă cu cugetul înfrînat! Aşa au căpătat înfăţişare nouă pofta trupească , pătimaşă, şi neînfrînata tînjeală a sufletului, părţile trupului şi mădularele care îndeamnă la faptă rea, precum şi neînfrînarea de la plăcerile rele, luînd numele lui Eros, al lui Priap, al Afroditei, sau altele asemenea lor. 3. Şi nici atîta n-a fost de ajuns; fiindcă oamenii au decăzut pînă la [a se mărgini la] viaţa aceasta trupească şi vremelnică şi au ajuns să zeifice pe nişte bieţi muritori, pe care, după moarte (care pe toţi ne aşteaptă), i-au făcut să fie eroi şi zei, ca şi cum monumentele funerare şi mormintele ar putea izvorî starea de nemurire şi dumnezeirea! Dar încă odată nu numai atît – dacă ne gîndim că au ajuns să adore tot soiul de jivine necuvîntătoare, ba pînă şi cele mai primejdioase reptile! Şi tot nu ajunge: fiindcă iată-i tăind copacii, cioplind piatra, scormonind pămîntul în căutarea aramei, a fierului şi a celorlalte zăcăminte, iscodind ici şi colo pentru a putea plăsmui tot soiul de înfăţişări de femei şi de bărbaţi, sau chipuri de fiare şi de reptile, pe care mai apoi să le înconjoare cu toată cinstea!

4. Şi tot nu ajunge, de vreme ce ei au fost în stare să vadă zeități pînă chiar şi în relele duhuri furişate în interiorul statuilor, ascunse în umbra firidelor, bune doar să lingă libațiile şi să adulmece fumul jertfelor aduse! Şi uite că tot nu ajunge: fiindcă folosindu-se de descîntecele ce intră în neîngăduita îndeletnicire a magiei, de asemenea cîntece şi farmece, ei au ajuns chiar să atragă duhurile nevăzute ce se poartă prin aer, şi să se folosească de ele!

De la un neam la altul, au ajuns astfel să fie socotiți zei feluriți oameni; la elini se numără în rîndurile celor învredniciți cu titlul de eroi sau de zei – printre alții – Dionysos, Heracle, Asclepios şi Apollo; la egipteni, tot aşa, printre mulți alții fuseseră socotiți zei Horus, Isis şi Osiris; şi este de luat aminte cum nişte oameni, a căror multă ştiință îi făcea să se mîndrească cu înjghebarea geometriei, a astronomiei şi a matematicii, nu ştiau să vadă şi nu s-au priceput să descopere, să precizeze şi să definească singuri măsurile proprii puterii divine şi covîrşitoarea ei osebire de starea ființelor muritoare şi necuvîntătoare! 5. Lucru care i-a făcut pînă la urmă pe oameni să accepte tot soiul de jivine îngrozitoare, şerpi veninoşi şi fiare sălbatice, cărora n-au mai şovăit să li se adreseze ca unor zei. Aşa au făcut fenicienii cu Melkathar şi cu Usor, precum şi cu alți oameni de o cu mult mai joasă spiță, pe care, pe toți, şi i-au numit zei. Aşa şi arabii, cu Dusaris şi cu Obodos, geții cu Zamolxis sau cilicienii cu Mopsos, tebanii cu Amfiaraus, alții cu alții, care toți n-au depăşit cu nimic condiția omenească şi nu erau nimic altceva decît nişte oameni.

Precum se vede, şi egiptenii, şi fenicienii, şi elinii – pe scurt: întreg neamul omenesc scăldat de lumina soarelui – fie că din nebăgare de seamă, fie că din întîmplare (sau) amăgit de cine ştie ce lucrare diavolească – a ajuns să cinstească în chip de zei şi eroi, să aducă jertfe şi să instituie culte împănate cu tot soiul de înşelăciuni vrăjitoreşti, să zidească temple şi să înalțe sanctuare atît în cetăți cît şi prin cătune: fie unor părți alcătuitoare ale universului, fie stihiilor, fie roadelor pămîntului, sau propriilor lor porniri pătimaşe, smintelilor şi închipuirilor de inspirație demonică; înaintea cărora făcuseră la fel cu nişte bieți oameni supuşi celor mai omeneşti încercări ale vieții, care nici măcar nu înjghebaseră – cît le fusese lor dat să trăiască – vreun dreptar de virtute, nici nu puseseră temeiurile vreunei filosofii, nu făcuseră nimic profitabil în viață şi nici nu lăsaseră în urma lor învățăcei porniți pe calea virtuții; cu nişte oameni de la care nu se păstra nici o învățătură, nimic scris în folosul nevoitorilor spre o viață închinată binelui, şi cărora nu le fusese mintea decît la muieri şi la plăceri urîte. În schimb, singur-adevăratul şi transcendentul Cuvînt al lui Dumnezeu, Împăratul şi Creatorul tuturor, ajunsese să nu mai însemne pentru ei nimic. Şi ajunseseră ei la o asemenea nebunie, la o ase-

menea rătăcire a minţii, încît dacă pe de o parte nu se dădeau în lături de la a se închina unor muritori oarecari ca unor zei, totuşi se mulţumeau să regăsească la aceştia obişnuitele porniri ale oamenilor, aceleaşi iubiri nelegiuite, aceleaşi fapte rele, aceleaşi nenorociri mergînd pînă la moarte!

Toate acestea ei nu le înfăţişau ca pe nişte lucruri spuse de alţii dar totuşi îndoielnice[344], ci drept tot atîtea fapte cărora le stăteau ei înşişi mărturie; şi cu toate că recunoşteau şi greşelile, şi mizeriile, şi moartea eroilor lor (iar mai înainte desfrînările lor, legăturile lor perverse cu alţi bărbaţi sau răpirea unor femei), lucrul acesta nu-i împiedica să împînzească toate cetăţile şi cătunele şi tot locul cu temple, cu statui şi cu sanctuare, dînd pierzaniei propriile lor suflete prin imitarea unor asemenea zeităţi.

6. Fiindcă dacă este adevărat că se întîmpla să-i mai auzi vorbind şi despre nişte zei, despre fiii unor zei, despre nişte eroi sau despre anumiţi demoni buni, în realitate se petrecea exact contrariul, în sensul că ei puneau în valoare exact contrariul celor ce s-ar fi cuvenit revelate. Era întocmai ca şi cum cineva, vrînd să arate altuia soarele sau ceilalţi luminători ai cerului, în loc să-şi ridice privirea spre înalt, ar începe să scormonească cu mîna pe jos prin ţărînă, căutînd să dea de urma forţelor cereşti în noroi şi în glod. Ei bine, aşa ceva au făcut oamenii cînd au început să se amăgească singuri sau din înşelătorul îndemn al răilor demoni, ajungînd să caute fiinţa cea gîndită – cea mai presus de cer şi de univers – a dumnezeirii, undeva jos, în lumea trupurilor şi a devenirii, în pătimirile celor sortiţi morţii, sau pînă chiar şi în moartea lor. S-a ajuns astfel la asemenea nebunie, încît lumea n-a mai şovăit să le aducă jertfă tot ce avea ea mai de preţ pe lume, fără să mai ia în seamă legăturile care-i uneau[345] (cu cei aduşi jertfă) şi mergînd pînă la a înjunghia – în nebunia şi în rătăcirea minţii lor – pe singurul şi mult-iubitul lor copil!

7. Or – mă întreb – există oare nebunie mai mare decît să ucizi nişte fiinţe omeneşti şi să mînjeşti toate oraşele şi fiecare casă din cuprinsul lor cu sîngele celor din spiţa ta? Şi totuşi ce altceva spun elinii? Nu-i plină istoria lor de amintirea unor asemenea grozăvii? Nu jertfeau oare fenicienii lui Kronos, în fiecare an, pe singurii şi mult iubiţii lor copii? Sau la Rodos nu-i erau oare jertfiţi oameni aceluiaşi zeu în a şasea zi a lunii metageitnion? La Salamina, un anumit ins – după ce fusese purtat în jurul sanctuarului Atenei Agraulis şi al lui Diomede – înconjura de trei ori în goană altarul, după care preotul îl străpungea cu o lance în dreptul stomacului şi îl ardea de tot pe rug. Dar poate că cele mai numeroase jertfe omeneşti au fost aduse în Egipt; la Heliopolis îi erau aduse Herei

344. Sau «criticabile» (n. tr.)
345. Textual «fără să mai ia seama la fire» (n. tr.)

trei asemenea jertfe zilnic, pînă cînd – dîndu-şi seama de grozăvie – regele Amosis a dat porunca înlocuirii lor cu jertfa a tot atîtea figurine de ceară. La Chios era obiceiul să-i fie sacrificat lui Dionysos Omadios un om care era făcut bucăţele. La Tenedos, la fel. Şi la Sparta se aduceau jertfe omeneşti – lui Ares. La fel se petrecea şi în Creta, unde jertfele omeneşti îi erau aduse lui Kronos. În Laodiceea Siriei, îi era jertfită Atenei cîte o fecioară (în ultima vreme însă, o ciută).

Atît libienii cît şi cartaginezii obişnuiau să-şi îmbuneze zeităţile cu sacrificii omeneşti. Dumatenii din Arabia jertfeau în fiecare an cîte un tînăr, pe care-l îngropau sub altar; iar din istorie ştim că toţi elinii, înainte de a porni la război, purcedeau în comun la sacrificii omeneşti. Tot aşa cu tracii şi cu sciţii. Atenienii comemorează şi astăzi pe tinerele fete ale lui Leos, precum şi uciderea fiicei lui Erehteus. Dar cine nu ştie că şi acum, în capitală, la sărbătoarea lui Iupiter Latiaris, încă se mai înjunghie cîte un om? 8. Mărturie că stau lucrurile aşa sînt cei mai venerabili filosofi. Diodor, care a adunat laolaltă ce a găsit prin biblioteci, spune că libienii jertfeau două sute dintre cei mai de seamă tineri ai lor în public şi că acestora li se adăugau încă nu mai puţin decît alţi trei sute. Dionisie, istoricul romanilor, scrie lămurit că Zeus şi Apollo le-au cerut aşa-numiţilor aborigeni din Italia sacrificii omeneşti, adăugînd că aceştia din urmă se grăbiseră să jertfească zeităţilor cîte o parte din tot ce aveau ei; dar că, de vreme ce nu jertfiseră fiinţă omenească, avuseseră de pătimit tot soiul de năpaste, de care nu putuseră scăpa decît prin pieirea celei de a zecea părţi dintre ei – un sacrificiu decimant care pînă la urmă le pustiise meleagurile.

Vedeţi dar ce fel de năpaste urmăreau întreaga spiţă a oamenilor încă din cele mai vechi timpuri.

9. Or, asemenea nenorociri încă tot nu erau de ajuns; fiindcă lumea cădea pradă şi altor mii de calamităţi de nestăvilit. Toate popoarele pămîntului, elini sau barbari, se împotriveau unul altuia, ca sub imperiul unei boli de nevindecat, ca mînaţi în neştire de o putere demonică, neputîndu-se înţelege şi neputînd profita în nici un fel unele de la altele, îmbucătăţind sau ştirbind ici şi colo cîte ceva din marele tot al naturii lor comune. În toate colţurile pămîntului oamenii se învrăjbeau în temeiul unor legi şi constituţii care-i împingeau la luptă. 10. Faptul luase o asemenea amploare încît, înrăiţi în vrăjmăşii, oamenii îşi depănau toată viaţa în lupte şi în războaie; ajunsese cu neputinţă să umbli altfel decît înarmat pînă-n dinţi, gata de luptă; la ţară, ţăranii umblau şi ei înarmaţi, şi de vreme ce le era gîndul mai mult să cumpere arme decît unelte, se mîndreau să poată pune stăpînire pe bunurile şi pe fiinţele vecinilor lor. 11. Mai mult decît atît: pînă şi în istorisirile lor despre zeii lor găseau ei

temeiuri de viață rea și nelegiuită; așa încît, dedîndu-se tuturor formelor viciului, ajungeau să-și surpe nu numai sănătatea ci și sufletele! Și nu numai atît, de vreme ce – călcînd în picioare fireștile noastre limite – au ajuns oamenii la săvîrșirea celor mai neînchipuite fărădelegi, făcînd unii cu alții niște fapte de necrezut: «bărbații au purces cu bărbații la tot ce putea fi mai de rușine, primind apoi chiar în ei plata firească a rătăcirii lor» – cum spun Sfintele Scripturi. 12. Și nici atît n-a fost de ajuns; fiindcă, dînd meditației lor firești privitoare la divinitate o formă alterată, oamenii au ajuns pînă la urmă să-și închipuie că pe lume nimic n-a fost prevăzut (de Dumnezeu), că nimic nu este cîrmuit de El, și, ca atare, s-au văzut siliți să atribuie ființarea și subzistența a toate iraționalei și spontanei naturi a destinului și necesității! 13. Dar nu numai atît; fiindcă de vreme ce-n închipuirea lor sufletul pierea odată cu trupul, ei ajunseră să se mulțumească cu o viață animalică, cu o viață ce nu merita să fie trăită, în care gîndul nu le era la natura sufletului; o viață în care ei nu aveau a se aștepta la o hotărîre a dumnezeieștii judecăți, nici la răsplătirea virtuții, și în care nici nu se gîndeau că trăind altfel decît sub semnul dreptății, ființa lor s-ar putea în cele din urmă alege cu pedeapsă!

14. Așa se face că, pînă la urmă, datorită tuturor acestor forme ale răului, popoare întregi ajunseseră să ducă o viață animalică, în care – lăsîndu-se-n voia celei mai profanatoare și mai nelegiuite dintre legături – au fost unii care s-au încurcat cu propria lor mamă; alții s-au căsătorit cu surorile lor; alții și-au siluit fetele sau și-au ucis oaspeții cărora le oferiseră adăpost. Au fost unii care au și simțit gustul cărnii de om; cîte unii care, după ce și-au sugrumat bătrînii, au și ospătat din ei – sau care i-au aruncat de vii să fie sfîșiați de cîini.

Timpul nu-mi îngăduie să arăt toate ponoasele străvechii boli care ajunsese să fie stăpînă peste întreaga omenire. 15. Dar asemenea fapte – și nenumărate altele ca ele – au făcut, desigur, ca iubitorul de oameni Cuvînt al lui Dumnezeu, milostivindu-Se de cuvîntătoarea gloată a oamenilor, să-i certe spre binele lor pe cei ce se lepădaseră de El: odinioară prin proorocii Săi, cu mult înaintea acestora prin alți bărbați iubitori de Dumnezeu, iar după ei prin prietenii Săi; după care, prin legi, prin îndemnuri și prin fel de fel de învățături, a înjghebat pentru oameni un fel de preambul și temei[346] pentru slăvirea lui Dumnezeu. Or, în clipa cînd – sătui să tot fie purtați încolo și încoace și să se lase sfîșiați fără milă (dar nu de lupi sau de cine știe ce sălbăticiuni, ci de demonii cei răi și cruzi și de duhurile cele silnice și pierzătoare de suflete) – au început oamenii să simtă lipsa unui ajutor mai puternic decît tot ajutorul ce le putea veni de

346. «Preambul» sau «premisă» – προοίμιον. «Temei», textual: «elemente» – στοιχεῖα (n. tr.)

la oameni, a sosit printre noi de bunăvoie Însuşi Cuvîntul lui Dumnezeu, dînd ascultare îndemnului primit de la preabunul Său Tată. 16. Pricina arătării Sale aici în mijlocul nostru a stat în cele învederate: ele toate L-au făcut să vrea unirea cu toți oamenii; dar lucrul acesta El l-a săvîrşit într-un chip neobişnuit Sieşi (Care, nefiind ființă trupească, şi obişnuit fiind să străbată nevăzut întregul univers, Îşi vădeşte minunata forță creatoare chiar prin lucrările Sale din ceruri şi de pe pămînt) – adică sub o formă nouă, foarte deosebită de condiția Sa obişnuită. Prin mijlocirea unei ființe[347] supuse morții, a consimțit să stea El Însuşi de vorbă cu muritoarele noastre ființe şi să sălăşluiască printre noi, punînd astfel la cale mîntuirea firii noastre muritoare prin (ceea ce conținea El Însuşi) asemenea (ei în această nouă persoană a Sa).

14. 1. Dar să arătăm acum de ce – vrînd El să ia legătura cu oamenii – a ajuns Cuvîntul cel netrupesc al lui Dumnezeu să se folosească de trup ca de o unealtă.

De fapt, cum altfel ar fi putut esența cea dumnezeiască, cea insesizabilă, cea nematerială şi nevăzută, să se manifeste unor ființe învățate să caute pe Dumnezeu într-o lume a devenirii (ba chiar aici, jos, pe pămînt) – aşadar unor ființe care nu mai erau în stare (sau cărora le lipsea voința) să contemple pe izvoditorul şi creatorul tuturor lucrurilor – altfel decît sub chipul şi sub înfățişare omenească? 2. De asta S-a plecat El pînă la a intra în legătură cu oamenii prin mijlocirea unui instrument supus morții: adică în temeiul unui soi de analogii – şi numai fiindcă le era lor dragă calea asta; fiindcă (după cum se zice) cele asemenea se atrag. De asta S-a arătat Cuvîntul lui Dumnezeu pe această cale: adică avîndu-i în vedere pe toți cei pe care nu-i mulțumeşte decît lucrul văzut cu ochii lor, care-şi caută dumnezeii în statui şi în tot soiul de imagini sculptate dar neînsuflețite; care-şi imaginează că natura dumnezeiască ar putea sălăşlui undeva în materie sau în trup, şi care aclamă pe alții (tot oameni şi, prin însăşi condiția lor, tot muritori) ca zei. 3. De asta Şi-a pregătit El – cu rostul unui instrument – un trup, un adevărat templu preasfînt care să fie sălaşul vizibil al puterii celei spirituale, imagine minunată şi preasfîntă, mai de preț decît toate neînsuflețitele sculpturi. Orice imagine făcută din materie neînsuflețită şi lucrată de mîinile unor meşteri ca să închipuie ceva – fie din bronz, fie din fier, din aur, din fildeş, din piatră sau lemn – poate prea bine să se transforme într-un sălaş al demonilor; dar chipul[348] acela dumnezeiesc, croit în virtutea dumnezeieştii înțelepciuni, participa

347. Textual: «unei unelte», «unui instrument» – δi ὀργάνου γάρ τοι ϑνητοῦ (n. tr.)
348. Textual: «imaginea», «statuia» – ἄγαλμα (n. tr.)

în acelaşi timp şi la viaţă şi la stările cele gîndite[349]. Era un chip[350] încărcat cu toate virtuţile, sălaş al Cuvîntului lui Dumnezeu şi templu sfînt dumnezeieştii sfinţenii. 4. Odată sălăşluit în el, Cuvîntul începea şi El să ia parte la condiţia noastră de oameni – în temeiul naturii noastre comune – şi totodată să Se facă cunoscut. Doar că El n-avea să cadă sub stăpînirea aceloraşi împătimiri (precum ceilalţi oameni), după cum nu avea să Se lege nici de trup în felul în care este legat sufletul omenesc; după cum n-avea nici să decadă din ce fusese El mai înainte şi să se lepede de dumnezeirea Sa. Fiindcă dacă nici măcar razelor soarelui nu li se întîmplă nimic – deşi ele răzbat pînă-n tot locul şi se aştern în drumul lor, printre altele, şi peste necurăţia mortăciunilor – ei bine cu atît mai puţin ar putea pătimi netrupeasca putere a Cuvîntului lui Dumnezeu, în sinea ei; şi cu atît mai puţin va fi fost ea afectată sau degradată din starea ei anterioară, de vreme ce legătura ei cu trupul va fi fost făcută în afara legilor trupului.

Aceasta este lucrarea pe care a făcut-o Mîntuitorul tuturor, ca să ne poată veni tuturor în ajutor şi să ne mîntuiască: anume datorită acestui instrument (al firii) omeneşti, pus la cale de El, de care El s-a folosit exact aşa cum face un cîntăreţ din liră atunci cînd vrea să-şi dovedească priceperea. 5. Un mit de al elinilor spune despre Orfeu că el izbutea să îmblînzească tot felul de fiare, potolindu-le instinctele prin darul său de a cînta şi lovind cu plectrul în corzile instrumentului. Poveste redată şi printr-un dans; fiindcă, iată, ajung oamenii să creadă că lira asta neînsufleţită ar putea domestici nişte jivine, ba chiar că ar putea clinti stejarii sub chemarea muzicii! Or, Preaînţeleptul şi întru-totul-priceputul Cuvînt al lui Dumnezeu, punînd la cale tot soiul de leacuri sortite sufletelor omeneşti celor robite puzderiei de rele, a luat de astă dată în mînă un instrument muzical care era chiar opera înţelepciunii Sale: anume omul, pe care l-a făcut să înalţe în auzul fiinţelor cuvîntătoare (iar nu într-al unor jivine necuvîntătoare) cîntări peste cîntări, pentru a lecui prin remediile dumnezeieştii învăţături toată stricăciunea elinilor şi barbarilor, precum şi iraţionalele, animalicele patimi ce pun stăpînire pe suflet; iar sufletelor bolnave care-l caută pe Dumnezeu în lumea aceasta a devenirii şi în ce e trupesc oferindu-le – ca un adevărat şi suveran doctor – tocmai leacul căutat de ei şi potrivit lor: un Dumnezeu în trup omenesc. 6. După care, de vreme ce la cerinţele noastre trupeşti Îi era gîndul nu în mai mică măsură decît la cele ale sufletului, (a îngăduit) ochilor noştri tru-

349. «Gîndite» (cu valoarea acordată acestui determinativ în vechea terminologie bisericească) sau «spirituale» (termen modern, mai ambiguu), pentru νοερὰ οὐσία, cu referire la stările «înalte», spiritualizate sau înduhovnicite (n. tr.)

350. Din nou ἄγαλμα, ca mai sus – termen la care Eusebiu revine cu tîlc, în virtutea paralelismului cu imaginile lucrate de mîini omeneşti, de care fusese vorba mai înainte.

peşti să vadă nişte minuni nemaipomenite – miracole şi făptuiri ale puterii dumnezeieşti. Urechilor noastre trupeşti le-a dat învăţătură cu o limbă de asemeni trupească, ducînd la bun sfîrşit prin mijlocirea acestei înfăţişări de om luate de El toate cele privitoare la adevărata dumnezeire, şi pe care oamenii numai aşa mai erau în stare să le priceapă.

14. 7. Sigur că pe toate astea El le-a îndeplinit dînd ascultare voii[351] Tatălui, rămînînd El Însuşi mai departe imaterial – adică întocmai aşa cum era El şi mai înainte alături de Tatăl – deci, fără să Se altereze în propria Lui esenţă şi fără să-Şi piardă natura, rămînînd mai departe neatins de încătuşarea trupului. Fiindcă activitatea Lui nu se mărginea numai la locul unde se afla vasul acela al Său trupesc, şi nu întîmpina nici o piedică în a fi totodată altundeva în univers. 8. Rezultă că atîta vreme cît avea să petreacă în mijlocul oamenilor, El n-a încetat să umple întreaga lume şi să sălăşluiască alături de Tatăl – de fapt să rămînă în El – continuînd să poarte de grijă la tot ce-i în cer şi pe pămînt şi rămînînd (contrar nouă) cu totul liber să fie în acelaşi timp pretutindeni şi să-Şi ducă mai departe obişnuita şi dumnezeieasca-I lucrare. Omului i-a dat să se împărtăşească din ce este al Său fără însă a primi de la el, în schimb, nimic din cele ce ţin de natura lui muritoare. Fiinţa acestuia supusă pieirii El a făcut-o părtaşă dumnezeieştii puteri fără totuşi a Se împărtăşi, la rîndul Său, din muritoarea ei natură. 9. Trupeasca-I naştere nu I-a adus nici o pîngărire; iar mai tîrziu, cînd a fost să se despartă de ce era acum muritor, El n-a avut de pătimit nimic în propria-I nepătimire – aşa cum şi cîntăreţul din liră nu are nimic de pătimit din spargerea instrumentului său (sau din zmulgerea corzilor), sau tot după cum, aplicînd unui om luminat la minte o pedeapsă corporală, este lipsit de sens să spunem că înţelepciunea luminatei Sale minţi (sau sufletul pe care-l poartă în trup) au fost distruse sau pîrjolite. 10. De aceea e mult mai bine să spunem că puterea Cuvîntului n-a avut nimic de pătimit de pe urma trupeştilor patimi, la fel cum, în pilda luată de noi, razele de lumină ajunse din cer pe pămînt nu suferă nimic la atingerea tinei, a mocirlelor sau a cine ştie căror necurăţii. Oricine e în drept să spună că şi ele-s luminate de razele soarelui; numai că lumina nu suferă nici o întinare – şi nici soarele – din întrepătrunderea lor cu elementele corporale, 11. fără ca lucrul acesta să contravină legilor naturii.

Or, mîntuitorul şi netrupescul Cuvînt al lui Dumnezeu (Care este El însuşi şi viaţă şi lumină gîndită), de cum se atinge de ceva cu dumnezeiasca şi netrupeasca Sa putere, în chip necesar îi dă viaţă şi-l împărtăşeşte din lumina Lui spirituală. Trupul de care se atinge se sfinţeşte şi pe dată se luminează; orice boală, orice beteşug şi toată suferinţa pier, făcînd ca acelea ce sînt lipsite să primească în schimb cîte ceva din plină-

351. Textul foloseşte aici pluralul: πατρικαῖς βουλαῖς (n. tr.)

tatea Lui. 12. De asta Şi-a petrecut El întreaga viaţă cam în felul arătat, făcînd dovada cînd a identităţii de natură cu noi a trupului luat de El să-I slujească, cînd a Însuşi Cuvîntului-Dumnezeu, ca un Dumnezeu ce este lucrînd minuni şi săvîrşind fapte de neînţeles, dînd mai dinainte glas lucrurilor ce aveau a se petrece abia mai tîrziu şi descoperind prin anumite fapte de temut - dar mai cu seamă prin dumnezeieştile Sale învăţături menite să îmboldească sufletele noastre să se înfăţişeze sus, în locul acela mai presus de ceruri - pe Cuvîntul lui Dumnezeu (Cel Care nu multora le este dat să-L vadă) în chiar arătarea Sa lucrătoare.

15. 1. Faţă de toate acestea, ce ne mai rămîne nouă decît să lămurim în rostul său faptul acela fundamental şi atît de controversat al sfîrşitului vieţii Sale, al felului cum a putut El pătimi, precum şi marea minune a învierii Sale celei următoare morţii.

O vom face prin mijlocirea unor dovezi convingătoare - nu însă înainte de a ne fi reamintit toate elementele.

15. 2. Pentru motivele arătate, (Cuvîntul) S-a folosit de unealta aceea muritoare întrucîtva ca de o imagine adusă să-I străvadă dumnezeiasca măreţie, ducînd o viaţă în care s-a purtat faţă de trup aşa cum se poartă orice împărat mare cu crainicul său, şi săvîrşind totul pe potriva dumnezeieştilor sale posibilităţi. Dar dacă după viaţa dusă de El în mijlocul oamenilor El ar fi devenit deodată invizibil şi ar fi dispărut (luîndu-şi pe furiş şi crainicul - adică propria-I înfăţişare -, zorind să păcălească moartea prin fugă), distrugînd şi dîndu-Şi pieirii abia mai apoi ceea ce era muritor, ca efect al propriei Sale voinţe, oricine L-ar fi putut lua drept o simplă nălucire iar El n-ar fi lucrat în concordanţă cu Sine-Însuşi, ca Viaţă şi Cuvînt al lui Dumnezeu şi ca dumnezeiască Putere. Lăsîndu-şi El-Însuşi crainicul pradă nimicitoarei distrugeri, 3. sigur că nici lupta pornită de El împotriva demonilor n-ar fi dus - prin neimplicarea morţii - la nimic, şi nici nu s-ar mai fi ştiut unde anume dăinuieşte El după această plecare. Nimeni din cei ce nu-L vor fi primit nu I-ar fi dat crezare, iar El nu s-ar fi dovedit mai puternic, în Sine-Însuşi, decît moartea, n-ar fi putut elibera omeneasca seminţie supusă morţii de cătuşele propriei ei naturi, n-ar fi fost urmat de oameni pe toată faţa pămîntului, nu Şi-ar fi putut convinge ucenicii să nu se teamă de moarte şi n-ar fi putut pune în faţa viitorilor Săi învăţăcei nădejdea de viaţă care, după moarte, îi aşteaptă la Dumnezeu. Nu Şi-ar fi putut ţine făgăduinţele, n-ar fi putut împlini cele vestite despre El prin proorociri, şi n-ar fi putut răzbate tocmai prin ultima dintre toate încercările - cea împotriva morţii.

15. 4. Aşadar, pentru toate aceste motive, cuvenindu-i-se acelei pieritoare unelte, cu tot dinadinsul, ca după credincioasa slujire adusă de ea dumnezeiescului Cuvînt să se poată bucura de un sfîrşit pe măsura dumnezeirii Lui , i-a fost rînduită o moarte pe potrivă. Exista o singură alter-

nativă: sau să o lase cu totul pradă distrugerii și pieirii – ceea ce ar fi însemnat sfîrșitul întregii drame prin cea mai îngrozitoare încheiere posibilă –, sau să Se dovedească El însuși mai puternic decît moartea, făcînd din ceea ce fusese supus morții, cu dumnezeiasca-I putere, o părtășie la nemurire.

Prima variantă ar fi presupus trădarea propriei Sale făgăduințe. Așa cum nu-i este propriu focului să răcorească și nici luminii să umbrească, tot astfel nu-i este nici vieții să ucidă, sau Cuvîntului dumnezeiesc să lucreze nebunește. Cît de consecvent ar fi fost El dacă după ce altora le-ar fi făgăduit viața, ar fi îngăduit nimicirea acestei unelte ale Sale și ar fi asistat la distrugerea propriului Său chip? Și cum s-ar mai fi potrivit actul Său mijlocitor (al cărui rost este dobîndirea nemuririi pentru toți cei care-și caută scăparea la El) cu faptul de a fi lăsat pe solul[352] dumnezeirii Sale să piară, pradă stricăciunii? 5. Astfel, sigur că cel de al doilea termen al alternativei devenea necesar; adică devenise necesar ca El să Se dovedească mai puternic decît moartea.

Dar cum să atingă El un asemenea scop? Pe furiș? Așa, hoțește? Sau dimpotrivă: în chip minunat și în văzul tuturor?

Or, săvîrșită în secret și pe ascuns, rămasă tuturor tăinuită, izbînda Lui n-ar fi adus nimănui nici cel mai mic folos. Și invers: vestită tuturor și aflată de toți, ea tuturor le putea mijloci folosul încuibat într-o asemenea minune. Devenind necesar ca unealta aceea a Sa să se dovedească mai puternică decît moartea, precum și ca acest lucru să nu se petreacă într-ascuns, ci în văzul lumii, se explică acum de ce n-a ales El ocolirea morții: fiindcă altminteri El n-ar fi făcut decît dovada fricii și a micimii Sale în fața ei. Numai prin implicarea morții și a luptei cu ea a putut El dărui celor supuși morții nemurirea, fiindcă scopul luptei era mîntuirea și viața și nemurirea noastră, a tuturor. 6. Cînd cineva vrea să arate faptul că o oală e rezistentă la foc (deci mai presus de tăria acestuia), nu are cum altfel să dovedească asemenea minunăție decît punînd-o el însuși cu mîinile lui pe foc, ca apoi să o poată scoate de acolo nevătămată și întreagă. Tot așa a făcut și Cuvîntul lui Dumnezeu, tuturor dătătorul de viață, cînd a vrut să arate că acea pieritoare unealtă de care se slujise spre mîntuirea oamenilor era de fapt mai puternică decît moartea, și părtașă la propria Sa viață și nemurire: anume lucrarea aceasta singură potrivită scopului, care consta în a o părăsi pentru o clipă, dînd morții ceea ce era al ei (pentru dovedirea afinității de natură cu ea), ca numai puțin după aceea să o

352. Nuanța termenului grecesc ἑρμενεῦς folosit de Eusebiu în text se referă nu numai la capacitatea de transmitere a mesajului primit, ci și la tălmăcirea lui. Cu alte cuvinte, trupul luat de Cuvîntul lui Dumnezeu nu este numai solul Acestuia, ci în același timp – și mai ales – un mijlocitor pentru cunoașterea Lui (n. tr.)

înalţe din nou din moarte, drept dovadă a puterii Sale dumnezeieşti precum şi a faptului că, datorită ei, viaţa făgăduită de El avea să fie pururidăinuitoare şi mai presus decît tot ce însemna moartea.

15. 7. Cazul este, deci, limpede şi clar. Şi trebuia neapărat ca ucenicii Lui să vadă cu propriii lor ochi ce înseamnă întoarcerea la viaţă cea de după moarte, regenerarea cea întru putere, la care-i învăţa El să nădăjduiască şi pentru care-i pregătea, îmboldindu-i să ajungă mai tari decît moartea. De asta le-a şi îngăduit El să vadă acest lucru cu ochii lor. Fiindcă era necesar pentru ei, care aveau să-şi închine viaţa credinţei, să se convingă cu propriii lor ochi[353] de adevărul celei dintîi şi mai însemnate dintre învăţăturile Lui; dar cu cît mai necesar era acest lucru pentru unii care, aidoma lor, urmau să-L vestească întregii lumi, urmau să facă tuturor cunoscută calea cunoaşterii lui Dumnezeu, deschisă de El tuturor oamenilor! 8. Ca să poată ei rămîne neînfricaţi şi de neclintit la gîndul morţii ce-i aştepta în confruntarea lor cu rătăcita credinţă în zei a neamurilor (şi ca să-l poată primi cu atîta seninătate!), viaţa de după moarte trebuia să ajungă pentru ei o convingere absolută. Fiindcă de n-ar fi ştiut ei de ce nu le pasă de moarte, nici nu s-ar fi putut înfăţişa pregătiţi să înfrunte soarta potrivnică. Iată deci pentru ce – vrînd El să-i înarmeze împotriva cumplitei puteri a morţii – nu s-a mulţumit Cuvîntul să-i strunească numai pe calea vorbelor şi a îndemnurilor, nici nu s-a mărginit să ticluiască cele legate de nemurirea sufletului cu simplă putere de convingere şi recurgînd numai la presupuneri – aşadar în temeiul unor cuvinte de felul celor pe care le rostim noi, oamenii – ci dimpotrivă, le-a pus în faţă laurii unei biruinţe culese de El împotriva morţii chiar prin faptă!

15. 9. Acesta este cel dintîi (şi mare) motiv al luptei date de Mîntuitorul nostru împotriva morţii. Aşa a putut El dovedi ucenicilor Săi că moartea – care pentru toţi oamenii este ceva atît de cumplit – nu înseamnă de fapt nimic, şi i-a putut El face să vadă cu propriii lor ochi (dîndu-le prilejul să se încredinţeze ei înşişi prin văz)[354] adevărul făgăduitei vieţi (de dincolo). Aşa a putut El face (din actul învierii) pîrga nădejdii noastre, a tuturor, într-o viaţă în Dumnezeu şi în nemurire.

15. 10. A mai existat însă şi un al doilea motiv pentru înviere, şi anume, dovedirea naturii dumnezeieşti a puterii ce sălăşluia în trupul Lui. Fiindcă dacă mai înainte vreme oamenii fuseseră în stare să divinizeze anumite făpturi omeneşti supuse morţii şi căzute sub biruinţa morţii, făcîndu-şi din ei eroi şi zeităţi, sigur că de-oameni-iubitorul Cuvînt al lui

353. Textual: «prin intermediul unei scene întru totul convingătoare» (n. tr.)
354. Ca mai sus, «prin mijlocirea unui spectacol convingător» (n. tr.)

Dumnezeu S-a manifestat și în această direcție, înfățișînd oamenilor o natură mai puternică decît moartea. Făcînd ca, după curmarea vieții, trupeasca-i mortalitate să se împărtășească din cea de a doua viață, El le-a îngăduit tuturor să vadă cam în ce fel arată triumful asupra morții și i-a făcut să înțeleagă că, în moarte, se cuvine să nu mărturisim decît un singur Dumnezeu, anume pe Cel încununat cu laurii biruinței.

Arăta-voi acum și un al treilea motiv al mîntuitoarei Sale morți.

15. 11. A fost, anume, un sacrificiu, o jertfă adusă lui Dumnezeu, supremul împărat al tuturor, pentru întreaga noastră spiță; o jertfă adusă și consacrată întregii noastre turme a oamenilor; o jertfă adusă spre înlăturarea rătăcitei credințe insuflate de demoni. Fiindcă această unică și mare jertfă a preasfîntului trup al Cuvîntului nostru, odată adusă spre folosul întregului neam al oamenilor, odată oferit ca o jertfă de ispășire a tuturor neamurilor căzute în starea de necredință la care-i adusese rătăcirea insuflată lor de demoni, toată puterea blestemaților și spurcaților demoni avea să piară; toată sminteala pămîntească și amăgitoare avea să se destrame, lăsînd fără întîrziere locul liber unei prezențe mai puternice decît ea.

12. Așa, deci, s-a înfățișat mîntuitoarea jertfă (înălțată aici, în lumea) oamenilor: a fost sacrificiul acestui trupesc instrument al Cuvîntului, El-însuși; și a fost adus în folosul întregii[355] noastre turme a oamenilor. Despre el e vorba și în actul jertfei aduse morții, despre care vorbesc Sfintele Scripturi atunci cînd exclamă: «Iată pe mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii!», după ce (mai înainte) prevestiseră: «Adusu-s-a ca o oaie la tăiere, și ca un miel necîrtind celui ce-l tunde». Tot ele ne arată și rostul acestui act, atunci cînd adaugă: «El ne poartă păcatele și pentru noi suferă; și iată că noi L-am crezut doar un biet suferind, un amărît lovit de soartă! Dar El era străpuns pentru păcatele noastre, se sfîrșea din pricina fărădelegilor noastre: peste El se abătuse pedeapsa care nouă avea să ne aducă pacea! Prin rana[356] Lui am fost vindecați. Cu toții aidoma oilor rătăciserăm: fiecare dintre noi umbla pe drumul său într-aiurea. Dar Domnul Îl dăduse în schimbul păcatelor noastre». 13. Acestea sînt cauzele pentru care a fost jertfită omenitatea[357] Cuvîntului lui Dumnezeu. Numai că Supremul Arhiereu consacrat lui Dumnezeu, Stăpînului și Împăratului-a-toate (prin care Suprem Arhiereu înțelegem Cuvîntul lui Dumnezeu, Puterea și Înțelepciunea lui Dumnezeu - Care se cere osebit de jertfa adusă), după nu multă trecere de vreme și-a zmuls trupul[358] din moarte, aducîndu-I-l Tatălui în chip de pîrgă a mîntuirii

355. Textual: «comunei» (n. tr.)
356. Textual: «lovitura (primită)», «vînătaia» (n. tr.)
357. Textual: «omenescul instrument» (n. tr.)
358. Textual: «a rechemat (ceea ce avusese El) muritor» (n. tr.)

noastre, a tuturor, şi înălţîndu-L spre bunul folos al oamenilor ca un adevărat trofeu al biruinţei asupra oştirii demonilor, precum şi ca o pavăză împotriva sacrificiilor omeneşti (care – cum ştim – se aduceau).

16. 1. Aşa stînd lucrurile, a sosit vremea să recurgem şi la dovezi – dacă adevărul acestor lucruri mai are nevoie de vreo dovadă şi dacă evidenţa unor asemenea fapte mai are nevoie de întărire. Primeşte-le totuşi, pregătit să le asculţi cu luare-aminte.

16. 2. Odinioară, toate popoarele de pe pămînt trăiau dezbinate. Întreaga spiţă a oamenilor era împărţită fie în ţinuturi, fie în etnii, ori în naţiuni, în stăpîniri autarhice ori în poliarhii. O asemenea stare de lucruri făcea ca şirul luptelor frăţeşti , al războaielor, al devastărilor şi al înrobirilor ce se abăteau peste ogoarele şi peste aşezările oamenilor să nu-şi afle niciodată sfîrşitul. Pretexte se găseau cu duiumul: ba cîte un fapt de dezmăţ, ba răpirea unor femei; şi uite aşa s-a ajuns la dezastrul Ilionului şi la (subiectele) tragediilor din vechime, atît de bine cunoscute de toată lumea. 3. Sigur că nu vei greşi văzînd în credinţa rătăcită cea în mulţi zei pricina tuturor acestor nenorociri. Fiindcă din clipa în care acel mîntuitor instrument care a fost preasfîntul trup al lui Hristos s-a arătat mai presus decît toată amăgirea şi lucrarea demonilor şi străin de toată răutatea ce răzbate prin fapte şi prin vorbe, el a şi fost înălţat ca un trofeu doveditor al biruinţei şi ca o pavăză împotriva bătrînilor şi înrăiţilor demoni, iar toate lucrările acelora au fost spulberate. Cîrmuirea după dreptare regionale, pluralitatea conducerii, dictaturile singulare ca şi democraţiile (iar odată cu ele pustiirile şi asediile care, din cauza lor, se abăteau peste cetăţi şi meleaguri) au încetat. Tuturor le era acum vestit un acelaşi Dumnezeu; 4. pretutindeni înflorea o singură împărăţie: cea a romanilor. Străvechea, nestinsa şi nepotolita vrajbă dintre popoare, brusc, pierea. Şi chiar din clipa cînd cunoaşterea Dumnezeului Celui unic şi învăţătura lui Hristos – ca singură mîntuitoare credinţă – le erau împărtăşite tuturor, ei bine: chiar din acea clipă întreaga împărăţie a Romei se supunea unui singur împărat, făcînd pretutindeni simţită o adîncă pace. Deci simultan – şi în aceeaşi perioadă dată – ca la un singur semn al lui Dumnezeu, au mijit în lumea noastră, a oamenilor, două mlădiţe ale binelui: statul roman şi învăţătura dreptei-credinţe. 5. Înainte vreme, Siria fusese cîrmuită osebit (şi de către unii); Asia cunoscuse altă viţă regească; Macedonia alta; altă dinastie îşi osebise Egiptul şi pusese stăpînire peste el; alţii făcuseră tot aşa cu ţinutul Arabiei – ba pînă şi iudeii se făcuseră stăpîni peste Palestina; prin cătune, prin oraşe şi peste tot locul oamenii îşi ucideau semenii (cuprinşi parcă de nebunie) şi, făcînd jocul demonilor, se poate spune fără greş că n-aveau în minte decît războiul şi lupta.

Şi iată că, deodată – şi parcă din acelaşi punct – au început să iasă la iveală două mari forțe: statul Roman (de atunci devenit monarhie) şi învățătura lui Hristos – care au prins a înflori împreună şi au izbutit să le astîmpere şi să le împace pe toate. 6. În vreme ce puterea Mîntuitorului nostru nimicea înclinația spre diversitatea de principii şi spre pluralitatea zeilor (inspirată de demoni), vestind tuturor – deci şi elinilor şi barbarilor, pînă-n cele mai depărtate colțuri ale lumii – împărăția unică a lui Dumnezeu, puterea Romei supunea statele existente[359] (de vreme ce cauzele ele – însele care duceau la pluralismul statal fuseseră spulberate), sîrguindu-se să cuprindă pe tot omul într-un întreg unitar şi armonios, şi – dintre atîtea felurite popoare – pe cele mai multe să le adune laolaltă (ba – fapt nemaiîntîlnit pînă astăzi – să-şi întindă stăpînirea pînă chiar la marginile pămîntului). În care scop, mîntuitoarea noastră învățătură îi şi înlesneşte şi-i netezeşte calea.

16. 7. Mare minune, în ochii cui îşi ațintеşte privirea la adevărul faptelor şi cui nu se lasă cuprins de îndemnul să ia în uşor mărețіa (unui asemenea destin), dacă ne gîndim că nimicirea rătăcitei credințe inspirate de demoni ne apare ca un fapt care are loc concomitent cu dispariția vrajbei şi a înverşunărilor dintre popoare! Dacă ne gîndim că în timp ce tuturor le era vestit Dumnezeul Cel unul şi Calea cea una prin care poate El să fie cunoscut, între oameni prindea rădăcină o unică împărăție făcînd ca întreaga lor spiță să ajungă a viețui în pace şi în bună înțelegere, ca toată lumea să se socoată frați şi să ajungă la recunoaşterea adevăratei sale naturi! Pe dată – aidoma unor fii trăgîndu-se din acelaşi tată (sau, iată, în chipul unor copii avînd cu toții în unul Dumnezeu un singur tată, precum şi o singură maică în dreapta lor credință) – oamenii au început să-şi vorbească şi să se poarte între ei cu pace, făcînd ca din acea clipă întreg pămîntul să arate întru totul aidoma unei gospodării şi unei familii unice şi bine chivernisite. Şi tot de atunci a ajuns un lucru cît se poate de simplu să călătoreşti şi să zăboveşti oriunde-ți pofteşte inima. Plecat din apusul împărăției , poți astăzi ajunge în răsăritul ei fără nici o teamă, la fel cum e şi cu cei din părțile de acolo (atunci cînd îi poartă drumul încoace) – aşa cum e şi firesc între hotarele aceleiaşi țări. Aşa s-au împlinit şi prezicerile conținute în proorociile din vechime, precum şi exclamațiile profeților (atît de numeroase, cîte timpul nu ne-ar îngădui a înşira!); între care, însă, unele iată ce ne strigă în față despre mîntuitorul Cuvînt: «Stăpîni-va de la mare pînă la mare, şi dinspre rîuri pînă la marginile lumii», sau: «Răsări-va în zilele lui dreptatea şi prisosință de pace», «Bate-vor săbiile lor şi vor face din ele fiare de plug, iar din sulițe vor face coase. Nici un neam nu va mai pune mîna pe sabie împotriva altui neam, deprinderea războiului lipsindu-le».

359. Textual: «care puteau fi văzute» (n. tr.)

16. 8. Iată, aşadar, ce profeţii s-au putut auzi din străvechi timpuri în limba evreilor. Asemenea lucruri – pe care noi le putem vedea împlinite – nu fac decît să întărească mărturiile ce au răzbit pînă la noi din veac. Iar dacă eşti dornic să afli mulţimea (prisosul!) acestor înştiinţări, atunci, împărate, te-aş îndemna să nu le cauţi în grai, ci în faptă! Şi desfă mari ochii minţii, deschide-ţi larg porţile priceperii, stai pentru o vreme şi cumpăneşte şi întreabă-te singur făcînd aşa ca şi cum ai vrea să afli de la altul, ca să poţi mai bine pătrunde în miezul lucrurilor: fost-a vreodată, din negura timpului, vreun împărat, vreun cîrmuitor, vreun filosof sau vreun legiuitor, ori vreun prooroc (fie el elin sau barbar) care să fi atins un asemenea grad de virtute (şi nu atît după moarte, ci încă în viaţă fiind ca fiinţă care răsuflă şi-i încă plină de vlagă!), încît numele lui să fi ajuns pretutindeni în lume în auzul şi pe buzele tuturor? Or, faptul acesta n-a fost lucrarea nimănui altul decît numai şi numai a Mîntuitorului nostru, şi a fost săvîrşit de El după biruinţa Lui asupra morţii (vestită de El ucenicilor Săi şi de El dusă la bun sfîrşit). Drept care le şi spusese El: «Mergeţi acum şi învăţaţi toate neamurile în numele Meu», prin care cuvinte El le dăduse din timp de veste şi le descoperise că Evanghelia[360] Lui urma să fie cunoscută în toată lumea şi tuturor neamurilor, în chipul unei mărturii. Iar graiului Său, fapta-i urmase pe dată: fiindcă pe dată – şi nu zăbavnic – de cuvintele Sale s-a umplut lumea toată.

16. 9. Ce vor mai avea acum de spus cei care, la începutul cuvîntării mele, mă sfidau[361], cînd mărturia lucrului văzut cu ochii covîrşeşte în putere de convigere orice argumentare? Dar mergi acum mai departe şi mai gîndeşte-te şi la lucrul următor: fost-a vreodată, din veac, vreun om care să fi întocmit – prin singură puterea cuvintelor sale, deci fără să scrie nimic – nişte dreptare de viaţă pline de cucernicie şi de înţelepciune? Şi care să fi fost în stare a semăna din lucrarea învăţăceilor săi cu atîta uşurinţă peste tot omul, pretutindeni deschizînd vetre de învăţătură şi făcînd ca tot omul, fie el elin sau barbar, să se recunoască în semenul său de la un cap şi pînă-n celălalt depărtat cap al lumii? Să-ţi răspund eu: n-a fost nici unul. Înseamnă, deci, că şi privită aşa, aceasta a fost numai lucrarea Mîntuitorului nostru, care, săvîrşită după moartea Lui, se face mărturie a dumnezeieştii Sale vieţi şi puteri. Dar dacă nici asta nu-l poate încredinţa pe necredincios, să ne spună el nouă celor dornici de lămurire, care alt vestit înţelept izbutit-a să pună capăt sălbaticelor şi crudelor moravuri ale barbarilor doar în virtutea unor legi pline de omenie, făcîndu-i, bunăoară, pe sciţii ascultători ai învăţăturii lui să nu se mai mănînce

360. Cu înţelesul originar şi etimologic de «veste bună» (n. tr.)

361. Text ambiguu, putîndu-se interpreta ca o referire la dificultăţile ridicate de faptul istoric al morţii Mîntuitorului. În care sens el mai poate fi citit şi „cei care, iniţial «sau: în principiu» îmi criticau acest lucru“ (n. tr.)

între ei, pe perşi să nu mai nuntească cu mamele lor, pe alții să nu-şi mai dea cîinilor morții sau să nu-şi mai spînzure bătrînii, şi pe alții să nu mai săvîrşească alte soiuri de fapte asemănătoare acestora, îngrozitoare şi bestiale. Totuşi, cele pomenite nu-s decît nişte dovezi mărunte ale dumnezeieştii vieți de după moarte a Mîntuitorului nostru. Am să-ți înfățişez şi alte dovezi – mai mari decît ele – şi am să te îndemn să cugeți dacă a existat vreodată vreo ființă omenească care să fi stîrnit atîta împotrivire – fie între înalții demnitari şi între regi, fie între civili, fie între militari, între lumea de la oraş şi între cea de la țară, deci în rîndurile tuturor, şi atît de îndelungă vreme – cineva care, nevoit fiind să se războiască fără întrerupere, a putut totuşi da dovada unei tării mai mult decît omeneşti, înflorind în cele din urmă zi după zi, şi, oricît ar fi înaintat în vîrstă, rămînînd mereu tînăr! Cărui alt om (din cîți vor fi văzut din veac lumina soarelui) i-a fost dat – aidoma Mîntuitorului nostru – să voiască a-şi plini în numele său un popor cum n-a mai fost altul pe lume, şi să-l şi plinească (dar nu într-ascuns, în cine ştie ce ungher uitat al pămîntului, ci pretutindeni sub soare, prefăcîndu-şi voia în faptă doar în virtutea dumnezeieştii puteri cu care va fi fost înzestrat)? Cine altul a cugetat să învețe toate popoarele cunoaşterea şi închinarea unui singur Dumnezeu aflat mai presus de cer şi de tot universul? Şi nu numai că S-a gîndit la aşa ceva, ci a şi purces la faptă, dovedind – dacă mai era nevoie – prin chiar tăria acestei lucrări că ea fusese voită de Dumnezeu! – Dar lucrul care a zăvorît în cele din urmă pînă şi cele mai slobode guri a fost faptul că din clipa cînd El a început să propovăduiască pe Dumnezeul Cel Prea Înalt, chemînd toate noroadele ca numai pe Acesta să-L mărturisească drept adevărat Dumnezeu , El a şi fost învrednicit de împreună-lucrarea şi ajutorul Celui Ce-L trimisese!

Priveşte acum şi ia aminte din ce anume constau învățăturile ce decurg din această vestire (şi care – date tuturor de ştire – au şi fost întărite de fapte). Te voi întreba: fost-a vreodată om care, luminînd – aidoma Lui – sufletul omului cu negrăita lumină, l-a făcut să fie în stare a lua în derîdere mincinoasele sale credințe strămoşeşti, aşa fel încît să nu mai cinstească nici piatra, nici lemnul şi ce-i fără viață, ca pe un dumnezeu? Dar cine altul dacă nu Mîntuitorul nostru a făcut ca cei mai mari închinători la idoli (grăiesc aici despre egipteni, de la care le-a venit şi elinilor încurcata lor credință în zei), să nu se mai lase înşelați şi să nu mai înconjoare cu suprema cinstire tot soiul de jivine, de şerpi, pînă şi viețuitoarele cele mai neghioabe şi mai biete, să nu mărturisească alt Dumnezeu decît pe Cel aflat mai presus de toate şi să se lupte pentru credință pînă la răzbirea prin moarte[362]? Cine – din adîncurile vremilor – izbutit-a să pună

362. Textual: «pînă dincolo de feluritele morți (care-i aşteptau)» – cu referire la cazul mucenicilor (n. tr.)

pe fugă din (marea) noastră turmă, a oamenilor, cu braţul Său nevăzut şi puternic, primejdioasa, cumplita spiţă a demonilor (care cîndva, răvăşise întreaga noastră natură omenească, iar prin lucrarea idolilor vîrîse multă sminteală în credinţa oamenilor), ca pe nişte fiare neîndurate? Cine altul a îngăduit vreodată cu tărie celor ce-şi rînduiesc viaţa în chip cinstit şi neprefăcut după filosofia dată de El, ca – în temeiul invocării Lui în stările cele mai curate ale rugăciunii purtate de El mai departe pînă la Dumnezeul tuturor – să pună pe goană ultimele rămăşiţe ale duhurilor rele; cine altul, dacă nu tocmai Mîntuitorul nostru? Cine altul de nu singur Mîntuitorul nostru învăţatu-Şi-a participanţii la Taine să săvîrşească jertfele cele fără sînge, duhovniceasca jertfă ce se aduce în rugăciune şi în tainiţele cuvîntării-de-Dumnezeu? 10. Iată deci cum de au luat fiinţă, pe toată faţa pămîntului, altarele şi sanctuarele bisericilor noastre – rostul lor fiind să înalţe Dumnezeului şi Împăratului nostru Celui unic şi suprem (şi numai Lui!), din mijlocul neamurilor, sfinţitele liturghii ale cugetatelor şi duhovniceştilor noastre jertfe.

Cine – prin insesizabila şi nevăzuta-I putere – făcut-a să se stingă jertfa adusă prin rană şi sînge, prin fum şi prin foc; cine a aruncat în uitare crudele şi nebuneştile ucideri şi jertfe de fiinţe omeneşti cărora istoria elinilor le aduce ea însăşi mărturie? Fiindcă nu trebuie să uităm că jertfele omeneşti au pierit de pe faţa pămîntului abia după dumnezeiasca propovăduire a Mîntuitorului nostru, în anii domniei lui Hadrian.

16. 11. Iar dacă mesajul[363] şi puterea izvorîtoare din moartea Mîntuitorului nostru au putut primi întărirea unor atare dovezi, cine se va mai învîrtoşa să nu recunoască adevărul dumnezeieştii Lui vieţi? Fiindcă asemenea fapte sînt fapte de vii iar nu fapte de morţi; şi – după cîte ni se spune – tot ce vedem noi sînt arătări ale celor nevăzute. Nu mai departe decît ieri, spiţa vrăjmaşilor lui Dumnezeu se străduia să vîre groaza în viaţa oamenilor, prădînd şi luînd cu japca şi făcîndu-şi de cap. Dar odată plecaţi dintre cei vii, iată-i zăcînd la pămînt aidoma celui din urmă gunoi: fără suflare, fără viaţă şi fără grai, de nu-i mai pomeneşte nimeni, cum şi nimeni nu şi-ar mai aminti de ei. Fiindcă asta e starea celui mort: cine nu mai are parte de viaţă nu mai înseamnă el însuşi nimic. Iar cine nu mai este nimic nici n-ar putea săvîrşi ceva. Atunci noi, despre Cel Care dă dovada deplinei Sale puteri, Care ne arată că lucrează, ba chiar că poate lucra mai vîrtos decît cei vii, cum să ne închipuim că nu trăieşte? Faptul că nu-L putem vedea cu ochii trupului nu are nici o importanţă: criteriul cumpănirii noastre nu trebuie să depindă de argumente ce ţin de trup, aşa cum nici arta nici feluritele teorii ale ştiinţei nu ne luminează în temeiul unor criterii corporale. Cine a văzut vreodată cu ochii lui mintea

363. ἀρετή, «virtutea» cu înţelesul de «rostul» (n. tr.)

omului sau puterea lui Dumnezeu? Sînt realităţi ce nu pot fi cunoscute decît prin efectele lor. 12. Iată dar de ce ne este potrivit ca şi nevăzuta putere a Mîntuitorului nostru să o scrutăm şi să o desluşim din lucrările ei , – fie că ar urma să deducem că cele săvîrşite de El aparţin unei fiinţe vii, fie că (ele ar ţine de puterea) uneia care nu este (vie), oricît de necugetată ni s-ar părea o asemenea alternativă. (Fiindcă cu ce temei am putea noi ca, despre ceva care nu este, să spunem că este? Non-existenţa este categoric definită de noi toţi drept nefiinţă şi ca atare ea nu are nici cum lucra, nici cum înfăptui; de ea ţine starea morţii, în vreme ce viaţa presupune contrariul).

17. 1. Venit-a clipa, atunci, să luăm aminte la lucrările[364] chiar din zilele noastre ale Mîntuitorului nostru şi să cuprindem cu privirea izvodirile vii ale unui Dumnezeu viu. (E oare cazul să ne întrebăm dacă asemenea fapte ne pot duce cu gîndul la o lucrare vie săvîrşită de o fiinţă tot vie şi fiinţînd ca adevărat Dumnezeu? – Sau care-s aceste fapte? – întreba-mă-vei, poate. – Le vei afla îndată).

17. 2. Mai ieri-alaltăieri, o mînă de vrăjmaşi ai lui Dumnezeu, mustind de înfumurare, se stîrniseră cu puterea de partea lor şi cu oaste de oameni multă, hotărîţi să radă de pe faţa pămîntului locaşurile Lui de închinare şi să-I nimicească bisericile. Neputîndu-L vedea cu ochii, ei Îl războiau folosind toate vicleşugurile, împroşcîndu-L şi ţintind în El cu toate vorbele ce le veneau la gură.

Numai că El avea să Se apere tot aşa cum şi este El: în chip nevăzut. 3. Şi uite aşa, au ajuns nişte oameni care mai adineaori se desfătau de toate cele, care erau fericiţi de toată lumea şi ridicaţi în slăvi ca nişte zei, şi care vreme îndelungată – cît timp stătuseră ei locului şi păstraseră pacea cu Cel pe Care mai apoi aveau să-L războiască – ţinuseră cu pricepere frîiele împărăţiei, ca – la un singur semn de sus – să nu li se mai ştie de nume[365]. Fiindcă de îndată ce şi-au schimbat purtarea şi s-au încumetat să poarte război cu Dumnezeu, de îndată ce s-au hotărît să se pună împotriva Dumnezeului nostru – sub ajutorul şi ocrotirea zeităţilor lor, pe dată – zic – şi la un singur puternic semn tocmai al Dumnezeului cu Care ei se războiau, şi-au primit toţi pedeapsa pentru cutezanţa lor, abandonînd totul şi luînd-o la goană dinaintea Lui, recunoscîndu-I dumnezeirea şi adoptînd pînă la urmă o purtare cu totul potrivnică neruşinării lor dintîi. 4. Drept care şi El n-a pregetat a-Şi înălţa însemnele biruinţei peste tot pămîntul, împodobindu-l iar cu frumuseţea sfintelor Sale locaşuri de închinare şi cu semeţia sălaşurilor afierosite Lui. În oraşe şi-n sate, pre-

364. ἀποτελέσματα – termen împrumutat probabil din astrologie (şi care mai apare atît în textul lui Eusebiu cît şi la Constantin) are înţelesul specializat de «lucrări (sau efecte) ale unei cauze» (n. tr.)

365. Textual: «să nu mai existe», cu nuanţă intensivă (n. tr.)

tutindeni, la ţară sau în pustia barbarilor, iată-L închinînd biserici şi sanctuare Dumnezeului Celui Unul, Împăratului a toate, Stăpînului întregii lumi (fapt datorită căruia au fost şi locaşurile acestea învrednicite a purta numele Domnului - nu ca din partea oamenilor, ci chiar din partea Domnului a toate - de vreme ce le-a fost lor îngăduită denumirea de Casă a Domnului).

17. 5. Să poftească atunci cine va vrea, şi să ne facă şi pe noi a pricepe cine - după atare prăpăd şi pustiire - fost-a în stare să reclădească sălaşurile de jos şi pînă sus? Cine a hotărît refacerea lor, învrednicindu-le să arate ca abia durate (şi mult mai semeţe decît înainte) tocmai cînd soarta lor păruse pecetluită? Cine a izbutit acest lucru nu după săvîrşirea din viaţă a acelor vrăjmaşi ai lui Dumnezeu, ci - fapt minunat între toate - de pe cînd prigonitorii mai erau încă vii, ca dezicerea lor de tot ce cutezaseră ei cîndva să se facă prin însăşi gura şi scrisul lor, şi nu într-o vreme cînd le era lor mai bine (ca să nu se poată spune că au făcut-o din simplă îngăduinţă[366]), ci tocmai şi anume cînd i-au ajuns pe ei şfichiurile biciului lui Dumnezeu? 6. Cine - după liniştirea furtunii prigoanelor (ba chiar în toiul prăpădului) - a izbutit - prin îndemnurile dumnezeieştilor Sale învăţături - să susţină peste tot pămîntul, de-a lungul întregii lor vieţi şi întru deplina sfinţenie a cugetului, pe sîrguitorii înţelepciunii[367] şi pe slujitorii lui Dumnezeu, zeci şi zeci de mii de bărbaţi sau de slujitoare ale altarului (precum şi cinurile pururea-fecioarelor), aşa fel încît toţi aceştia să vegheze de bună voia lor multe zile în şir, postind de bucate, de apă şi vin, izbutind să deprindă cu dreaptă-socoteală stăpînirea de sine precum şi tăria ce ţi-o dăruieşte o viaţă de lipsuri? Cine a fost în stare să convingă pletore de femei şi bărbaţi ca - în temeiul citirii dumnezeieştilor Lui poveţe - să renunţe la hrana trupească în favoarea unei hrane duhovniceşti mai potrivite unor fiinţe înzestrate cu duh supraraţional? Sau cine a putut convinge atîţia bărbaţi şi femei şi copii barbari şi neşcoliţi, ori mulţimea argaţilor, sau puhoaiele fără număr ale neamurilor, să nu le pese de moarte şi să creadă cu tărie în nemurirea sufletului lor? Că ochii dreptăţii scrutează toate faptele oamenilor - atît pe cele de omenie cît şi pe cele neomenoase - şi, ca atare, că se cere să aşteptăm judecata lui Dumnezeu; precum şi că tocmai de asta ni se cuvine nouă să ne purtăm şi drept şi cu măsură, în viaţă? Fiindcă un lucru este sigur: anume că de nu s-ar fi ţinut ei de astfel de învăţături, nici n-ar fi putut trudi la jugul credinţei în Dumnezeu.

366. Φιλανθρωπία - aici cu nuanţa de înţelegere faţă de cineva aflat pe o poziţie mai slabă (n. tr.)

367. Textual: «pe cei atît de dornici să-şi închine viaţa filosofiei» - Aici ca în multe alte locuri, termenul de filosofie se specializează, preluînd sfera conceptului de înţelepciune sau chiar de contemplaţie (viaţă contemplativă), în virtutea unei evoluţii semantice pilduitoare (n. tr.)

Este un fapt pe care – astăzi încă – numai Mîntuitorul nostru S-a dovedit în stare să-l săvîrşească.

Dar să lăsăm această discuție şi 7. hai să-l ascultăm pe omul nostru cel încremenit la minte cam ce ar avea el de răspuns la unele ca acelea de mai sus. – Ci spune-ne, deci, într-un fel care să se susțină (aşadar nu dintr-o pornire necugetată, ci punîndu-ne înainte roadele meditației tale adînci[368]), şi după o ades-repetată iscodire în sine-ți, zi-ne deci: care alt înțelept, dintre atîția cîți se vor fi vestit din negura vremilor, au fost cunoscuți şi ştiriciți cu glas proorocesc, din cele mai vechi timpuri, în rîndurile iudeilor celor de odinioară şi bine-plăcuți lui Dumnezeu, aidoma Mîntuitorului nostru, în aşa fel încît, aflînd ei încă de atunci atît locul de baştină cît şi vremea arătării Lui, viața pe care avea să o ducă, puterile, cuvintele şi isprăvile Lui, să le strecoare între foile Sfintei Scripturi? 8. Sau arătatu-s-a oare vreodată vreun răzbunător atît de năprasnic al celor încumetate împotrivă-i încît să fi fost în stare (aidoma Mîntuitorului nostru) să-şi abată nevăzuta putere simultan cu săvîrşirea nelegiuirii lor, peste întregul popor al iudeilor, cărora avea să le năruie din temelii regescul palat[369], ba dărîmîndu-le deplin şi templul cu toate minunățiile sale dinăuntru? Care altul – de nu Mîntuitorul nostru – S-a priceput să arate din timp prin cuvînt şi lucrare ce vor făptui aceşti necredincioşi şi ce se va petrece cu Biserica întemeiată de El pretutindeni în lume, adeverindu-şi spusa în faptă? Căci iată ce zice El despre templul necredincioşilor: «Rămas-a casa voastră pustie», şi «Piatră peste piatră nu va rămîne în locul acesta pînă ce nu va fi nimicit»; iar despre Biserica Sa: «Biserica Mea voi zidi-o pe piatră, încît porțile iadului nu vor avea putere asupra-i».

17. 9. Sau cum vi se pare faptul că, la început, El s-a gîndit să cheme la Sine nişte oameni simpli, din popor, pe care i-a făcut să-şi lase năvoadele şi să ajungă dătători de lege şi învățători ai întregii lumi? Sau faptul de a le fi vestit (şi ce le spusese El prin grai avea să şi treacă în faptă!) că va face din ei pescari de oameni; după care i-a şi înzestrat cu asemenea iscusință şi putere, încît au fost ei în stare să scrie şi să lase în urma lor cărți care s-au dovedit atît de convingătoare, că, tălmăcite pretutindeni pe pămînt şi-n tot graiul – barbar ori grecesc – au ajuns la toate popoarele un temei de cumpănire, tuturor adeverindu-le dumnezeiescul izvor al învățăturilor cuprinse într-însele? 10. Sau iar, ce aveți a-mi zice cînd a profețit El ce avea să se întîmple mai tîrziu şi cînd S-a pus chezaş ucenicilor că vor fi duşi înaintea regilor şi a dregătorilor, că vor avea de suferit şi

368. Textual: «propunîndu-ne rodul unui suflet cuvîntător» (sau rațional – ψυχὴ λογικὴ), «înzestrat cu o înțelegere superioară» (n. tr.)

369. Sau «regescul loc» – cum spune textul, putînd fi raportat şi la capitală, adică la Ierusalim (n. tr.)

că vor fi schingiuiţi peste poate, şi asta nu spre a ispăşi cine ştie ce faptă necugetată, ci numai şi numai pentru a-L fi mărturisit pe El? Sau felul cum i-a pregătit El să îndure totul de bună voie, încingîndu-i cu armele credinţei şi făcînd ca în încleştarea lor cu potrivnicii lor să le scînteieze sufletele cu mult mai vîrtos decît piatra de diamant, nu depăşeşte el puterea cuvîntului? 11. Şi cum să nu ne minunăm peste poate văzînd cum nu numai cei care-L urmaseră, dar şi cei ce aveau să le urmeze acelora - iar mai apoi urmaşii acestora, şi cei de mai apoi, şi tot aşa pînă chiar în zilele noastre - tuturor, deci, într-atît li s-au înteţit puterile sufleteşti, încît, deşi nu se făcuseră prin nimic vinovaţi de moarte, au suferit cu bucurie pedepse peste pedepse lăsîndu-se schingiuiţi în fel şi chip, mînaţi de credinţa lor în Dumnezeul a toate?

Dar fost-a vreodată vreun împărat a cărui domnie să fi ţinut cît veacul?[370] Care altul s-a arătat în stare să poarte asemenea lupte după moarte şi să-şi biruie duşmanii, supunînd tărîm după tărîm, ţinut după ţinut şi cetate după cetate, pînă ce va fi ajuns stăpîn şi peste Elada şi peste lumea barbară, zdrobindu-şi potrivnicii prin nearătata putere a nevăzutului Său braţ? 12. Iată însă şi lucrul cel mai de căpetenie din tot ce am vorbit noi pînă acum: pacea adusă peste toată faţa pămîntului prin puterea Lui (despre care am mai avut noi prilejul să stăm de vorbă), această pace oare nu va închide nici ea clevetitoarele guri, de ne vom gîndi că buna înţelegere dintre popoare şi consensul lor au coincis cu lucrarea învăţăturii Mîntuitorului şi poruncii date de El întregului univers, precum şi de ne vom gîndi că pacea aceasta a întregului univers - aidoma rînduielii de El gătită neamurilor - fusese vestită din vremi de proorocii lui Dumnezeu?

Întregul crug al acestei zile nu mi-ar ajunge - o, împăratul meu - de aş vrea să adun laolaltă şi să înşir învederatele dovezi ale dumnezeieştii tării a Mîntuitorului nostru, care pot fi văzute şi astăzi în lucrările Sale. Sigur este că din negura veacurilor, nici printre elini, nici printre barbari, n-a fost nici un om care să fi dat dovada forţei unor asemenea dumnezeieşti atribute, aşa cum a fost Mîntuitorul. 13. Căci ce să mai vorbim despre oameni, cînd pînă şi acele personaje în care toate neamurile vedeau nişte zeităţi n-au fost în stare să dea aici, pe pămînt, dovada unei asemenea vîrtuţi[371]? Şi să ne spună cine va pofti, să vină oricare filosof încoace şi să arate despre care zeu sau despre care erou din cîţi pururi fost-au ştiuţi a auzit el că va fi dăruit oamenilor nişte învăţături în măsură să le chezăşuiască viaţa veşnică şi împărăţia cerească, asemenea Mîntui-

370. Textual, «să se fi lungit pînă-n veac», veacul avînd aici înţelesul vechi românesc de «ev», durată nedeterminată, eventual neîngrădită temporal (n. tr.)

371. Φύσις, luat cu înţelesul de «potenţial» (n. tr.)

torului nostru, făcînd puhoaiele de lume de pretutindeni să se ajute între ele în practicarea înțeleptelor Sale învățături, hotărîndu-le să nu se mai gîndească decît la cer și să nădăjduiască în petrecerea cerească gătită sufletelor iubitoare de Dumnezeu? Fost-a vreodată vreun zeu – sau ființă de om ajunsă erou – care să fi revărsat – asemenea soarelui – de la răsărit și pînă la apus, belșugul de lumină al învățăturii sale, făcînd ca peste tot pămîntul un popor după altul să slujească în același chip aceluiaș unic Dumnezeu? Care zeu sau care erou – din cîți vor fi fost ei – izbutit-a să înlăture pe toți zeii și eroii elinilor și barbarilor, hotărînd (și dînd de înțeles) că nici unul dintre ei nu era, de fapt, un adevărat dumnezeu; ca mai apoi, război suferind din partea tuturor, să nimicească – deși singur – întreagă oastea dușmanilor săi, ajungînd să stăpînească peste toți zeii și eroii cunoscuți și singur să fie aclamat de toate neamurile ca Fiu al lui Dumnezeu? 14. Cine altul a lăsat cuvînt locuitorilor nesfîrșitelor întinderi ale pămîntului, fie ei pe pămînt sau pe mare, să se adune în fiecare săptămînă într-un loc spre a ține praznicul zilei Domnului? Și cine i-a învățat să nu-și îmbuibe trupul, ci să-și învigoreze sufletele prin dumnezeieștile Sale învățături? Fost-a vreun zeu sau vreun erou, care, războit asemenea Mîntuitorului nostru, să-și fi biruit vrăjmașii așa cum i-a biruit El? Și nu trebuie trecut cu vederea că, de la începutul începuturilor și pînă acum, ei nu și-au contenit atacurile îndreptate împotriva învățăturilor și poporului Său! Numai că El, ca un nevăzut, în chip nevăzut Și-a mînat credincioșii – odată cu sfintele Sale locașuri – pe culmile slavei!

17. 15. E oare nevoie să ne străduim să înșirăm în vorbă dumnezeieștile lucrări cele mai presus de cuvînt ale Mîntuitorului nostru? Cînd chiar de ne-am ține noi gura, aceste fapte tot vor țipa auzului nostru sufletesc (numai să-l avem!), că lumea asta a noastră, a oamenilor, n-a cunoscut din veac decît un singur eveniment cu adevărat ieșit din comun, uimitor și neasemuit: atunci, anume, cînd Fiul lui Dumnezeu S-a arătat cu adevărat pe pămînt.

18. 1. Prisositoare ți se vor fi părut cuvintele rostite azi de mine, de vreme ce în atîtea rînduri evidența dumnezeirii Mîntuitorului impunîndu-ți-se pe calea propriei tale experiențe, te-ai prefăcut tu însuți pentru toți (și nu numai cu buzele, ci chiar cu fapta) într-un vestitor al adevărului. Numai răgaz să ai – o, împăratul meu! – și negreșit că, de vei vrea, istorisi-ne-vei nenumăratele arătări-de-Sine ale Mîntuitorului tău, nenumăratele Sale descoperiri la vremea somnului. 2. Și nu am acum în gînd sfaturile Sale (pentru noi tainice), ci numai ce a pus El în chiar puterea ta de judecată pentru bunul mers al treburilor și în folosul tuturor. 3. Pe drept ne-ai putea înșira atunci puternicele veniri într-ajutor la vremuri de război ale lui Dumnezeu – pavăza și paza ta –, felul cum

au pierit vrăjmaşii şi uneltitorii potrivnici ţie, sprijinul Lui la timp de primejdie, scăparea din clipele de descumpănire, sprijinul din clipele de pustiire, căile deschise în momentele ce păreau fără ieşire, prevestirile de viitor, sau, iar, grija ta pentru propăşirea generală, puterea ta de pătrundere în sînul situaţiilor tulburi, marile tale înfăptuiri şi acte de rînduială în stat, felul cum te-ai priceput să-ţi orînduieşti armata, justeţea fiecărui act (de domnie) considerat în sine, hotărîrile de interes general şi actele legiuitoare care ne-au înviorat viaţa. Şi ai fi în drept atunci să înşiri tot ce noi n-am avut de unde afla, tot ce vei fi ştiind tu singur, tot ce vei fi tăinuind tu în augusta-ţi memorie, ca în adîncurile unei vistierii.

Ei bine, pentru toate aceste pricini, şi în virtutea unor atît de impresionante mărturii ale acelei puteri ce ne-a mîntuit, ai hotărît tu să dai oamenilor (necredincioşilor şi deopotrivă credincioşilor) un locaş de rugăciune închinat biruinţei asupra morţii, care să fie şi un templu sfînt al Dumnezeului celui sfînt; apoi daruri minunate şi mari închinate vieţii veşnice şi împărăţiei lui Dumnezeu – aduceri-înainte pentru Mîntuitorul nostru, supremul nostru Împărat, aşa cum se potrivesc ele şi-mi par fireşti ca din partea unui împărat purtător de biruinţă. Pe care aşezîndu-le tu în jurul (mormîntului) aducător de mărturie al vieţii veşnice, ai pecetluit cu împărătească slovă şi desăvîrşita izbîndă a cerescului şi dumnezeiescului Cuvînt[372], mărturisind înaintea tuturor neamurilor, limpede şi fără echivoc, prin faptă şi prin spusă, închinarea ta plină de cucernicie şi de dragoste pentru Dumnezeu.

372. Textual „ai înscris împărăteasca titulatură «biruitor şi triumfător» pe emblema cerescului Cuvînt al lui Dumnezeu" (n. tr.)

CUVÎNTUL ADRESAT DE CONSTANTIN ADUNĂRII SFINȚILOR

Cuprinsul cuvîntării a cincea

1. La început se amintește de praznicul Paștelui. Apoi: cît bine a adus Cuvîntul lui Dumnezeu tuturor oamenilor și cum a fost El dușmănit tocmai de cei cărora le făcuse El bine.
2. Îndemn către Biserică și către ascultători să-i urmărească și să-i îndrepte greșelile cuvîntării.
3. Dumnezeu este și Tatăl Cuvîntului și Creatorul întregii zidiri; iar cele existente nu și-ar putea păstra ființa, dacă ar trebui să asculte de mai multe cauze.
4. Despre rătăcita credință în idoli.
5. Cum a creat Hristos, Fiul lui Dumnezeu, toate cele ce sînt, și cum a determinat El limitele fiecăreia dintre ele.
6. Cu privire la destin: cît de falsă se dovedește a fi credința în el, atît în temeiul legilor după care se călăuzesc oamenii, cît și în temeiul legilor zidirii, care, depănîndu-se nevălmășit și după o bună rînduială, dovedesc prin însăși rînduiala lor intenția Creatorului.
7. Privitor la lucrurile de neînțeles, se cere să binecuvîntăm înțelepciunea Creatorului, și nu altceva, și să nu căutăm cauza lor în vreo pornire întîmplătoare.
8. Dumnezeu împarte oamenilor din belșug lucrurile trebuitoare, în schimb pe cele spre desfătare le împarte cu măsură, iar pe amîndouă, atît cît au oamenii nevoie.
9. Cum au greșit filosofii în părerile lor, vrînd ei să le știe pe toate, și cum s-au primejduit cîte unii. Totodată, despre învățăturile lui Platon.
10. Despre cei ce nu vor să știe nici de învățăturile Scripturii, nici de cele ale filosofilor; și cum că se cade fie să crezi toate spusele poeților, fie să nu crezi nimic din ele.
11. Despre arătarea în timp a Domnului: cum s-a petrecut ea, și cu ce scop.
12. Despre cei care n-au cunoscut această taină, anume că din vina lor n-au cunoscut-o, și cît de mari răsplăți îi așteaptă pe cei ce au cunscut-o; dar mai ales, despre cei ce și-au dat viața mărturisind.
13. Deosebirea dintre feluritele părți ale zidirii este un lucru necesar. Înclinarea oamenilor spre bine sau spre rău se află la alegerea lor, făcînd ca și judecata faptelor lor să fie atît necesară cît și dreaptă.
14. Deosebirea dintre natura zidită și ființa nezidită este infinită. Dar omul se poate apropia de ea ducînd o viață virtuoasă.
15. Cîte învățături a dat Mîntuitorul, cîte minuni a săvîrșit, și cît ajutor a dat El celor răbdători.
16. Cum a fost întruparea lui Hristos vestită de prooroci, rostul ei fiind prăbușirea idolilor și a cetăților idolești.

17. Cum au ucenicit înţelepţii cei de alt neam la înţelepciunea lui Moise. Despre Daniel şi despre cei trei tineri.
18. Despre versurile cu acrostih ale Sibilei din Eritreea, mărturie aducînd Mîntuitorului şi Patimilor Sale. Iar acrostihul zice: Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mîntuitor, Cruce.
19. Proorocia despre Mîntuitorul n-a fost plăsmuită de vreun creştin, ci este chiar a Sibilei din Eritreea. Cicero însuşi a tălmăcit în latineşte cărţile ei mai înaintea arătării printre oameni a Mîntuitorului. Şi Vergilius aminteşte de ea şi de naşterea cea din fecioară, slăvind această taină prin vorbe cu tîlc ascuns, de teama stăpînitorilor.
20. Alte versuri ale lui Vergilius Maro privitoare la Hristos; tîlcuirea lor, în care se vede că poetul s-a mulţumit să vorbească numai pe ocolite despre taină.
21. În cuvintele folosite de el nu poate fi vorba despre un om oarecare. De asemenea, cum că – din necunoaşterea închinării faţă de Dumnezeu – necredincioşii nu-s în stare să priceapă nici măcar de ce sînt ei pe lume.
22. Împăratul închină, mulţumind, biruinţele sale – precum şi celelalte arătări de bine – lui Hristos şi îl învinuieşte pe tiranul Maximin, vrăjmaşul, a cărui cumplită prigoană n-a avut alt rezultat decît sporirea şi întărirea credinţei.
23. Despre felul de viaţă al creştinilor, şi cum se bucură Dumnezeu de cei ce-şi duc viaţa în chip virtuos. Trebuie să ne aşteptăm la o judecată şi la plata (faptelor noastre).
24. Cît de rău şi-au sfîrşit viaţa Decius, Valerian şi Aurelian, din cauza prigoanei stîrnite de ei împotriva Bisericii.
25. Cît de ruşinos a renunţat Diocleţian la domnie, şi cum a fost el lovit de trăsnet, din cauza prigoanei lui împotriva Bisericii.
26. Dumnezeu este cauza credinţei împăratului. De la Dumnezeu trebuie să cerem noi reuşita noastră şi tot Lui să o referim; pe cînd căderile noastre cuvine-se să le atribuim uşurinţei noastre.

CUVÎNTAREA LUI CONSTANTIN CĂTRE ADUNAREA SFINȚILOR

1. 1. Constantin, Augustul, către adunarea sfinților.

Lumina care covîrșește lumina – și pe a zilei și pe a soarelui –, preludiul învierii și dătătoarea de armonie nouă trupurilor trecute prin atît de mari încercări, chezășia făgăduinței, calea ce duce la viața veșnică – vreau să spun: praznicul Patimilor – iată, ne-a ajuns – prea iubiții mei învățători, precum și voi, toți ceilalți prieteni ai mei! Este un praznic ce se face încă și mai aducător de binecuvîntare mulțimii închinătorilor Acelui Dumnezeu Care e țelul de pe urmă a toată închinarea, prin simțul nostru lăuntric, al fiecăruia, izvorînd spre El neîntreruptă cuvîntare și înălțîndu-I neîncetat cîntare de laudă...

1. 2. O, tu, natură, maică a toate, ce ai dat tu mai de seamă lumii? În ce stă oare lucrarea ta, de vreme ce Creatorul[373] a toate este Cel ce ți-a dat ție ființă? El este Cel ce ți-a dat podoabă, dacă socotim că podoaba firii nu-i altceva decît viața cea după fire. Dar, iată, totuși, că pornirile potrivnice firii au ajuns, în cele din urmă, de nestăvilit, făcînd ca oamenii să nu mai știe sluji Dumnezeului tuturor după cuviință, făcîndu-i să-și închipuie că totul în jur s-ar petrece nu după rînduiala proniei, ci doar așa, la întîmplare, haotic și criticabil;

1. 3. Aceasta , cu toate că (adevărul) le era neîncetat și cu tărie amintit prin gura proorocilor de Dumnezeu inspirați, de care s-ar fi cuvenit ca ei să asculte! Dar vezi că fărădelegea, netrebnica fărădelege, care li se împotrivea acestora, înverșunîndu-se în tot chipul să acopere lumina adevărului, se simțea la largul ei tocmai în starea de confuzie zămislită de întuneric. Or, lucrul acesta s-a petrecut nu tocmai la adăpost de silnicii și de fapte de cruzime, mai ales cînd interesele cîrmuitorilor s-au priceput să mînuiască oarbele și măruntele pasiuni ale mulțimilor – sau, mai bine zis, cînd ele luau pe neașteptate calea nebuniei.

---

373. Textual: «cauza» (n. tr.)

Ei bine, acest fel de a înțelege viața – sub semnul căruia s-au perindat generații peste generații – a fost pricina de căpetenie a nenorocirilor ce nu încetau a da peste ei.

1. 4. Însă de îndată ce a prins a străluci printre oameni lumina (prezenței) Mîntuitorului, dreptatea a luat locul faptelor de nedreptate, iar frămîntarea cea cu multe chipuri a lăsat loc liniștii: tot ce fusese mai înainte vreme vestit prin gura proorocilor își găsea împlinirea. Hristos pătrundea mîndru în casa Părintelui Său, răspîndind peste întreaga lume lumina cucerniciei și a cumpătării și punînd pe pămînt temeiul unui templu nou, fără sfîrșit, nestricăcios, al virtuții – vreau să spun: Biserica, în care să poată fi săvîrșite în duh de cucernicie toate cele cuvenite atît Tatălui celui mai presus de toate cît și Sie-Însuși.

1. 5. Ce a pus atunci la cale nebuneasca nelegiuire a neamurilor? Ei bine, ea s-a străduit să zădărnicească darurile lui Hristos, și, silindu-se să nimicească Biserica (al cărui rost este să aducă tuturor mîntuirea), a dat vanei credințe în idoli un impuls nou. Așa s-a ajuns din nou la răzmeriță, la război, la înfruntare în luptă, la întețirea greutăților vieții, la pofta de cîștig (care nu ține neapărat de firea răului) – iar toate acestea, cînd stîrnite de amăgitoarele scînteieri ale speranței, cînd dictate de frică.

Dar să o lăsăm să zacă mai departe în țărînă, învinsă de puterea virtuții (așa cum o și cere dreptatea), pierind sfîșiată sub povara părerii de rău, și să vedem ce am mai putea să spunem potrivit cuvîntului lui Dumnezeu.

2. 1. Ascultă, dar, o tu, Biserică; o tu, cîrmaciule[374] (al sufletelor), care ți-ai dobîndit sfințenia feciorei; o, tu, doică a copilăriei și a sfielii, care te frămînți pentru adevăr, căreia iubirea de oameni nu-i lasă clipă de pace și din al cărei veșnic izvor gîlgîie nectarul aducător de mîntuire! Ci luați aminte și voi, toți cei ce-I slujiți mărturisit lui Dumnezeu (Care tocmai de aceea S-a și îngrijit de voi); dar să nu vă pese într-atît de felul meu de a vorbi, cît mai cu seamă de adevărul celor ce voi avea a vă spune; și nici de mine, care vă grăiesc acum, cît de temeiurile învestiturii mele.

2. Fiindcă puterea cuvintelor se subție atunci cînd intenția vorbitorului rămîne undeva uitată[375].

(Drept este că-mi fac gînduri mari; dar sînt încredințat că la rădăcina îndrăznelilor mele se află sădită dragostea fierbinte de Dumnezeu. Ea singură-mi poate învinge sfielile. Pentru care pricină cu atît mai vîrtos voi și cere sprijinul vostru, al celor pricepuți într-ale dumnezeieștilor lucrări de taină, ca – urmărindu-mi spusa – de se va întîmpla să greșesc prin cuvînt, să mă îndreptați, cunoscînd că nu trebuie să vă așteptați (din

374. ναύκληρος, propriu-zis «armator» (n. tr.)
375. Text obscur (n. tr.)

partea mea) la cine știe ce înaltă știință și că nu vă cer altceva decît să luați aminte la sinceritatea de care sînt mînat).

2. 3. Pogoare-se asupra noastră, prin vorbele mele, Suflarea cea minunată a Tatălui şi fericita lucrare a Fiului[376], spre a face să fie rostit de mine şi înţeles de voi ce va socoti El însuşi cu cale! Fiindcă oricine se îndeletniceşte cu retorica sau cu oricare altă ştiinţă şi îşi închipuie că-şi poate duce menirea la bun sfîrşit fără ajutorul lui Dumnezeu, să ştie că trudeşte zadarnic: iar cei cărora Dumnezeu le-a dăruit Suflarea Sa să nu şovăie şi să nu zăbovească!

Ne cerem şi noi, acum, iertare pentru lungimea acestei introduceri, ca să putem pătrunde din plin în subiect.

3. 1. Binele spre care tinde totul – adică Dumnezeu, Cel de-a pururi mai presus de fiinţă – Cel fără obîrşie şi fără început, este singurul izvor al tuturor celor supuse devenirii. Iar ceea ce din El izvorăşte, tot la El se şi întoarce[377], cu precizarea că atît desprinderea cît şi reunirea aceasta, nu trebuie înţelese ca petrecîndu-se undeva în spaţiu, ci în duh; ivirea în lume nu se petrece ca o deşertare a unor măruntaie ce dau fiinţă – aşa cum se întîmplă de regulă cu ce ia naştere din sămînţă – ci prin rînduirea proniei, care a iscusit (în acest scop) universului celui văzut – precum şi celor din cuprinsul lui – un Stăpînitor care să le aducă la mîntuire. Aşadar tot ce se cuprinde în lume, de acolo – din El – îşi trage şi rostul existenţei. De la El avem noi şi sufletul şi simţurile şi toate organele datorită cărora cele semnalate de simţuri îşi află în noi expresia lor finală.

3. 2. Or, ce ne arată nouă raţiunea? Ea ne arată că toate lucrurile au un singur stăpînitor, precum şi că numai stăpînirii Sale i se pot ele supune,[378] toate: atît cele cereşti cît şi cele pămînteşti, atît corpurile simple cît şi cele însufleţite[379]. Fiindcă dacă stăpînirea peste toate aceste realităţi fără număr n-ar aparţine unuia singur ci mai multora, atunci ar însemna ca totul să se datoreze, în final, întîmplării[380], feluritelor potriviri dintre stihii, (sau altor pricini, istorisite în) vechile mituri: bunăoară, invidiei şi lăcomiei, care le-ar domina pe toate reciproc şi atît cît i-ar sta fiecăreia în putere, zăpăcind armonioasa potrivire a întregului. Fiecare dintre aceşti mulţi şi-ar gospodări în felul său partea ce i-ar reveni, 3. fără să se sinchisească de faptul că întregul univers trebuie să-şi păstreze pentru totdeauna inalterate identitatea şi stabilitatea. – Ar mai fi putut careva ajunge la cunoaşterea creatorului acestei necuprinse lumi a

376. Textual: «şi al copilului celui cu lucrări bune» (n. tr.)
377. Textual: «uneşte» (n. tr.)
378. În sensul că îi pot fi raportate, referite (n. tr.)
379. Sau corpurile inerte, în opoziţie cu cele organizate, compuse, mişcătoare (φυσικά ὀργανικά) (n. tr.)
380. Sau destinului (n. tr.)

devenirii? Cui mai întîi şi cui mai pe urmă i-am fi înălţat noi rugăciunile şi litaniile noastre? Sau cui anume să-i pot eu sluji cu precădere, fără să săvîrşesc un act de impietate faţă de ceilalţi? Sau, iarăşi, presupunînd că aş fi dus lipsă de ceva din ale vieţii, că aş fi înălţat rugă pentru dobîndirea acestui ceva, şi că mai apoi, mi-aş fi arătat – faţă de această putere, care mi-a împlinit ruga – recunoştinţa, oare n-aş fi adus prin aceasta jignire alteia, care mi se împotrivise? Cui, dar, m-aş mai fi putut eu ruga să ia aminte la pricina încercărilor mele, şi de la cine aş mai fi putut eu trage nădejde să obţin o schimbare?

3. 4. Admiţînd că mi s-ar răspunde – bunăoară prin preziceri sau pe calea oracolelor – că cele cerute de mine nu stau în puterea celui rugat, şi că ar trebui să mă adresez altei zeităţi, întreb: unde, dar, mai este mila şi unde, dumnezeiasca pronie cea faţă de oameni? Iar ca să capăt acest ajutor, nu mi-ar mai fi rămas decît şansa ca vreo zeitate mai omenoasă să se impună, pînă la urmă, cu sila asupra celei complet lipsite (de un atare sentiment). De unde, iar supărare, discordie şi gîlceavă, şi asta pentru a nu se fi ţinut fiecare din ele – şi drept urmare poftei de mai mult – de ceea ce îi revenea anume; iar sfîrşitul ar fi fost, neîndoielnic, confuzia generală.

3. 5. Şi ce ar mai fi urmat după asta? Potrivnicia iscată între puterile cereşti cu siguranţă că ar fi distrus totul sub ele şi pe pămînt, spulberînd rosturile timpului şi rînduiala anotimpurilor, precum şi folosul dat de roadele fiecărui anotimp în parte; dusă ar fi fost şi lumina zilei, ea însăşi, la fel cum s-ar fi dus şi mîngîietoarea odihnă a nopţii ce-i urmează.

Destul însă cu toate acestea. Şi să ne întoarcem mai bine la subiectul nostru, căruia nu-i poate fi găsit cusur.

4. 1. Tot ce are început are şi sfîrşit. Începutul în timp îl numim naştere, şi tot ce se naşte e pieritor, timpul măcinîndu-i fiinţa[381]. Întreb atunci: cum ar putea fi nemuritoare (nişte zeităţi) izvodite sub semnul stricăciunii? – Cu toate acestea, printre popoarele cele mai lipsite de judecata minţii, credinţa aceasta s-a înrădăcinat atît de puternic încît ele au ajuns pînă chiar la a-şi închipui zeităţile nuntind şi făcînd copii! Or, dacă cei născuţi astfel sînt la rîndul lor nemuritori, înseamnă că ei nu contenesc niciodată să tot zămislească, şi că se înmulţesc peste măsură! Iar dacă numărul lor n-a încetat să tot crească, mă întreb: oare cerul întreg şi întreg pămîntul ar mai fi putut ele cuprinde atîta mulţime de zei? Şi ce să spunem despre inşii care-şi închipuie aceşti fraţi cereşti nuntind între ei, şi care, astfel, se fac de-a dreptul vinovaţi de destrăbălare şi desfrîu?

S-o spunem pe faţă: chiar numai cultul lor şi darurile ce li se aduc au în ele ceva ruşinos şi provocator, încă din clipa cînd cineva iscusit în

381. Textual: «înfăţişarea» (n. tr.)

potrivirea cuvintelor se așază să ticluiască imnuri (ritmate sau nu), și de cînd sculptorul, închipuindu-și o anumită scenă, dă forma unui fel de jucării (pe care însă o execută măiestrit), ca apoi – parcă uitînd cele abia petrecute – să înceapă să dea importanță lucrului aceluia pe care doar el însuși îl făurise, și să-l venereze ca pe o zeitate nemuritoare (cu toate că despre sine însuși, părintele și creatorul statuii, el recunoaște că este muritor!).

4. 3. Ca să nu mai vorbim că aceiași inși îți vor arăta mormintele și monumentele anumitor ființe «nemuritoare», atribuind pînă la urmă un cult nepieritor unor morți și nedîndu-și seama că ceea ce este într-adevăr fericit și nepieritor nu duce lipsa cinstirii ce-i poate veni din partea unor ființe pieritoare. Fiindcă acel Ceva care nu poate fi văzut decît cu mintea și care nu poate fi sesizat decît cu rațiunea nu are nevoie să îmbrace o anumită înfățișare ca să poată fi cunoscut; și tot de aceea El nici nu poate fi conturat prin nici un fel de reprezentare – imagine pictată sau relief.

Toate lucrurile pomenite se fac în cinstea unora care au murit: iar aceștia au fost niște oameni care au trăit și ei doar atît cît le-a fost lor dat să trăiască în trup!

5. 1. Dar de ce să-mi întinez eu gura tot grăind despre asemenea spurcate lucruri, cînd intenția mea este să înalț laudă adevăratului Dumnezeu? De aceea, hai să-mi clătesc cerul gurii de amarul lor cu o sorbitură din apa sfințeniei, care rîurează din nesecatul izvor al dovezilor de putere[382] date de Dumnezeul căruia ne închinăm noi, mai ales că socot de datoria mea să-L binecuvîntez pe Hristos prin pilda vieții mele și prin recunoștința ce I-o datorăm în schimbul nenumăratelor și marilor Sale faceri de bine.

5. 2. Și spun atunci că El a pus temeiurile întregii lumi și că și oamenilor le-a hotărît un rost prin Cuvîntul Său dătător de lege. Apoi, îndată le-a dat acestor abia-aduși-la-viață drept sălaș un loc minunat, încărcat cu flori și cu tot soiul de roade. Voia Lui era – atunci, la început – ca ei să nu aibă prilejul de a cunoaște nici bunătățile nici relele vieții ; dar în cele din urmă El Le-a rînduit pe pămînt o reședință cum numai unei ființe cuvîntătoare i se cădea să aibă; și atunci, îndată – ca unor ființe cuvîntătoare ce erau – le-a dezvăluit El și cunoștința bunătăților și relelor vieții .

Tot atunci le-a și poruncit El să se înmulțească.

Așa au ajuns să fie locuite de oameni toate meleagurile pămîntului cele scăldate de jur-împrejur de frămîntatele ape ale Oceanului.

5. 3. Pe urmă neamul omenesc s-a înmulțit din ce în ce mai tare și a ajuns să inventeze feluritele meșteșuguri cerute de viață. Între timp desi-

382. Sau: «de perfecțiune» – ἀρηταί (n. tr.)

gur că s-au înmulțit – în egală măsură – și feluritele soiuri de animale necuvîntătoare, fiecare din ele făcînd cunoscută cîte o anumită și foarte aleasă înzestrare firească: animalele domestice, blîndețea și supunerea în fața omului; cele sălbatice, forța, iuțeala și un anumit instinct[383] care le face să poată scăpa de amenințarea primejdiei.

5. 4. Pe urmă a rînduit El ca grija tuturor celor domestice să cadă întrucîtva în seama oamenilor, lăsînd ca asupra celor sălbatice să-și spună cuvîntul confruntarea.

Mai apoi a întocmit neamul zburătoarelor, foarte numeros și foarte deosebit ca înfățișare și comportament: făpturi extraordinar de bogat colorate și înzestrate cu un minunat dar al cîntului. Iar după ce a mai rînduit și toate celelalte lucruri din cuprinsul zidirii, stabilind fiecărei categorii un anumit rost al vieții, bine determinat, a desăvîrșit Dumnezeu întru frumusețe plinătatea a toate.

6. 1. Numai că, în nechibzuința lor, majoritatea oamenilor atribuie naturii minunata rînduire a tuturor lucrurilor; iar unii dintre ei, fie destinului, fie întîmplării. Or, cei care atribuie un asemenea imperiu destinului nu-și dau seama că, rostindu-i numele, ei nu au în vedere (o forță) activă, și nici măcar o oarecare subzistență. Fiindcă, la urma urmei, în ce să mai conste destinul de vreme ce pe toate le-a zămislit natura? Sau invers: cum să ne închipuim noi natura, atîta vreme cît legea destinului își spune în toate cuvîntul hotărîtor? De altfel chiar numai faptul de a spune că legea naturii stă în destin dă de înțeles că legea este în întregul ei lucrarea unui legiuitor. De unde rezultă că și destinul, fie el și lege, este tot o creație[384] a lui Dumnezeu. Prin urmare, pînă la urmă toate de Dumnezeu ascultă și nimic nu scapă puterii Sale.

6. 2. Dar să admitem că destinul ar fi ceva „făcut" de Dumnezeu, și să zicem că el ar fi un fel de predestinare. Întreb: cum s-ar mai putea atunci trage dreptatea sau cumpătarea sau și celelalte virtuți, din destin? Sau de unde ar mai proveni contrariile lor: bunăoară nedreptatea sau neînfrînarea? Or, răutatea ține de fire, iar nu de destin, după cum și virtutea constă în șlefuirea caracterului și a năravurilor noastre. Și mai întreb atunci: cum ar putea oare căderile – sau chiar meritele unei purtări frumoase și demne (care se datorează, desigur, oricăror alte cauze decît întîmplării sau destinului!), sau toate actele de dreptate (precum și noțiunea de merit) cu care i se răspunde fiecăruia în viață – cum se pot ele susține, întreb, în temeiul destinului?

6. 3. Legile și îndemnurile la virtute, precum și îndemnurile de înfrînare de la ce nu se cuvine, laudele și mustrarea, pedepsele și tot ce ne

383. πρόνοια, aici capacitate de intuire, instinct (n. tr.)
384. Sau: «invenție» – aici εὕρημα (n. tr.)

îndeamnă la virtute sau ne reține de la rău, cum ar putea ele să nu-și aibă rostul în dreptate - care este o formă a purtării de grijă a lui Dumnezeu - ci[385] în întîmplare, sau chiar în mersul vieții? Or, dimpotrivă: așa cum ne ducem noi viața, așa sînt și roadele pe care le culegem: ciuma și zavera, sau seceta, sau rodnicia, se succed fățiș, arătînd tuturor - doar că fără glas - cît de mult depind ele toate de felul cum ne înțelegem viața.

6. 4. Fiindcă ființa lui Dumnezeu se bucură de dreptate și nu primește nici un fel de întinare; se deschide cugetului smerit, în schimb urăște necuviința și fala care face creatura (să vrea) să se înalțe pînă dincolo de limitele ei.

Or, deși dovezile acestei stări de lucruri ne stau aproape întotdeauna cît se poate de limpede sub priviri, ele ne apar încă și mai puternic în lumină ori de cîte ori, adunîndu-ne în noi înșine (și, ca să spun așa, încordîndu-ne puterile minții), stăruim în meditație asupra cauzei lor. De aceea și spun eu că se cuvine să ducem o viață cumpătată și liniștită, să nu ne înălțăm în cuget mai presus decît îi este dat firii noastre și să fim încredințați că Dumnezeu, Căruia nu-I scapă nimic din tot ce se întîmplă, Se află întotdeauna alături de noi.

6. 5. Ne mai rămîne însă să cercetăm dacă nu cumva este totuși adevărat ce ziceam mai înainte, anume că rînduiala tuturor lucrurilor s-ar putea datora fie destinului, fie întîmplării. Ne întrebăm: oare cele cerești, stelele, pămîntul și marea, focul, vîntul, apa și aerul, succesiunea anotimpurilor, vara și iarna, toate acestea putem noi să credem că se petrec fără nici un rost, așa, la întîmplare? Nu se cere oare mai curînd să credem că au fost create?

6. 6. Unii inși cam lipsiți de minte pretind că majoritatea acestor lucruri au fost concepute de oameni spre satisfacerea unei trebuințe a lor, natura oferindu-le în acest sens cu prisosință tot ce aveau ei nevoie. Or, admițînd că părerea aceasta ar merita oarecare atenție atunci cînd vorbim despre cele pămîntești și supuse pieirii, întreb totuși: dar cele nemuritoare, realitățile nesupuse schimbărilor, sînt oare și ele tot niște invenții ale oamenilor? Ei bine, o ființă care să cadă sub simțurile noastre, cum este omul, nu are cum să fie zămislitoarea acestor lucruri și a tuturor celor asemenea, supuse conștiinței noastre dar pe care numai mintea le poate pricepe; ci numai ființa cea spirituală și veșnică a lui Dumnezeu.

6. 7. De altminteni chiar numai principiul bunei-rînduieli este o lucrare a proniei: dovadă , faptul că ziua este scăldată de lumina soarelui, faptul că noaptea urmează apusului aceluiași soare, sau că, ajungînd

385. ἢ «ἐκ» τοῦ αὐτομάτου - textual: «de la sine», «accidental» (n. tr.)

stăpînă, ea – noaptea – nu rămîne scăldată în întuneric, şi asta ca urmare a hoinărelii stelelor. Or, ce să mai spunem noi atunci despre lună, care, cu cît se depărtează mai mult de soare, se şi rotunjeşte mai tare, şi care, pe cît se apropie de el, se îngustează? Nu ne vorbesc ele oare despre Cuvîntul ordonator şi despre înţelepciunea lui Dumnezeu?

6. 8. Dar atît de binevenitele văpăi ale soarelui, care fac ca roadele să se coacă; sau umbletul vîntului, care pregăteşte belşugul recoltelor; sau răcoarea zilelor de ploaie - precum şi potrivirea întreolaltă a tuturor acestora, datorită căreia totul se desfăşoară cu rost şi în bună rînduială; sau, iar, rigoarea cu care revin planetele la timpul cuvenit exact în acelaşi loc – nu arată ele desluşit (lucrarea) poruncii dumnezeieşti? Desăvîrşita diaconie a astrelor, nu-şi spune oare ea singură supunerea în faţa legii lui Dumnezeu?

6. 9. Semeţia munţilor, adîncul hăurilor, netezimea fără sfîrşit a cîmpiilor – care nu ne fac plăcere numai pentru frumuseţea lor, ci şi pentru foloasele ce le aduc – se pot ele oare explica altfel decît în temeiul proniei dumnezeieşti? Dar dimensiunile şi delimitarea uscatului faţă de apă, necesare atît agriculturii cît şi aducerii de mărfuri trebuitoare din ţări străine, cum ar putea cineva să spună că nu dovedesc limpede exacta şi judicioasa purtare de grijă a lui Dumnezeu? Apa din munţi ajunge la loc de şes, pe care-l scaldă cît îi trebuie pămîntului ca să prindă viaţă; după aceea ea se năpusteşte în mare, iar marea o varsă în ocean;

6. 10. Şi mai îndrăznim noi să spunem că toate lucrurile astea se petrec de la sine sau ca efect al întîmplării? (Desigur că fără să arătăm după ce tipic şi sub ce formă se prezintă aici acest «de la sine», care de fapt nu are nici o realitate: nici spirituală, nici sensibilă, şi care nu face decît să ne bîzîie în urechi sunetele unei vorbe goale!)

7. 1. Pînă la urmă, cuvîntul «întîmplare» vedem că nu convine decît acelei categorii de oameni care se complac în a depăna idei la nimereală, fără să se sinchisească de temeiul lor; oameni care nu-s în stare să cugete ca lumea la obiectul real al acestor idei, şi care, din cauza acestei neputinţe, ajung să-şi închipuie că tot ce nu pot ei explica, sigur că se datorează întîmplării[386]. Fiindcă există unele realităţi înzestrate cu proprietăţi ieşite din comun, a căror corectă înţelegere cere meditaţie adîncă – aşa cum este cazul originei izvoarelor termale. Nimeni nu poate da lesne explicaţia unui foc cu o putere atît de uriaşă; iar fenomenul este cu atît mai de neînţeles cu cît, deşi sînt înconjurate de ape reci, aceste izvoare nu-şi pierd niciodată fierbinţeala.

386. Textual: «a fost rînduit fără sens» – simţit de autorul acestor rînduri ca un nonsens (n. tr.)

7. 2. Ele par, ce-i drept, să constituie un fenomen destul de rar întîlnit pe fața pămîntului; după părerea mea, rostul său este să facă oamenilor mai lesne de recunoscut puterea proniei, care-și îngăduie să rînduiască așa ca două proprietăți opuse (cum sînt stările de cald și de rece) să poată avea aceeași obîrșie.

7. 3. Multe, nenumărate lucruri a dăruit Cel Atotputernic oamenilor spre îndulcirea vieții lor și ca să le fie spre folos; dar cu deosebire le-a dăruit El rodul măslinului și cel al viței: unul înlesnește refacerea puterilor sufletești și ne redă seninătatea, celălalt ne face plăcere și ne este și de ajutor ca leac tămăduitor al puterilor trupului.

(Alt fenomen cu totul extraordinar șade în neostoita și necontenita curgere a rîurilor la ceasurile nopții la fel ca la ceasurile zilei – simbol al neîncetatei și neîntreruptei curgeri a vieții. Același rost îl are, de altminteri, și alternanța zilei cu noaptea).

8. 1. Aș vrea ca tot ce rostesc eu să poată convinge că nimic nu se petrece fără rost și nechibzuit; precum și că rostul și pronia sînt (la) Dumnezeu – Cel care, între altele, a rînduit ca pentru anumite trebuințe să ne folosim de calitățile metalelor, și Care, în acest sens, a rînduit aurul, arama și pe celelalte, în proporțiile cuvenite: adică despre acelea cu folos mare și felurit, a poruncit să fie distribuite cît mai din belșug; pe cînd celelalte, al căror rost stă în plăcerea dată de podoabe și în bogăție, le-a împărțit în același timp cu mărinimie dar și cu luare-aminte, și cu un gînd aflat între zgîrcenie și generozitate.

8. 2. Să presupunem că metalele destinate podoabelor s-ar fi găsit tot atît de îmbelșugat ca și celelalte: ei bine, mînați de ispita cîștigului, căutătorii de metale nu și-ar mai fi dat osteneala să dea de urma celor atît de trebuitoare la munca cîmpului, la zidirea unei case sau la construcția unei corăbii (cazul fierului și al aramei); nu s-ar mai fi sinchisit să le extragă, și nu le-ar mai fi mers gîndul decît la cele sortite desfătării și înavuțirii care nu prinde bine nimănui. Or, tocmai asta face ca – după cît se zice – extragerea aurului și a argintului să fie mai anevoie și cu mai multă trudă decît a tuturor celorlalte metale, așa fel ca adaosul de trudă să contrabalanseze adaosul de interes.

8. 3. Dar cîte alte lucrări ale dumnezeieștii pronii n-am putea noi să înșirăm, din toate cîte ne-a făcut ea parte cu atîta îmbelșugare numai și numai ca să ne cumințească viața și să ne pună în față îndemnul către celelalte virtuți, dar și ca să ne abată pașii de la nefolositoarele chemări ale bogăției! A da de urma și de rostul lor, al tuturor, este cu mult peste puterile omului; într-adevăr, cum ar putea cugetul unei ființe supuse legilor devenirii și atît de neajutorate să dea singură de urma adevărului

ultim?[387] Cum oare să recunoască ea voia lui Dumnezeu, care de la începutul începutului a fost cît se poate de limpede?

9. 1. De asta e bine să ne mulțumim cu ce este la îndemîna noastră și a naturii noastre. Fiindcă, de pildă, amăgitoarele iscodiri conținute în «dialoguri» ne pot abate cu ușurință de la adevăratul rost al lucrurilor – așa cum s-a și petrecut cu destui filosofi care s-au dedicat aflării rațiunilor și naturii intime a acestora. Și fiindcă ori de cîte ori se întîmplă ca însemnătatea subiectului să depășească posibilitățile lor de iscodire, ei ajung pînă la urmă, pe căi ocolite, să disimuleze adevărul, să susțină păreri contrarii și să se critice unii pe alții pentru învățăturile lor, totul sub masca înțelepciunii. De unde s-au iscat și unele răzmerițe în rîndurile mulțimii, precum și grelele osînde date de unii conducători de popoare, cărora la un moment dat li se păruse că fusese încălcată cine știe ce datină strămoșească – din care nu de puține ori li s-a tras chiar lor moartea.

9. 2. Pînă și Socrate, pe care priceperea într-ale dialecticii îl făcuse vanitos, și care avea darul să poată răsturna o situație[388]; Socrate, cel care se juca tot timpul cu afirmațiile cele mai contradictorii, a căzut victimă invidiei celor de același sînge și concetățenilor lui. Însuși Pitagora (care lăsa să se creadă că se străduiește din răsputeri să dobîndească stăpînirea-de-sine și deprinderea tăcerii) a fost prins cu minciuna, de vreme ce – după o oarecare ședere în Egipt – le-a dat italioților de știre anumite lucruri de mult vestite de prooroci, ca și cum ar fi fost de la el.

9. 3. Dar pînă și Platon, de departe cel mai moderat dintre ei; Platon, primul care și-a deprins semenii să-și desprindă cugetul de la lucrurile sensibile, să și-l înalțe spre cele inteligibile și nesupuse devenirii și să privească numai spre înălțimi, a vorbit (pe bună dreptate) despre o primă divinitate mai-presus de ființă, căreia i-a subordonat o a doua, și a definit aceste două ființe doar prin număr, adăugînd că amîndouă participă deopotrivă la desăvîrșire, numai că ființa celei de a doua divinități se trage din cea dintîi, care ar fi prin excelență creatoarea și ordonatoarea tuturor lucrărilor, pe cînd cea de a doua ar lucra după poruncile celei dintîi, legînd existența[389] tuturor de aceea (dintîi) ca de însăși cauza lor.

9. 4. Spunînd lucrurilor pe nume, unul ar fi Dumnezeu cel care de toate Se îngrijește și Care, în pronia Sa, le-a rînduit pe toate prin Cuvîntul (Său); iar Cuvîntul, fiind și El Dumnezeu, este Fiu al lui Dumnezeu (ce alt nume I S-ar fi putut da Lui fără riscul de a săvîrși o cumplită eroare,

387. Textual: «cum ar putea cugetul unei ființe supuse pieirii, și (atît de) lipsite de puteri, să ajungă la (înțelegerea) adevărului total? (n. tr.)

388. Textual: «care făcea cauzele rele să ajungă pînă la urmă favorabile» (n. tr.)

389. σύστασις – «con-sistența», «rostul» (n. tr.)

dacă nu tocmai cel de Fiu?). Iar Tatăl a toate Își merită pe drept numele de Tată și al Cuvîntului Său.

9. 5. Ei bine, dacă pînă aici Platon se dovedește a fi judicios, în continuare el se depărtează de la adevăr, fiindcă ajunge să aducă în scenă o pletoră de zeități, fiecare dintre ele înzestrată cu o anumită înfățișare – adică tocmai lucrul care a provocat printre oamenii mai puțin înzestrați cu judecată o atît de mare sminteală, mai ales dacă ne gîndim că aceștia nu obișnuiau să ia aminte la pronia Dumnezeului celui Prea Înalt, pentru ca, în schimb, să se închine unor reprezentări ale lor cu chip de om sau cu înfățișarea altor viețuitoare. Și așa s-a făcut că un om cu o fire atît de aleasă, vrednică de toată admirația, odată căzut pradă unor asemenea confuzii, să se contamineze în final, (făcînd la rîndul său aceeași greșeală) și să nu mai scape criticii noastre.

9. 6. Cu toate că, la un moment dat, mie îmi lasă impresia că pe Platon l-au încercat și unele remușcări și că a căutat să-și îndrepte eroarea – acolo, anume, unde el adeverează (și cu ce tărie!) că Dumnezeu a insuflat în noi Logosul Său; după cum tot atît de limpede mai spune că suflarea lui Dumnezeu este tocmai partea aceea rațională a sufletului după care împarte el toate lucrurile în două categorii: spirituale și sensibile, pe unele[390]..., în vreme ce despre celelalte spune că sînt (un întreg făcut) din întrețeserea elementelor corporale; cele dintîi, supuse puterii de înțelegere a minții; pe cînd despre celelalte ne putem face o părere prin mijlocirea rațiunii noastre ajutate de simțuri. Iată de ce și cele dintîi, strîns legate fiind de Duhul Sfînt (care și El este necompus și, ca atare, de nedestrămat), sînt veșnice și sortite unei vieți fără sfîrșit, în vreme ce realitățile supuse simțurilor, care se destramă în virtutea aceleiași rațiuni ce le-a făcut să se alcătuiască, nu au cum să se împărtășească dintr-o viață fără moarte.

9. 7. Lucruri extraordinare spune pînă la urmă Platon și în continuare, cînd scrie că ființele care au dus o viață bună – așadar sufletele celor ce au petrecut în sfințenie și au făcut fapte de bine – urmează ca, după despărțirea lor de trup, să sălășluiască întru sfințenie în cele mai minunate locuri din cer. (Este, de altminteri, o învățătură profitabilă: fiindcă cum să-i dai crezare și să tragi nădejde la o fericire ca asta fără să te străduiești din răsputeri să-ți petreci viața cît se poate de bine, întru dreptate și bună-chibzuință, și ferindu-te de rău?) – După cum drept consecință adaugă el că sufletele celor răi vor fi purtate încolo și încoace de apele Acheronului și ale Pyriflegetonului, aidoma leșurilor unor naufragiați.

390. Lacună (n. tr.)

10. 1. Cu toate acestea există şi oameni atît de orbi încît, chiar dacă se întîlnesc la un moment dat cu asemenea învăţături, nu se sinchisesc de ele şi, în loc să fie cuprinşi de frică, nu au pentru ele decît cuvinte de dispreţ şi îşi bat joc de ele ca de cine ştie ce născociri. Inşi ca ei, dacă sînt buni să preţuiască nişte calităţi de stil, în schimb nu sînt în stare să ia aminte la temeiurile unei învăţături. Nu-s buni decît să dea crezare balivernelor unor poeţi şi să împrăştie de-a lungul Eladei şi a ţinuturilor barbare idei răsuflate.

10. 2. Or, ce spun poeţii este că după moarte sufletele sînt judecate de fiii lui Dumnezeu – adică de nişte oameni; tot ei le mai cîntă acestora şi judecăţile făcute, sau chemările la judecată, adăugînd că aceiaşi stau de pază tuturor răposaţilor. Şi tot poeţii mai povestesc şi despre nişte lupte purtate între puterile de sus[391], şi fac caz de nu ştiu ce legi ale războiului, zicînd despre aceste puteri că sînt mînate de destin. Sau, tot după ei, unele dintre ele sînt din fire arţăgoase; altele, absolut indiferente faţă de necazurile oamenilor; iar altele, în fine, morocănoase. Pe urmă ei ni le mai arată jelind uciderea copiilor lor, nestîndu-le în putere să vină într-ajutorul nu numai al unor străini, dar nici măcar în al cîte unora la care ele ţineau nespus de mult; şi uite, aşa ajung zeii să fie înzestraţi cu toate neputinţele oamenilor, cărora poeţii nu pregetă să le cînte odată vrajbele, alteori rănile, alteori bucuria sau durerea.

10. 3. Or, adevărul este că noi ar trebui, totuşi, să le dăm crezare. Fiindcă dacă este adevărat că ei au auzit chemarea poeziei atinşi fiind de suflul inspirator al divinităţii, nu avem nimic altceva de făcut decît să le dăm crezare şi să ne pătrundem noi înşine de graiul lor inspirat. Dar, ce povestesc ei? Povestesc pătimirile zeilor şi demonilor lor. De unde rezultă că patimile acestora se cer crezute fără rezerve.

Totuşi, cineva ar putea obiecta cum că este cu neputinţă ca poeţii să fi minţit, adăugînd că dacă poezia are darul de a încînta pe ascultător, în schimb adevărul celor povestite depinde strîns de faptul că lucrurile s-au petrecut într-adevăr aşa şi nu altfel.

10. 4. Eu unul aş spune aici că este în natura poeziei să mai şi ştirbească din adevăr; numai că atunci cînd mint, poeţii nu mint fără rost: fiindcă sau o fac din interes bănesc, sau o fac ca să obţină cine ştie ce favoruri, sau, în fine, o mai fac ca să mascheze cine ştie ce faptă mîrşavă de care au ei ştire – şi asta, de frica ameninţării legilor. (Deşi într-un asemenea caz mie mi se pare că ar fi fost totuşi cu putinţă ca ei să nu născocească tot soiul de baliverne despre natura Celui Atotputernic, şi, ca atare, să nu se facă vinovaţi de impietate).

11. 1. Dar cel ce se ştie vinovat de a fi dus o viaţă netrebnică, criticabilă, dezordonată, dacă se căieşte – dacă-şi va înălţa gîndul la Dumnezeu,

391. Sau: «demoni» (n. tr.)

deschizîndu-şi larg ochii inimii –, dacă se va rupe de viaţa dusă de el mai înainte, va avea parte de oblăduirea lui Dumnezeu şi va trăi în veac. Oricum, se cade să înălţăm mulţumirea noastră lui Dumnezeu, Care, aşa cum l-ar mîntui pe acela, ne poate mîntui pe noi toţi. Însă ne va mîntui cu atît mai lesne cu cît ne vom încrede noi mai deplin în puterea Lui de vindecare a sufletelor noastre, cu cît vom fi mai puţin şovăielnici, cu cît ne vom feri să facem aidoma celor care, (bolnavi fiind), acum se încred într-o anumită medicaţie şi acum fug de ea. Nu; leacul acesta care se cheamă dreptate şi cumpătare – ca şi toate celelate – se cere luat cu conştiinţa trează şi cu curaj!

Pe cît cu putinţă, noi ceilalţi ne străduim din răsputeri să sădim speranţa în sufletele celor care n-au avut cunoştinţă de o asemenea învăţătură, rugîndu-L pe Dumnezeu să ne vină într-ajutor: fiindcă mie nu-mi pare un lucru tocmai oarecare să tragi cugetul supuşilor tăi pînă la evlavie – chiar cînd el, cugetul, este încă nepervertit – sau – atunci cînd el se arată rău şi îndărătnic – să-l faci să admită tocmai contrariul convingerilor sale, şi să faci din nişte oameni de nimic nişte oameni de valoare. Iar dacă este adevărat că nu am nici un motiv să nu mă bucur de răspunderea unei asemenea sarcini şi că e bine să mă pătrund de gîndul că a-I înălţa Mîntuitorului laudă nu e un lucru potrivit oricui, ci numai unui om de bine, atunci înseamnă că se cuvine să-mi iau rămas bun de la toate relele rînduieli ticluite de soartă, în neînţeleapta şi oarba ei dibuire şi să văd în convertirea mea principala condiţie a mîntuirii mele.

Aş fi dorit eu de mult să-mi fie descoperit lucrul acesta, fiindcă adevărat e că fericit este cel ce a ajuns să cunoască încă din tinereţea sa şi care şi-a aflat bucuria în aflarea dumnezeieştii învăţături şi în frumuseţea unei vieţi puse sub semnul virtuţii. Dar s-o spunem fără vanitate: cînd cei înzestraţi nu ajung înţelepţi de mici copii (din leagăn – cum vine vorba), atunci faptul de a se fi «înţelepţit» în pîrga vieţii rămîne totuşi un lucru îmbucurător.

11. 2. În ceea ce ne priveşte, tăria noastră nu stă în nici un fel de învăţătură omenească; toate darurile, toate trăsăturile noastre de caracter care plac oamenilor cu-scaun-la-cap, de la Dumnezeu sînt. Şi am un scut nu tocmai neînsemnat, de care mă folosesc ca de o pavăză împotriva a tot veninul trimis[392] împotriva mea de cel viclean: anume, cunoaşterea lucrurilor plăcute lui Dumnezeu; din ea îmi voi alege eu cele potrivite cuvîntării de faţă, în aşa fel încît să pot înălţa laudă Părintelui a toate.

11. 3. Iar Tu, Hristoase, Mîntuitorul nostru, al tuturor, fii şi Tu aici, de faţă, şi mă susţine în zelul sfinţitei lucrări (căreia mă închin acum); îna-

392. Textual: «urzit», «fabricat» (n. tr.)

ripează-mi spusa, cînd voi grăi despre tăria[393] Ta, şi arată-mi cum să găsesc, despre Tine, cuvintele cele mai alese!

(Totuşi, să nu creadă nimeni că va auzi din gura mea cine ştie ce termeni sau cine ştie ce idei şlefuite pînă la subţirimea (obişnuită retoricii), fiindcă eu sînt pe deplin conştient de faptul că bărbaţilor ageri la minte nu le place vorbăria deslînată şi bună numai să ne gîdile la ureche; pentru că într-un asemenea caz, vorbitorii se gîndesc întotdeauna numai la aplauze şi de aceea nu se sinchisesc dacă ce spun ei are sau nu are vreun rost).

11. 4. Ei bine, există oameni (oameni fără minte şi fără credinţă) care fac caz de faptul că Hristos, (Mîntuitorul) nostru, a fost osîndit; şi că Lui, Care pentru toate vieţuitoarele este izvorul vieţii, I-a fost luată şi viaţa[394]... Dar dacă asemenea idei nu au de ce să ne mire, de vreme ce ele ne vin din partea unor inşi porniţi pe calea necredinţei, care nu se mai tem să o recunoască şi care nu-şi mai tăinuiesc răutatea, în schimb atunci cînd ar vrea să lase să se creadă că sînt încredinţaţi de faptul că Dumnezeu, Care este nesupus stricăciunii, ar fi putut (El-însuşi) pătimi ceva din partea oamenilor, ei pretind un lucru care întrece toate limitele bunului-simţ. La fel şi (cu cei care-şi închipuie că) cruzimea a putut ieşi biruitoare asupra iubirii de oameni, sau care nu-şi dau seama că mărinimia şi îndelunga-răbdare a lui Dumnezeu nu poate fi răvăşită de semeţia omului ; că derîderea nu le poate face să-şi schimbe natura, ci că întotdeauna[395]... ajunge să anihileze înverşunarea siluitorilor prin forţa raţiunii şi a generozităţii.

11. 5. În marea Sa iubire de oameni, Dumnezeu a plănuit încă de la început să stîrpească nedreptatea şi să înalţe bunăcuviinţa şi dreptatea, în care scop a şi adunat în jurul Său pe cei mai înţelepţi oameni şi a pus la punct cea mai frumoasă şi mai profitabilă învăţătură, pentru ca tot omul de bine şi ajutat de soartă să se poată sîrgui şi să dea de urma lucrării Sale proniatoare în lume. De altfel mă întreb: cine ar putea să ne amintească o fericire mai mare decît dobîndirea dreptăţii lui Dumnezeu, Cel care pe cei ce s-au arătat vrednici de învăţătura Sa i-a făcut asemenea Lui? Şi Care, împărţind tuturor binele, le-a dat odată pentru totdeauna posibilitatea de a-şi împlini menirea?

11. 6. În asta şade marea noastră biruinţă; în asta stă adevărata putere, marea Lui lucrare, povaţa de înţelepciune gîndită de El pentru binele tuturor popoarelor. Iar dacă aşa este, atunci şi noi – o, Mîntuito-

393. ἀρητῆ (n. tr.)

394. Sensul textului pare să fie: există oameni care ne obiectează faptul că acest Hristos despre care spunem noi că este izvorul vieţii n-a fost decît un osîndit oarecare, care pînă la urmă a plătit cu propria lui viaţă. – În continuare, textul pare a fi lacunar (n. tr.)

395. Lacună (n. tr.)

rule al tuturor! – Ţie întru laudă Îţi vom înălţa trofeele noastre dobîndite prin luptă. Tu însă, o urîcioasă şi neruşinată calomnie!, care te mîndreşti cu spusele şi cu ţipetele tale mincinoase; tu amăgeşti numai copiii, tu cîştigi încrederea doar a adolescenţilor sau a bărbaţilor încă necopţi la minte, ademenindu-i să se lepede de credinţa adevăratului Dumnezeu! Tu pui la cale plăsmuirea de statui, făcîndu-i pe aceia să le înalţe lor rugăciune şi să li se închine, astfel ca singura răsplată de care vor avea ei parte pentru nesimţirea lor să şadă doar în amăgirea lor!

11. 7. Ei bine, tocmai, unii ca ei se pomenesc pînă la urmă a cîrti împotriva lui Hristos, Dumnezeul şi Fiul lui Dumnezeu şi Pricinuitorul a tot binele! Dar – întreb eu – oare nu tot Lui I se închină (şi pe drept cuvînt!) popoarele şi neamurile cele mai înţelepte şi mai luminate ale pămîntului? Oare nu Lui, Celui investit cu toată puterea şi Care este mai presus de tot binele?[396] Iar dacă aşa este, atunci şi lauda noastră cuvine-se să sporească, şi uimirea noastră să crească nemăsurat la gîndul că, în loc să se folosească de multa Lui putere, ca să Se răzbune pentru nedreptatea ce I se făcea, Hristos, Care ştia cît de mici pot fi oamenii, i-a iertat totuşi, gîndind El că atît prostia cît şi înclinarea spre păcat sînt totuşi nişte trăsături omeneşti; după care, rămînînd de neclintit în hotărîrea luată, nu S-a lepădat nici cît de puţin de fireasca Sa iubire de oameni!

Duceţi-vă, aşadar, de la mine, necredincioşilor! (Fiindcă cele întîmplate au fost posibile numai datorită păcatului aceluia rămas nepedepsit). Duceţi-vă la jertfele voastre de sînge, la benchetuiri, duceţi-vă la praznicele şi la beţiile voastre! Puneţi-vă pe faţă masca devoţiunii, ca să vă dăruiţi mai din plin plăcerilor şi destrăbălării; lăsaţi să se creadă (că nu vă e gîndul decît la) jertfa pe care o aduceţi, ca să vă puteţi mai lesne robi plăcerilor! Voi nu aveţi nici cea mai mică idee ce anume este binele; nu cunoaşteţi nici măcar cea dintîi dintre poruncile pe care Dumnezeul Cel mare le-a dat oamenilor cînd a rînduit Fiului Său să le călăuzească viaţa pentru ca aceia ce şi-o vor petrece într-un chip demn, înţelepteşte, la judecata ce le-o va face Fiul Său să moştenească o viaţă nouă, de fericire şi împlinire.

11. 8. (Or, eu tîlcuiesc hotărîrea lui Dumnezeu privind felul cum trebuie să-şi ducă oamenii viaţa nu – aidoma celor mai mulţi dintre ei – în necunoştinţă de cauză, nici în temeiurile unor presupuneri, sau numai aşa, pe dibuite!)

Cineva ar putea să întrebe: de unde denumirea aceasta de «fiu»? Şi despre ce fel de «naştere» poate fi vorba, de vreme ce – cum se vede – nu avem a face decît cu un singur Dumnezeu, şi încă cu unul străin oricărui soi de amestec?

396. ὑπερκύπτων, «priveşte de deasupra» sau «este», «priveşte» dincolo de» (n. tr.)

Or, se cere aici să admitem posibilitatea a două feluri de naştere. Una este cea pe care o ştim cu toţii, şi care are loc pe cale firească[397]; cealaltă se petrece în virtutea unei cauze veşnic-izvorîtoare[398] al cărei temei nu poate fi contemplat decît de dumnezeiasca pronie sau, dintre oameni, de cei care au izbutit să-I merite dragostea. Fapt este că un înţelept va şti întotdeauna să recunoască pe Autorul bunei-rînduieli a universului. Iar de vreme ce nimic nu există fără intervenţia unei cauze, înseamnă că trebuie neapărat ca şi cauza (ultimă) să fie anterioară creaţiunii. Dar şi existenţa universului şi faptul dăinuirii lucrurilor din cuprinsul lui presupun neapărat anterioritatea cuiva care să le facă a dăinui. De unde vom zice că Hristos este cauza acestei dăinuiri, la fel cum zicem că dăinuirea fiinţelor este efectul unei cauze; şi tot aşa este şi Tatăl cauza Fiului, iar Fiul, efectul acestei cauze.

11. 9. În fine, anterioritatea Lui cred că devine astfel de ajuns de clară. Să vedem însă cum a putut El coborî pe pămînt, în lumea noastră, a oamenilor.

Pricina hotărîrii de a coborî stă – aşa cum cu mult înainte o şi spuseseră proorocii – în purtarea de grijă faţă de toate; la urma urmei este firesc ca un creator să se îngrijească de creaţia lui. Dar, de vreme ce urma ca El să ia înfăţişarea trupească şi creată şi să zăbovească un timp pe pămînt (aşa cum o cereau lucrurile), şi-a rînduit o naştere zămislită fără căsnicie, adică în afara împreunării nupţiale: o naştere dintr-o fecioară sfîntă (fiind Maica Domnului fecioară). Aşa şi-a făcut fiinţa aceasta dumnezeiască intrarea în timp; aşa a devenit vizibilă esenţa cea spirituală; aşa a putut lumina cea netrupească să devină trup.[399]

11. 10. Totul a fost concordant atunci: un porumbel luminos, care-şi luase cîndva zborul de pe arca lui Noe, s-a pogorît deasupra pîntecelui Fecioarei. Concordant a fost însă şi ce s-a petrecut după această unire mai presus de simţuri, de o puritate ce depăşeşte sfinţenia însăşi şi superioară însăşi castităţii: o înţelepciune dumnezeiască vădită încă din fragedă pruncie, apoi înfricoşarea cu care L-a primit, la Botez, apa Iordanului.

11. 11. Şi, odată cu asta, împărăteasca ungere (care rimează cu priceperea rostului tuturor lucrurilor); pe urmă o învăţătură şi stăpînirea unei puteri uimitoare, în stare să vindece pînă şi ce era de nevindecat; grabnica şi nestăvilita împlinire a rugăminţilor (şi, în general, viaţa Lui cu desăvîrşire pusă în slujba oamenilor); o doctrină care nu urmărea punerea în valoare a isteţimii, ci înţelepciunea (fiindcă învăţăceii nu aveau a se strădui spre deprinderea virtuţilor denumite «civice», ci spre cele care

397. Textual: «prin lehuzie» (n. tr.)
398. Textual: «veşnice» – ἀΐδιος αἰτία (n. tr.)
399. Textual: «să ajungă materie» (n. tr.)

aveau să le deschidă drumurile lumii spirituale; aveau a se sili să discearnă realitatea aceea care rămîne perpetuu inalterată, şi să se exerseze spre cunoaşterea prea-marelui Tată).

11. 12. Şi de asta nici facerile Lui de bine nu au fost unele obişnuite: orbilor, El le-a dăruit vederea; slăbănogilor, vigoarea; iar morții, El i-a răspuns cu aducerea înapoi la viață. (Şi n-am să zăbovesc acum în a aminti îndestularea din pustie, care a putut sătura – după atîta trecere de timp – o mare mulțime de oameni cu atît de puține bucate!)

11. 13. Pentru asta, după putere Îți mulțumim, Hristoase, Dumnezeule şi Mîntuitorule, pronia supremă a marelui Tată; Tu, Care ne mîntuieşti din necazuri şi ne-ai propovăduit cea mai minunată învățătură! Şi o spun acum nu ca să-Ți înalț laudă, ci doar ca să-mi mărturisesc recunoştința.

11. 14. Fiindcă ce om Ți-ar putea înălța laudă după cuviință, cînd ni se spune că Tu ai făcut cele ce sînt în lume , din nimic;[400] că Tu ai aprins pentru ele lumina şi ai adus în dezordonatul vălmăşag al stihiilor frumusețe, ordine şi măsură? Cu toate că dovada cea mai neprețuită a iubirii Tale de oameni stă mai curînd în faptul de a fi făcut din nişte suflete nobile nişte rîvnitori ai vieții dumnezeieşti şi fericite, după care Te-ai îngrijit ca aceştia să dobîndească bunurile cele cu adevărat bune, să împartă cît mai multora din înțelepciunea şi din împlinirea lor lăuntrică şi să poarte roadele nepieritoare ale virtuții, stînd deoparte din calea neînfrînării, plini de dragoste față de oameni, privind în jur cu ochii îndurării şi încingîndu-se cu platoşa credinței, gata să întîmpine viața cu bunăcuviință şi cu toate chipurile virtuții (care mai înainte vreme fusese izgonită din viața oamenilor); fiindcă aceasta a devenit adevărata cauză a coborîrii – mai bine spus: ea a făcut necesară coborîrea – pe pămînt a Mîntuitorului, Care veghează în pronia Sa asupra tuturor: căci nu putea fi găsit nimeni, nici un tămăduitor în stare să scoată cu adevărat lumea de sub puterea unor rele atît de mari şi a unei asemenea grozăvii!

11. 15. Or, pronia a rînduit iarăşi – şi pe dată – tot ce mai înainte fusese răvăşit sub imperiul dezordinii şi al neînfrînării. Şi n-a făcut-o pe ascuns, fiindcă era conştientă de faptul că, dacă unii oameni au, prin mijlocirea chibzuinței lor şi a minții, privirea ațintită asupra ei, alții, în schimb, ajunşi asemenea viețuitoarelor necuvîntătoare, îşi concentrează atenția asupra acestei lumi supuse simțurilor. Aşadar, de asta a lucrat ea această binecuvîntată şi miraculoasă tămăduire în văzul tuturor: anume ca nimeni – fie el mînat de rîvnă sau delăsător – să nu poată avea vreo îndoială; de asta le-a dat ea răposaților să revină la viață; de asta le-a poruncit ea celor cu sănătatea şubrezită să-şi revină în puteri. Liniştirea

400. Ca şi altădată, ἐξ οὐκ ὄντων – textual: «din ce nu erau ele», cu referire la II Macabei 7,28 (n. tr.)

apelor mării şi porunca ascultată de domolire a vîntoasei (sau, pînă la urmă, înălţarea la cer) – după înfăptuirea atîtor lucrări minunate şi după chemarea oamenilor din starea de necredinţă în aceea de putere şi de credinţă – a cui lucrare ar putea ele să fie dacă nu a lui Dumnezeu şi a puterii Sale supreme?

11. 16. Să nu uităm că pînă şi clipele imediat următoare Patimilor n-au fost lipsite de manifestări extraordinare: bezna a pătruns peste lumina zilei şi a făcut soarele de nevăzut! Pretutindeni, lumea a fost cuprinsă de înfricoşare la gîndul că va fi sosit sfîrşitul lumii şi că va domni din nou haosul – aşa, ca înaintea întocmirii universului!

(S-a căutat şi cauza acestui mare necaz, în ideea că n-ar fi fost de mirare ca oamenii să fi săvîrşit vreo nelegiuire în faţa divinităţii, pînă cînd, în nemăsurata-I mărinimie, nemaiţinînd seama de nesocotinţa oamenilor, pronia a redat cerului întreg înfăţişarea lui obişnuită, împodobindu-l la loc cu dansul stelelor).

Se poate deci spune că pînă şi chipului lumii – care ajunsese atît de posomorît – i-a dat ea atunci din nou seninătatea!

12. 1. Cineva căruia i-ar face plăcere să hulească ar putea susţine aici că, în calitatea Sa de Dumnezeu, (Cuvîntul) ar fi putut determina la oameni o alegere mai bună şi mai favorabilă lor. Întreb totuşi: dar ce cale ar fi putut fi mai bună, ce metodă mai eficace pentru înţeleptirea nărăviţilor, decît însuşi graiul Său? Nu i-a învăţat oare chiar El sub privirile lor şi stînd în mijlocul lor ce înseamnă o viaţă aşezată? Or, dacă învăţătura lui Dumnezeu nu s-a dovedit lucrătoare în ei în ciuda prezenţei Sale, înseamnă că în lipsa Sa – şi neputîndu-I ei asculta spusa – ar fi fost mult mai rău.

12. 2. Dar ce a stat în calea acelei preafericite învăţături? Numai josnicia omenească; fiindcă de cîte ori ne învîrtoşăm împotriva unor idei rostite cu har şi cu temei, un nor vine şi se lasă asupra minţii noastre, adumbrind-o. Iar aceia nu făceau decît să-şi afle cea mai mare plăcere în a nu se sinchisi de poruncile Lui şi în a nu ciuli urechile la legea ce le fusese dată. Fiindcă de nu le-ar fi sfidat, ei ar fi dobîndit, ascultîndu-le, o ştiinţă foarte folositoare nu numai pentru viaţa de acum, ci şi pentru cea de apoi: adevărata noastră viaţă, în care plata faptului de a fi dat ascultare lui Dumnezeu va fi existenţa cea nesupusă stricăciunii şi veşnică, la care vor avea dreptul toţi cei ce vor fi ajuns la cunoaşterea lui Dumnezeu, toţi cei a căror vieţuire de invidiat va fi devenit o pildă veşnică pentru cei hotărîţi să-şi închine fiinţa marii confruntări (a muceniciei).

12. 3. Iată de ce a fost încredinţată această învăţătură unor oameni înţelepţi: anume pentru ca tot ce vor avea aceia să dea de ştire să fie păstrat de învăţăceii lor cu toată grija, iar porunca lui Dumnezeu să rămînă

pătrunsă de adevăr și păzită fără știrbire. Pentru că ea este cea care zămislește întru curăția credinței și în desăvîrșita noastră dăruire lui Dumnezeu, îndrăzneala în fața morții: numai ea poate înfrunta furtunile vieții, și, mînată de neînvinsa putere a lui Dumnezeu, încercarea mucenicie;[401] iar cînd, în marea sa dăruire, (sufletul nostru) va fi învins pînă și cele mai cumplite pricini de teamă, atunci Acela pe Care cu atîta vitejie L-a mărturisit el, îl va socoti, la rîndul Său, vrednic să poarte cununa.

12. 4. Și totuși nu se semețește; fiindcă el știe - cred eu - că și acest dar tot de la Dumnezeu venit e ca să poată el îndura și împlini cu bucurie dumnezeieștile porunci. Și e firesc atunci ca o asemenea viață să lase în urma ei o amintire de neuitat și o glorie veșnică: fiindcă, pe de o parte, viața mucenicului este o viață de chibzuință și de continuă amintire a poruncilor, iar pe de altă parte sfîrșitul său se preface într-o revărsare a dăruirii de sine și a tot ce poate fi mai nobil în om. De unde și cîntările și psalmii și fericirile ce urmează, precum și lauda înălțată lui Dumnezeu, Celui ce veghează asupra tuturor.

12. 5. Așa arată jertfa de mulțumită ce se aduce în amintirea acestor viteji: o jertfă curată, fără urmă de sînge sau de siluire, care n-are nevoie de miresmele tămîierilor sau de ruguri, ci doar de o lumină curată, și atîta cît e nevoie de ea pentru luminarea celor ce se roagă.

(Același puternic simț al măsurii domnește și în ospețele pe care nu puțini le fac spre a veni în ajutorul nevoiașilor și pentru a-i susține, sau pentru ajutorarea celor căzuți. Ei bine, cine vede în toate acestea ceva demn de dispreț înseamnă că nu e în stare să judece lucrurile în duhul acestei învățături dumnezeiești și fericite!)

13. Sînt unii care nu pregetă să se obrăznicească pînă la a-I cere lui Dumnezeu socoteală, zicînd, bunăoară: «La urma urmei, ce a urmărit El atunci cînd nu Și-a înzestrat creaturile cu o natură identică, ci dimpotrivă cu una osebitoare și cel mai adeseori opusă una alteia ? Fiindcă din asta se trag și deosebirile care ne definesc trăsăturile de caracter sau înclinările. Pentru deplina ascultare de poruncile lui Dumnezeu, pentru buna Lui cunoaștere precum și în scopul întăririi credinței fiecăruia dintre noi, n-ar fi fost oare preferabil ca oamenii să fie toți înzestrați cu aceleași trăsături de caracter? Lucru care lui Dumnezeu I-ar fi fost foarte cu putință!»

Cel ce spune asemenea vorbe pare că ar vrea să conteste buna rînduială a universului, ca și cum nici n-ar mai admite alternanța zilei cu noaptea, ci ar dori să fie de-a pururi ziuă (deși e nevoie și de odihnă); ca și

401. Text corupt (n. tr.)

cum linia de despărţire a uscatului de apele oceanului nu l-ar mai mulţumi; ca şi cum l-ar supăra prisosul darurilor pe care pămîntul le poartă spre folosul fiinţelor de pe pămînt, sau mulţimea căilor pe care marea le deschide înaintea corăbierilor; pe scurt, el pare a cere ca totul să fie uniform, sau chiar, pînă la urmă, să nici nu mai existe bunăoară păduri şi munţi, urmînd ca toate diversele lucrări ale naturii să dispară împreună cu numele pe care le poartă!

Sigur că toate acestea nu-s decît nişte vorbe-n vînt; dar a cere ca toţi oamenii să fie înzestraţi cu acelaşi temperament e o idee de-a dreptul caraghioasă, cum este şi faptul de a nu pricepe că în acest caz rînduiala fiinţelor din univers nu s-ar mai înscrie în rînduiala universului, sau că temperamentele au altă natură decît fenomenele fizice, sau că există o mare deosebire între suferinţele trupului şi chinurile sufleteşti!

Dumnezeu a întocmit întregul univers din elemente diferite. Or, faţă de felurimea posibilităţilor corporale, sigur că pentru punerea în valoare a universului a fost nevoie de diversitate şi de varietate; şi aşa cum prin natură multe şi nenumărate (...),[402] multe se datorează mării sau aerului. Pe om l-a făcut fiinţă cugetătoare şi l-a dăruit cu darul cunoaşterii a ce e rău şi ce e bine, pentru ca de cele dintîi să se ţină de o parte şi să le dorească numai pe acestea din urmă. Iar după ce i-a dat atîta dreaptă socoteală cîtă avea el trebuinţă, l-a lăsat liber să vrea şi i-a îngăduit să hotărască singur în ce fel îşi va duce viaţa; şi a făcut aşa, deopotrivă cu toţi oamenii. Veţi întreba: dar de unde diversitatea caracterelor? Eu cred că din puţinătatea interesului nostru faţă de binele dăruit nouă de pronie; ceea ce ne şi face să ne lăsăm în voia pornirilor oarbe sau a poftelor, şi, uitînd de bine, să tragem spre tot ce e rău. Adevărul este că mînia clocoteşte în noi – şi nu puţin –; poftele dau şi ele năvală, şi, împreună, din clipa cînd ajung să domine cugetul celor fără minte, îi duc la prăbuşire. Şi invers: cînd cugetul rămîne stăpîn în om, întreaga lui viaţă se deapănă cu măsură şi merită laudă. Lucrurile se petrec ca în cazul unui vizitiu cu experienţă, trăgînd de hăţurile unui atelaj dublu, neascultător şi muşcat de streche: fiindcă numai aşa putem noi ajunge să ne controlăm credinţa, cucernicia, dreptatea, cumpătarea şi fericirea rezultînd din practicarea tuturor virtuţilor. Iar acestea din urmă – şi cele asemenea lor – izbutesc în cele din urmă să scoată sufletele la liman sub privirea judecătorului celui sfînt: şi nu spre a fi judecate sau spre a purta povara osîndei păcatelor lor, ci spre a-şi căpăta răsplăţile făgăduite de El sufletelor ce vor fi dus o viaţă cu adevărat nobilă. După cum pe cele prihănite, care se vor fi dedat plăcerilor trupeşti, le va ajunge[403] pînă la urmă pedeapsa venită să răz-

402. Lacună (n. tr.)
403. Textual: «le va zvîrli» (n. tr.)

bune dreptele spuse ale lui Dumnezeu, făcîndu-le să se jelească (pentru judecata la care se supuseră; pe acestea le așteaptă focul cel nestins și veșnic, prăpastia cea povîrnită și fără ieșire.

Dar jignitoare este și ideea celor pe care-i nemulțumesc deosebirile dintre ființe și care ar vrea ca toate lucrurile să se afle, valoric, pe aceeași treaptă. Fapt este că oamenilor fără Dumnezeu li se pare că a prefera un lucru nobil altora inferioare lui (sau ideea că o ființă nemuritoare s-ar putea bucura de covîrșitor mai multă fericire decît ființele noastre pămîntești și pieritoare – și asta direct proporțional cu noblețea și cu dumnezeirea ei) ar fi un lucru cu totul nedrept; după cum tot nedreaptă s-ar putea să li se pară ideea că neamul omenesc nu rămîne nici el străin de bunătatea lui Dumnezeu (deși trebuie spus că acest lucru nu are în vedere pe toți oamenii și că el nu se petrece necondinționat, ci că de el se vor bucura numai cei ce-și vor fi îndreptat pașii pe drumul deschis de Dumnezeu-Însuși, deci alegînd cel mai nobil fel de a-și petrece viața, care este cunoașterea adevărurilor lui Dumnezeu)!

14. 1. Sigur că este nebunie curată să compari un lucru creat cu realitățile necreate. Fiindcă acestea n-au nici început, nici sfîrșit, pe cînd cel dintîi, creat cum este și supus devenirii (și care-și are și începutul și existența în timp), bineînțeles că are și un sfîrșit. Or – întreb eu – aceste realități făcute să ființeze, cum ar putea ele să ajungă egale cu Cel ce a poruncit aducerea lor la existență? Fiindcă dacă ele I-ar fi Lui pe potrivă, atunci n-ar putea fi vorba – la propriu vorbind – nici despre o poruncă dată de El spre aducerea lor la ființă! Or, tocmai că nici măcar cele cerești nu-I pot fi Lui puse alături, așa cum nu poate fi pusă lumea supusă simțurilor, alături de lumea inteligibilă; sau, iar, modelele, pe aceeași treaptă cu imaginile lor.

14. 2. Și atunci cum să nu-ți vină a rîde la gîndul vălmășagului tuturor acestor elemente, în care noblețea dumnezeirii ar urma să fie diluată prin reducerea ei la măsura oamenilor sau a animalelor? Sau cum să nu socoți năzuința către dobîndirea unei puteri comparabile cu puterea lui Dumnezeu, drept ceva nebunesc și ieșit din făgașul unei vieți înțelepte și virtuoase? Dacă este adevărat că aspirăm la fericirea dumnezeirii, trebuie să ne călăuzim existența după porunca lui Dumnezeu; fiindcă numai așa vom putea duce o viață mai presus de puterea destinului în sălașurile (Sale) nemuritoare și nesupuse pieirii; vreau să spun: supunîndu-ne noi viața legii puse nouă de Dumnezeu.

14. 3. Oricum, singurul lucru aflat în puterea omului și care se poate ridica pînă la (asemuirea cu) puterea lui Dumnezeu stă în slujirea curată și fără ascunzișuri a lui Dumnezeu, în întoarcerea noastră către El, în contemplarea lucrurilor plăcute Lui și în deprinderea lor, precum și în faptul de a nu ne lăsa înconvoiați spre pămînt, ci (atît cît ne stă în puteri)

în a ne înălța cugetul spre cele de sus, de pe culmi: aceasta este îndeletnicirea care - cum vine vorba - ne poate duce la biruință și la dobîndirea nenumăratelor bunătăți.

Aceasta este, de fapt, rațiunea și cauza deosebirilor legate de noblețea și de puterea făpturilor. Cine va vrea să ia aminte cum trebuie, găsiva în ele prilej de întărire și de binecuvîntare mare; dar proștii, nemulțumitorii, pentru semeția lor își vor atrage cuvenita pedeapsă.

15. 1. Așadar, Fiul[404] lui Dumnezeu îi cheamă pe toți la virtute, constituindu-se singur dascăl al poruncilor Tatălui pentru cei drept cugetători. Să nu ne amăgim singuri, făcînd greșeala de a nu-I lua chemarea în seamă, și să recunoaștem că de grija soartei noastre - adică pentru fericirea oamenilor - a bătut El atîtea drumuri și a chemat la Sine pe cei mai vrednici inși ai vremii, învățîndu-i și strunindu-i cum să-și ducă viața și cum să răspundă invidiei venite din partea celui potrivnic (căruia tare îi mai place să amăgească și să înșele pe cei lipsiți de experiență) cu acel leac de viață așezată, care stă în credință și în dreptate.

15. 2. De asta a luat El în seamă pe bolnavi, a eliberat pe slăbănogi de necazurile care-i năpădiseră, a mîngîiat pe cei ajunși în cea mai neagră sărăcie și mizerie, sau a îndemnat pe oameni și le-a poruncit să cumpănească cu măsură, să ia aminte și să sufere bărbătește, fără ținere-de-minte a răului, toate umilințele și tot disprețul lumii - adăugînd că cele pomenite se fac întrucîtva din cercetarea Tatălui și că aceia care vor ști să primească necazul cu dăruire-de-sine, întotdeauna vor învinge. Și a mai mărturisit El cu tărie că există ceva în care, în chip miraculos, se află inclusă o putere neîntrecută: statornicia cugetului întru aflarea înțelepciunii - adică în aflarea adevărului și a binelui - care-i face pînă și pe bogații ce nu se abat de la dreptate să-și împartă cu dragoste lucrurile nevoiașilor. După cum ne-a mai oprit - și încă cu tărie - de la urmărirea puterii,[405] zicînd că dacă El a venit spre noi ca la niște ființe mărunte, tot așa li se cuvine și acestora să facă acte de milostenie,[406] mai ales că este în natura oamenilor să-și înceapă viața în lipsă și în goliciune, după cum și sfîrșitul lor tot în lipsă și în goliciune se petrece: ceea ce - adăuga El - face ca singurul lucru pentru care merită să te ostenești, să rămînă virtutea. Drept care pe ea ne-a vestit El că se cuvine să o ținem la loc de cinste, fiindcă mîntuirea sufletului depinde strîns de felul cum se ține el de cîrma celei mai nobile dintre virtuți: exercițiul predilect al cucerniciei, al dreptei

404. Aici, ca și în alte locuri la Constantin, «copilul» sau «odorul lui Dumnezeu» (n. tr.)

405. Termenul δυναστεία pare a se referi aici la exercitarea dominatoare, represivă, a puterii (n. tr.)

406. Text corupt (n. tr.)

socoteli și al blîndeții, ca singura cale pe care putem noi înfrunta furtunile vieții.

Deci, după ce a povățuit sufletele ucenicilor Săi prin astfel de îndemnuri (precum și prin multe altele asemenea lor), pentru ca ei să se silească la acest atît de folositor mod de a înțelege viața nu numai sub ascultarea poruncilor Sale, ci și prin (pilda vie a) faptei, i-a călăuzit Hristos pe calea lungă și pustie a încinselor nisipuri, așa cum le-a mai croit drum și prin valurile unei mări răscolite de vînturi, potolind talazurile și făcîndu-le să îngăduie deasupra, în pofida legilor firii, pașii lui Dumnezeu și ai acelor drepți.

15. 3. Or, după ce a întărit credința mulțimilor care-i dăduseră ascultare printr-o încercare atît de mare și atît de neobișnuită, S-a îngrijit Hristos să-i facă și neînfricați în fața primejdiilor și grozăviilor vieții și să facă din ei niște osîrdnici învățăcei ai nădejdii în (menirea) Sa. Odată s-a întîmplat chiar ca El să astîmpere cu vorba mînia unuia dintre prietenii Săi care își cam pierduse cumpătul; bărbatul încercase să se apere cu sabia împotriva altui ins, care scosese sabia, ca și cum El, Mîntuitorul, n-ar fi fost de față și gata să-i vină în ajutor; acestuia, deci, El i-a poruncit să se liniștească și să-și vîre sabia înapoi în teacă, dojenindu-l pentru faptul că nu-și încercase scăparea la Dînsul; și cu asemenea prilej a rostit El cu glas de legiuitor că tot cel ce pune început nelegiuirii, precum și tot cel ce va cuteza să apuce sabia spre a se apăra de prigonitor, va muri de moarte rea.

15. 4. Fiindcă adevărata, cereasca înțelepciune, ne cere mult mai degrabă să ne lăsăm nedreptățiți decît să nedreptățim noi pe alții, iar la vreme de restriște să fim gata de suferință; în nici un caz să răspîndim suferința; fiindcă dacă ținem seama cît de rău este să faci nedreptate, bine este să ne pătrundem de gîndul că nu cel nedreptățit, ci, dimpotrivă, cel ce nedreptățește va avea parte de pedeapsa cea mai cruntă.

Or, unuia care face voia lui Dumnezeu nu-i este greu nici să nu facă nedreptatea, nici să nu pătimească de pe urma ei. Fiindcă unul ca el se lasă în seama lui Dumnezeu, Care Se află pururi alături de noi și Se îngrijește ca niciunul dintre ai Săi să nu sufere vătămare. Altminteri, cum ar putea cineva să-și dea singur cea mai bună povață, sau cum și-ar putea închipui cineva că ar putea cere ajutor de la Dumnezeu, dar că ar putea, totodată, să se ajute și singur? (Întîmplarea de mai sus) ducea la confruntarea dintre două posibilități, dintre care era greu să știi care va învinge; dar nici un om cu mintea la cap n-ar alege un lucru nesigur în dauna altora avînd temeiul certitudinii.

Atunci, cum să te îndoiești de prezența și de ajutorul lui Dumnezeu cînd ai trecut tu-însuți prin încercări atît de mari și cînd te-ai văzut eliberat din ele la un singur semn al Său? Cînd la îndemnul Mîntuitorului ți-ai

croit cale prin apele aceleiaşi mări care (cîndva) se mai trăsese deoparte şi lăsase poporului chemat să o străbată drumul liber? Pentru mine, faptul de a putea lua aminte la porunca Celui Ce ne poartă de grijă, la întîmplări ca acestea: minunate, de necrezut – ajunge să devină un prilej puternic de întărire a credinţei noastre şi o adevărată temelie pentru convingerile noastre. Dar tot de aici se cere să luăm aminte ca la vremea marilor încercări să nu cădem din credinţă, ci să o păstrăm nestrămutată în Dumnezeu, fiindcă cu asemenea simţăminte în suflet, Dumnezeu va zăbovi (şi El pururi) în cugetul nostru, neînvins; iar sufletul, păstrînd în cuget pe Cel neînvins, nu va ajunge nici el în voia năpastelor ce dau năvală.

Noi am priceput toate cele de mai sus din însăşi biruinţa lui Dumnezeu, Care, deşi batjocorit în pronia Sa asupra tuturor prin nedreptatea săvîrşită de nişte nelegiuiţi, n-a lăsat să mijească în Sine nici cel mai mic rod al stricăciunii,[407] ci, dimpotrivă, a cules rodul biruinţei supreme şi – ca să spunem aşa – Şi-a încins fruntea cu cununa izbînzii definitive asupra răului, ducînd pînă la capăt pronietoarea Lui hotărîre şi dragostea faţă de cei drepţi, şi nimicind cîinoşia nedrepţilor şi nelegiuiţilor.

16. 1. Şi iată-I, totuşi, Patimile prevestite de prooroci aşa cum Îi fusese proorocită şi naşterea cea după trup şi cum fusese profeţită şi clipa întrupării. De altminteri, rostul luării-asupră a trupului era limpede: fiindcă prin ea, El avea să nimicească vlăstarele nedreptăţii şi desfrîului, care aduceau stricăciunea în dreptele lucrări şi nărăvuri omeneşti, şi pentru ca întreg pămîntul să încapă sub stăpînirea raţiunii şi a cumpătării. În acest scop era nevoie ca în mai toate sufletele să domnească legea dată lumii de Mîntuitorul şi să se întărească credinţa în Dumnezeu, să piară credinţa în idoli, care a dus nu numai la adevărate măceluri în rîndurile vieţuitoarelor necuvîntătoare, ci chiar la jertfe omeneşti rituale şi la înfiorătoarea pîngărire a altarelor: în Egipt, bunăoară, sau în Asiria, ale căror legi îngăduiau jertfirea sufletelor unor drepţi înaintea unor imagini vane, plăsmuite din bronz sau din lut.

16. 2. Ale căror roade le-au şi cules şi Memfisul şi Babilonul atunci cînd s-au văzut pustiite şi părăsite, cu zeii lor părinteşti, cu tot. Şi nu vorbesc numai din auzite; ci spun aşa fiindcă am fost eu-însumi pe acele meleaguri, le-am cercetat şi am putut vedea cumplita soartă a acestor oraşe. Pustiul Memfis unde cîndva, dînd ascultare dumnezeieştii porunci, Moise a năruit îngîmfarea atît de puternicului – pe atunci – faraon, a cărui oaste biruitoare peste atîtea popoare de frunte, încinsă de

407. Textual: «al vătămării» (n. tr.)

luptă, el a nimicit-o nu cu o ploaie de săgeți, nu în năprazna aruncăturilor de suliță, ci numai și numai cu (puterea) sfintei, pașnicei și stăruitoarei sale rugăciuni!

17. 1. Or, nici un popor n-ar fi avut parte vreodată – nici în trecut, nici în viitor – de mai multă fericire decît cel (al iudeilor), dacă acești oameni nu s-ar fi lepădat singuri, cu bună-știre, de (lucrarea) Duhului Sfînt. Fiindcă ce cuvinte de laudă am putea noi găsi potrivite unuia ca Moise, care a adus la bună rînduială un neam de oameni (rămas) fără rînduială, care le-a agonisit acestora în suflet podoabele ascultării și cinstirii, care a schimbat robia lor în libertate, care a făcut din niște inși posomorîți o omenire cu chipul senin și care i-a adus la o asemenea conștiință de sine încît, urmare unor atît de mari izbînzi (și ca o consecință a reușitei lor în tot ce făceau), aceia au ajuns pînă la urmă să cadă pradă îngîmfării?

Atît de mult i-a întrecut Moise în înțelepciune pe înaintașii săi, încît pînă și înțelepții și filosofii atît de la preț printre popoarele de alt neam au ajuns, cu timpul, adepți ai învățăturii lui.

17. 2. Așa a fost cazul cu Pitagora, care, adoptîndu-i[408] gîndirea, a ajuns să se bucure de o atît de mare faimă încît a devenit o pildă de chibzuință pînă și pentru Platon, înțeleptul între înțelepți! Pe de altă parte, Daniel, cel care putuse să prevestească viitorul, Daniel cel mare la suflet ca nimeni altul, a cărui viață a fost o încununare a frumuseții, cîte n-a fost nevoie să facă pentru a birui veninul crudului stăpîn de pe atunci al Asiriei – 3. adică al lui Nabucodonosor – a cărui impresionantă (și în tot cazul imensă) forță s-a revărsat pînă și asupra perșilor – și asta, pînă și după ce din întreg neamul lui ajunsese să nu se mai aleagă nimic? Fiindcă și astăzi se mai face caz de bogăția tiranului și de neinspirata lui ocrotire a unei credințe care mai bine ar fi fost să nu fie; de risipa metalelor de tot soiul făcută de el pentru (a da un chip acelor) zei, sau de templele lor pînă la cer de înalte, ori de neomenoasele lui legi, făcute anume de (preoții) acelei credințe pentru a încuraja cruzimea? Și iată-l, totuși, pe Daniel înfruntîndu-le pe toate cu neștirbita lui credință în adevăratul Dumnezeu și vestindu-i tiranului că nefericita lui asuprire[409] avea să devină cauza unei nenorociri mari. – Tiranul nu i-a dat ascultare, fiindcă o prea mare bogăție se preface întotdeauna într-o frînă a gîndului bun; și pînă la urmă și-a dat în vileag sălbăticia cugetului, poruncind ca bărbatul acela drept să fie sfîșiat de fiarele sălbatice.

17. 4. (Admirabilă a fost și purtarea neabătută a celor trei frați la ceasul mărturisirii! Cu gîndul la ei, urmașii lor au slăvit din răsputeri credința lor în Mîntuitorul, de vreme ce aceia rămăseseră nevătămați din

408. μιμησάμενος – textual, «imitîndu-i» (n. tr.)
409. Textual: «rîvnă» (n. tr.)

focul, din cuptorul şi din caznele pregătite lor ca să-i mistuie, şi de vreme ce, cu nevinovata apropiere a trupurilor lor, ei izbutiseră să ţină departe dogoarea de care fuseseră învăluiţi acolo, în cuptor!)

După căderea regatului Asiriei (şi în urma unor mari frămîntări), din pronia lui Dumnezeu, Daniel a ajuns în Persia, la curtea lui Cambise. Dar şi acolo a fost privit cu ochi răi, la care s-au adăugat tot soiul de intrigi funeste ţesute de magi, şi un întreg şi lung şir de primejdii; din care însă el s-a izbăvit prin împreună-lucrarea proniei lui Hristos, ajungînd să strălucească deplin întru dovada tuturor virtuţilor.

17. 5. Bărbatul acesta obişnuia să se roage de trei ori pe zi; afară de asta, purtarea lui sta mărturie unor virtuţi mari şi neobişnuite, traducîndu-se prin fapte ce nu puteau fi trecute sub tăcere. Împlinirea rugăciunilor lui i-a supărat pe magi, care, mînaţi de invidie, l-au pîrît stăpînitorului (şi l-au convins pe acesta) că, mînuită de Daniel, o asemenea putere devenea foarte primejdioasă pentru domn. Aşa a ajuns Daniel – care, mai înainte vreme, fusese fără îndoială cauza unor foarte mari binefaceri pentru perşi – osîndit să fie dat hrană leilor, înfricoşătorilor; numai că atît osînda cît şi zăvorîrea lui Daniel acolo nu s-au făcut, pînă la urmă, spre pieirea lui, ci dimpotrivă, spre veşnica lui slavoslovie: fiindcă, într-un sfîrşit, Daniel a fost găsit (teafăr), înconjurat de leii îmbunaţi şi îmblînziţi (aşa cum nu se dovediseră cei ce-l închiseseră acolo): pe toate fiarele acelea (care, prin natura lor, sînt atît de fioroase), el izbutise să le îmblînzească cu rugăciunea lui, cu buna lui aşezare lăuntrică ajutată de acea virtute care este echilibrul sufletesc!

17. 7. Pînă la urmă a aflat şi Cambise (era oare cu putinţă să mai ţii în umbră nişte dovezi atît de puternice ale puterii lui Dumnezeu?), care a rămas uimit la auzul întîmplării şi căruia îndată i-a părut rău că dăduse atît de lesne ascultare clevetirilor acelor magi; dar înainte de toate a cerut să vadă cu ochii lui o asemenea scenă. Şi aşa a dat el cu ochii de omul nostru lăudînd pe Hristos cu amîndouă mîinile ridicate: iar leii şedeau culcaţi la picioarele lui, ca într-o adîncă plecăciune!

Şi îndată a osîndit Cambise aceleiaşi pedepse pe magii care-l înşelaseră, şi i-a închis în curtea cu lei; unde însă jivinele – care, mai adineauri, se purtaseră ca nişte fiinţe căzute în adoraţie[410] – s-au năpustit asupra lor şi s-au purtat cu ei aşa cum le era lor firea, nemailăsînd viu pe niciunul.

18. 1. Aş vrea acum să aduc mărturia unor izvoare străine adeveritoare ale dumnezeirii lui Hristos, fiindcă din ele cu siguranţă că nici hulitorii (Lui) nu vor mai putea tăgădui, în ascunzişurile cugetului lor – dacă mai sînt ei în stare să dea ascultare unor asemenea cuvinte – că Hristos este Dumnezeu şi Fiu al lui Dumnezeu.

410. Textual: «ca nişte linguşitori» (n. tr.)

18. 2. Şi mă gîndesc acum la Sibila din Eritreea, cea care spunea despre sine că ar aparține celei de a şasea generații de după potop. Or, în calitatea ei de preoteasă a lui Apolo, purtînd aceeaşi cunună ca şi zeul adorat de ea şi veghind asupra tripodului în jurul căruia sta (întotdeauna) înfăşurat un şarpe, ea le grăia, scrutînd viitorul, tuturor celor ce se osteneau să ajungă pînă acolo. Adevărul este că, în simplitatea lor, părinții ei o hărăziseră unei meserii în care, de fapt, se petreceau tot soiul de lucruri tulburi şi ruşinoase, sau, în tot cazul, nimic vrednic de prețuire – aşa cum se întîmplă dacă stai şi iei aminte fie chiar la Dafne. Dar, pătrunzînd ea odată în adîncurile neajunse ale cultului aceluia nefericit şi idolesc, şi ajungînd la un moment dat să aibă cu adevărat parte de o inspirație divină, iat-o totuşi prevestind în versuri viitorul legat de acest Dumnezeu (al nostru) şi făcînd limpede cunoscută, prin inițiale de acrostih, povestea coborîrii (printre oameni a) lui Iisus:

I Iată, musti-va pămîntul sudoare, semn aducînd de judecată:
I Iată-L coborînd din cer pe Împăratul tuturor veacurilor,
S Singur-judecătorul a tot trupul şi al universului întreg!
O O, vedea-vor pe Dumnezeu, muritorii – fie ei cucernici sau păgîni –
U Unde sfinții Îl înconjoară şi unde timpul ia sfîrşit,
S Sufletele (din nou) întrupate ale oamenilor judecîndu-le!

C Cînd lumea toată nu va fi decît pustiu şi bălărie,
R Rupe-se-vor muritorii de idoli şi de întreaga lor bogăție;
E El – focul – mistui-va pămîntul, cerul, pînă şi talazul mării!...
I Iadul, de năvala lor, îşi va vedea porțile sparte!
S Şi tot trupul – al celor morți – ieşi-va la slobozitoare lumină:
T Tîlhari şi sfinți fi-vor deopotrivă iscodiți de foc, pentru vecie!
O Oricîte fapte ascunse, pe toate atunci înfățişa-le-vom;
S Şti-va dumnezeiasca lumină să rupă pecețile înneguratelor inimi.

Th Tînguire – iată ce se va auzi pretutindeni – şi scrîşnet de dinți.
E Ei da: păli-va strălucirea – a soarelui şi a horelor stelare.
O Oare ce zvîrcolire e-n cer, de face să pălească luna?
U Umple-va hăuri; nimici-va 'nălțarea colinelor.
U Unde-a pierit semeția de tristă amintire, a lumii?
I Iată: şi munte şi şes vor fi una; iar marea
O O, de s-ar mai deschide luntraşilor! Țărîna e pîrjolită de trăsnet:
S Sfîrîind, au pierit şi izvoare, a pierit şi susur de apă.

S Suna-va din cer glasul trîmbiței, cumplit răsunînd a jale,
O Oglindă aducînd nelegiuirii, nefericirii şi suferințelor întreg universului.
T Tulburea adîncime tartară, descleştîndu-şi fălcile, arăta-va privirii pămîntul;
I Ieşi-vor la scaunul dumnezeiescului județ împărații, pînă la unul,
R Rostogol se va abate din cer puhoiul de foc şi pucioasă!

S Semn vor primi atunci oamenii toți (cumplit semn primi-vor) –
T Trunchiul de lemn: credincioşilor, lor, un rîvnit pocal
A Aducîndu-le viață doar lor, ca un zăplaz al Zidirii,
V Val de lumină abătînd peste cei aleşi, din izvorîtoarea duzină.
R Retevei ciobănesc – doar că din fier – stăpîni-va atunci în toate.
O O, Doamne al nostru, Tu, Cel azi înscris la capăt de stih,
S Suferință primind pentru noi – Tu eşti veşnicul mîntuitor împărat![411]

18. 5. Ei bine, singur Dumnezeu îi putea inspira acelei fecioare asemenea cuvinte! Iar în ceea ce mă priveşte pe mine, eu am să o fericesc pentru faptul de a fi fost aleasă de Mîntuitorul spre a profeți purtarea Lui de grijă față de noi!

19. 1. Dar iată, totuşi, atîta mulțime de oameni nedîndu-i crezare! Deşi recunosc existența unei sibile proorocițe în Eritreea, părerea lor este că versurile au fost scrise de un închinător aparținînd credinței noastre, înzestrat cu oarecare dar poetic, şi că, de aceea, ele trebuiesc socotite apocrife; că ele sînt atribuite Sibilei doar în virtutea conținutului lor moral, gîndit să frîneze proliferarea plăcerilor şi să întoarcă sufletele spre o viață chibzuită şi frumoasă.

19. 2. Dar adevărul iese singur la lumină. Şi adevărul acesta arată că oamenii noştri au stabilit cu mare sîrguință exactitatea cronologică; astăzi, nimeni nu se mai poate întreba dacă versurile n-au fost cumva alcătuite după coborîrea lui Hristos printre noi şi după judecata lui, şi dacă atribuirea lor Sibilei de odinioară n-a făcut cumva decît să aducă în circulație un fals.

19. 3. Fiindcă pînă şi Cicero mărturiseşte că ar fi dat de aceste stihuri, că le-a tradus în latineşte şi că le-a inserat în scrierile sale. Or, Cicero a fost ucis cînd Antoniu tocmai venise la putere; Antoniu a fost la rîndul lui înlăturat de August, care a domnit timp de cincizeci şi şase de ani. Lui i-a urmat Tiberiu; şi în anii acestuia Şi-a făcut Mîntuitorul luminoasa arătare în lume, s-a zămislit taina preasfintei noastre credințe şi a prins (în sfîrşit) chiag o omenire nouă – aceea la care cred eu că se gîndea 4. cel mai de seamă poet al Italiei, cînd scria:

«Atunci, iată, ivitu-s-a o omenire nouă», sau cum mai scrie el în alt loc din Bucolice: *«Îngăduiți-mi, o muze sicile, istorisire aleasă!»*

Ce putea fi mai limpede, nu? Şi iată-l, totuşi, adăugînd:
«Iată, s-a împlinit prevestirea femeii din Cumae!»
Prin «femeia din Cumae», nu încape îndoială că el are în vedere tocmai Sibila.

19. 5. Dar neputîndu-se mulțumi cu atîta, ascultați-l adăugînd acum – ca şi cum i s-ar fi cerut să depună mărturie:

---

411. În original, acrostihul arată: ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΕΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ ΣΤΑΥΡΟΣ şi se traduce «Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mîntuitor; cruce». (n. tr.)

«Iată-l mijindu-ne iară sfînt șiragul de veacuri;
Fecioara veni-va din nou aducîndu-ne, drag, împăratul».

19. 6. Or, cine poate să fie această fecioară revenită printre noi? Cine alta decît aceea împlinită[412] și rămasă grea de la Duhul Sfînt? Și ce s-ar fi putut împotrivi ca ființa aceasta, rămasă grea de la Duhul Sfînt, să fie și să rămînă de-a pururi fecioară? Iar întoarcerea ei aici se va petrece atunci cînd se va arăta și Dumnezeu pentru a doua oară, spre izbăvirea[413] lumii.

19. 7. Dar iată ce mai adaugă poetul:

«O tu, lună plină, închină-te pruncului abia născut
Ce va preface o lume de fier într-o lume de aur!
Domnia lui vindeca-va muritorilor rănile toate;
Suspinele împovărate cu vină afla-vor atunci alinare».

19. 8. Noi ne putem da seama că aici se rostesc niște lucruri în același timp fățiș și totodată pe ascuns, pe calea alegoriei, astfel ca oricine stă să scormonească mai în adînc înțelesul versurilor să poată avea revelația dumnezeirii lui Hristos, 9. poetul îngrijindu-se totuși să adumbrească adevărul în așa fel ca niciunul din personajele influente în Capitală să nu-l poată învinui că ar scrie lucruri potrivnice tradiției neamului său și că s-ar lepăda de strămoșeasca lui credință în zei. După convingerea mea, poetul a avut știre de fericita taină purtătoare a numelui Mîntuitorului; dar ca să evite riscurile unei reacții (ce s-ar fi putut dovedi) neiertătoare, el s-a menținut între limitele cerute de mentalitatea comună, adăugînd de aceea că acestui prunc vor trebui să-i fie înălțate altare, zidite temple și închinate jertfe.

La fel a făcut el și mai departe, cu gîndul tot la oamenii înzestrați cu înțelegere. Căci iată ce spune:

20. 1. *«Viață luînd ca de zeu fără moarte, vedea-va în jur*
– Adunați – pe eroi;»

(adică pe drepți)

...«pe urmă el – însuși

Patriei și fericiților ce-l așteptau arăta-se-va
Prin moștenite virtuți ținînd strînse frîiele lumii.
Ție, copile, îți închină întîiele-i roade țărîna:
Orzul și trestia; nufărul, și cu el împreună, acantul».

20. 2. Cît de extraordinar a putut să fie omul acela (și cîtă învățătură a putut el să adune) încît, deși cunoștea neiertătoarea cruzime a acelor vremuri, a putut scrie:

«Din ugerul plin, căprițe junici nesilite-ți vor da dulce lapte,
iar turma nu va mai ști cum e frica de leii cei groaznici».

412. Textual: «plină» „Citatele vergiliene aparțin eglogci IV".
413. Textual: «ușurarea» (n. tr.)

– zicînd bine, de vreme ce credința (în Hristos) ajunge să nu se mai teamă de puterea demnitarilor de la curte!

«...Așa izvodi-vor scutecele, ca de la sine iarba de bună-mireasmă.
Pieri-va soiul cumplit al aspidei, pieri-va...
Iar în bogate ponoare asire-nflori-va amomul».

20. 3. Nimeni n-ar putea înșira adevăruri mai mari și mai potrivite puterii Mîntuitorului! Fiindcă iată, pînă și scutecele (în care a fost înfășat) Dumnezeu – puterea Duhului Sfînt – au izvodit aici omenirii celei noi floare de bună-mireasmă! Șarpele e ucis, și o dată cu el piere și otrava lui, care, la începutul timpurilor, i-a înșelat pe întîii oameni, făcîndu-i să le alunece gîndurile, de la cumpătarea cea înnăscută, la gustarea plăcerilor, ca să-i prindă-n puterea cumplitei primejdii pe care le-o pregătise.

20. 4. Or, datorită faptului că înainte de pogorîrea printre noi a Mîntuitorului nu știa nimeni că drepții vor avea parte de nemurire, acela făcea mult prăpăd în sufletele oamenilor, lipsite de sprijinul speranței; dar după Patimile Lui, și după ce – din împreună-lucrarea Duhului Sfînt – El S-a despărțit pentru scurtă vreme de trupul în care Se înveșmîntase, li S-a descoperit oamenilor și posibilitatea învierii; căreia i se adaugă faptul că orice urmă de fărădelege săvîrșită de om avea să fie ștearsă prin puterea sfintei curățiri. Atunci i-a îndemnat El pe învățăcei să îndrăznească, și le-a poruncit să spere cele asemenea din minunata și înălțătoarea Sa înviere.

20. 5. Pe drept cuvînt s-a curmat atunci puterea[414] toată a (duhurilor) care împrăștiau otrava; sfîrșit a cunoscut și moartea, și totul a intrat sub semnul învierii.[415] (Tot așa a luat sfîrșit și neamul asirienilor, care s-a transformat pînă la urmă într-o pricină de credință în Dumnezeu).

Iar atunci cînd poetul spune că amomul va crește îmbelșugat și pretutindeni, el are în vedere mulțimea închinătorilor (lui Hristos), care s-a ivit îmbelșugată dintr-o rădăcină unică și a făcut floare bogată întru bună-mireasmă, scăldată de rouă.

20. 6. Dar iată ce mai spui tu cu atîta tîlc, în continuare – o prea înțelepte poet Maro:

«Pe dată afla-vei isprăvi de eroi și faptele marelui tată,
Toate mustind de putere...»

Or, prin lauda înălțată eroilor, tu ai în vedere lucrările drepților; iar vorbind despre faptele tatălui, tu ne vorbești de fapt despre zidirea lumii și despre lucrarea pururei sale dăinuiri – poate că pînă și despre legile

414. Textual: «firea» (n. tr.)
415. Textual: «și s-a pecetluit învierea» (n. tr.)

prin care Biserica cea de Dumnezeu iubită înjghebează o viață dreaptă și cumpătată!

20. 7. Remarcabil îmi pare mie și felul cum descrii tu propășirea unei vieți mai înainte împărțită între bine și rău, și schimbarea neașteptată, fără veste, care intervine în asemenea cazuri:

«Grabnic s-au bucurat, aurii, bogatele holde» (ceea ce vrea să însemne că roadele dumnezeieștii legi au și început să se cunoască)

«Ciorchini atîrna-vor de spinii roșiatici» (lucru cu neputință într-o viață lipsită de lege!)

«Din inimă seacă de pin revărsa-se-va, darnică, mierea»,

20. 8. prin care cuvinte poetul subînțelege prostia și învîrtoșarea de cuget a oamenilor de atunci. S-ar putea, însă, ca el să ne mai fi vorbit și despre dulcele rod al veghii, din care gusta-vor cei ce se dăruiesc războiului (celui sfînt, spre dobîndirea) lui Dumnezeu:

«Urmă rămîne-va totuși a celei străbune metehne;
Marea din nou spintecînd, vor încinge cetățile-n ziduri:
Brazde de plug mărgini-vor de-o parte și alta, ogoare.
Fi-va, apoi, alt Tiphys; tot astfel, tessalica Argo
Fi-va eroilor ei să se bucure; și-un nou Achile
În încleștări de danai și troieni iar de față...»

O, prea-înțelepte poet, cît de bine grăit-ai! Te-ai folosit cum nu se poate mai bine de puterile poeziei. Nefiind profet, nu avea nici un rost să începi a prooroci; mai mult, eu cred că te-a mai reținut și teama de primejdia care-i amenința pe toți cei ce riscau să dea în vileag nesăbuința credinței lor strămoșești!

20. 9. Or, Vergiliu spune pe nume adevărului într-un fel acoperit, care să nu-l primejduiască, dar care – pe cît cu putință – să rămînă totuși la îndemîna înțelegerii celor în măsură să înțeleagă; acest lucru îl face să aducă în discuție meterezele sau războiul (care, de altminteri, fac parte și astăzi din viața oamenilor); însă prin Achile pornind să ia parte la războiul Troiei, el îl are în vedere pe Mîntuitorul, Troia simbolizînd aici întreaga lume. Războiul Său este lupta împotriva relei puteri ce-I stă împotrivă, în care El se înfățișează în virtutea propriei Sale pronii și din porunca prea-marelui său Tată.

10. Dar ce ne mai spune poetul?

«Și-apoi, cînd sosi-va la timp bărbăției și ceasul și rodul» (cu alte cuvinte: cînd, ajuns la vîrsta bărbăției, vei fi zmuls din rădăcină relele care se năpustesc din toate părțile în viața oamenilor și vei fi înfrumusețat întreg pămîntul cu harul păcii),

«Nu va mai fi cuvenit luntraşilor mări să înfrunte.
Gaia rodi-va din ea din belşug – şi bogată – măsură,
Singură, ne-nsămînţată, sălbatică; poate nici viţa
Nu se va mai mistui de dorul cuţitului harnic.
Omul nu va mai avea trebuinţă de lîna cea toarsă:
Străluci-va berbecul precum cufundat în văpsele tiriene
Luîndu-şi pe blana-ntinată roşcata culoare-a porfirei.
Dar hai, pune mîna şi ia sceptrul tare-al regescului nume
Din încordatul – cumplit încordatul! – tatălui braţ, şi-l înşfacă!
Vezi cît de ţepene ţin mînezi temeliile lumii!
Vezi bucuria-ncălzind şi pămîntul şi cerul şi marea;
Tare, inima veacului ţinător, dar şi veselă foarte!
O, anii de mi-ar ajunge, şi – dulce – nu sece puterea-mi,
Cînt să-ţi înalţ cuvenit cîtă vreme-ncuiba-mă-va vlaga!
Nu m-ar învinge-n cîntări nici Orfeu, inspiratul şi tracul,
Nici Linos, nici măcar Pan – zămislitul din ţărnă arcadă –
Da, nici unul ca Pan încumeta-s-ar, cred eu, să mă-nfrunte!»

Priveşte – zice el aşadar – priveşte şi vezi bucuria universului celui în continuă creştere, precum şi a tuturor elementelor!

21. 1. Totuşi, cineva din rîndurile rău-chibzuitorilor şi-ar putea exprima părerea că aici n-ar fi vorba de altceva decît de naşterea unui om. Dar ce rost ar avea ca la naşterea unui copil oarecare pămîntul să dea rod de la sine, neînsămînţat, sau ca viţa să nu se mai mistuie aşteptînd tăişul cosorului (sau vreo altă intervenţie)? Cum ar putea cineva să-şi închipuie că n-ar fi vorba decît de naşterea unui simplu om? Natura este aducătoare la împlinire a rînduielii dumnezeieşti, iar nu executoarea poruncii unui om, oricine ar fi el. Bucuria stihiilor se leagă şi ea de coborîrea lui Dumnezeu printre noi, iar nu de naşterea unui om oarecare; în fine, dorinţa poetului de întîrziere a sfîrşitului vieţii este dovada[416] invocării lui Dumnezeu, fiindcă lui Dumnezeu – iar nu vreunui om – obişnuim noi să-I cerem (să ne cruţe) viaţa sau să ne scape (din încercări).

21. 2. (Aşa I s-a adresat şi Sibila din Eritreea lui Dumnezeu, zicîndu-I: «De ce, o Doamne, mi-ai pus povara aceasta a proorociei? De ce nu mă iei mai bine de pe faţa pămînului şi nu mă ţii de o parte (pentru Tine) pînă în prea fericita zi a venirii Tale?»)

Celor deja rostite, Maro le mai adaugă şi următoarele:

«Prinde, copile, a cunoaşte văzînd-o, minunata ta maică –
După surîs: suferitu-te-a ea vreme lungă!
Ţie părinţi nu-ţi zîmbiră deplin, nici tocmai pe dată,
Tu nu în pat te-ai jucat, nici de hrană bogată ştiut-ai...»

21. 3. Or, cum I-ar fi zîmbit tocmai Lui părinţii, cînd unul din ei era chiar Dumnezeu, puterea de negrăit, cea cu neputinţă de înfăţişat şi fără

416. Textual: «simbolul» (n. tr.)

trup omenesc, care pe toate le cuprinde? Și cine nu știe că Sfîntul Duh nu are de ce lua parte la unirea nupțială? Ce fel de poftă, ce soi de dorință ar putea intra în alcătuirea binelui către care tind toate? Ce pot avea în comun înțelepciunea și plăcerea? – (Dar să-i lăsăm să ne răspundă la asemenea întrebări pe cei ce aleargă după învățătura omenească cea la îndemîna mulțimii, dar care nu se pricep la învățătura lui Dumnezeu; vreau să spun că, în timp ce aceștia se fudulesc ca să facă impresie și să pară cît mai grozavi, ceilalți își dau silința să-și curețe sufletul de toată lucrarea – și vorba cea rea!)

21. 4. O, tu, credință în Dumnezeu, pe tine te invoc să vii în ajutorul cuvintelor mele: tu însăți ești ca o lege sfîntă și o nădejde puternică în tot ce e bun, și dascăl al sfințeniei și neînșelătoare făgăduință a nemuririi! Înaintea ta mă închin eu, o, cuvioșie și dragoste de oameni, fiindcă din grija ta am avut de cîștigat noi, cei vindecați! Mulțimea celor ce n-au cunoscut purtarea ta de grijă (din cauza vrăjmășiei sădite în ei împotriva ta), și care, de aceea, nu vrea să știe de Dumnezeu, nu știe nici măcar în ce stă rostul vieții și al faptului de a fi, așa cum nu știe ea nici că ea-însăși, dimpreună cu toți nelegiuiții, depind totuși de cinstirea cuvenită Celui Atotputernic! Fiindcă întregul univers – dimpreună cu tot ce se află în El – al Său este!

22. 1. În ce mă privește, eu unul socot că norocul meu și al tuturor alor mei nu stă în altceva decît în bunăvoința Ta. Mărturie aduc la aceasta împlinirea tuturor rugăciunilor mele, actele de curaj, biruințele, triumfurile asupra vrăjmașilor – cunoscute și împărtășite în strigări și de măreața cetate (a Romei), vrute și de poporul mult iubitei cetăți (de la răsărit) – chiar dacă acesta din urmă, înșelat în greșita lui așteptare, a ajuns la un moment dat să-și aleagă un conducător nevrednic; dar acesta n-a întîrziat a fi prins și a-și avea soarta pe măsura nemerniciilor lui de care nu-i bine să ne mai aducem aminte – mai ales pentru mine, cel ce-ți vorbesc și care, vorbindu-ți, mi-am dat toată silința să mă exprim cuviincios și să-ți bucur auzul.

Totuși, voi adăuga un lucru care cred eu că poate fi spus fără a supăra pe cineva. Împotriva ta, o! credință în Dumnezeu, și împotriva tuturor preasfintelor tale biserici, au pornit tiranii cîndva un război necruțător izvodit de nemăsurata lor nebunie și mișelie. Nici chiar la Roma nu era lipsă de oameni pe care o nenorocire de asemenea amploare să nu-i bucure! Și se ajunge la hotărîrea cîmpului unde avea să se dea bătălia. Atunci ai apărut tu în cale, și te-ai dăruit (acelora în care era) credința[417] în Dumnezeu. Cruzimea acelor nemernici le-a pecetluit destinul, sortindu-i pentru totdeauna focului; pe tine, în schimb, ea te-a

417. Text obscur, aici și în continuare (n. tr.)

acoperit pînă la urmă cu prisos de glorie, vrednică a fi cîntată de-a pururi! Cine a privit atunci, a fost cuprins de o sfîntă uimire: 3. fiindcă deşi călăii schingiuiau trupurile sfinţilor, ostenindu-se în fel şi chip cum să-i chinuiască mai rău, legăturile acestora slăbeau, chinurile se îndulceau, fiarele înroşite în foc se sleiau; în schimb, mărturisitorii lui Dumnezeu au rămas neclintiţi – cu toată grozăvia încercărilor la care erau supuşi – şi nu s-au lepădat nici o clipă de mărturisirea lor!

22. 4. Ei bine, nemernicule, la ce ţi-au folosit pînă la urmă asemenea grozăvii? Şi ce te-a putut îndemna la o asemenea dezlănţuire? Fiindcă de-mi vei spune că ai făcut-o în apărarea credinţei în zei, eu te voi întreba: care zei? Şi apoi ce fel de credinţă aveai tu (în zei), care să se fi potrivit în vreun fel naturii divine? Crezi tu cumva că zeii ar fi putut fi nestăpîniţi la mînie, ca tine? Fiindcă dacă ar fi fost aşa, atunci ne-am fi putut îngădui să ne mirăm de preferinţele lor, iar nu să dăm ascultare poruncilor lor neruşinate a căror nedreaptă urmare era scăldarea în sînge a unor oameni fără vină!

22. 5. Dar tu vei spune, poate, că ai făcut-o în virtutea credinţei tale strămoşeşti, şi, totodată, cu gîndul la ce va crede lumea. Aici te înţeleg. Fiindcă o credinţă ca aceea se aseamănă mult cu ce ai făcut tu şi ţine de unul şi acelaşi fel de nebunie. Cine ştie; poate că ţi-ai închipuit că sub chipurile acelea omeneşti plăsmuite de diverşi meşteri şi artişti se va fi ascunzînd vreo forţă aleasă...! De asta-ţi vei fi dat tu atîta silinţă în legătură cu ele? Ca nu cumva să se murdărească? (Fiindcă, precum se vede, zeii tăi cei atît de mari aveau nevoie de grija omului...)

23. 1. Or, compară acum religia voastră cu a noastră. Aici, în ea, oare nu e de găsit nobleţea unităţii de cuget şi neîncetata iubire de om? Un fel de a-ţi ispăşi păcatul care să nu ducă la prăbuşirea fiinţei, ci care să-ţi sporească luarea-aminte? Un fel de a sluji pornit din ideea de a izbăvi, iar nu din cruzime? O credinţă fără cusur: mai întîi, privindu-L pe Dumnezeu; iar mai apoi cerută de între-legătura firească dintre oameni? Mila faţă de năpăstuiţii soartei? O viaţă simplă, deloc nevoită să-şi mascheze eşecul pe după tot soiul de subterfugii? Cunoaşterea adevăratului Dumnezeu şi a stăpînirii Sale unice?

23. 2. Ei bine, aceasta este adevărata credinţă în Dumnezeu, religia cea curată şi cu desăvîrşire fără pată; în ea noi avem parte de un trai pus sub semnul chibzuinţei; iar cei ce se închină ei ajung să păşească spre viaţa cea de-a pururea parcă mergînd pe o şosea minunată! Fiindcă nimeni, odată cufundat într-un asemenea fel de viaţă, cu sufletul eliberat de cele trupeşti, nu va muri pe de-a-ntregul; s-ar putea spune mai curînd că el şi-a dus la bun sfîrşit rolul ce-i fusese încredinţat de Dumnezeu; fiindcă tot cel ce-L mărturiseşte pe Dumnezeu nu rămîne pradă nici

nerușinării, nici mîniei, ci, înfruntînd cu curaj loviturile vieții, își face din învățul privegherii un mijloc de dobîndire a milei lui Dumnezeu.

23. 3. Un lucru e sigur: anume că Dumnezeu primește bunele strădanii ale oamenilor cu bucurie; și ar fi un lucru dintre cele mai de neînțeles ca, atunci cînd niște simpli oameni cărora alții (egali – sau chiar mai mici – în rang față de ei) le-au făcut un bine, se pricep să le fie acelora recunoscători și gata să le răspundă tot cu binele, Stăpînul a toate să uite a răspunde cu binele (deși El ne urmărește tot timpul, totuși nu se apropie de noi decît atunci cînd facem binele); El, Care privește curajul și dreptatea cu bunăvoință și răspunde la ele cu binele (chiar dacă definitiva răsplată El o amînă pînă la sfîrșitul anilor noștri, cînd trupul va fi părăsit de suflet, cînd sufletul nostru se va putea apropia, curat și neîntinat, de Dumnezeu cel curat și neîntinat, și cînd va fi cercetată întreaga noastră viețuire)!

Dreptatea lui Dumnezeu și cercetarea drepților va consta în aceea că, după ce li s-a pus la încercare, în viață, credința și fermitatea, de vor fi găsiți cum e bine, își vor lua îndată plata – viața veșnică – în timp ce răii vor avea parte de cuvenita pedeapsă.

24. 1. Dar tu, Decius – pe tine te întreb acum –, tu, care altădată ți-ai bătut joc de niște oameni drepți; tu care urai Biserica și care pedepseai pe tot cel ce-și ducea viața în sfințenie: cum o duci tu acum, după ce ți-ai sfîrșit viața? Din ce amar (din cît de cumplit amar) îți este țesută soarta? (Soartă care s-a și văzut în clipele premergătoare morții tale, cînd ai căzut dimpreună cu întreaga-ți oaste pe cîmpul de luptă din Sciția, făcînd de rîsul geților mult-trîmbițata forță a Romei!).

24. 2. Dar tu, Valeriane, care față de slujitorii lui Dumnezeu ți-ai dat în vileag aceeași sete de sînge: și la tine s-a văzut pînă la urmă aceeași necruțătoare judecată cînd, prins în luptă și dus legat (cu toată mantia ta de purpură și celelalte însemne ale demnității împărătești), Sapor – regele perșilor – a poruncit să fii jupuit (de viu) și îmbălsămat, spre a le fi (altora) de-a pururi pildă!

24. 3. Pînă la urmă tu însuți, Aureliane (tu, para-de-foc a tuturor fărădelegilor!), n-ai făcut tu nebunia de a te năpusti de-a curmezișul Traciei? Și n-ai fost tu spintecat acolo, sub privirile tuturor, chiar în mijlocul drumului, căruia i-ai umplut șanțul cu sîngele tău blestemat?

25. 1. După sîngeroasa lui prigoană, Dioclețian și-a pecetluit singur soarta cînd s-a socotit nevrednic de domnie și cînd și-a dat în vileag relele urmări ale nebuniei, închizîndu-se între pereții unei case de rînd.

25. 2. Or – întreb eu atunci – la ce i-a folosit lui faptul de a fi pornit la luptă împotriva Dumnezeului nostru? Fiindcă – dacă nu mă înșel – tot restul vieții Dioclețian a tremurat de frică să nu moară cumva lovit de trăznet! Poate s-o spună Nicomidia; istorisesc și cei ce au fost de față atunci, printre care mă număr însumi eu! Fiindcă într-adevăr am putut

vedea cum, cu duhul slăbit şi temîndu-se de cea mai neînsemnată privire, de cel mai mărunt zgomot, se văicărea Diocleţian recunoscînd că sminteala lui ajunsese să fie cauza tuturor năpastelor ce-l asaltau, de cînd stîrnise la luptă împotriva lui – şi de partea drepţilor – purtarea de grijă a lui Dumnezeu!

Adevărul este că, de cîte ori se pornea furtuna şi trăznea, palatul şi casa lui ajungeau de-a dreptul pustii!

Soarta asta îi fusese prezisă de persoanele mai chibzuite (din jur), care nu se mai puteau hotărî să tacă şi să ascundă jalea acelor cumplite stări de lucruri, ci ajunseseră să exclame deschis, cu glas tare:

25. 3. «Ce nebunie! Şi la ce sminteală te poate duce pînă la urmă puterea, încît, deşi om fiind, să te încingi la luptă cu (însuşi) Dumnezeu! Să-ţi pui în gînd batjocorirea tocmai a celei mai sfinte şi mai drepte credinţe! Să pui la cale nimicirea unei atare mulţimi şi a atîtor oameni drepţi, fără nici cea mai mică pricină! Şi cînd asta? Tocmai într-o clipă de propăşire atît a (vieţii) individuale cît şi a celei publice, cînd pretutindeni totul merge cum trebuie şi cînd buna înţelegere dintre fruntaşii statului e mai stabilă ca oricînd! Dar toate acestea îşi vor afla plata; arăta-se-va răsplata pentru sîngele vărsat pe nedrept; şi cine ştie dacă una şi aceeaşi nenorocire nu se va abate atunci şi peste vinovaţi şi peste nevinovaţi; oricum, divinitatea are toate motivele să se aprindă împotriva unor asemenea nelegiuiţi».

Zicînd aşa, lumea făcea o judecată destul de nimerită, fiindcă ea avea sub priviri mari, neînchipuite fapte de cruzime. Dar iată totuşi că după epuizarea tuturor mijloacelor de făptuire aflate la îndemîna celor cruzi, nemernicia oamenilor i-a împins pe aceştia să recurgă la nişte pedepse de-a dreptul îngrozitoare. Fiindcă pomenitul împărat a mers pînă la a osîndi pe unele fecioare sfinte (şi pe nişte femei care duceau o viaţă cumpătată) să fie batjocorite în destrăbălări, îndemnînd prin ordonanţe neruşinate tineretul să se dăruiască plăcerilor. Aici, însă, cumpătarea omului de rînd s-a dovedit pînă la urmă mai puternică decît neruşinarea tiranului. Fapt este că nimeni n-a vrut să ajungă prada unor plăceri nelegiuite, iar ordonanţa împăratului n-a izbutit să clatine cumpătarea poporului. O, ce minunată cumpănire în aplicarea legilor! O, ce lecţie i-a fost dată de obştescul bun-simţ al supuşilor! O, cît de frumoasă înţelegerea dovedită de oaste faţă de cetăţeanul de rînd!

Pînă la urmă, unii care – în luptă – nu întorseseră niciodată spatele în faţa duşmanului, au ajuns să străpungă piepturile celor de acelaşi sînge cu ei...

25. 4. În final, a hotărît dumnezeiasca pronie şi plata pentru asemenea nemernicii – o plată totuşi nu lipsită de necazuri pentru toată lumea.

Adică: a urmat o baie de sînge care, dacă ar fi avut drept țintă pe barbari, ar fi fost în măsură să ne asigure pacea pentru totdeauna. Însă cînd dumnezeiasca pronie a hotărît dezrobirea Capitalei, întreaga oaste a pomenitului împărat (oaste care ajunsese să asculte de un om de nimic, de un uzurpator al puterii) a început să se subție și să se fărâmițeze într-o sumedenie de lupte.

25. 5. Or, cine ar putea face caz de o dovadă mai limpede și mai convingătoare a judecății lui Dumnezeu? Universul însuși o dă de știre! Pînă și puzderia stelelor luminează azi mai limpede și cu mai multă forță, bucurîndu-se (cred eu) de cuvenita pedeapsă abătută asupra unor asemenea nelegiuiri; pînă și anii care au urmat timpurilor acelora cumplite și neomenoase par să se bucure de norocul lor și dau de știre împăcarea lui Dumnezeu cu oamenii. De altminteri și strigătele înălțate lui Dumnezeu de cei asupriți și însetați de o libertate care face parte din ființa lor – deopotrivă cu binecuvîntările înălțate lui Dumnezeu după înlăturarea acelor rele (deci după recăpătarea libertății și după restabilirea unor raporturi întemeiate pe ideea de dreptate) – cum să nu glăsuiască ele în fel și chip despre pronia lui Dumnezeu și despre dragostea Lui de oameni?

26. 1. Cînd însă se aduce laudă purtării mele de grijă (care, de altminteri, își are rădăcina în chemarea de la Dumnezeu), oare nu învederează lumea că Însuși Dumnezeu este temeiul isprăvilor mele? Sigur că da, de vreme ce Dumnezeu este Cel Care vrea binele, în timp ce oamenii n-au nimic alta de făcut decît să-I dea ascultare. După mine, este un fel minunat și cum nu se poate mai fericit de a-ți înțelege viața: anume ca înaintea oricărei acțiuni să te asiguri de reușita celor ce te pregătești să faci.

2. Toată lumea știe că noi I-am închinat lui Dumnezeu toată sfînta trudă a brațelor noastre, întru credință curată și încercată, precum și că tot ce am izbutit să facem mai bine se datorează nu numai acestor brațe, ci și rugilor și stăruințelor noastre în rugăciune. Din ele au rezultat și pentru stat și pentru fiecare ins în parte asemenea foloase, cum nimeni nu și-ar fi dorit mai mari: nici pentru sine, nici pentru ființele ce-i erau lui mai dragi.

Luptele și războaiele purtate au fost comentate și au avut martorii lor care au putut vedea cum a pregătit Dumnezeu, în purtarea Sa de grijă, biruința poporului (Său), și cum S-a alăturat El rugăciunilor noastre. Rugăciunea dreaptă este cu neputință de biruit, și tot cel ce va stărui în rugăciune curată nu va fi dezamăgit, fiindcă, de nu vei șovăi în credința ta, nu e cu putință să nu capeți cele dorite. Dumnezeu se află mereu alături de noi, plin de bunăvoință în fața dovezilor noastre de noblețe sufletească. E omenește să te mai și împleticești cîteodată; doar că Dumnezeu nu are nici o vină în omeneștile noastre împiedicări. De aceea îmi și pare

nimerit ca toți cei ce vor să se țină de cele ale credinței să înalțe mulțămită Mîntuitorului pentru tot ce a făcut El spre mîntuirea noastră, a tuturor, și pentru buna chivernisire a statului; prin rugăciunile lor sfinte și stăruitoare să abată, împreună, milostivirea lui Hristos asupra noastră, ca El să nu pună capăt facerilor Sale de bine.

Fiindcă El este un aliat de neînvins și un adevărat proteguitor al drepților, în aceeași măsură în care mai este și cel mai bun dintre judecători, călăuza (noastră pe calea) nemuririi și întîi-stătătorul[418] vieții veșnice.

INDICE SCRIPTURISTIC

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

D

E

F

H

CUPRINSUL

Redactor: Pr. CORNELIU ZĂVOIANU
Tehnoredactor: Pr. V. BOGDAN

Dat la cules: 20 mai 1990; Bun de tipar: 25 iunie 1991. Format 16/70x100, legat 1/1. Coli de tipar 19. Comanda 56

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE